

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII

Revistă de istorie

2-3

1956

ANUL IX

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
www.dacoromanica.ro

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII
Revistă de istorie

2-3
1956

ANUL IX

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
www.dacoromanica.ro

**„STUDII“ REVISTĂ DE ISTORIE
APARE DE 6 ORI PE AN**

COMITETUL DE REDACTIE

Prof. Univ. L. BÁNYAI (Cluj), Prof. Univ. V. CHERESTEŞIU, Acad. P. CONSTANTIN-NESCU-IAŞI, Conf. Univ. BARBU CÎMPINA, Conf. Univ. I. GHEORGHIU, Conf. Univ. GH. HAUPT *reductor responsabil adjunct*, Prof. Univ. I. IONAŞCU, Conf. Univ. V. MACIU Conf. Univ. GH. MATEI, *redactor responsabil adjunct*, Conf. Univ. P. NICHTA, Conf. Univ. V. POPOVICI (Iaşi), Conf. Univ. S. ȘTIRBU, Acad. D. PRODAN (Cluj), Acad. MIHAEL ROLLER

BUCURESTI, B-DUL GENERALISSIMUL STALIN nr. 2

**ABONAMENTELE SE FAC LA OFICIILE PoŞTALE, PRIN FACTORII PoŞTALI ȘI DIFUZORII
VOLUNTARI DIN ÎNTreprinderi ȘI INSTITUȚII**
www.dacoromanica.ro

S U M A R

STUDII ȘI REFERATE

Pag.

• * Studiu istorică științei istorice (Articol de fond în « Voprosi istorii », nr. 1, 1956)	7
TRAIAN LUNGU, Poziția partidelor politice din România față de problema agrară între anii 1913 și 1921	19
AL. NEAMȚU (Cluj), Situația minerilor de pe domeniul Zlatnei și participarea lor la războala populară de sub conducerea lui Horia (1784–1785)	35
LIA LEHR, Organizarea administrativă a orașelor din Țara Românească în anii 1501–1650	57

COMUNICĂRI ȘI NOTE

SL. DIAMANDI, O gospodărie moșierească din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea	74
G. S. ARDELEANU (Cluj), Contribuție la istoria expedițiilor de la Azov (1696–1699)	91
M. GUBOGLU, Inscripția sultanului Șuleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)	107

DOCUMENTE

A. OTETEA, Legământul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie	125
---	-----

VIATA ȘTIINȚIFICA

N. ADĂNILOAIE, Cu privire la activitatea Societății de științe istorice și filologice din R.P.R.	135
D. MIOC, Activitatea Secției de istorie medie a Institutului de istorie al Academiei R.P.R. în cursul anului 1955	141
* * * Tematica revistei « Studii » pe anii 1956–1957	145

ISTORIOGRAFIE, RECENZII, PREZENTĂRI

T. Sotirescu, Din activitatea istoricilor progresiști italieni (1944–1955) .	147
Tr. Udrea, Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărânlimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1945	161
T. Necșa, G. h. Ravaș, Din istoricul petrolierului românesc	167
A. Egyed și A. Bunea, Gh. Haupert, Din istoricul legăturilor revoluționare româno-ruse (1849–1881)	170
I. Matei, M. Guboglu, Tabele sincronice. Datele Hegirei și datele erei noastre .	174
C. Serban, E. I. Drăgușina, Pacea de la Kuciuk-Kainargi din anul 1774. Pregătirea și încheierea ei	176
Dan Berindei, W. Z. Foster, Schiță a istoriei politice a celor două Americi .	181
V. Mihordea, Pe marginea lucrării Acad. T. Vianu: <i>Voltaire</i>	187
Ion Nestor, Scrisoare către redacție. În legătură cu o recenzie	192

S O M M A I R E

ÉTUDES ET EXPOSÉS

	Pag.
* * * Étude de l'histoire de la science historique (Editorial de « Voprossy Istorie » no 1, 1956)	7
TRAIAN LUNGU, L'attitude des partis politiques de Roumanie à l'égard du problème agraire	19
AL. NEAMȚU (Cluj), La situation des mineurs du domaine de Zlatna et leur participation au soulèvement populaire dirigé par Horia (1784—1785)	35
LIA LEHR, L'organisation administrative des villes de Valachie entre 1501 et 1650	57

COMPTE RENDUS ET NOTES

SL. DIAMANDI, L'administration d'une propriété foncière en Moldavie dans la première moitié du XIX ^e siècle	77
G. S. ARDELEANU, (Cluj), Contribution à l'histoire des expéditions d'Azov (1696—1699).	91
M. GUBOGLU, Inscription laissée par Soliman le Magnifique après son expédition en Moldavie (1538/945)	107

DOCUMENTS

A. OTETEA, L'engagement pris par Tudor Vladimirescu envers l'Hetairie	125
---	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

N. ADĂNILOAIE, Au sujet de l'activité scientifique de la Société des Sciences historiques et philologiques de la République Populaire Roumaine	135
D. MIOC, L'activité de la section d'Histoire médiévale de l'Institut d'Histoire de l'Académie de la R.P.R. en 1955	141
* * * Les thèmes de la revue « Studii » pour 1956—1957	145

HISTORIOGRAPHIE, COMPTES RENDUS, EXPOSÉS

T. Sotirescu, De l'activité des historiens progressistes italiens (1944—1955)	147
Tr. Udrea, De la lutte du Parti Communiste Roumain (P.C.R.) pour la consolidation de l'alliance de la classe ouvrière avec la paysannerie laborieuse dans la campagne menée en faveur de la réforme agraire de 1945	161
I. Ne șa, G. H. R a v a ș, De l'historique du pétrole roumain	167
A. Egyed et A. Bunea, G. H. H a u p t, De l'historique des liens révolutionnaires roumano-russes (1849—1881)	170
I. Matei, M. G u b o g l u, Tableaux synchroniques. Les dates de l'Hégire et celles de notre ère	174
C. Ţerban, E. I. D r o u j i n i n a, La Paix de Koutchouk-Kaïnardji de 1774. Sa préparation et sa conclusion	176
Dan Berindei, W. Z. Foster, Esquisse de l'histoire politique des deux Amériques	181
I. Mi șurdea, En marge de l'ouvrage de l'académicien Tudor Vianu : Voltaire	187
Ion Nestor, Lettre à la rédaction. En marge d'un compte rendu	192

СОДЕРЖАНИЕ

<i>СТАТЬИ И РЕФЕРАТЫ</i>	<i>Стр.</i>
* * * Об изучении истории исторической науки (Передовая статья журнала «Вопросы истории», № 1, 1956)	7
Т. ЛУНГУ, Позиция политических партий Румынии в аграрном вопросе между 1913 и 1921 годами	19
А. НЯМЦУ (Клуж), Положение рудокопов в Златне и их участие в народном восстании под водительством Хории (1784—1785)	35
Л. ЛЕР, Административное устройство городов Валахии в 1501—1650 годах	57
<i>СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ</i>	
С. ДИАМАНДИ, Помещичье хозяйство в Молдове в первой половине XIX века	77
Г. С. АРДЕЛЯНУ, К вопросу об истории походов на Азов (1696—1699)	91
М. ГУБОГЛУ, Надпись султана Сулеймана Великолепного по поводу похода в Молдову (1538/945)	107
<i>ДОКУМЕНТЫ</i>	
А. ОЦЕТЬЯ, Соглашение Тудора Вадимиреску с Гетерий.....	125
<i>НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ</i>	
И. АДЭНИЛОАЙЕ, О научной деятельности Общества исторических и филологических наук РРР	135
Д. МИОК, Деятельность отдела средней истории Института исторических наук Академии РМР в течение 1955 года.....	141
* * * Тематика журнала «Студии» на 1956—1957 года.....	445
<i>ИСТОРИОГРАФИЯ. РЕЦЕНЗИИ. ОБЗОРЫ</i>	
Т. Сотиреску, О деятельности итальянских прогрессивных историков (1944—1954)	147
Т. Удрэ, О борьбе РКП за упрочнение союза рабочего класса с трудовым крестьянством в битве за аграрную реформу 1945 года ..	161
Т. Некша, Г. Рааш, Об истории румынской нефти	167
А. Эгинед и А. Буяя, Г. Гаупт, История румыно-русских революционных связей (1849—1881)	170
И. Матей, М. Губоглу, Синхронные таблицы. Данные мусульманской эры и данные нашей эры	174
К. Шербан, Е. И. Дружинина, Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года. Его подготовка и заключение	176
Д. Бериндей, В. З. Форстер, Очерк политической истории двух Америк	181
В. Михорда, Т. Виану, Вольтер	187
И. Нестор, Письмо в редакцию. По поводу отчетной рецензии	192

STUDIUL ISTORIEI ȘTIINȚEI ISTORICE *

Nici o știință nu se poate dezvolta cu succes fără studierea profundă a istoriei sale. Această studiere ne ajută să ne însușim mai bine rezultatele obținute și să facem să progreseze știința respectivă. Istoria științei istorice (istoriografia) are ca scop cercetarea procesului multiseccular de acumulare a cunoștințelor istorice, a formării și dezvoltării științei istorice, precum și a luptei dintre diferitele curente ale acestei științe. Iсториография are menirea să dezvăluie legile de dezvoltare ale științei istorice, să arate dependența concepțiilor istorice de situația istorică concretă, de lupta de clasă, de concepțiile politice, filozofice și de altă natură ale epocii. Iсториография марксистă, respingând teoriile false idealiste, ne ajută să înțelegem legile de formare, consolidare și victorie a concepției materialiste asupra istoriei.

Iсториография марксистă contribuie la formarea concepției științifice despre lume a cadrelor de istorici, largșește orizontul cunoașterii lor, ascute simțul critic, ajută la lupta cu succes împotriva concepțiilor reaționare contemporane despre procesul istoric.

Știința istorică a acumulat și a generalizat un vast material documentar privitor la trecutul omenirii. Sutele de mii de lucrări de istorie publicate în diferite limbi constituie una din cele mai prețioase achiziții ale civilizației mondiale. O dată cu apariția marxismului, știința istorică s-a situat pe o treaptă calitativ nouă. Pentru prima oară, marxismul a dat posibilitatea să ne reprezentăm istoria omenirii nu ca o acumulare de evenimente întâmplătoare, ci ca un proces de dezvoltare unitar în întreaga lui varietate și contradicție. Marxism-leninismul a înarmat pe istorici cu un criteriu just de orientare în vederea determinării caracterului și importanței fenomenelor istorice, a dat o metodologie autentică științifică pentru cercetările istorice.

Pe măsura dezvoltării și îmbogățirii științei istorice, a apărut un nou domeniu al cunoașterii, istoria științei istorice însăși. Unii filozofi și istorici ai secolului al XIX-lea au reunit în lucrările lor numeroase informații prețioase privitoare la dezvoltarea științei istorice și au făcut încercarea de a le sistematiza și a le da o explicație științifică¹. Începutul secolului al XX-lea a fost marcat prin

* Articol de fond în „Voprosi istorii“, nr 1, 1956.

¹ L. Ranke, *Zur Kritik neuerer Geschichtsschreiber* (1824); M. Petrov, *Noveisâia national-naia istoriografiia u Ghermani, Anglia i Franții* (1861); G. Monod, *Du progrès des études historiques* (1876); F. Wegele, *Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Huma-*

apariția unor noi lucrări de istoriografie¹. Dar cercetările istoriografice ale istoricilor și filozofilor burghezi au fost scrise de pe poziții idealiste și, în virtutea acestui fapt, n-au putut să dea o explicație justă a cauzelor care au determinat apariția diferențelor curente și școli în știința istorică, esența de clasă și importanța lor istorică.

Numai de pe pozițiile marxism-leninismului se pot înțelege legile obiective în dezvoltarea științei istorice, se pot dezvăluî rădăcinile de clasă ale istoricilor, se poate determina rolul social și importanța lucrărilor lor. Lucrările clasnicilor marxism-leninismului au indicat singura metodologie justă de cercetare a istoriei tuturor științelor, inclusiv a științei istorice. Ele conțin o adâncă apreciere a moștenirii științifice și a importanței lucrărilor a numeroși reprezentanți ai științei istorice. Bazându-se pe operele clasnicilor marxism-leninismului, știința istorică marxistă a inaugurat un fel nou de cercetare a problemelor de istoriografie.

Prima încercare de a da o interpretare marxistă științei istorice s-a de nobilime și burghezie a fost întreprinsă în Rusia de către M. M. Pokrovski. În anul 1923 el a publicat cartea *Lupta de clasă și literatura istorică rusă*; în anii 1927–1930 sub redacția sa au fost editate două volume din culegerea de articole: *Literatura istorică rusă interpretată de pe poziții de clasă*. M. M. Pokrovski a fost primul care a supus unei critici juste numeroase teze puse de istoricii ce aparțineau claselor nobilimii și burgheziei din Rusia. Greșeli de vulgarizare s-au manifestat însă și în lucrările istoriografice ale lui M. M. Pokrovski. Într-o hotărîre a C. C. al P. C. (b) din Rusia și a guvernului sovietic, precum și în articolele unor istorici sovietici a fost dezvăluită interpretarea greșită de către Pokrovski a problemelor fundamentale ale procesului istoric în Rusia și a esenței științifice istorice însăși.

În elaborarea problemelor de istoriografie, un rol important a avut presa periodică. Între anii 1926–1945, în revistele « Istorik-marxist »², « Borba klassov »³ și « Istoriceskii jurnal »⁴ au fost publicate numeroase articole de isto-

nismus (1885); K. Lamprecht, *Alte und neue Richtungen in der Geschichtswissenschaft* (1896); V. Iconnicov, *Opit russkoi istoriografii* (1891–1908); P. Miliukov, *Glavne teceniiia russkoi istoriceskoi misli* (1897) ș.a.,

¹ G. Wolf, *Einführung in das Studium der neulren Geschichte* (1909); E. Feuter, *Geschichte der neueren Historiographie* (1911); D. Egorov, *Srednie veka. Istorografiia i istorocnikovedenie* (1913); G. Gooch, *History and Historians in the Nineteenth century* (1913); L. Halphen, *Histoire en France depuis cent ans* (1914); V. Buzescu, *Obzor istorinikov i ocerk razrabotki greceskoi istorii v XIX—naciale XX veka* (1915); G. Below, *Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen* (1916); M. Ritter, *Die Entwicklung der Geschichtswissenschaft* (1919); N. Kareev, *Noveșee vremea ot 1859 do 1914 gg. Istorografieskie ocerki*. (1923); Idem, *Istoriki Frantuzskoi revoliuții* (1924); V. Buzescu, *Vseobșcacia istoriia i ee predstaviteli v Rossii v XIX i naciale XX veka* (vol. I, 1929; vol. II, 1931) ș.a.

² O. L. Vainštein, *Romanticeskaia istoriografiia v Ghermanii* (1940); V. S. Sergheev, *Eduard Meier* (1931); E. A. Kosminski, *Novie problemi v agrarnoi istorii Anglii* (1926); A. S. Erusalimski, *Problemi vneșnei politiki Bismarca v poslevoennoi ghermanskoii istoriografii* (1929); I. Zilberfarb, *Fașistskie falsificatori istorii Frantuzskoi revoliuții* (1939); M. N. Tihomirov, *V. N. Tatîschev* (1940); B. D. Grekov, *Lomonosov istorik* (1940); N. L. Rubinštein, *S. M. Soloviev* (1940); A. L. Sidorov, *Istoriceskie vzgleadî N. A. Rajkova* (1929); V. Gurko-Kreajin, *M. P. Pavlovici kak istorik* (1927) și altele.

³ D. Z. Manuilski, *O polojeni i zadaciach istoriceskoi nauki po problemam Zapada* (1931); C. Iasinski, *Polskaia istoriografiia XIX i XX stoletii v osvešchenii polskih burjuaznih istorikov* (1933); F. Gurevici, *Srednevekovaja nemeckaja imperija v fașistskoii istoriografii* (1936) și altele.

⁴ A. Boksanin, *Pervie saghi istoriceskoi nauki (drevnegreceskie istoriki V v. do n.e.)* (1940); O. L. Vainštein, *Istoriceskaia nauka v srednie veka* (1940); V. P. Volghin, *Voltaire istorik* (1945); K. Tatarinova, *Makaulav kak istorik* (1942); V. Aydiev, *Fașistskaia falsifikatia drevnevostocinoi*

ribografie, privind lucrările unei serii din cei mai de seamă istorici ruși și străini sau diferitelor școli și curente din știința istorică. În ciuda unor greșeli, multe din aceste articole nu și-au pierdut importanța nici pînă astăzi.

În anii de după război s-a continuat cercetarea istoriei științei istorice ruse și sovietice. A început studierea istoriei orientalisticei ruse și sovietice. A apărut cartea lui I. Kracikovski, *Studii asupra istoriei arabisticei ruse* (1950), culegerea de articole *Studii asupra istoriei orientalisticei ruse* (1953), lucrarea lui N. Smirnov, *Studii asupra studierii istoriei Islamului în U.R.S.S.* (1954) și altele. Pentru prima oară s-a pornit la cercetarea concepțiilor istorice ale democraților revoluționari ruși. Au fost publicate monografiile lui V. Illerîtki, *Concepțiile istorice ale lui V. G. Belinski* (1953), S. Asinovskaja, *Din istoria ideilor progresiste în medievistica rusă* (T. N. Granovski) (1955) și o serie de articole consacrate concepțiilor istorice ale altor gînditori ruși progresiști¹ și istoriei științei ruse și sovietice².

Între cercetările privind istoria științei istorice de peste hotare, apărute în ultimii ani, trebuie să menționăm lucrarea lui M. Alpatov, *Ideile politice ale istoriografiei burgheze franceze din sec. XIX* și o serie de articole privind lucrările unor istorici din străinătate și diferite curente, publicate în revista

istoriei (1942); M. Smirin, *Starorusskaia istoriografiia na slujbe u nemetkikh agressorov* (1944); E. Kosminski, *Fașistskaia falsifikacija istorii srednih vekov* (1942); K. Volkov, *Falsifikasiacia istorii iaponskogo srednevekovii voenno-fașistskoi kliki* (1938) și altele.

K. Ponomareva, *U istokov russkoi istoriceskoi nauki* (1940); E. Zveaghințev, *Istoriograf velikogo goroda I. E. Zabelin* (1943); N. Lebedev, *Akademik V. G. Vasilevski i ego raboti po istorii Vizantii* (1944); B. Gareanov, *F. I. Uspenski i russkoe vizantinovedenie* (1944); N. Rubinštejn, N. I. Kostomarov (1940); A. Misulin, S. A. Jebelev, *v russkoi nauke po drevnej istorii* (1944); S. Skazkin, A. N. Savin (1944); E. Kosminski, *Rol russkikh istorikov v razrabotke istorii Anglii* (1941); A. Molok, *Istoria Franției novogo vremeni v trudah russkikh istorikov* (1945); A. Pankratova, *Bolshevistskii istorik E. M. Jaroslavski* (1944) și altele.

¹ E. Vilenskaia, *Istoriceskie vzgleadi A. N. Radișceva* («Voprosi istorii», 1949, nr. 9); M. Alpatov, *Vzgleadi A. N. Radișceva na vseobsciuu istoriiu* (1953, nr. 2); S. Volk, *Istoriceskie vzgleadi dekabristov* (1950, nr. 12); N. Sladkevici, *Istoriceskie vzgleadi Cernîșevskogo i Dobrolubova* (1949, nr. 2); L. Korolenko, *Istoriceskie vzgleadi revoluționera-demokrata T. G. Ŝevcenko* (1951, nr. 7); E. Cernîșov, *Revoluționni demokrat-istorik A. P. Sceapov* (1951, nr. 8); V. Illerîtki, *Istoriceskie vzgleadi A. I. Gherjena* (1952, nr. 10); I. Polevoi, *Ob istoriceskih vzgleadah G. V. Plehanova* (1954, nr. 8) și altele.

² Vezi D. Lihacev, *O letopisnom periode russkoi istoriografii* («Voprosi istorii», 1948, nr. 9); M. Tihomirov, *Russkaiia istoriografiia XVIII v.* (1948, nr. 2); D. Gurvici, *M. V. Lomonosov i russkaiia istoriceskaia nauka* (1949, nr. 11); P. Alefirenko, *Socialno-politiceskie vozzreniya V. N. Tatîsceva* (1951, nr. 10); N. Rubinštejn, *Soloviev i russkaiia istoriceskaia nauka* (1945, nr. 3–4); L. Cerepnin, *A. S. Lapo-Danilevski – burjuaznii istorik i istocnikoved* (1949, nr. 8); V. Pasuto, *A. A. Sahmatov-burjuaznii istocnikoved* (1952, nr. 2); S. Bahrușin, *S. K. Bogoavlenski kak istorik* (1948, nr. 8); A. Pogrebinskij, *Istoriceskie vzgleadi P. G. Liubomirova* (1949, nr. 3); F. Poaleanski, *O russkikh burjuaznix istorikah angliiskoi derevni* (1949, nr. 3); Z. Udaltova, *K voprosu ob oteneke trudov akad. F. I. Uspenskogo* (1949, nr. 6); I. Borozdin, *Akademik B. A. Turacu i russkaiia nauka* (1947, nr. 11); N. Rubinštejn, *Osnovnie problemy postroeniiia russkoi istoriografii* (1948, nr. 2); A. Neusîhin, *N. P. Grafiantski kak istoric srednih vekov* (1946, nr. 7); V. Piceta, *N. P. Grafiantski i ego trudi po istorii slaveanskikh narodov* (1946, nr. 7); S. S. Dimitriev, *Istoriceskaia nauka v Moskovskom universitete v 60–90-h godah XIX veka* («Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta», 1954, nr. 7); A. D. Liublinskaia, *O. A. Dobias-Rojdestvenskaia kak istorik* («Srednie veka» fasc. I, 1942); articolele lui E. A. Kosminski, A. I. Neusîhin, R. I. Vipper, N. A. Mașkin, S. V. Bahrușin, V. M. Lavronski, V. V. Stoklițkaia-Tereškovici despre D. M. Petrușevski (fasc. II, 1946); S. A. Asinovskaja, *Perevodoi russkii medievist T. N. Granovski* (fasc. IV, 1953); S. I. Arhangelski, *Istoriceskie vzgleadi S. V. Eșevskogo*; I. N. Borozdin, *K voprosu ob uchenii raznoglasiah russkikh medievistov 40–70-h godov XIX v.* (fasc. VI, 1955) și altele.

« Voprosî istorii »¹ și în culegerile Institutului de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. *Srednie veka*².alte lucrări istorice s-au tipărit în publicații ca: *Studii asupra istoriei U.R.S.S.*, *Perioada feudalismului*, *Revoluția franceză burgheză din secolul al XVIII-lea* (1941), *Revoluțiile din anii 1848–1849* (1953), *Revoluția burgheză din Anglia în secolul al XVIII-lea* (1955).

Istoricii sovietici au trecut la alcătuirea unor lucrări de sinteză privind istoria patriei și a științei istorice de peste hotare. Primele încercări de acest gen au fost lucrările lui N. L. Rubinštein, *Istoriografia rusă* (1941) și ale lui O. L. Vainstein, *Istoriografia evului mediu în legătură cu dezvoltarea gândirii istorice de la începutul evului mediu pînă în zilele noastre* (1940). Ambii autori au strîns un material faptic prețios, însă în examinarea problemelor principale ale dezvoltării științei istorice și în aprecierea diferențelor concepții istorice au comis greșeli serioase cu caracter obiectivist burghez. Ei au infățișat dezvoltarea științei istorice ca un proces unic, lin, nu au dezvăluit rolul marxismului în revoluționarea științei, au suprarecitat influența istoriografiei străine asupra istoriografiei ruse și sovietice etc. Înfrângerea acestor greșeli a avut o mare importanță pentru dezvoltarea ulterioară a istoriografiei sovietice.

Un însemnat eveniment în știința sovietică trebuie considerat apariția primului volum din *Studii de istorie asupra științei istorice a U.R.S.S.* sub redacția lui M. N. Tihomirov (redactor principal), M. A. Alpatov și A. L. Sidorov. În *Studii de istorie asupra științei istorice a U.R.S.S.* se arată aportul adus de învățății ruși în elaborarea nu numai a istoriei patriei, ci și a istoriei universale, se realizează pentru prima oară o privire de ansamblu asupra dezvoltării științei istorice la popoarele din U.R.S.S., se analizează lupta dintre curente progresiste și cele reaționare în știința istorică și se dezvăluie în mod just esența de clasă a acestor curente. Totodată însă, aşa cum a dovedit dezbaterea *Studiilor* de către istoricii din Moscova și din alte orașe, o serie de teze formulate aici

¹ M. Gukovski, *Italianskoe vozrojdenie v trudah russkih ucenih XIX veka* (1945, nr. 5–6); A. Liublinskaja, *Richelieu v istoriceskoj literature XIX–XX vv.* (1945, nr. 10); O. Vainštein, *Russko-svedeskaja voina 1655–1660 gg* (*Istoriograficheski obzor*) (1947, nr. 3); E. Gutnova, *Thomas Carlyle kak istorik* (1945, nr. 5–6); S. Kan, *Vopros o manufakturnoi stadii ghermanskogo kapitalizma v istoriceskoj literature* (1946, nr. 5–6); M. Alpatov, *Politicеские идеи Fustel de Coulanges* (1948, nr. 12); A. Z. Manfred, *O nekotorikh antinationalnih tendențiyah v sovremennoi franțuzskoi istoriografii* (1954, nr. 3); A. D. Liublinskaja și I. S. Kon, *Trudi franțuzskogo istorika Marc Bloch* (1955, nr. 8); S. B. Kan, *Osvoboditelnaia voina 1813 g. v nemetskoi istoriceskoj literature* (1955, nr. 2); M. Levchenko, *Ch. Diehl i ego znachenie v vizantinovedenii* (1947, nr. 3); B. Goreanov, *G. A. Ostrogorski i ego trudi po istoriji Vizantii* (1945, nr. 3–4); A. I. Nemirovski, *Vopros istorii drevnego Rima v sovremennoi zapadno-ghermanской istoriografii* (1954, nr. 12); D. Zandberg, *Nemeckie istoriki na sluzhbe ghermanskogo imperializma* (1948, nr. 11); A. Korsunski, *Sovremennaya nemetskaya istoriceskaya literatura o pricinah voznikneniya « tretei imperii »* (1948, nr. 10); A. S. Erusalimski, *O nekotorikh popitkah rehabilitacji ghermanskogo imperializma v sovremennoi reakcionnoi istoriografii* (1953, nr. 8); I. I. Mint, *Noveišeje uprajneniya amerikanskikh falsifikatorov istorii SSSR* (1953, nr. 11); A. L. Narocinički, *Reaționnaia amerikanskaya literatura o dalnevostocinoi politike SSHA* (1938–1945 gg) (1954 nr. 4); V. M. Kulış, *Falsifikacija istorii Stalingradskoi bitvi v reakcionnoi amerikanskoi i angliiskoi literature* (1953, nr. 12); I. I. Zvavici, *Istoriografiia vneșnej politiki Velikobritaniî v ee noveiših predstaviteleah* (1947, nr. 2); S. Bahrušin, *Voprosi istorii SSSR v traktovke « Cambridge Economic History »* (1948, nr. 7); I. Zvavici, *Istoriia anglijskogo rabocego dvijeniia v trudah Webb–ov i ih školi* (1947, nr. 11); D. A. Avduşin, *Neonormaničeskie izmišleniya burjuaznîh istorikov* (1953, nr. 12); V. F. Semenov, *Osnovnie napravleniya v sovremennoi anglijskoi medievistike* (1948, nr. 1); I. S. Miller, *Istoriografiia Vostocinoi Evropy v osveschenii I. Mațurek* (1948, nr. 11) și altele.

² E. A. Kosminski, *Klassovaia borba v anglijskoi derevne XIII–XIV vv.* (*O-erk noveisei istoriografii*) (fasc. III, 1951); A. I. Danilov, *Sovremennoe sostoianie nemeckoi burjuaznoi istoriografii rannego srednevekovija* (fasc. V, 1954) și altele.

au dat naștere la serioase discuții. Redacția a publicat în nr. 12 al revistei (« Voprosî istorii » — N.R.) pe anul trecut o dare de seamă privind dezbaterea acestei lucrări la consfătuirea istoricilor, plănuind ca în viitor să publice analiza amănunțită a acesteia.

★

În ciuda unor realizări, starea actuală a istoriografiei sovietice nu corespunde sarcinilor ce-i stau în față. În ultimii ani, atenția față de problemele istoriografiei a slăbit. În acest domeniu s-au scris extrem de puține monografii. Lucrările stau prost mai ales în ceea ce privește studierea istoriografiei din perioada imperialismului de către istoricii sovietici.

Nu este cercetată istoria științei istorice sovietice. Pe această temă s-au scris numai câteva articole de revistă și studii scurte, publicate în culegeri jubiliare¹. De asemenea, se studiază insuficient istoria științei istorice a popoarelor din U.R.S.S. Cu excepția lucrării lui I. Zutis, *Studii privind istoriografia Letoniei și a cîtorva disertații*, în ultimul timp nu a apărut nici o lucrare referitoare la istoriografia popoarelor din U.R.S.S.

Totodată, în studierea problemelor de istoriografie se comit serioase greșeli principiale, care frînează dezvoltarea științei istorice.

În multe lucrări se simplifică procesul complex al dezvoltării științei istorice și se subapreciază moștenirea științifică. Analiza profundă a cercetărilor istoricilor este deseori substituită de negarea în bloc a oricărei valori a lucrărilor respective, de lipirea diferențelor etichete, de sublinierea exclusiv a părților slabe a acestor lucrări, de ignorarea aportului pozitiv adus de diferenți cercetători în știință. Un asemenea caracter au articolele din *Marea enciclopedie sovietică* ce tratează despre gînditorul progresist german Herder, sau despre istoricul F. H. Dalmann și F. Valentin, despre istoricul francez Georges Lefebvre, despre istoricul englez D. Cowle², cît și despre alții. În articolul care se referă la marele savant italian B. Croce³ nu s-a spus nici un cuvînt despre cercetările sale istorice și despre faptul că lupta sa pentru știința și cultura laică au avut incontestabil o importanță pozitivă. Articolul despre V. O. Kliucevski nu lămurește rolul pe care l-a jucat acest mare învățat de vază în dezvoltarea științei istorice ruse. În acest articol se demască numai concepția gresită a lui Kliucevski asupra procesului istoric rus, expusă în *Cursul de istorie a Rusiei*. Cercetările prețioase ale lui Kliucevski în problemele concrete de istorie socială și economică a Rusiei au rămas însă în afara cîmpului vizual al autorului⁴.

Subaprecierea moștenirii științifice este caracteristică și pentru capitolele de istoriografie ale lucrării *Studii de istorie a U.R.S.S.* Astfel, despre A. Presneakov, creatorul unei serii de lucrări prețioase privitoare la istoria rusă, se spune că « el era străin de explicația cu adevărat științifică a procesului de lichidare a fărămițării feudale »⁵. Despre Pavlov-Silvanski, care — primul dintre istoricii burghези — a emis teza că Rusia a trecut de stadiul feudalismului, se spune că teoria sa asupra feudalismului este falimentară, iar lucrările sale « sint un indiciu

¹ Vezi *25 let istoriceskoi nauki v SSSR*. Culegere de articole sub redacția lui V. P. Volgin, E. V. Tarlé și A. M. Pankratova, M-L 1942.

² *Bol'shaja sovetskaia entziklopedija*, ediția a II-a, vol. 10, col. 608—609; vol. 13, col. 313; vol. 6, col. 562; vol. 25, col. 59; vol. 22, col. 91.

³ *Ibidem*, vol. 23, col. 490.

⁴ *Ibidem*, vol. 21, col. 463—464.

⁵ *Ocerki istorii SSSR. Perioada feudalismului IX—XIV* (vol. partea a II-a), M., 1935, p. 16.

puternic al crizei istoriografiei burgheze din perioada imperialismului »¹. În *Studii de istorie a U.R.S.S.* nu s-au bucurat de aprecierea cuvenită lucrările privind istoria Rusiei ale lui Karamazin, Evers, și nici chiar ale unui istoric atât de important cum este S. M. Solovev. Acești istorici sunt numai « demascați ». Incontestabil că o muncă istoriografică nu este posibilă fără dezvăluirea caracterului falimentar al vechilor concepții ale nobilimii și burgheziei, totusi, concomitent cu aceasta trebuie arătată condiționarea istorică a acestor concepții, dependența lor de nivelul dezvoltării științei, trebuie scoase la iveală elementele noi pe care ele le-au adus în știință.

V. I. Lenin scria că meritele istorice se judecă nu după ceea ce *n-au dat* personalitățile istorice în comparație cu cerințele contemporane, ci după ceea ce *au dat nou* în comparație cu predecesorii lor².

Autorii primului volum din *Studii asupra științei istorice a U.R.S.S.* pornesc de la teza justă că apariția marxismului a marcat o revoluție în toate științele sociale inclusiv în știința istorică, că numai marxismul e capabil să dea și să explice completă, strict științifică, tuturor fenomenelor din viața societății. Este îndoialnic însă că procedează just atunci cînd caracterizează întreaga perioadă multiseculară a dezvoltării științei istorice pînă la apariția marxismului ca « perioadă preștiințifică » sau denumesc știința istorică burgheză, « pseudostîință ». Nu trebuie să uităm cunoscuta indicație a lui V. I. Lenin care spune că « ar fi gresit să se credă că e deajuns să-ți însușești lozincile comuniste, concluziile științei comuniste, fără a-ti însuși acea sumă de cunoștințe a căror consecință este comunismul însuși »³.

Autorii lucrărilor de istoriografie publicate în presa noastră dezvăluie just caracterul de clasă al concepției despre lume a diferiților istorici. Totuși, aceasta se face deseori într-o formă prea generală și primitivă, netinindu-se seama de stadiul de dezvoltare în care se află clasa ale cărei interese le oglindește istoricul respectiv. Căci nu se poate confunda perioada în care burghezia era o clasă progresistă în ascensiune și ducea lupta împotriva feudalismului, cu perioada în care burghezia s-a transformat într-o forță reacționară și a început să lupte prin toate mijloacele pentru menținerea orînduirii capitaliste în descompunere. Bineînteles că această deosebire nu se putea să nu se manifeste în concepțiile istoricilor burghezi. În perioada timpurie a existenței sale, istoriografia burgheză a văzut forțe noi, în creștere, care exprimau dezvoltarea societății; reprezentanții ei înaintați stăteau atunci pe poziția istorismului, deși îmbrăcau ideea dezvoltării în forma dialecticii idealiste hegeliene. Dar cu cât trecea timpul, cu atît mai mult începea să se manifeste tendința istoricilor burghezi de a preamări tot ce era conservator; ideea luptei dintre nou și vechi, ideea dezvoltării și progresului a început să-i sperie. Aceasta a și determinat criza istoriografiei burgheze.

În literatura noastră istoriografică se vorbește adesea despre criza științei istorice burgheze în epoca imperialismului. Această teză nu este însă de obicei dezvăluită, iar uneori este interpretată simplist și gresit, ca o stagnare absolută, excludînd orice dezvoltare. Criza istoriografiei burgheze în epoca imperialismului este o parte a crizei ideologiei și metodologiei burgheze. Totuși, și în perioada acestei crize istoricii burghezi acumulează cunoștințe pozitive și obțin înfăptuirile concrete.

¹ *Ocerki istorii SSSR. Period feudalizma IX – XV vv.*, partea a II-a, M., 1935, p. 16.

² Vezi V. I. Lenin, *Opere*, vol. 2, Ed. P.M.R., p. 173.

³ V. I. Lenin, *Opere alese în traducere română*, II, F.S.P.R.P., 1954, ediția a II-a, p. 667.

Trebuie să ținem seama și de intensificarea influenței marxismului asupra reprezentanților științei istorice burgheze, atracția spontană a unei părți a istoricilor burghezi spre materialismul economic, spre metoda dialectică. Mulți dintre istoricii burghezi din zilele noastre, deși nu stau pe pozițiile marxismului, sănătoși savanți serioși, servesc progresul științei, aducându-i un aport pozitiv. Nu se poate să nu apreciem importanța izvoarelor istorice introduse de ei în circulația științifică, interpretarea subtilă a faptelor, judecările, observațiile și concluziile lor juste într-o serie de probleme.

Cercetând istoria științei istorice și a gîndirii sociale, numeroși autori nu dau caracterizarea de clasă a orientării mic-burgheze. Aceasta se referă în special la lucrările privind concepțiile istorice ale democratilor revoluționari (inclusiv capitolele respective ale vol. I din *Studii de istorie asupra științei istorice a U.R.S.S.*). V. I. Lenin a scris despre spiritul revoluționar al «democrației țărănești burgheze»¹. Această apreciere este totuși deseori scăpată din vedere.

Totodată, în unele lucrări privind istoriografia, dependența de clasă a diferitelor concepții istorice este tratată simplist. Se știe că aceste concepții «în ultimă instanță» sunt determinate numai de locul ocupat de autorul lor în societatea de clasă respectivă. V. I. Lenin s-a ridicat cu hotărâre împotriva orientărilor vulgarizatoare ale lui V. Suleatikov, care în cartea *Justificarea capitalismului în filozofia Europei Occidentale*, ducea pînă la absurd afirmația justă privind caracterul de clasă și partinitatea filozofiei, scriind că filozofia burgheză în general nu vorbește despre nimic altceva, decît «despre avantajele și năzuințele sale de clasă». Din păcate, asemenea greșeli nu lipsesc nici din unele lucrări ale istoricilor sovietici.

Astfel, M. A. Alpatov în lucrarea *Ideile politice ale istoriografiei burgheze franceze din secolul al XIX-lea* (M.-L. 1948) afirma că teoria lui Toqueville «era o simplă transpunere în istorie a ideilor preferate ale lui Toqueville cu privire la nobilime și burghezie, la egalitate și despotism, la republică și monarhie» (p. 164—165). El nu a văzut altceva în lucrările lui Toqueville decât denaturarea conștientă a adevărului istoric, în favoarea celor mai apropiate țeluri de clasă ale burgheziei. Alpatov nu a văzut nici un fel de merite științifice în cartea lui Toqueville *Ordinea veche și revoluția*, care a fost rezultatul unei munci persevereente de mulți ani, bazată pe o studiere atentă a materialelor arhivistice. Nici în lucrările unui alt reprezentant foarte însemnat al științei istorice burgheze din secolul al XIX-lea—Fustel de Coulanges—M. A. Alpatov nu găsește nimic altceva decât grija pentru cele mai apropiate interese de clasă ale burgheziei.

Această tendință s-a manifestat și mai viu în broșura lui Alpatov, *Istoriografia reacționară în serviciul instigatorilor la război* (Gospolitizdat, 1951). Autorul și-a propus importantul scop de a demasca pe falsificatorii burghezi ai istoricii și, într-adevăr, a demascat pe mulți dintre aceștia. El însă a inclus în numărul falsificatorilor pe numeroși reprezentanți de vază ai istoriografiei burgheze, care au adus un aport însemnat la dezvoltarea științei istorice. M. A. Alpatov pornea de la teza că o dată cu apariția lucrărilor lui Marx și Engels în anii 1848—1850, întreaga știință istorică burgheză a început să aibă, chipurile, un caracter reacționar și de falsificare. Această tratare simplistă și vulgarizatoare nu ne dă posibilitatea să înțelegem esența diferențelor curente ale istoriografiei burgheze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și din secolul al XX-lea și să ne dăm seama de valoarea multor cercetări ale istoricilor nemarxiști.

Un caracter prea general are afirmația lui A. I. Molok și N. E. Zastenker, care declară că «principala caracteristică a literaturii franceze jubiliare despre

¹ Vezi V. I. Lenin, *Opere*, vol. 18, p. 11.

revoluția din 1848 o constituie tendința de a ascunde sau a denatura acele învățături ale revoluției care răsună cu o deosebită putere în Franța actuală»¹. Ei n-au dreptate atunci cind extind această caracterizare asupra unor istorici francezi de vază ca G. Lefebvre și E. Labrousse, acuzându-i de răspîndirea «versiunii falsificate». În aceeași lucrare S. Kan l-a apreciat greșit pe istoricul german F. Valentin², negăsind nimic prețios pentru știință în monografia sa în două volume *Revoluția din 1848–1849 în Germania*, nesUBLINIIND informația excepțională a autorului, care strînsese un bogat material arhivistic nou, care pusese în lumină importanța internațională a revoluției în Germania, care descri-sese evenimentele din micile state germane etc.

O tratare asemănătoare se poate constata și în caracterizarea lui N. I. Kareev din *Marea enciclopedie sovietică*. Autorul articoului despre Kareev încearcă să stabilească dependența directă între ampoloarea luptei de clasă în țară și metodologia cercetării, aplicată de istorie³.

Unii autori caracterizează greșit pe istoricul rus de seamă D. M. Petrușevski (1863–1943), care a lucrat activ și în știința istorică sovietică, desă nu a putut învinge pînă la sfîrșit concepția burgheză. Astfel, A. I. Danilov îi atribuie lui Petrușevski tendința «de a frina dezvoltarea științei istorice sovietice».⁴

Una din cerințele metodologice cele mai importante ale cercetărilor marxiste este examinarea tuturor fenomenelor în legătura și dependența lor reciprocă. Aceasta înseamnă, în special, că știința istorică din fiecare țară sau grupă de țări nu poate fi socotită ca ceva izolat, de sine stătător, ci trebuie studiată și interpretată ca o parte componentă a științei istorice mondiale. În cunoșcutele *Observațiuni* ale lui I. Stalin, S. Kirov și A. Jdanov cu privire la conspectul manualului de istorie a U.R.S.S. se spunea: «Avem nevoie de un asemenea manual de istorie a U.R.S.S. în care istoria Rusiei mari să nu fie ruptă de istoria altor popoare din U.R.S.S. — aceasta în primul rînd — și în care istoria popoarelor din U.R.S.S. să nu fie ruptă de istoria generală europeană și în general, de istoria universală — aceasta în al doilea rînd».

Această cerință referă oare, bineînțeles, și la lucrările și manualele de istoriografie nu este din păcate întotdeauna respectată. În unele lucrări istoria istoriografiei ruse este exprimată separat de istoria istoriografiei de peste hotare, sau dimpotrivă, dezvoltarea istoriografiei de peste hotare este expusă fără a se ține seamă de dezvoltarea științei istorice în Rusia. În virtutea caracterului specific al condițiilor interne de dezvoltare a diferitelor țări, știința din aceste țări, deci și știința istorică, s-a dezvoltat inegal. Trebuie văzut în ce privință istoriografia rusă a păsit înaintea celei din străinătate, și în ce privință a rămas în urmă. Se știe de exemplu, că ideea luptei de clasă ca forță motrice a procesului istoric a apărut, în virtutea unor anumite condiții istorice, înainte de toate în știința istorică franceză.

În volumul *Studii de istorie asupra științei istorice a U.R.S.S.*, vol I și în alte cîteva lucrări recente s-a studiat temeinic aportul savanților ruși la știința istorică mondială. Autorii acestui volum n-au relevat însă aproape de loc influența gîndirii progresiste din Europa occidentală asupra dezvoltării științei istorice în Rusia. În capitolele acestui volum și în alte lucrări nu se arată influența pe care a

¹ *Revoluția 1848–1849 gg.*, vol. II, M., 1952, p. 387.

² *Ibidem*, p. 402.

³ *Bolsâia sovetskaia enziklopediia*, vol. 20, col. 166.

⁴ A. I. Danilov, *Evoluția ideinometodologicheskikh vzgleadov D. M. Petrușevskogo i nekotorie voprosi istoriografii srednih vekov* («Srednie veka», fasc. VI, 1955, p. 311).

avut-o filozofia iluminiştilor francezi de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea și dialectica lui Hegel asupra concepţiilor istorice ale lui Radișcev, Belinski, Herzen și a altor revoluţionari ruşi, precum și asupra concepţiei lui Solovev, Granovski și a altor istorici ruşi. Asemenea tratare unilaterală nu poate fi socotită justă. Știința nu poate să se închidă în cadrul național, ea se dezvoltă într-o strînsă interdependență cu știința altor țări.

Istoricii sovietici cercetează amplu și pe larg concepţiile istorice ale luptătorilor progresiști pe tărîm social din Rusia. Totuși, în unele lucrări, de exemplu în lucrările lui V. E. Illeritki, concepţiile lui Belinski și Herzen sunt examinate static, nu se arată procesul complicat al apariției și dezvoltării lor. V. E. Illeritki expune concepţiile istorice ale democratilor revoluționari, rupte de starea în care se află știința istorică din timpul lor sau pe planul opunerii lor față de concepţiile istoricilor de profesie. Dezvăluind influența luptătorilor progresiști pe tărîm social asupra dezvoltării gîndirii istorice ruse, trebuie să avem în vedere că Radișcev și decembriștii Herzen și Belinski, Cernîșevski și Dobroliubov nu au cercetat ei însîși izvoarele și, în concepţiile lor asupra istoriei ei se bazau pe realizările științei din epoca lor. De aceea nu se poate pierde din vedere importanța lucrărilor istoricilor de profesie pentru formarea concepţiilor istorice a diferiților activiști pe tărîm social.

Apar o serie de probleme litigioase în legătură cu periodizarea istoriografiei. Ne îndoim că este just ca în periodizarea istoriei științei istorice să se țină seamă numai de succesiunea formațiilor social-economice, aşa cum au făcut autorii lucrării *Studii de istorie asupra științei istorice a U.R.S.S.* Primul volum al acestei lucrări se termină în ajunul abolirii iobagiei; concepţiile istorice ale lui N. G. Cernîșevski nu sunt examinate în acest volum, în schimb sunt expuse concepţiile istorice ale școlii de stat, ale lui Solovev și ale altor cîțiva istorici, concepții care s-au format la jumătatea secolului și după reformă. Această construcție nu dă posibilitatea să se înțeleagă just dezvoltarea științei istorice în legătură cu condițiile social-economice și cu caracterul luptei de clasă. În periodizarea istoriei științei istorice trebuie să se țină seamă de totalitatea fenomenelor social-economice și ideologice. Tovarășii care au participat la discuția lucrării *Studii de istorie asupra științei istorice a U.R.S.S.* au arătat just că o nouă etapă în dezvoltarea științei istorice în Rusia trebuie legată nu de reforma din anul 1861 ci de începutul etapei proletare a mișcării de eliberare din Rusia, de apariția marxismului în Rusia.

Rezolvarea justă a acestor și a altor probleme metodologice va permite să se desfășoare în condiții mai bune munca de cercetare în domeniul istoriografiei.

În fața cercetătorilor istoriei științei istorice stau sarcini importante. Trebuie studiată mai profund istoria istoriografiei ruse aparținând nobilimii și burgheziei, trebuie clarificate trăsăturile lor comune și distinctive, trebuie dezvăluită importanța progresistă a istoriografiei burgheze în etapa inițială a dezvoltării ei, trebuie arătat în ce a constat criza ei de mai tîrziu. Este important să se cerceteze opera celor mai de seamă învățăți sovietici, precum și opera rodnică a istoricilor prerevoluționari care s-au apropiat de marxism. Opinia publică științifică așteaptă cercetări care să pună în lumină apariția gîndirii istorice marxiste în Rusia (G. P. Plehanov) și a concepției leniniste asupra procesului istoric rus. La timpul lor au fost supuse unei critici juste simplismul, greșelile vulgarizatoare ale așa-zisei « școli » a lui M. N. Pokrovski. Totuși, nu trebuie să uităm că alături

de unele greșeli serioase, lucrările lui M. N. Pokrovski conțineau și elemente prețioase. Pentru a determina just locul lui M. N. Pokrovski în istoriografia sovietică trebuie cercetate lucrările sale, ținându-se seama de nivelul științei istorice din acea vreme.

O sarcină foarte importantă în domeniul istoriografiei este elaborarea unor monografii întinse care să prezinte rezultatele dezvoltării științei istorice sovietice în domeniul istoriei patriei cît și a istoriei generale, care să analizeze științific realizările și lacunele literaturii istorice.

În elaborarea istoriografiei istoriei universale este deosebit de important să se studieze profund procesul de apariție și dezvoltare a concepțiilor lui Marx și Engels, să se arate pe larg importanța revoluției produsă de ei în știința istorică. Istoricii marxiști sunt chemați să elaboreze istoriografia cu adevărat științifică a Germaniei, Franței, Italiei, Angliei, S.U.A. și a altor țări, mai ales în epoca imperialismului. Trebuie studiată mai profund dezvoltarea științei istorice în țările de democrație populară din Europa și Asia, unde știința istorică, conducindu-se după principiile marxism-leninismului, a obținut în ultimul timp mari succese.

Este foarte important să se creeze nu numai monografii asupra diferenților mari istorici, ci și lucrări de sinteză asupra diferențelor «școli» și curente în știința istorică, asupra luptelor dintre aceste orientări, dezvăluind legătura dintre concepțiile istorice și procesele social-economice, repartitia forțelor de muncă și caracterul luptei de clasă din diferențele perioade. Trebuie dezvăluită pe larg sfera izvoarelor utilizate de istorici, metodele cercetării lor, măiestria expunerii.

Elaborarea marxist-leninistă a problemelor istoriei științei istorice are o mare importanță internațională. Aceste probleme ocupă unul din primele locuri în activitatea istoricilor din toate țările. E suficient să amintim că la cel de-al X-lea Congres Internațional al Istoriciilor, care a avut loc recent la Roma, toate cele patru referate prezentate la ședința plenară a congresului au fost consacrate problemelor de istoriografie. În țările capitaliste au apărut în ultimul timp cîteva lucrări de sinteză asupra istoriei istoriografiei¹.

Sarcina primordială a istoricilor sovietici este demascarea istoriografiei reacționare contemporane. Istoricii sovietici trebuie să demonteze caracterul ei de clasă, trebuie să critice orientările ei metodologice, să denunțe falsificările istoriei. O atenție deosebită trebuie acordată criticii unor orientări reacționare ca, de exemplu, școala americană a «istoriei business-ului» (Grass, Nevins, Larson etc.). O examinare critică serioasă trebuie acordată concepției aşa-zisei «geo-istorii», intens propagată de cunoșcuții istorici francezi L. Fèvre, F. Brodelle, Ch. Morase. Asupra lucrărilor istoriografice are o influență extrem de negativă idealismul filozofic, și, în special concepțiile actuale «prezenteiste». Este necesar să se demonteze cu hotărîre influențele lor dăunătoare și să se ducă o luptă neîmpăcată împotriva ideologiei burgheze. Această luptă trebuie să aibă un caracter profund științific. Istoricii sovietici nu pot să renunțe la principiile lor, ei trebuie să țină sus steagul marxismului combatant. Totodată însă sarcina lor este să folosească tot ce este prețios în cercetările istoricilor burghezi de peste hotare.

¹ J. W. Thompson, *A History of Historical Writing*, vols. I II (1942); Engel-Janos, *The Growth of German Historicism* (1944); B. Croce, *Storia della storiografia italiana nel secolo decimonono*, vol. I—II (1921, 1947); K. Brandi, *Geschichte der Geschichtswissenschaft* (1947); P. Geyl, *From Ranke to Toynbee* (1952); H. H. Bellot, *American History and American Historians* (1952); F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography* (1952); J. Thyssen, *Geschichte der Geschichtsphilosophie* (1954) și a.

În numeroase lucrări, articole și disertații de candidatură lipsește analiza serioasă a istoriografiei problemei studiate. Deseori ea se rezumă la o privire rapidă asupra literaturii utilizate, de cele mai multe ori autorii criticind aspru, dar fără a aduce dovezi, pe predecesorii lor. Trecând sub tacere rezultatele pozitive ale lucrărilor lor, ei apar în rolul « primilor descoperitori » și a unicilor deținători ai adevărului istoric. Trebuie să remarcăm că la pregătirea lucrărilor pentru tipar, unele edituri (în special Gospolitizdat) exclud din ele capitolele consacrate științei izvoarelor și istoriografiei și reduc aparatul științific, scăzînd prin aceasta nivelul științific al literaturii noastre.

Istoriografia trebuie să aibă un rol important în pregătirea cadrelor de istorici. Dar, la facultățile de istorie ale universităților și ale institutelor pedagogice, nu există un curs de istoriografie sau este facultativ. Pentru cursul de istoriografie a istoriei U.R.S.S., există un program elaborat de catedra de istorie a U.R.S.S., a Institutului istorico-arhivistic din Moscova. În schimb, programele cursurilor de istoriografie privitoare la capitolele de istorie universală nu sunt aprobate nici pînă acum de Ministerul Învățămîntului Superior. Ministerul a trecut cursul de istoriografie a istoriei U.R.S.S. în categoria obiectelor facultative, a redus numărul orelor de curs și nu manifestă nici o grijă pentru predarea în condiții bune a acestei discipline. Și, doar de aceasta depinde calitatea cadrelor de istorici și, prin urmare, și dezvoltarea științei istorice însăși.

Institutul de istorie al Academiei de Științe a U.R.S.S. nu se ocupă cum să ar cuveni de problemele de istoriografie, deși tocmai el, împreună cu Institutele de istorie ale Academiei de Științe ale Republicilor Unionale, este chemat să stea în fruntea cercetărilor istoriei științei istorice. Redacția revistei « Voprosî istorii » socoate necesar să intensifice expunerea problemelor de istoriografie în paginile revistei.

Istoricii sovietici au toate posibilitățile pentru a rezolva cu succes cele mai importante probleme de istoriografie.

www.dacoromanica.ro

POZIȚIA PARTIDELOR POLITICE DIN ROMÎNIA FAȚĂ DE PROBLEMA AGRARĂ ÎNTRE ANII 1913 ȘI 1921*

DB

TR. LUNGU

La începutul secolului al XX-lea una din principalele probleme care se puneau în fața țării noastre era problema agrară. Rezolvarea acesteia era posibilă numai pe calea desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice sub hegemonia proletariatului, ceea ce ar fi dus la o lichidare radicală a marii proprietăți moșierești.

Trecerea capitalismului în faza imperialistă a ascuțit contradicțiile interne ale regimului burghezo-moșieresc. Au crescut luptele revoluționare ale maselor și o dată cu acestea a început să se contureze o criză a politicii claselor exploatatoare, care nu mai puteau domina masele cu vechile metode de guvernare. Unul din aspectele acestui fenomen îl constituie schimbările care au avut loc în politica partidelor politice din România față de problema agrară în preajma și în timpul primului război mondial.

Partidul conservator a reprezentat încă de la începutul existenței sale în primul rînd interesele de clasă ale marii moșierimi. Programul de guvernămînt din 1913, prezentat alegătorilor de către conducerea partidului conservator, anunța că acesta se menținea pe poziția apărării intacă a proprietății moșierești¹.

Pentru a adapta totuși programul lor situației noi create, conservatorii, în urma frâmîntărilor țărănești, admiteau un oarecare transfer al pămîntului marii proprietăți, și anume preconizau vînzarea către țărani a proprietăților statului și a moșilor scoase în vînzare în mod voluntar de proprietarii lor². Se înțelege că acest transfer de pămînturi nu atingea întru nimic bazele marii proprietăți. Pe de

* Studiul de față, cu unele adaptări necesare unui articol, constituie un capitol din monografia *Reforma agrară din 1921 și urmările ei asupra dezvoltării social-economice și politice a țărănimii pînă în 1929*, monografie care se lucrează de un colectiv al Institutului de istorie al Academiei R.P.R. .

¹ * Partidul conservator nu poate admite ideea că expropriarea silită să devină baza transformării proprietății mari în proprietate mică» (*Programul partidului conservator*, 1913, p. 15–16; vezi și p. 5–6).

² *Programul partidului conservator*, expunere de motive.

altă parte aceste pământuri n-ar fi putut fi cumpărate decât de țărani bogăți, urmărindu-se astfel întărirea chiaburimii, pentru ca aceasta să devină suportul politic al regimului burghezo-moșieresc. Programul conservator propunea de asemenea măsuri pentru crearea unei mase de proletari agricoli care să fie utilizati pentru muncă pe moșiile marilor latifundiari. Partidul conservator preconiza crearea unui organism central, condus și mai ales subvenționat de stat care să garanteze că pământurile vîndute de moșieri vor fi plătite proprietarilor.

Partidul conservator a fost obligat să-și precizeze punctul de vedere în problema agrară, deoarece celălalt partid de guvernămînt, partidul liberal, începuse să fluture ideea exproprierii marilor proprietăți.

Partidul liberal era pe de o parte exponentul capitalului industrial și finanțiar, și pe de altă parte exponentul unei bune părți a moșierimii române. Avînd în vedere aceasta, putem afirma de la început că partidul liberal era pentru menținerea marii proprietăți. Cum se explică atunci faptul că în 1913 partidul liberal pune în programul sau — fără însă să o rezolve — problema exproprierii? Să credem că este vorba de intenția liberalilor de a da pămînt țărănilor? Foarte puțin probabil, deoarece puțin timp după singerosul an 1907, ziarul « Viitorul », organul partidului liberal, scria următoarele: « Să iasă din mințile țărănilor ideea că statul e dator să le dea pămînt... La o cerere astfel formulată, societatea românească nu poate să răspundă decât: nu! »¹. Manifestul-program al partidului liberal din 1911 nu făcea altceva decât să susțină marea proprietate căreia i-a asigurat « raporturi normale... cu mușcitorii de pămînt ». Neputind ascunde adevărata sa poziție față de marea proprietate, manifestul partidului liberal spunea mai departe: « Astfel; preocupăți de dezvoltarea firească și liniștită a statului, am căutat și vom căuta totdeauna să dezrădăcinăm ideea greșită și prinejdioasă pe care unele legișlații agrare au sădit-o în sufletul țărănimii, că statul poate și trebuie să fie distribuitorul direct și etern al pămîntului »². Chiar Spiru Ilaret, unul din falsii sprijinitori ai țărănimii, nu se sfuise să declare că dacă ar putea să facă o reformă agrară, ar transforma pe țărani mai degrabă în arendași decât în proprietari³.

Atunci care este explicația schimbării brusăte a punctului de vedere liberal? Această schimbare trebuie căutată în faptul că România se găsea în fața unor situații cu totul deosebite; pe plan intern, evenimentele care aveau loc erau îngrijorătoare pentru burghezie. Vintilă Brătianu, unul din fruntașii liberali, sezisind criză politică a claselor dominante arăta că « ...pentru înlăturarea repetirii răului de care am suferit pînă în 1907, trebuie o acțiune hotărîtă pentru aplicarea reformelor, completarea operelor sociale și economice începute, operă atât de necesară statului nostru. Nu trebuie să așteptăm ca o primejdie din afară, unită cu o frămîntare interioară, să prindă statul într-o situație mai grea ca aceea din 1907 »⁴.

Iar mai departe, Vintilă Brătianu arăta: « Uitarea învățămintelor ce ar fi trebuit să tragem din revolta de la sate din 1907 se agravează prin faptul că în viitor trebuie să ținem seama și de masele muncitoare de la orașe, mai lesne de aprins și de revoltat... Grevele, mișcarea sindicalistă, sunt probe evidente ale acestei

¹ Citat în ziarul « Steagul », din 12 mai 1918, p. 1, col. 1—2.

² *Manifestul-program al P.N.L.*, 1911, p. 8—9.

³ « Dacă cineva mi-ar da mie puterea ca să arendez ori să vînd țărănilor toate moșiile, mai bine aş vrea să le arendez decât să le vînd » (citat în *Dezbaterile Adunării Deputaților* din 11 martie 1920, p. 983).

⁴ Vintilă Brătianu, *Crize* www.dacoromanica.ro 19.

mișcări »¹. Avertizînd clasele dominante, al căror exponent era, Vintilă Brătianu conchidea: « Dacă nu vom reveni la o conștiință mai luminată a rolului reprezentanților statului, avem de prevăzut o criză financiară sporită prin cerințele unei vieți mai complicate și unor nevoi mai mari ale statului, într-o perioadă de scumpire a traiului, și o criză socială complicată de rîndul acesta prin mișcarea muncitorească de la orașe »².

După 1907 a luat un puternic avînt mișcarea muncitorească care s-a întărit în anii următori într-o măsură însemnată față de anul răscoalelor țărănești. Politicienii liberali începuseră să înțeleagă că starea economică a țărănimii era « intolerabilă » aşa cum se prezenta. Pentru a preveni izbucnirea unor răscoale țărănești și unirea lor cu mișcarea muncitorească revoluționară, în dezvoltare, liberalii au hotărît să promită țărănilor pămînt.

Pe plan extern războaiele balcanice izbucniseră și evenimentele care se precipitau anunțau războiul mondial. Linștea internă trebuia asigurată, iar țărănamea ferită de influența clasei muncitoare, pentru că marea masă a poporului român era menită să servească drept carne de tun în războiul care devinea din ce în ce mai amenințător. Cum ar fi putut conducătorii politici liberali — care intenționau să antreneze România în războiul imperialist — să ceară țărănimii să lupte pentru apărarea moșilor pe care le muncea în dijmă? Mai mult chiar, războaiele balcanice și trecerea armatelor peste Dunăre au deschis ochii țărănimii asupra unor stări de fapt deosebite de cele din România; în țara vecină, Bulgaria, avuseseră loc transformări radicală în direcția burghezo-democratică, iar latifundiile lichidate.

Toate acestea au contribuit la hotărîrea partidului liberal de a prezenta în 1913 noul său program care cerea printre altele exproprierea moșilor avînd peste 1 000 ha³ și acordarea votului universal. Aceasta presupunea modificarea parțială a Constituției.

La 7.20 septembrie 1913, ziarul « Viitorul » publica scrisoarea lui I.C. Brătianu prin care promitea țărănilor o reformă agrară și una electorală în eventualitatea venirii la putere a unui guvern liberal. La sfîrșitul aceluiași an este adus la putere un guvern liberal, iar în aprilie 1914 parlamentul dominat de liberali aproba propunerea de revizuire a Constituției.

Au avut loc noi alegeri, iar în iulie 1914 s-au întrunit Camera și Senatul care trebuiau să legifereze reformele făgăduite⁴.

Reformele anunțate de liberali lăsau însă neatinse bazele proprietății moșieresti. Pămîntul expropriat trebuia plătit la prețul zilei; pe de altă parte, datează

¹ Vintilă Brătianu, *Crize de stat, 1901–1907–1913*, p. 21.

² *Ibidem*, p. 28.

³ « Limita inferioară a marii proprietăți rurale ar fi în apropierea cifrei de 1000 ha (Pietreanu, *Exproprierea și modalitatea puterii ei*, p. 19).

⁴ Alături de punctul de vedere liberal erau și conducătorii partidului conservator (fractiunea takistă), care se desprinse înca din 1908 de partidul conservator; ei reprezentau interesele acelei părți a moșierimii care avea o serie de interese și în industrie, precum și legături cu capitalul străin. Această fractiune fusese creată în scopul « modernizării » partidului conservator, assimilării sale cu starea socială de față a României... România are nevoie de un partid conservator democratic în comunare sa, progresist în tendințele sale, dar reprezentând cu încredere ideile conservării sociale » (Vezi *Partidul conservator democrat, istoricul constituției lui*, p. 14–15). În problema agrară, fractiunea takistă admitea reforma agrară preconizată de liberali, accentuind asupra justei despăgubiri a expropriaților. Prin aceasta Take Ionescu urmărea în realitate conform declaratiilor sale — ideea de conservare socială, ceea ce însema supremația economică a moșierimii (Vezi *Dezbaterile Adunării Deputaților* din 5 martie 1914, p. 110).

înălțind limitarea suprafeței expropriabile, însemna că pământul expropriat ar fi ajuns în mânile chiaburilor. Totuși, liberalii au căutat să amîne chiar și aplicarea acestei reforme limitate. Parlamentul a amînat revizuirea Constituției pentru o perioadă de trei ani.

Istoriografia burgheză a căufat să explice această amînare prin izbucnirea războiului mondial. Această explicație nu corespunde realității. Conducătorii liberali și-au dat seama de jocul periculos în care s-ar fi angajat dacă ar fi pornit la realizarea unui simulacru de reformă care ar fi trezit profunde nemulțumiri în rîndul maselor. De asemenea, dacă problema agrară nu a mai fost pusă în discuție după 5 iulie 1914, aceasta se datorește faptului că fruntașii liberali au încercat să tergiverseze rezolvarea ei în așteptarea unor împrejurări mai favorabile pentru clasele dominante.

Din cele arătate pînă acum rezultă că nu preocupări de natură filantropică au determinat pe conducătorii liberali să « se sacrifice », ci teama ca nu cumva o răscoală a țărănimii sprijinită și îndrumată de proletariat, unirea deci a luptelor muncitorești cu cele țărănești, să surpe puterea economică pe care o aveau în mâna lor clasele exploatatoare.

În anul 1910, a luat ființă partidul național-democrat condus de Nicolae Iorga și A.C. Cuza. Reprezentant al miciei burghezie române șovine, partidul național-democrat a trecut în programul său cîteva puncte generale privind problema agrară, care mergeau pe linia menținerii marii proprietăți: revizuirea operei de împroprietărire de la 1864, în sensul întregirii împroprietăririi acolo unde s-a dat lipsă, colonizarea pe moșii statului cu plugari români aleși și întemeierea de ferme model, cumpărarea de către Casa rurală a moșilor aparținînd societăților de asigurare și instituțiilor de binefacere, interzicerea dreptului penfru țărani de a lua moșii în arendă etc.¹. Programul nu spunea nici un cuvînt despre o exproprieare, nici măcar în sensul burghez, a marilor latifundii.

Partidul social-democrat din România, reorganizat în 1910, se găsea sub influența spiritului reformist al Internaționalei a II-a. Conducerea partidului social-democrat, influențată de ideile oportuniste ale lui Gherea, refuza calea luptei pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice sub hegemonia proletariatului, singura cale care ar fi permis rezolvarea radicală a problemei agrare. Cu prilejul răscoalelor din 1907, conducerea oficială a mișcării muncitorești, împotriva voînței muncitorilor, care au sprijinit acțiunile revoluționare ale țărănilor, nu numai că nu a indicat țărănimii calea luptei împotriva moșierimii, ci dimpotrivă s-a situat chiar pe poziția condamnării răscoalelor, neînțelegînd că țărănamea avea în stare latentă o nemărginită capacitate revoluționară care trebuia să fie canalizată spre alianța cu proletariatul. Programul partidului social-democrat din 1910², care nu vorbea nimic despre sarcina desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice, preconiza o serie de măsuri care nu puteau duce în nici un caz la rezolvarea radicală a problemei agrare în țara noastră. Astfel, în program nu se vorbea despre lichidarea marii proprietăți, ci numai despre răscumpărarea silită în funcție de necesități a unei părți cit mai întinse din marea proprietate și formarea unui fond funciar național, administrat de comune, sub supravegherea statului.

Din acest fond urma ca țărănilor săraci, lipsiți de pămînt, să li se dea loturile necesare pentru crearea unor gospodării țărănești. Ceea ce era însă mai carac-

¹ Consfătuirea din 23—24 aprilie 1910 a partidului naționalist-democrat. Programul, p. 111.

² Programul P.S.D. din România, votat la Congresul din 31 ianuarie, 1—2 februarie 1910.

teristic în acest program era faptul că țăranul astfel înzestrat putea să treacă contractul de arendare unei terțe persoane, cu condiția ca aceasta să cultive singură pământul, ceea ce ar fi permis crearea nestingherită a burgheziei sătești; acest program de asemenea nu limita suprafața de pămînt pe care ar fi putut-o arenda cineva. Partidul social-democrat, deci, chiar de la reorganizarea sa, a pășit pe calea reformelor burgheze.

Cîțiva ani mai tîrziu, în 1914, cînd problema exproprierii, pusă de partidul liberal, era la ordinea zilei, congresul partidului socialist adoptă formula exproprierii marii proprietăți. În raportul prezentat la acest congres se arăta necesitatea introducerii raporturilor burghezo-capitaliste prin suprimarea tuturor rămășițelor feudale, deoarece — spunea raportul — numai într-un regim curat capitalist se putea pregăti socialismul. Raportul nu cerea desființarea marii proprietăți, ci numai reducerea proprietății latifundiare « anormale și parazitară la *justa ei proporție*, expropriind o parte din întinderea ei spre a întregi mica proprietate, prefăcînd-o din aparentă și neoibagă, în reală și liberă »¹. Aceasta însemna menținerea proprietății moșierești.

În principiu, programul partidului socialist din 1914 nu se deosebea de cel al partidului liberal: și unul și celălalt preconizau o oarecare reducere a latifundiilor, dar menținerea marii proprietăți.

*

Evenimentele din timpul războiului imperialist au silit partidele burghezo-moșierești să reia promisiunile cu privire la reforma agrară. Mizeria și nenorocirile provocate de războiul imperialist au dus la creșterea luptelor populare. De teamă ca nu cumva revoluția să se extindă și în rîndurile soldaților români pe scară mare, guvernul burghezo-moșieresc a fost nevoit să reia promisiunile cu privire la împroprietărire.

În fața acestei situații, partidele liberal și conservator, în ciuda contradicțiilor neesențiale dintre ele, au căzut la înțelegere cu privire la introducerea în Constituție a unei clauze care promitea efectuarea reformei agrare, și astfel în iulie 1917, parlamentul de la Iași a modificat Constituția². În textul modificat al Constituției se spunea că « pentru cauză de utilitate națională, se sporește întinderea proprietății rurale țărănești prin exproprierea terenurilor cultivabile... cu scopul de a se vinde țăranilor cultivatori de pămînt, cu precădere țăranilor mobilizați din această categorie și a familiilor lor, dacă ei au murit din cauza sau în timpul războiului »³. Desigur, nu se vorbea nimic despre lichidarea marii proprietăți moșierești care, deși redusă, urma să rămînă în ființă. Art. 19 prevedea în continuare suprafețele de pămînt care urmău să fie expropriate în întregime, precum și cele ce trebuiau expropriate parțial.

Se preciza de asemenea că se va expropria din proprietatea rurală particulară o întindere de 2 milioane hectare teren arabil, ceea ce reprezenta mai puțin de jumătate din suprafața de pămînt din posesia marii proprietăți. Exproprierea trebuia să se facă pe temeiul unei scări progresive, care lăsa moșilor un minimum intangibil de 100 ha. Art. 19 prevedea că legile speciale de expropriere vor fi promulgate abia șase luni după sfîrșitul războiului. Prin aceasta guvernul liberal

¹ « România Muncitoare », nr. 41, din 15 aprilie 1914 (*Sublinierea noastră*).

² Este de remarcat că regele a promis reforma agrară încă din martie 1917, numai la cîteva zile după izbucnirea revoluției burghezo-democratice din Rusia.

³ « Monitorul Oficial », nr. 93, din 20 iulie 1917.

urmărea tergiversarea elaborării legilor speciale — deci a aplicării reformei agrare. În plus, legea pentru modificarea art. 19 nu preciza care trebuia să fie considerat sfîrșitul războiului: încheierea armistițiului sau încheierea tratatului de pace, ceea ce putea da noi motive pentru amînarea reformei.

Faptul că în art. 19 modificat din Constituție, se prevedea exproprierea numai a 2 milioane de ha și se fixa prețul moșilor expropriate, însemna un mijloc de apărare a intereselor marilor proprietari, pe care îl înscrău în Constituție. Rezolvarea pe cale legală a exproprierii avea menirea să constituie o pavăză împotriva unei rezolvări mai radicale, pe cale revoluționară; fixarea prețului însemna de asemenea asigurarea pentru clasele dominante că în schimbul pămîntului expropriat se vor acorda « despăgubiri » corespunzătoare.

Reforma agrară promisă prin modificarea Constituției avea un caracter pur declarativ, deoarece nu se putea aplica atâtă vreme cât nu avea prevederi concrete și nu era urmată de legi ordinare.

Îndată după modificarea art. 19 din Constituție, aplicarea practică a reformei agrare este scoasă din nou de la ordinea de zi; intenția partidului liberal de a tergiversa cît mai mult reforma era în concordanță deplină cu aceasta. Fusese elaborat și consfințit prin lege principiul exproprierii și aceasta era deocamdată suficient pentru a amângi masele țărănești și a le împiedica să se unească cu clasa muncitoare.

Semnarea păcii de la București în martie 1918 aduce la conducerea țării un guvern conservator în frunte cu Marghiloman, dușman declarat al oricărei reforme. Îndată după venirea sa la guvern, Adunarea constituantă, care avea menirea să elaboreze legea pentru reforma agrară este dizolvată și se țin noi alegeri. În referatul prezentat regelui în care motiva dizolvarea parlamentului, Marghiloman arăta că guvernul conservator era hotărît să întreprindă o operă de reorganizare a tuturor ramurilor activității de stat și în primul rînd o reformă agrară și una electorală¹. Prin măsurile pe care le-a luat însă, partidul conservator a dovedit că era departe de a accepta o reformă agrară, aşa după cum făgăduise. Guvernul conservator a anunțat o reformă *sui generis*, care nu trebuia să aducă moșierilor nici un fel de prejudiciu: țăraniii puteau cumpăra pămînt de la proprietarii dispuși să-și vîndă moșile, urmărindu-se astfel întărirea chiaburimii care era menită să contribuie la « asigurarea echilibrului social » la țară. « Visăm o clasă de țărani înstăriți »², spune Marghiloman în discursul ținut la Bîrlad cu prilejul campaniei electorale.

Punctul de vedere conservator nu a putut fi pus în practică, deoarece în 24 octombrie 1918 noul guvern condus de generalul Coandă a anulat toate legile elaborate în timpul guvernării conservatoare, astfel că pînă în toamna anului 1918 nu avem nici o concretizare a legii din 20 iulie 1917.

Un fapt destul de semnificativ trebuie remarcat: preocuparea tuturor partidelor de a întîrzi cît mai mult aplicarea reformei. În timp ce conservatorii, după cum am văzut mai sus, încercaseră în mod direct să o anuleze prin diverse paleative, liberalii adoptară alte metode. Ei s-au mulțumit cu modificarea art. 19 din Constituție și sub pretextul elaborării definitive a legii de expropriere, au întîrziat apariția acesteia. Dar starea de spirit a populației rurale din vechea Românie și

¹ « Gazeta Bucureștilor », din 10 mai 1918.

² « Steagul », din 31 mai 1918.

din teritoriile alipite, nemulțumirile crescînd din rîndurile ei, impuneau măsuri imediate.

Evenimentele sîngeroase din 13 decembrie 1918 din București trezesc din nou la realitate forurile guvernante care, fără să aștepte un nou parlament, trec la elaborarea diferitelor legi pentru reforma agrară, urmînd ca acestea să fie apoi ratificate de corpurile legiuitorale¹. Astfel, la 16 decembrie 1918, la numai trei zile după măcelul din piața teatrului, a fost publicat primul decret pentru reforma agrară pe baza căruia urma ca pămîntul să fie expropriat și dat obștiilor sătești de arendare, constituite special pentru această operație. Acestui decret, care privea numai vechea Românie, în urmează cîteva zile mai tîrziu, la 22 decembrie, decretul privind reforma agrară din Basarabia cotropită de România burghezo-moșierească. Este interesantă graba cu care guvernății liberali au publicat această lege. Al. Marghiloman menționează în memoriile sale că legea n-a fost citită în Consiliul de ministri și că totul a fost făcut în mare grabă de Creangă, Vintilă Brătianu și I. Gh. Duca.

Căruia fapt se datorează această urgență? Desigur teama ca nu cumva mișcările muncitorești care culminaseră cu 13 decembrie să antreneze masele de țărani dornice de pămînt și astfel să se creeze alianță dintre clasa muncitoare și țărănimile, a fost principala cauză care a determinat graba guvernăților liberali.

Cu elaborarea acestor legi din decembrie 1918, începe o a doua etapă în politica agrară a partidelor politice din țara noastră; această etapă este și mai lungă și mai plină de frâmîntări decît prima. Prevederile acestor decrete-legi arătau o dată mai mult că în intenția politicianilor burghezo-moșierimii era tendința de a tergiversa cît mai mult lucrurile pentru ca în funcție de evenimentele interne și externe să-și definească poziția.

O cercetare atentă a evenimentelor care au avut loc în țara noastră în anii de mari frâmîntări 1917–1919 arată că atît partidele existente în vechea Românie și în teritoriile ocupate, cît și cele create în acești ani, au căutat să-și fixeze o anumită poziție față de problema agrară. Majoritatea acestora au în fruntea programelor lor, într-o formă sau alta, rezolvarea uneia din cele mai spinoase probleme care s-au pus după război: exproprierea și împroprietărirea. Pentru această perioadă se impunea claselor dominante crearea unui partid politic menit să tempereze avîntul de luptă al țărănimii, care a urmat sub influența Marii Revoluții Sociale din Octombrie. Burghezia și moșierimea română au reușit să facă acest lucru prin crearea la 5 decembrie 1918 a partidului țărănesc.

Cu toate că partidul țărănesc a fost creat în perioada imediat post-belică, totuși originile sale ideologice sănătătoare sunt mai vechi, avînd rădăcini adînci în poporanism. Scopul acestui nou partid era destul de bine reliefat de Virgil Madgearu, unul din conducătorii săi, care scria într-un articol: « Ce poate să fie dar mai firesc și mai necesar astăzi după lectia rusă decît organizarea politică a țărănimii... pentru ca să nu fie un aluat... în mîinile unei eventuale încercări de dictatură proletară... »².

Preocuparea de bază a unui asemenea partid burghez care avea pe frontispiciul său titulatura de « țărănesc », era deci în primul rînd aceea de a rupe țărănimia, acest « aluat », de aliatul său firesc, proletariatul, și să-i canalizeze energiile

¹ Este de reținut faptul că deși guvernul de tehnicieni condus de generalul Coandă prezintase regelui un proiect de reformă agrară elaborat de Fotin Enescu, ministerul agriculturii în acest guvern, regele nu a dat curs acestuia, ci l-a tinut pînă ce a a dus la putere guvernul liberal (Vezi Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, 1918, p. 200–201).

² « Țara Nouă », an I (1919), nr. 17, din 13/26 octombrie.

spre cu totul alte preocupări decât cele revoluționare. Pentru atingerea acestui scop, partidul țărănesc nu a ezitat să facă o propagandă deșanjată, susținând în programul său că luptă pentru ca fiecare țăran trecut de 21 de ani precum și văduvele, să aibă în folosință exclusivă 10 pogoane de pămînt de calitatea întâia, 15 pogoane de calitatea a doua sau 20 de calitatea a treia.

Partidul țărănesc elaboră diverse formule în ceea ce privea reforma agrară, în funcție de dezvoltarea luptelor revoluționare. Astfel în perioada avântului revoluționar din anii imediat următori Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, țărăniștii au elaborat un program care cuprindea mai multe promisiuni demagogice, inclusiv exproprierea moșiilor de peste 50 pogoane de pămînt¹.

La începutul celui de al treilea deceniu al sec. XX partidul țărănesc părăsește poziția pseudo-democratică «radicală» și începe să susțină în mod deschis punctul de vedere al celorlalte partide burghezo-moșierești, ajungind ca în proiectul de lege pentru reforma agrară prezentat din inițiativă parlamentară în martie 1920, să susțină puncte ca: menținerea marii proprietăți, crearea proprietății mijlocii, respectiv a burgheziei sătești etc.

Pentru a sustrage de la expropriere o bună parte din suprafețele de pămînt ale marii proprietăți, proiectul de reformă agrară țărănist din 1920 prevedea crearea a o mulțime de ferme model, stațiuni de selecționare, stațiuni zootehnice, precum și a unor loturi demonstrative care puteau fi apoi încredințate spre exploatare «unor săteni destoinici». Crearea gospodăriilor chiaburești era urmărită în mod consecvent de lege, care prevedea ca în anumite regiuni — în special în cele de colonizare — să se creeze loturi de 10—50 ha care ar fi fost în măsură «să adopte mai cu grijă metodele tehnice cele mai raționale și mijloacele cele mai moderne în agricultură»². Or, în condițiile agriculturii capitaliste numai gospodăriile chiaburești sau moșierești au posibilitatea de a aplica o tehnică mai avansată. Proiectul înființării unor gospodării de 10—50 ha care să adopte metodele tehnice cele mai raționale era în realitate un proiect de întărire a gospodăriilor chiaburești.

Excepțiile numeroase create de proiectul de lege țărănist duceau la menținerea mai departe a marii proprietăți. Așa bunăoară art. 6 din lege prevedea că proprietarii care posedau pe proprietățile lor ferme în care fuseseră investite capitaluri puteau să păstreze o întindere totală de 250 ha în regiunile populate și 500 ha în regiunile de colonizare. Tot acest articol prevedea că de la expropriere erau exceptate terenurile agricole care s-ar fi obținut prin secare de bălti. Ba mai mult, în regiunile de colonizare, după satisfacerea necesităților locale de împroprietărire pînă la aducerea coloniștilor, pămînturile urmau să rămînă în stăpînirea moșierilor. Toate aceste prevederi vizau în realitate menținerea marii proprietăți moșierești³.

Din această sumară expunere a proiectului de lege prezentat în martie 1920 rezultă că partidul țărănesc era departe de a formula o lege mai favorabilă țărănilor. Cu prilejul discutării proiectului de lege prezentat în 1921 de guvernul Averescu, acesta, referindu-se la legea formulată de Mihalache, spune: «... Sîntem pe același teren, căci dacă luăm proiectul zis Mihalache și proiectul actualului guvern, vom vedea că și în o parte și în cealaltă parte, marea proprietate e păstrată cam în aceleasi condiții»⁴. Sintetizînd cele spuse mai sus, în legătură cu partidul țărănesc, putem trage cîteva concluzii: partidul țărănesc susținea îndeosebi interesele burgheziei satelor. El a fost creat cu scopul de a rupe țărânamea de aliatul său firesc

¹ «Tara Nouă» an. I (1919), nr. 14, din 15/28 septembrie.

² Dezbaterile Adunării Deputaților, 16 martie 1920, p. 1038.

³ Ibidem, p. 1040.

⁴ Ibidem, 7 iulie 1921, p. 3004.

proletariatul. În problema agrară, partidul țărănesc s-a situat pe linia celorlalte partide bugheze, aceea de a micșora într-o oarecare măsură marile latifundii, meninind însă în esență marea proprietate pînă la 500 ha.

Partidul poporului condus de generalul Averescu este cel de-al doilea partid ca importanță creat după război de burghezia și moșierimea română, cu scopul de a susține interesele marii proprietăți sub o altă firmă. De altfel, numai prezența în fruntea acestui partid a lui Averescu, Garoflid și Argetoianu constituia asigurarea că vor fi păstrate privilegiile marii proprietăți. Argetoianu, ministrul de Interne, aducea la temelia legii pentru reforma agrară broșura sa scrisă în 1913¹, contra oricărei împroprietări, precum și opozitia sa din 1917 de la Iași contra expropriierii moșilor; Garoflid, ministrul agriculturii, aducea lucrările sale favorabile marii proprietăți², precum și memoria marilor proprietari al cărui autor era³; Averescu, șeful guvernului, aseza legea pentru reforma agrară pe mormintele celor 11 000 de țărani asasinați în 1907 din ordinul său.

Acestia erau cei mai importanți conducători ai partidului creat imediat după pacea de la București sub numele inițial de «Liga poporului». În actul de constituire publicat în 14 aprilie 1918 în ziarul «Îndreptarea» se spunea pentru a însela masele, că partidul va lupta pentru «reforma agrară, cu trecerea pământurilor expropriate astăzi numai în principiu, în stăpînirea efectivă și imediată a sătenilor prin mijlocirea obștiiilor sătești...».

În actul de constituire al Ligii poporului nu se vorbea însă nimic despre necesitatea trecerii în proprietatea țărănilor și a pământurilor moșierești care nu intrau în prevederile Constituției modificate. Programul partidului poporului, adoptat în octombrie 1919 cu prilejul congresului ținut la Eforie, conținea unele puncte privitoare la problema agrară, care nu se deosebeau de cele susținute de liberali, prevăzute în Constituția modificată în 1917 la Iași.⁴

Între punctul de vedere al partidului liberal și cel al partidului poporului nu erau decât deosebiri neesentiale, care decurgeau din modul diferit pe care acestea îl adoptau pentru a ajunge la aceleași scopuri. Astfel, practica expropriierii dovedise că sistemul scării progresive propus de liberali în Decretul din 16 decembrie 1918 nu putuse satisface toate prevederile Constituției (nu se expropriaseră pe baza acestui decret decît 1 553 547 ha din proprietatea particulară, în loc de 2 milioane ha). Decretul-lege pentru reforma agrară din vechea Românie, din iulie 1921 prezentat de guvernul Averescu, a pus în lumină caracterul demagogic al făgăduielilor partidului poporului. Dar fiindcă în 1921 luptele revoluționare erau în descreștere, decretul conținea o serie de clauze net favorabile moșierilor, prevăzînd înlocuirea sistemului expropriierii pe bază de scară progresivă prin plafonul maxim regional de exproprieire.

În expunerea de motive care însوtea proiectul de lege din 1921 se arăta că dacă s-ar fi continuat cu aplicarea scării progresive s-ar fi ajuns la reducerea tuturor moșilor la suprafața mijlocie de aproximativ 120 ha⁵. În plus legea din 1921 prevedea crearea și întărirea proprietății mijlocii în care Garoflid includea suprafețele între 25—100 ha. Ideolog al burgheziei românești, Garoflid socotea că «rolul social al claselor mijlocii, al burgheziei mijlocii, este foarte însemnat»⁶.

¹ C. Argetoianu, *Marea noastră proprietate și exproprierea*, 1913.

² C. Garoflid, *Păreri în chestia agrară*, 1907; idem, *Problema agrară și dezlegarea ei*, 1917.

³ Memorul marilor proprietari din 1919 se ridică împotriva oricărei expropriieri, indiferent de forma în care trebuia facută.

⁴ Vezi *Programul Ligii poporului* din 1920.

⁵ *Dezbaterile Senatului*, 21 februarie 1921, p. 393.

⁶ «Arhiva pentru știință și reformă socială», an VI (1926), nr. 122, p. 37.

În rest, asemănările dintre partidul poporului și partidul liberal în problema agrară erau evidente¹. Realizarea principalului punct de vedere liberal — menținerea marii proprietăți — era urmărită în cele mai mici amănunte de proiectul de lege averescan. Astfel, art. 32 al legii propusă de guvernul Averescu arăta că exproprierea se va aplica timp de 12 ani de la promulgarea legii, iar dacă, după acest termen pământul nu ar fi fost dat țăranilor, urma să fie restituit vechiului proprietar. Cu alte cuvinte, dacă în regiunile de colonizare nu s-ar fi putut împriectări țăranii, acest pămînt trecea în mod automat după 12 ani în proprietatea fostului stăpin. Vedem dar că averescanii strecurau chiar în decretul-lege posibilitatea de a se reface marea proprietate.

Pentru a împiedica diviziunea proprietății mari care ar fi rămas după expropriere, legea pregătea limitarea divizibilității acesteia care era « încă necesară dezvoltării țării, misiunea ei istorică fiind de abia la începutul ei »².

Punctele prevăzute în programul partidului poporului, precum și concretizarea lor în legea pentru reforma agrară din 1921, arătau că partidul poporului era unul din principalii piloni ai regimului burghezo-moșieresc. El era o creație a partidului conservator și liberal: partidul conservator era reprezentat în conducerea noului partid hibrid prin Garoflid și Argetoianu, iar cel liberal prin punctele prevăzute în programul acestuia, care erau adoptate uneori întocmai, alteori adaptate de conducerea averescană.

Partidul conservator-democrat, devenit după război partidul democrat, condus de Take Ionescu, se menține pe linia adoptată în 1914 și susține rezolvarea problemei agrare în sensul punctului de vedere liberal. Preocuparea de bază a programului democrat era nu atât exproprierea — pe care o acceptă așa cum era formulată de partidul liberal — cît mai ales plata « dreaptă » și desigur cît mai avantajoasă pentru proprietari, precum și proprietatea individuală³. Era firesc ca Take Ionescu și partidul său să accepte formula liberală față de expropriere, atâtă vreme cît exista foarte multă apropiere din punct de vedere ideologic între cele două partide⁴.

Și unul și celălalt partid reprezentau pe de o parte interesele burgheziei românești și pe de altă parte interesele unei părți destul de apreciabile a marii moșierimi. În faptul că partidul democrat reprezenta interesele moșierimii române care avea interes adînc și în industrie, constă cerința pentru o « justă despăgubire » care urma să fie acordată celor expropriați; bineînțeles că « democrații » urmăreau ca aceste « despăgubiri » să fie plasate în diferite întreprinderi industriale.

În vechea Românie precum și în teritoriile alipite, mai existau o puizerie de alte partide create de burghezia și moșierimea română cu scopul de a însela masele de muncitori și țărani prin diverse formule care aveau chipurile scopul să contribuie la îmbunătățirea soartei lor. Astfel de partide erau: partidul muncii, creat de Tran-

¹ Cu prilejul primei împroprietări care a avut loc în 1920 în comuna Gurbănești, jud. Ilfov, Averescu a trimis o telegramă regelui și una adevăratului său șef politic Brătianu, prin care arăta acestuia din urmă, că în realitate el este părintele împroprietăririi. (Aceasta arăta că în fond Averescu nu era decât omul de casă al lui Brătianu).

² Expunerea de motive asupra proiectului de lege, privind reforma agrară, prezentată de V. Kogălniceanu (în: Christodorescu și D. C. Ștefănescu-Priboi, *Codul legislației pentru utilitate națională*, p. 77).

³ Într-un interviu acordat de Take Ionescu organului partidului țărănesc basarabean « Sfatul Țării », acesta declară:... « Pentru mine numai principiile sunt esențiale și nu văd chestie de principiu decât proprietatea individuală în opunere cu proprietatea colectivă și dreapta, echitabilă despăgubire a celor expropriați » (« Sfatul Țării », din 1 august 1919).

⁴ Această apropiere a contribuit în mare măsură la colaborarea lui Take Ionescu cu guvernul liberal în perioada neutralității României și în prima parte a războiului.

cu-Iași în 1917 care era mai degrabă o dezidență a partidului liberal¹; partidul național-radical al țărănilor și muncitorilor², precum și partidul ordinei sociale³. Față de problema agrară, aceste partide mărunte aveau o poziție foarte asemănătoare cu partidele mari care le patronau: simulacru de reforme pe care le propuneau prevedea mentinerea marii proprietăți, despăgubiri pentru terenurile expropriate etc. Prin programele lor, se adresau țărănilor și muncitorilor, chemîndu-i să contribuie la « liniștea patriei », îndemnîndu-i să nu plece urechea la zvonurile « dușmanului dinăuntru », adică la chemarea de luptă a grupurilor revoluționare comuniste care se situau cu fermitate pe poziția lichidării proprietății moșierești și a eliberării din asuprire și exploatare a celor ce muncesc.

După Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, în sînul partidului socialist din România se manifestă trei curente: pe de o parte curentul deschis oportunist, condus de elemente trădătoare ale clasei muncitoare, social-democrații parlamentari⁴; pe de altă parte, noul curent revoluționar constituit din grupurile comuniste conduse de elementele cele mai înaintate ale clasei muncitoare (Leontе Filipescu, Pavel Tcacenco, Constantin Ivănuș, Al. Constantinescu); grupurile comuniste aduceau elementul nou, revoluționar, în sînul mișcării muncitorești din România. Între cele două curente s-a situat gruparea centristă în frunte cu Ilie Moscovici, care utiliza o frazeologie revoluționară pentru a nu se demasca în fața maselor și care evita să ia pe față apărarea politicii trădătoare social-democrate de dreapta. Această grupare se intitula chiar « comunistă », dar în același timp milita pentru unitatea neprincipială între elementele revoluționare și social-democrate de dreapta.

În această perioadă, propice pentru declanșarea revoluției, se punea problema de partea cui va fi țărăniminea. Am văzut mai sus cum clasele dominante, de teama mișcărilor țărănești, au încercat ca prin mirajul reformei agrare să atragă țărăniminea de partea lor și să o transforme dintr-o rezervă a proletariatului într-una a burgheriei. Această încercare a izbutit temporar, datorită fatului că în țara noastră a lipsit un partid proletar revoluționar care să făurească alianța proletariatului cu țărăniminea. Conducerea partidului socialist din România, sub presiunea elementelor revoluționare, a formulat în decembrie 1918 un proiect de program intitulat *Declarația de principii*, în care era condamnată teoria reformistă a integrării pașnice a capitalismului în socialism și tactica oportunistă a colaborării cu partidele burgeze naționaliste care constituiau o frînă în dezvoltarea conștiinței de clasă a proletariatului. Cu toate acestea, acest document conținea compromisuri și reminiscențe ale oportunitismului elementelor din conducerea partidului socialist. *Declarația de principii* din decembrie 1918 evita discutarea problemei agrare. Greșeala cea mai mare a proiectului de program consta în faptul că nu se arăta necesitatea primordială a alianței dintre proletariat și țărănim, că nu ținea seama de situația obiectivă din țară, de faptul că țărăniminea pauperizată, fără pămînt, fără unelte, fără credite, constituia rezerva revoluționară a proletariatului.

Pe măsură ce creștea lupta muncitorimii și influența grupurilor comuniste, conducătorii de dreapta din partidul socialist se opuneau cu mai multă înverșunare orientării partidului pe cale revoluționară.

¹ Vezi *Manifestul-program al partidului muncii*, Iași, 1917.

² Vezi *Programul de acțiune al partidului național-radical al țărănilor și muncitorilor*, Buc., 1920.

³ Vezi « Chemarea partidului Ordinii sociale către toate clasele de ordine ale țării », arh. Iorga, mss. Acad. R.P.R., 1920, vol. IV, doc. 1.

⁴ Pe aceeași linie trădătoare s-au situat și partidele socialiste din Transilvania și Bucovina, conduse de Jumanca, Flueraș și respectiv Grigorovici.

Atitudinea trădătoare a conducerii partidului socialist a ieșit fățis la iveală cu ocazia conferinței din mai 1919, cînd a fost formulat un nou program prin care se renunța la declarația de principii din decembrie 1918.

În timp ce în numeroase regiuni ale țării, țărani ocupau prin forță pămînturile moșierești, programul partidului socialist nu vorbea nimic despre necesitatea unor acțiuni revoluționare, de jos, ale țăranielor, nu indică mijloacele prin care țărânimă putea să scape de exploatarea moșierească, nu arăta necesitatea luptei țărânimii pentru pămînt sub conducerea clasei muncitoare. În schimb, programul prevedea naționalizarea pămînturilor, ceea ce în condițiile de atunci ale țării noastre ar fi împiedicat alianța dintre proletariat și țărâname.

Conducătorii partidului socialist îndemnau țărânimă să se resemneze la situația existentă și să aștepte reformele promise de guvernanti. « Noi nu vă îndemnăm la răscoale, pentru că nu cu răscoale se schimbă așezămintele nedrepte », se adresau conducătorii partidului socialist către țărani¹, « noi vă îndemnăm la frăție, la luptă prin organizare ». În cea de-a doua scrisoare adresată țăranielor, se vedea și mai limpede oportunismul trădătorilor clasei muncitoare. « Noi nu vă spunem că ați făcut bine la 1907. Dreptatea nu se cîștigă cu ciomagul, ci cu organizarea și cu lupta. Pămîntul prin lege trebuie să-l aveți... »². Aceasta însemna condamnarea țărânimii la robie veșnică atîta vreme cât partidul socialist adopta ca mijloc de organizare și luptă numai tribuna parlamentară. În acest fel erau sprijinite partidele burgheze, era împiedicată alianța dintre proletariat și țărâname.

Adoptarea programului socialist din mai 1919 liniștește oarecum clasele exploataatoare din România. Mîrzescu, ministrul de Interne liberal, declară la clubul partidului său că prin programul votat, partidul socialist s-a dovedit un partid cu principii occidentale, matur pentru a guverna³.

Aprobarea de către burghezie a acestui program scoate și mai mult în evidență faptul că conducerea oportunistă a partidului socialist se situase la remorca partidelor burgheze reacționare⁴.

Curentul centrist, în declarația publicată în februarie 1921⁵, se pronunță în favoarea transformării economiei țărânești într-o economie cooperativă, care să aibă la bază obștile sătești. Deși teoretic se pronunțau împotriva doctrinei reformiste, practic, centriștii așteptau și susțineau reforma agrară înfăptuită de burghezie pe motiv că aceasta ținea seama de « realitățile politico-sociale din țară în această epocă ».

Deși grupurile comuniste erau la început relativ slabe din punct de vedere organizatoric și ideologic, fără legătură cu masele țărânești, totuși au reușit să se

¹ Partidul socialist din România. Scrisori către țărani, nr. 1, p. 11.

² Ibidem, p. 14.

³ « Socialismul », din 31 mai 1919.

⁴ Această politică reformistă a conducerii social-democrate pe linia trădătoare a tuturor partidelor afiliate la Internaționala II-a a avut drept rezultat votarea de către deputații social-democrați, după crearea P.C.R., a legii pentru reforma agrară din iulie 1921. A doua zi după votarea legii de mai sus, ziarul burghez « Izbînda » publica sub titlul *Social-democrația română și reformele*, un articol din care extragem: « ... votarea reformelor agrare de către deputații social-democrați, a fost însă revelatoare: acest partid nou... înțelege să privească realitățile politice drept în față și să nu se conducă după himere... Partidul social-democrat poate conta în viitor ca un important factor în dezvoltarea vieții noastre publice cu o singură condiție și anume: să nu depășească limita făcind concesii măcar vremelnic unei ideologii anarhice, care se mai agită din cînd în cînd chiar în rîndurile lui. Aceasta s-a făgăduit la congresul recent. Fie ca ea să se realizeze » (« Izbînda », din 21 iulie 1921).

⁵ « Socialismul », din 6 februarie 1921.

orientaze just și să adopte calea revoluționară în rezolvarea problemei agrare. Într-un manifest editat în 1918 se spunea printre altele: « Poporul român trebuie să se pregătească să smulgă puterea din mâna stăpînilor de azi și de ieri, să smulgă din stăpînirea lor fabricile și pămînturile pentru a înlătura sărăcia, mizeria și ignoranța de azi, pentru a introduce și la noi domnia adevărată a poporului muncitor și pentru a face din România o republică socialistă »¹. Ocuparea revoluționară a moșiilor de către țărani era punctul de vedere al grupurilor comuniste în această perioadă de mari frâñintări: « Nu trebuie să îngăduim ciocilor să ocupe moșiiile care au fost ale strămoșilor noștri, dar pe care regele și ciocoii le-au însușit prin silnicii! Trebuie să ne pregătim ca să ne apărăm pămînturile pe care le muncim care sunt ale noastre și care nu trebuie să fie decât ale noastre »². Într-un alt manifest editat în 1919 grupul comunist transilvănean se adresa astfel ostașilor români: « Deșteptați-vă! Scuturați jugul ciocoiesc! Puneți mâna pe pămîntul vostru. Fiți voi stăpîni acasă! »³.

Nenumărate sunt manifestele în care grupurile comuniste demascau metodele cu care burghezia și moșierimea română căutau să înșele pe țărani. « Ca să vă amăgească — spune un manifest editat în ianuarie 1919 —, ei vă promit cîteva sute de hectare de pămînt, atunci cînd ați putea atît de ușor să puneti stăpînire pe întreg pămîntul muncit de voi »⁴.

De un neprețuit ajutor a fost pentru proletariatul din România publicarea în ziarul « Socialismul » a tezelor Internaționalei Comuniste⁵. În ceea ce privește chestiunea agrară, tezele arată care era datoria proletariatului față de țărănim. « Numai proletariatul industrial al orașelor, condus de Partidul Comunist poate libera masele muncitoare de la țară de sub jugul capitaliștilor și proprietarilor funciari ». Ampla analiză pe care tezele Internaționalei Comuniste o fac în chestiunea agrară se reflectă în *Raportul asupra problemei agrare* făcut la congresul de constituire al Partidului Comunist din România din mai 1921. Raportul arată că problema agrară nu poate fi rezolvată sub dictatura burgheză, de un regim care are drept ideal social proprietatea individuală asupra mijloacelor de producție⁶. Referindu-se la clasele stăpînitoare din România și la politica pe care au dus-o și o duc în problema agrară, raportul demască încercările făcute de acestea, sub masca exproprierii, de a menține marea proprietate. Raportul arată goliciunea promisiunilor făcute de clasele stăpînitoare în epoca revoluției sociale cu scopul de a se salva de la pieire; dezvoltarea țărănimii — spune raportul — « nu va fi desăvîrșită pînă ce sub dictatura proletariatului și prin ridicarea economică a societății nu se va desăvîrși exproprierea tuturor instrumentelor de producție... fără nici o justă despăgubire »⁷.

Partidele politice burghezo-moșierești din România au reușit să împiedice rezolvarea pe cale revoluționară a problemei agrare și să impună o « reformă » care în fond nu atingea marea proprietate asupra pămîntului. Legile agrare elaborate în această perioadă nu făceau altceva decât să reducă într-o mică măsură marile latifundii, fără să zdruncine temeliile marii proprietăți. Aplicarea acestor legi a fost mult ușurată de faptul că în țara noastră în perioada imediat următoare

¹ *Documente din istoria P.C.R., 1917–1922*, p. 38.

² *Ibidem*, p. 46.

³ *Ibidem*, p. 120.

⁴ *Ibidem*, p. 95.

⁵ « Socialismul », din 11–12 martie 1921.

⁶ *Ibidem*, din 9 mai 1921.

⁷ *Ibidem*.

Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, nu a existat un partid proletar de tip nou care să conducă lupta muncitorimii și țărănimii pe calea revoluționară. P.C.R., creat în mai 1921, a luptat pentru rezolvarea justă a problemei agrare pe baza învățăturii marxist-leniniste, în interesul maselor muncitoare.

ПОЗИЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ РУМЫНИИ В АГРАРНОМ ВОПРОСЕ МЕЖДУ 1913 И 1921 ГОДАМИ (КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Настоящее исследование является частью монографии, озаглавленной «Аграрная реформа 1921 года и вызванные ею последствия в социально-экономическом и политическом развитии крестьянства до 1929 года», над которой работал коллектив Института исторических наук Академии РРФ.

Автор обрисовывает позицию политических партий в аграрном вопросе в годы, непосредственно предшествовавшие первой мировой войне, экономические, социальные и политические условия, вызвавшие эволюцию взглядов либеральных политиков на этот вопрос, а также позицию, занятую румынскими реакционными политиками в аграрном вопросе после Великой Октябрьской социалистической революции.

В исследовании особо подчеркивается, что в период, непосредственно последовавший за Великой Октябрьской социалистической революцией, перед лицом «опасности» уменьшения больших латифундий, буржуазно-помещичьи партии подали друг другу руку и, несмотря на существовавшие между ними противоречия, сотрудничали над составлением законов, фактически сохранявших крупное помещичье землевладение.

В заключительной части исследования указана позиция революционных элементов, коммунистических группировок, появляющихся внутри рабочего движения в Румынии под влиянием революционного движения в России. Исследование заканчивается изложением точки зрения Румынской Коммунистической партии, созданной в мае 1921 года, относительно разрешения аграрного вопроса.

L'ATTITUDE DES PARTIS POLITIQUES DE ROUMANIE À L'ÉGARD DU PROBLÈME AGRAIRE (RÉSUMÉ)

La présente étude fait partie d'une monographie intitulée: « La réforme agraire de 1921 et ses effets sur le développement social et économique de la paysannerie jusqu'en 1929 », travail collectif d'un groupe de chercheurs de l'Institut d'Histoire de l'Académie de la République Populaire Roumaine.

L'Auteur y expose l'attitude des partis politiques en ce qui concerne le problème agraire à la veille de la première guerre mondiale, les conditions économiques sociales et politiques qui ont déterminé l'évolution des conceptions des politiciens libéraux sur ce problème, ainsi que l'attitude adoptée par les politiciens roumains

réactionnaires à l'égard du problème agraire, après la Grande Révolution Socialiste d'Octobre.

L'étude met en lumière le fait qu'immédiatement après la Grande Révolution Socialiste, devant le « danger » d'une réduction des grandes propriétés, les partis des bourgeois et grands propriétaires fonciers se sont donné la main, et, en dépit des contradictions, non essentielles, qui les séparaient, ont collaboré à l'élaboration de lois destinées à maintenir la grande propriété foncière.

La dernière partie de l'étude s'occupe de l'attitude des éléments révolutionnaires des groupes communistes qui, sous l'influence des mouvements révolutionnaires de Russie, font leur apparition au sein du mouvement révolutionnaire de notre pays. L'étude s'achève par un exposé de l'attitude du Parti Communiste Roumain, créé en mai 1921, en ce qui concerne la solution du problème agraire.

---

www.dacoromanica.ro

SITUAȚIA MINERILOR DE PE DOMENIUL ZLATNEI ȘI PARTICIPAREA LOR LA RĂSCOALA POPULARĂ DE SUB CONDUCEREA LUI HORIA (1784—1785)

DE
AL. NEAMȚU (Cluj)

Marea mișcare antifeudală a țărănimii transilvăneze, răscoala de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan, constituie un moment însemnat al tradiției revoluționare de luptă a maselor populare. Prin proporțiile pe care le-a luat, prin forțele pe care le-a antrenat în luptă, precum și prin programul și obiectivele pe care le-a urmărit această mișcare a luat caracterul unui adevărat război țărănesc¹. Un important aspect, al acestei răscole, cu totul neglijat de istoriografia burgheză, îl constituie participarea și rolul minerilor — alături de țărănești iobagăi, principala forță motrice — în această înclăstare de forțe antagoniste care a zdruncinat din temelii orînduirea bazată pe iobagie și a grăbit sfîrșitul oprimării feudale.

Pentru a înțelege just problema pe care o urmărim, trebuie relevat un fapt deosebit de important și anume că în Transilvania încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în sinul orînduirii feudale se dezvoltă germanii noilor relații sociale, primele mlădițe ale închegării și creșterii orînduirii capitaliste. Dezvoltarea forțelor de producție începe să depășească cadrul relațiilor de producție corespunzătoare lor și va duce la conflictul inevitabil dintre noile forțe de producție și relațiile de producție dominante. La baza acestui conflict stă legea economică obiectivă a concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție. Numai în lumina acestei legi pot fi înțelese procesele apariției, dezvoltării și declinului diferitelor formațiuni social-economice.

Este firesc ca lupta elementului nou împotriva celui vechi, a capitalismului care se naște împotriva feudalismului pe cale de destrămare, să se desfășoare cu

¹ Pentru noțiunea de război țărănesc, cf. și studiul lui V. I. Lebedev, *Cu privire la problema caracterului mișcărilor țărănești din Rusia în sec. XVII—XVIII*, în «Voprosi istorii», 1954, nr. 6, Institutul de studii rom.-sov., p. 131—145. Caracterul de război țărănesc al răscolei din 1784—85 rezultă atât din comparația cu răscoleale din Rusia, ale lui Stcopan Razin și Pugachev, din veacurile XVII și XVIII, cit și din actele contemporane, unde alături de termenul *tumultus* apare și acela de *bellum sau Krieg*. Cf. Arh. stat. din Cluj, fond. Zlatna, doc. nr. 1705 din 14 decembrie; nr. 1325 din 24 noiembrie 1784 s. a.

mai multă intensitate, în condițiile specifice ale Transilvaniei, în industria extractivă de pe domeniul fiscal al Zlatnei¹, în care dependența de proprietatea feudală asupra pământului nu era atât de caracteristică. În lumina acestei considerații socotim că nu este de loc întîmplător faptul că cea mai mare răscoală antifeudală din Transilvania, aceea din 1784—85, care a unit sub conducerea lui Horia, într-un puternic torrent, țărânamea iobagă și masele exploatație ale minerilor, izbucnește tocmai pe acest domeniu minier, fiscal, ca o expresie a prefacerilor ce au îcc în perioada trecerii de la feudalism la capitalism.

Se știe că aurul a avut un mare rol în procesul acumulării primitive a capitalului, și că germanii modului de producție capitalist au apărut în Transilvania mai întîi în industria extractivă, în minerit. Descoperirea și jefuirea aurului din colonii constituie unul din momentele principale ale acumulării primitive a capitalului. Numai plecînd de la acest principiu vom putea înțelege politica economică semicolonială exercitată asupra Transilvaniei de statul absolutist habsburgic, care, călăuzit de doctrina și practica mercantilismului, a mers pe linia acaparării celor mai mari și bogate mine din Țara Moților. Pe măsura dezvoltării capitalismului în imperiul austriac, interesul fiscului față de aceste bogății ale subsolului Transilvaniei crește tot mai mult, mai ales în această perioadă cînd Curtea din Viena se zbătea într-o accentuată criză financiară, provocată de războaiele în care era angajată.

Pe linia acestor interese economice trebuie privită întreaga serie de măsuri pe care Curtea din Viena le-a luat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pentru încurajarea și intensificarea exploatarilor miniere din Transilvania. Construirea de noi cuptoare de topit (cohuri), deschiderea de noi mine, introducerea de noi metode tehnice de exploatare, atenția deosebită pentru exploataările mari în adîncime, reglementarea și organizarea mineritului pe baze noi, diferitele măsuri pentru « protejarea » minerilor față de autoritățile provinciale pentru ca aceștia să rămînă cît mai mult la discreția forurilor montanistice, care urmau să stoarcă din munca lor maximum de profit — acestea din urmă concretizate în ordonanța Mariei Tereza din 8 mai 1771 — nu urmăreau altceva decît crearea de noi posibilități pentru Curtea din Viena de a-și spori veniturile realizate din minerit.

Stăpînirea habsburgică a avut grija de inventarea, perfecționarea și utilizarea de noi metode și unelte² de muncă, mai rentabile; cea de-a doua latură, adică a forței de muncă, minerii, care puneau în mișcare aceste unelte, au fost lăsați să se zbată în cadrul unor relații iobägești înrobitoare, care nu mai corespundeau cu noile forțe de producție, dar la care nobilimea latifundiară reacționară nu voia să renunțe nici în ruptul capului. Din această cauză însă, nici nivelul productivității muncii în minerit nu putea crește prea mult căci noile forțe de producție cer ca lucrătorii să se găsească pe o treaptă de cultură mai ridicată, să fie mai inteligenți decît iobagii abrutizați și ignoranți, să fie capabili să cunoască mașina. De acest lucru, firește, au început să-și dea seama cei care urmăreau

¹ Domeniul fiscal al Zlatnei era împărțit în trei domenii mai mici: de jos, în care minerii constituiau 46,68 % din populație; de mijloc, care avea 79,92 % mineri, și cel de sus cu 3,07 % mineri. Cifrele acestea ne explică oarecum și caracterul mai revoluționar al domeniului de mijloc, ca focal al celor mai multe răscole și mișcări țărânești.

² În activitatea de perfecționare a tehnicii miniere au avut un rol de seamă și elementele băstinașe. Astfel, printr-un act din 8 ianuarie 1779, autoritățile montanistice de pe domeniul Zlatnei recomandă introducerea unei noi mașini și a unei noi metode de zdrobit și topit minerul, care apartinea unui ostaș român lăsat la vatră (*miles ablicentius*) cu numele Idu Crăciun. Acesta își vindea inovația sa pentru a zecea parte din venitul minelor la care se va aplica metoda sa. Cf. Arh. stat., fond Zlatna, inv. nr. 1779.

stoarcerea de cîştiguri cît mai mari din minerit. Aşa se explică faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea asistăm la înfiinţarea unei serii de şcoli montanistice pe domeniul Zlatnei, menite să pregătească cadre potrivite pentru nevoile mineritului.¹ Aceste şcoli montanistice de pe lîngă mine au constituit adevărate pepiniere ale culturii tehnice miniere.

Încercările statului absolutist habsburgic, în această perioadă cînd sprijinea interesele burgheziei, de a crea braţe de muncă libere s-au izbit de reacţiunea nobilimii feudale care ținea cu dinţii de iobagii ce-i asigurau buna stare şi confortul. Cu toate acestea, legile economice obiective începeau să-şi facă cale peste voinţa nobilimii reacţionare. Încetul cu începutul însă încep să se formeze — datorită procesului de diferenţiere a satului în « bogătaşi » şi ţărani « săraci » — braţe de muncă libere. Desigur, acest proces de creare a pieţii forţei de muncă care se dezvoltă destul de încet este caracteristic pentru perioada timpurie a dezvoltării relaţiilor capitaliste, cînd, după expresia lui Marx, « cererea de forţă de muncă salariată creşte rapid o dată cu fiecare acumulare de capital, iar oferta muncii salariate urma doar foarte încet cererea »². În felul acesta se explică şi faptul pentru care documentele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea amintesc deseori despre întrebuiantarea, la muncile miniere pe domeniul Zlatnei, a vagabondilor, a dezertorilor şi chiar a puşcăriaşilor. Astfel, printr-un decret din 30 august 1784, deci puţin înainte de răscoală, se dispune din ordinul tezaurari- atului montanic « ca toţi cei deţinuţi să fie folosiţi la muncile de la topitorii împărăteşti »³ şi la alte munci.

Pentru a ned a seama de gradul de răspîndire a muncii salariate, — care după cum sublinia V. I. Lenin este în problema dezvoltării capitalismului de cea mai mare importanţă⁴ —, şi de felul în care exploatarea feudală se împletea cu cea capitalistă încă înainte de răscoală lui Horia, vom da câteva exemple conclucente. În acest sens ne referim în primul rînd la minele imperiale, ale fiscului.

Dintr-o conscripţie din anul 1770⁵ rezultă că la minele din Săcarîmb, cea mai mare întreprindere minieră din Transilvania în secolul al XVIII-lea, unde unul dintre cei mai mari actionari era însăşi împărăteasa Maria Terezia, din cei aproximativ 800 de mineri care lucrau aici la această dată circa 90% erau salariaţi, ca fiind oameni liberi şi lipsiţi de mijloace de producţie. La mina Sf. Treime din Fizeş (comit. Hunedoara), unde din totalul de 15 actionari cel mai mare era negustorul din Deva Ștefan Bosniak, cu 30 de acţiuni din 128 posibile, lucrau 51 de mineri dintre care 49 erau liberi şi numai 2 erau iobagi (*subditi*). La mina Sf. Clement, tot din Fizeş, lucrau 8 mineri, toţi liberi, salariaţi. La minele din Băiţa (comit. Turda), unde găsim ca actionar principal pe generalul de Hadek cu 40 de acţiuni din 128 posibile, între 9 mineri lucrează un singur iobag. La mina din Muncelul Mic (comit. Hunedoara), avînd ca actionar principal pe acelaşi negustor din Deva, Ștefan Bosniak, cu 32 de acţiuni din totalul de 42 mineri numai 6 sănt înregistraţi ca iobagi (*subditi*). Dintr-o altă conscripţie din 1774⁶ a proprietarilor de mine şi a minerilor, rezultă că la această dată în oraşul Abrud

¹ În arhiva minieră a Zlatnei se poate urmări destul de amănunşit reteaua acestor şcoli miniere.

² K. Marx, *Capitalul*, I, p. 742.

³ Cf. Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 1092—1784, unde se spune: «...cuncti captivi penes ustrinam regiam... continuo cum utilitate ad labores applicatur ». Cf. şi doc. nr. 631/1782.

⁴ V. I. Lenin, *Opere*, vol. III, Ed. P.M.R., 1951, p. 551.

⁵ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. fără cotă.

⁶ *Ibidem*, doc. nr. 319/1774.

existau 595 de persoane, în această cifră cuprinzîndu-se și slujbașii montanistici, în număr de 8. La rubrica iobagi sînt înregistrate abia 131 de persoane. Tot în ce privește gradul de răspîndire a muncii salariate în minerit, după datele statistice furnizate de un document din iunie 1782¹ se constată că, la această dată, lucrau în 31 de mine în număr de aproximativ 2 100 mineri, și că cei mai mulți lucrau la minele din Săcărîmb, unde aflăm trecuți în statele de plată (*Lohnungs-zettel*) 884 de mineri, după care urmează minele din Băița (comit. Hunedoara) cu 275 de mineri, cele din Porcurea cu 110 mineri etc. În aceste cifre se cuprind și slujbașii montanistici.

Din cifrele indicate mai sus se poate constata nu numai preponderența muncii salariate, dar și prezența unui început de burghezie locală, în care pătura negustorească ocupă un loc important. Cazul negustorului din Deva, Ștefan Bosniak, acționar principal la mai multe mine, precum și al altora vorbește de la sine despre existența la această dată a acumulării primitive de capital și despre fenomenul transformării capitalului comercial în capital industrial.

Că majoritatea celor ce lucrau în unele mine mai mari ale fiscului erau complet lipsiți de mijloace de producție și trebuiau să-și vîndă forța de muncă pentru a putea trăi, ne arată un act din 1780² referitor la mina Sf. Barbara din Porcurea (comit. Hunedoara). La această mină, care avea ca acționar principal în anul 1779³ pe generalul Simoni ce detinea 79 de acțiuni din totalul de 128, din cei 55 de mineri, care lucrau aici, 44 nu aveau nici un fel de avere, iar din restul de 11 mineri 5 aveau între 1—3 capete de viață, de obicei cai, pe care îi întrebuineau tot la minerit pentru transportul minereului la steampuri și topitorii, și abia 6 mineri aveau și ceva pămînt, între 1—3 jugăre⁴.

În ce privește gradul de diviziune a muncii impusă de folosirea unor metode tehnice noi sau perfectionate, amintim cu titlu informativ că în statul personalului minelor din Săcărîmb pe luna august 1771, care cuprinde 809 persoane, figurează 19 categorii de slujbași și meșteri calificați și 11 categorii de muncitori, dintre care cei mai mulți, în număr de 317, lucrau la operația de spălare a aurului (*Waschwerkpersonale*), după care urmează 114 mineri care erau plătiți după timpul de lucru numit «sut» (*Schichtenhauer*), apoi cei care lucrau în galerii, în acord, în număr de 56, care erau plătiți după cantitatea de minereu extras, ținîndu-se seama și de duritatea rocii etc. Tot din acest act rezultă că în luna august s-a plătit drept salarii personalului acestei mine suma de 5 557 florini renani și 30 creițări⁵.

În ce privește salariile înregistrate în acest stat personal al minei Săcărîmb, ele erau foarte variate ca mărime. Astfel, în timp ce administratorul minei (*Bergschaffer*) primea 50 de florini lunar, sumă extrem de mare, un miner care lucra cu «sutul» (*Schichtenhauer*) primea între 5 și 6 florini, iar cei de la operații mai ușoare, ca spălarea aurului, primeau și mai puțin. Ceva mai mult puteau câștiga minerii care lucrau în acord (*Gedünghauer*), care erau plătiți după cantitatea de pămînt

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 707/1782.

² *Ibidem*, doc. nr. 664/1780.

³ *Ibidem*, doc. nr. 232/1779, din 15 martie 1779.

⁴ V. I. Lenin, combătinđ pe narodnici, arată că în această perioadă de începuturi ale capitalismului, în care predomină „formele medievale ale capitalismului”, legătura dintre muncitorul salariat și pămînt se mai menține încă. Narodnicii – scrie Lenin – prezintă totdeauna chestiunea în aşa fel ca și cum muncitorul deposedat de pămînt ar fi o condiție pentru capitalismul în general și nu numai pentru industria mașinistă. Cf. *Opere*, I, Ed. P.M.R., 1950, cap. *Conținutul economic al narodnicismului și critica lui în carteă d-lui Struve*.

⁵ Arh. stat. Cluj, fond. Zlatna, doc. nr. 669/1771.

escavat și de minereu extras, ținând cont și de duritatea rocii. Ei puteau ajunge să cîștige uneori chiar peste 10 florini lunar¹.

Ce însemnau aceste salarii ale minerilor în raport cu nevoile traiului ne-o arată șeful de mină (hutmanul) din Crișcior, Mot Vasile, care plîngîndu-se, în 9 iunie 1781, de micimea salariului său spune: « Este sigur că un hutman cu un salar de șase florini nu poate nicicum să trăiască ».

Documentele de dinainte de râscoala populară condusă de Horia ne permit să constatăm, cum, în exploataările miniere din această perioadă de tranziție — cînd elementele vechi, feudale sunt încă puternice, iar mlădițele elementelor noi, capitaliste, încă nu s-au întărit — există posibilitatea interpătrunderii elementelor vechi cu cele noi, precum și posibilitatea unui șir de trepte intermediare². Astfel, din amintita conscripție din anul 1770 se constată că la unele mine predomina munca iobagistă forțată și gratuită, alături de cea salariată. Este vorba cu alte cuvinte de o exploatare mixtă, feudală și capitalistică. Așa de exemplu, la minele Ruda 12 apostoli din Ribița, unde era acționar principal vicecolonelul Adam Ribiczei care era proprietar de moșii întinse, lucrau la această dată peste 90 de mineri, dintre care abia 24 erau salariați, fiind oameni liberi; restul fiind iobagi, lucrau în contul robotei. « De aproape zece ani — declară la 1780, cu prilejul unei anchete, Petru Hut, lucrător la joagăre³, iobagul lui Adam Ribiczei — sunt folosit la moara de tăiat scînduri aflătoare pe lîngă șteampurile din Ribița și în fiecare săptămînă lucrez cîte trei zile pe rînd, împreună cu tovarășul meu Czercz János, de asemenea iobagul amintitului domn, iar alte trei zile sunt folosit la diferite alte munci domnesti, și nici eu și nici tovarășul meu nu primim nici o plată anuală, lunară sau zilnică în tot timpul anului, și aceasta o facem și ni se socotește ca robotă; nu primim nimic nici ca hrană nici ca îmbrăcăminte »⁴.

În ce privește munca salariată la aceeași mină, iată ce declară minerul de condiție liberă Gabriel Giura, spălător de minereu (*sabuli lotor*): « De 5 ani lucrez ca spălător de minereu la domnul Ribiczei, aici în Ribița; am depus jurămîntul în fața judeului regesc miner în vara anului trecut; primesc ca plată 10 florini renani socotindu-mi-se lunar pe cele 26 de zile lucrătoare. Am și un fiu pe Daniel Gavril, care înainte, timp de doi ani, a primit cinci florini ungurești, apoi în anul al treilea cinci florini renani, iar cu începutul verii acestui an a primit 6 florini renani, și care spală minereu împreună cu mine »⁵. În personalul salariat al acestei mine întîlnim și un mic nobil, scăpatat, în persoana lui Thomas Bernard din Brad, fost caporal în legiunea Kalnoki care lucrează ca supraveghetor al lemnarilor⁶, și care, — după cum declară — în afară de salar obține tot ceea ce dorește « întrucît este necesar la construirea unei mașini pentru scoaterea minereului din adîncime »⁷.

Dar, indiferent de faptul că se folosea mînă de lucru forțată sau plătită cu salarii de multe ori derizorii, abuzurile și samavolnicile proprietarilor de

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 191/1770.

² Cf. pentru această problemă studiul istoricului sovietic Iakovlev, « Apariția și etapele de dezvoltare ale orinduirii capitaliste în Rusia », traducere în mss. la Biblioteca Institutului de istorie din Cluj, p. 6.

³ *laborator penes molam serariam.*

⁴ Arh. stat. Cluj, fond. Zlatna, doc. nr. 436/1781, p. 56.

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 436/1781, p. 46.

⁶ *Ibidem*, p. 46, *manductor fabrum ligniororum.*

⁷ *Ibidem*, p. 55: « ... quidquid desidero abtineo, ... quoniam etiam profunditate attrahendis mineris aliquam machinam conficere debeo ».

mine și ale funcționarilor mineri se țineau lanț pe spinarea minerilor. Pentru ilustrare vom aminti doar câteva cazuri. Astfel, la 25 martie 1779, autoritățile judecătoarești montanistice, în urma unei anchete, constată că generalul Simoni, acționar principal la mina Sf. Barbara din Porcurea (comit. Hunedoara), și-a însușit, în chip abuziv, spre marea nemulțumire a celorlalți acționari, întreg venitul minei, în valoare de 4 190 florini, lăsând pe mineri mai multe luni neplătiți¹. Într-un act mai vechi din 12 martie 1778 se precizează că lucrătorii au rămas neplătiți timp de patru luni, și că aceștia revendică plata lor în valoare de 783 florini și 11 creițari².

Un an mai tîrziu, în 1780, forurile judiciare montanistice se văd nevoite, în urma denunțului făcut de Gheorghe Olajos, care îndeplinea funcția de supraveghetor al minei (*curator fodinae*), să întreprindă o anchetă³ împotriva abuzurilor vicecolonelului Adam Ribiczei, acționar principal la mina Ruda 12 apostoli din Ribița. Importanța deosebită a acestui act de anchetă ne determină să extragem cîteva date mai concludente, din care rezultă gradul de exploatare la care ajunsese că lucrătorii de la această mină. Principalele acuzații aduse împotriva lui Adam Ribiczei erau următoarele:

a) Că pentru excavarea unui stînjen de pămînt din mină, care se plătea cu șase-șapte florini, el nu plătește acum decît cinci florini, iar din această sumă minerii nu pot trăi, fapt care i-a determinat pe unii să părăsească mină⁴.

b) Că a primit ca lucrători în mină pe unii care veneau de aură și erau nevoiți să se angajeze la lucru, iar pe alții care erau pricepuți în minerit (germani) n-a voit să-i primească pe motiv că aceștia pretindeau o leafă mai mare⁵.

c) Că în ce privește pe minerii care transportau minereul din galerii la steampuri, i-a obligat să plătească costul seului pentru luminarea galeriilor, cu un preț mult mai mare decît cel de cumpărare (în loc de 7 creițari pentru libră, el cerea 14 și chiar 17 creițari)⁶; în felul acesta ei « neputind nicicum să trăiască, mulți au părăsit minele »⁷. La fel proceda și cu pulberea întrebuițată ca explozibil, și pe deasupra mai însela și la cîntar⁸.

d) Că pentru a primi din partea forurilor montanistice scutire de urbură (*relaxatio urburae*)⁹ a falsificat registrul de socoteli al minei, introducînd în

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 232/1779: « Dominus generalis Simoni qua principalis urburariorum . . . proventus ad se quidem receperit, eosdem tamen ad exsolvendas expensas et mercenarios satis temporibus haud extradederit ».

² Ibidem, doc. nr. 255/1778 « . . . Quoniam huius posteritatis fodinas (Porkurense) proveniunt tam ex auro quam mineris ac sabulo emergentem, idem dominus generalis ad se accipere, tractare, in proprium usum convertere et neque courbariis abinde ratam extradare, neque mercenariis debite exsolvere consueverisset, atque adeo iustum etiam mercenariis querelas indicio insinuandi et auctoritate ejus quatuor mensium restantias in 783 florenis 11 cruciferis mercedis solutionem repetendi ansam praebuisse ».

³ Ibidem, doc. nr. 436/1781.

⁴ Ibidem, doc. nr. 436/1781, p. 2: « . . . certum est alicuius momenti fossores subsistere nequiret aliquot etiam discesserunt ».

⁵ Ibidem, p. 2–3: « . . . tales qui aliunde expulsi et absque dimissionibus seu Abratzetelle o venerunt, ad labores necessitate ducti applicantur, prout et alios e pago Bukarest, vicinis possessionibus necessitate adductos fuisse, assumptos; . . . alios vero Germanos et monticulturae peritos ex eo noluit assumere, quod illi cariori pretio soleant laborare ».

⁶ Ibidem, doc. nr. 436/1781, p. 13.

⁷ Ibidem, p. 2–3: « . . . subsistere nequaquam valentes, multi laboribus valedixerunt ».

⁸ Ibidem, p. 13: « metallifossores, signanter Zalani Ferencz et Kováts Lörincz mihi conquesti fuissent, se alibi quoque laborasse, non tamen tam parum et tam caro pretio de saevo et pulveribus ac hic percepisse ».

⁹ E vorba de zeciuiala platită fiscului din metalele nobile.

el cheltuieli mai mari decât cele reale, salarii mai mari decât cele pe care le plătea și chiar cheltuieli fictive, ca de pildă salarii pentru iobagi, pe care de fapt nu-i plătea și care lucrau în contul robotei¹.

e) Că din salariul fiecărui miner reținea la un florin doi creițari pentru «Casa frăției» (*Cassa confraternitatis* sau *Bruderlaad*), destinată ajutorării minerilor care se îmbolnăveau și a celor deveniți incapabili de muncă, bani pe care prin abuz și administra singur și nu dădea nimănui socoteală de ei².

f) Își, în sfîrșit, cea mai gravă acuzație adusă lui Ribiczei, era că acesta a introdus noi metode de exploatare, care creau condiții de muncă mai grele, potrivit căror minerul trebuia singur să-și transporte cantitatea de minereu extras, pînă la depozit, fapt care a dus la intensificarea exploatarii forței de muncă și la o serie de nemulțumiri din partea minerilor³.

Introducerea acestor noi metode de exploatare a fost încredințată supraveghetorului de mină Gheorghe Olajos și hutmanului Adam Avram, și ea a întîmpinat o dîrză rezistență din partea minerilor. Iată ce declară în această privință însuși Gh. Olajos: « Această hotărîre și poruncă a măriei sale, eu împreună cu hutmanul Adam Avram am adus-o la cunoștința celor ce săpau în mină și celor ce transportau minereuri, care imediat au răspuns că ei sunt gata mai de grabă să plece de acolo decât să lucreze în mină în asemenea împrejurări, deoarece ei nicicum nu pot să trăiască... »⁴. « Din această cauză — continuă Gh. Olajos — eu m-am plîns și altă dată măriei sale că nu pot nici în ruptul capului să introduc noua metodă; la aceasta mi s-a răspuns mie și hutmanului Adam Avram că pînă când nu vom introduce această nouă metodă... pînă atunci nici unul nu vom primi salariul nostru, după cum nici nu l-am primit »⁵. Reclamarea salariului din partea hutmanului a dus la arestarea acestuia, căci, după cum se precizează în actul de anchetă « numai pentru aceea a fost arestat, fiindcă hutmanul Adam Avram a cerut de la măria sa plata sa restantă pe trei luni, adică pe aprilie, mai și iunie a anului curent (1780) »⁶.

La arestarea hutmanului, se pare că a contribuit în mai mare măsură faptul că acesta s-a dovedit neputincios față de sarcina ce i-a fost încredințată, de a introduce noua metodă în exploatarea minei. « Că măria sa a fost atât de înfuriat pe hutman, — spune același Gheorghe Olajos, — pricina este și aceea pe care am arătat-o deja mai sus, că nici eu și nici hutmanul n-am putut să introducem

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 436/1781, p. 12–13.

² Ibidem, p. 14: « Știi, declară minerul Gabriel Gyura din satul Ribița, deoarece înainte lucrăm la mină (Ruda), că sub supraveghetorul de mină Benkő, timp de 11 ani mi s-a reținut din leafă de fiecare florin 2 creițari pentru Casa frăției, și mi s-a reținut și mie și fratelui meu care eram ca lucrători în mină în timp de 6 luni, n-am primit nici un creițar deși am cerut (... et dum anno elapso 6 mensibus aegrotassem, ad petitionem neam ne crucigerum aqvisihi); ibidem, p. 48.

³ Ibidem, p. 2–4.

⁴ Ibidem, p. 3: « Quam ordinationem et mandatum Suae Magnificentiae metallifosseribus et minerae evectoribus ego cum huttmanno Adam Avram publicavi, qui eotum statim responderunt, se peratos esse abinde discedere, quam fodinam talibus sub conditionibus laborare, quandoquidem illi nullatenus subsistare possent. »

⁵ Ibidem, p. 4: « Ob quod, ego alia quoque vice suaee magnificantiae conquestus sum, me nullatenus hac utriscam novam modalitatem introducere posse; ad quod reposuit mihi et huttmanno Adam Avram quod donec hanc novam methodum introduximus, eosque neuter nostrum salarium et mercedem esse percepturos, prout nec perceperimus ».

⁶ Ibidem p. 10: « ... Omnino est arestatus ideo, quia idem huttmannus Adam Avram, dum trium mensiam quipe pro Aprili, Majo et Iunio a.c. restantem suam mercedem a magnificentia sua petiisset ».

nouă metodă pentru săparea stînjenilor și transportarea minereului și din această cauză galeriile minelor au trebuit să rămînă pline cu minereuri »¹.

Am văzut care era situația la cîteva mine mai mari, în care se încerca o exploatare în adîncime. Dar, pe lîngă mineritul acesta, marea multime a minerilor iobagi practicau un minerit tradițional, în « gropi », unde lucrau individual sau în grup, și care se asemănau mai mult, după expresia unui document contemporan, cu niște « vizuini ale vulpilor, decît cu mine »², și unde încontinuu erau amenințați cu moartea, din cauza prăbușirilor, a lipsei de ventilație și a gazelor ce se degajau. « În măruntaiile ascunse ale munților — se plîng minerii din Abrud la 1773 — sătem încontinuu împiedicați de aerul puturos și stricat care se formează și ieș acolo; ba încă, foarte adesea, se întimplă că mulți au fost înăbușiți pînă la nesimțire de un astfel de aer și au fost scoși morți din mine... Sătem atît de sleiți, sărăciți și cufundați în datorii — înceheie ei — încît nepuțind să mai rezistăm, mulți dintre noi au fost nevoiți să părăsească minele și să plece în altă parte »³. În aceste condiții nu este întîmplător faptul că o serie de mine poartă numele: mina ucigașă »⁴, « la mormîntul » etc.

Asupra minerilor, slujbașii montanistici aplicau apoi toată gama mijloacelor de tortură. « Domnul Francisc Munkats — se plîng minerii din Hondol la 20 septembrie 1780 — de la preluarea slujbei sale a bătut atîția mineri, căi n-au bătut de fapt toți slujbașii dinaintea lui »⁵. În concluzie, minerii cer îndepărtarea acestui slujbaș, « deoarece — spun ei — în caz contrar noi îngroziți de cruzime vom fi siliți să ne luăm rămas bun de la munca noastră și să ne căutăm alt rost în viață »⁶.

Dar pe lîngă aceste mizerii și suferințe pe care minerii le îndurau din partea proprietarilor de mine și a forurilor montanistice, pe ei îi mai aștepta și exploatarea și asuprirea autorităților provinciale, care reprezentau interesele nobilimii feudale reacționare. Acestea — în ciuda dispozițiilor cuprinse înordonanța Mariei Terezia din 8 mai 1771, prin care minerii băstinași⁷, înscriși în liste ca « mineri adevărați » (*veri et indubitati metallurgi*) adică cei care trăiau numai din minerit, se bucurau de anumite imunități, ca scutirea de sarcini publice, corvezi, serviciul

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. 436/1781, p. 11: « *Quod vero sua magnificientia contra eundem huttmannum tantopere irritata sit, ratio et illa est, quam, iam superius recensui, quod nec ego nec huttmannus novam methodum pro executiendis orgiis et evehendis lapidibus introducere potuimus et abinde ductus cuniculares lapiadibus repleti manere debuerint* ».

² Ibidem, doc. din 3 iunie 1785, nr. 183: « *tales fodinae foraminibus vulpium, magis quam fodinis metallici assimilari merentur* ».

³ Ibidem, doc. din 1773 fără altă dată: « ... in montibus visceribus... continuo aér putidus et pestifer ibidem concretus et exhalans nos impedit, imo frecventer contigit plurimos tali aere insensibili suffocatos, mortuos et fodina extractos fuisse... ; abstricti adeo sumus enervati ac depauperati, justaque aere alieno abruti, ut amplius subsistere nequeentes, plurimi nostrum fodinas deserere, solumque hinc vertere et aliorum migrare coacti fuerunt ».

⁴ Ibidem, doc. nr. 780/1781: « *Dominus Munkats ab auspicato suo officio solus tot metallurgos verberari curavit, quod ab humana memoria omnes praecedentes officiales in concreto haud verberarunt* ».

⁵ Cf. și D. Prodan, *Iobăgia în domeniul Băii de Arieș la 1770*, Cluj, 1948, p. 88, unde se spune: « *Gylkosbanya ex curatione appellata, quod praeteritis adhuc temporibus, occasione quadam ruptis montis visceribus, plurimi metallurgorum ibidem laborantium occisi, etiam sepulti sunt* ».

⁶ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 780/1781: « ... secus nos saevitiam jam perteri, operi nostro valedicere et aliam vitae rationem querere necessitatibus ».

⁷ Cît privește pe minerii străini (*extraei, advenane*) aduși sau veniți dinafara Transilvaniei, aceștia erau scuțiți chiar de taxa de cap, de un florin... Această scutire este motivată de faptul « ca prin aceasta minerii străini, a căror muncă este foarte necesară pentru minerit, să fie împiedicați de la emigratie » (*ne per hoc omus extranei, quorum opera res metallurgica minime indiget, ab emigratione deterreantur*). cf. Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 747/1770.

militar, încartiruirea de oști, transporturi pe seama armatei, impozit pe animalele de tractiune, folosite în minerit (*equi clittellares*) și erau obligați doar la plata impozitului de 1 florin pe cap—vor încerca din toate puterile să împiedice pe mineri de la munca lor și să arunce și pe umerii lor toate sarcinile publice.¹ De aici o serie de nemulțumiri și mișcări ale minerilor supuși dublei exploatarii, feudale și capitaliste; de aici și permanentele contradicții dintre forurile montanistice ale Cămării și cele provinciale, ale comitatului.

*

Dacă am stărtuit ceva mai mult asupra unor aspecte din viața minerilor, asupra sarcinilor și abuzurilor la care erau supuși, aceasta am făcut-o cu scopul de a înțelege mai bine felul cum acești producători de bunuri materiale, în condițiile nemaipomenit de grele ale asupririi feudale și capitaliste, au pornit pe calea luptei pline de sacrificii pentru libertate, împotriva exploatarii. Această luptă care se intensifică în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, își va găsi exprimarea în proteste și acțiuni individuale sau în grup, spontane și izolate. Mișcările minerilor se vor contopi cu mișcarea țărănimii iobage, participând în felul acesta la marile lupte împotriva jugului feudal.

Se știe că una din cele mai grele sarcini care apăsau pe umerii țărănimii iobage în veacul al XVIII-lea erau contribuțiile militare (recrutarea la oaste, încartiruri etc.), de care minerii erau scuțiți prin lege tocmai pentru a-i face mai folositorii mineritului. Or, documentele vremii vorbesc de nenumărate mișcări de împotrivire ale minerilor față de abuzurile autorităților comitatului, care nesocotind imunitățile minerilor procedau la recrutarea silnică a acestora la oaste, organizând adevărate vinători pentru prinderea lor, și folosind procedeul barbar al aprinderii de focuri în galeriile minelor, cu scopul de a-i sili să se predea organelor însărcinate cu recrutarea.

Cea mai grea luptă au dus-o însă minerii împotriva executorilor fiscale, care, în ciuda ordonanței din 8 mai 1771 care stabilea pentru mineri, ca taxă de cap, un florin, voiau să încaseze prin abuz și silnicie și de la aceștia aceeași taxă ca și de la iobagii de rînd². Se semnalează cazuri destul de dese de împotrivire și chiar de răscoale cu caracter local împotriva acestor executori fiscale care desindeau pe la casele minerilor cu forță militară. Astfel la 1 aprilie 1769 autoritățile se pling că «minerii din Abrud s-au ridicat cu furci și cu topoare împotriva gornicilor»³ trimisi ca să încaseze impozitele, și că «aceștia abia au scăpat cu fuga»⁴.

Într-un alt act, din 24 septembrie 1762⁵, dat «în legătură cu împotrivirea minerilor din Certeje și Toplița»⁶ față de organele trimise pentru încasarea contribuțiilor restante, «care s-au îngrămădit din an în an»⁷, perceptoarul fiscal

¹ În arhiva Zlatnei se păstrează nenumărate plingeri ale minerilor, în această privință.

² Este concludentă în acest sens o jalbă a minerilor din Abrud, Bucium și Cârpiniș, din anul 1769, în care se spune: — «Potrivit cu înaltele dispoziții regale s-a hotărît îndeobște ca nici un miner să nu fie taxat cu mai mult de un florin de cap; totuși nouă, de cîțiva ani începînd, ni se cere unora doi florini, altora trei florini renani » (*iuxta benignissimas enim ordinaciones regias universaliter cautum est, ut omnes metallurgi de capita nonisi ab uno tantum R. floreno taxentur, nobis autem ab aliquot retroactis annis quibusdam duo, quibusdam tres floreni R. imponuntur*); cf. Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 24/1769.

³ *Ibidem*, doc. nr. 16/1769: «metallurgi Abrudbanyenses fustibus, securibus insurexerunt contra gornicones».

⁴ *Ibidem*, «vix fuga sibimet consulere poterunt».

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 14/1762.

⁶ *Ibidem*, «...intuitu refractoriorum Certesiensium et Topliczaiensium urburariorum».

⁷ *Ibidem*, «de anno in annum conculmulatas restantias».

regal al comitatului Hunedoara se plâng că « minerii au alungat cu forța armată pe executorii fiscale trimiși acolo, și pe doi dintre aceștia i-au bătut într-un mod îngrozitor pricinuindu-le răni grave¹ ». Pentru acest fapt îndrăzneț, perceptorul fiscal cere pedepsirea aspră a minerilor vinovați, « deoarece — motiva el — nu se poate ca acești oameni încăpăținați și vagabonzi să rămînă nepedepsiți pentru săvîrsirea acestor neleguiuri grave, cu atât mai mult, cu cît nu se vor înfriçoșa să săvîrsească, într-o bună zi, și alte fapte mai îngrozitoare »².

Contradicțiile — și în această privință — dintre forurile montanistice și cele provinciale, ale comitatului, ni le face cunoscute un act din 5 octombrie 1762, în care guberniul transilvănean revine asupra împotrivirii minerilor din Carteje și Toplița față de executorii fiscale, cerînd concursul tezauriatului montanistic pentru pedepsirea acestora. « Pînă acum de repetate ori — se spune în acest act — guberniul regal a cerut tezaurariatului să ia măsuri potrivite cu privire la minerii din Certeje și Toplița care au refuzat să plătească contribuția impusă lor, potrivit ordonanțelor regale, totuși pînă acum toate dispozițiile date au rămas fără rezultatul așteptat. Este cunoscută tezauriatului regal darea de seamă a perceptorului fiscal regal al comitatului Hunedoara, Gheorghe Bodea, din care se constată nu numai încăpăținarea voită a acestora în ce privește plata contribuției, dar chiar și atacarea și bătaia executorilor fiscale. Deoarece toate acestea servesc ca pilde rele pentru ceilalți, ele nu pot să rămînă nepedepsite. De aceea, prin cele de față, am hotărît să dispunem din nou tezauriatului ca să nu împiedice pedepsirea acestor încăpăținați la plata contribuției, și agresori ai executorilor fiscale, deoarece, în caz contrar, guberniul regal va fi nevoie ca pe asemenea îndrăzneți, temerari și neleguiți incorigibili să-i facă cunoșcuți înaltei Camere și să constrîngă pe restanțieri prin măsuri mai aspre »³.

Ce însemnau aceste execuții fiscale pentru mineri ne-o arată foarte lămurit un act din 1769, în care însăși autoritatea de stat este silită să recunoască faptul « că această impunere a contribuției care a agravat starea mineritului transilvan... a pricinuit în rîndurile minerilor groază, zbuciumări, mișcări, emigrări și părăsirea muncilor miniere »⁴.

Documentele vremii vorbesc, în continuare, de alte acte de împotrivire ale minerilor în legătură cu plata contribuției. Astfel, la 1 octombrie 1770, judele și jurații orașului Zlatna se plâng administrației domeniului « că sunt foarte mulți aici în Zlatna care de mai mulți ani nu și-au plătit contribuția și refuză și acum să-o plătească, în parte sau în total, cum sunt... unii lucrători de pe lîngă mina regească, ca fierarii, lemnarii și, pe deasupra, unii străini »⁵. În anul 1771 autoritățile întocmesc o listă despre 239 de mineri din Zlatna, care au refuzat și refuză să plătească impozitul sporit de doi florini pe cap, și pe care îi stigmatizează cu epitetul de « încăpăținați » (*renitentes*). Într-un alt act, din 11 martie 1774, se vor-

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 14/1762: *« etiam executores eo ex missos armata manu expulisse... duos executores horrende concussisse et nociva influxisse ipsis vulnera ».*

² Ibidem, : « ...non possunt itaque isti ine frenati et non nisi vagabundi homines propter hocce inique perpetratum delictum non argui et impuniti relingu, magis quidem, quod in dies ennor me alios committere actus non reformident ».

³ Ibidem, « ...similes temerarios ausus hactenus incorrectos Augustae Aulae re praesentare et mediis durioribus restantiarios cogere Gubernium Regium necessitatibus ».

⁴ Ibidem, doc. nr. 255/1769, : « Haec ipsa vero montanisticum transylvanicum aggravans contributionis impositio penes operas metallicas terror, convulsio, motus, transmigrationes, impe dimenta et desertiones culturae fodinales causantur ».

⁵ Ibidem, doc. nr. 888/1770: « ...multi sunt hic Zalathnae, qui a multis annis suas contributions non solverunt et solvere recusant in ho diernum vel in tot vel in parte, uti sunt... nonnulli penes huttam regiam laborantes, uti sunt fabrigerarii, arcularii, insuper nonnulli advenae ».

bește despre « împotrivirea minerilor din comitatul Hunedoara la prestarea contribuției »¹, cerîndu-se urgent din partea guberniului luarea de măsuri aspre împotriva acestora, deoarece — se precizează — « minerii din comitatul Hunedoarei s-au împotrivit în chip violent strîngerii impozitelor, ba chiar au îndrăznit să alunge cu nerușinare pe strîngătorii legiuți »².

Împotriva acestor execuții minerii vor folosi și calea petițiilor, care sunt impresionante prin conținutul lor, dar care rămîneau fără rezultat, deoarece clasele exploatatoare nu fac nici o concesie decît atunci când sunt în mare primejdie. « Aduși în stare de disperare — se plâng minerii din Abrud, Bucium și Cârpiș — și sărăciți în chip vrednic de plîns din cauza plății restante a contribuției, săntem aproape incontinuu loviti de execuțiiile militare, iar pentru întreținerea execuților săntem siliți să cheltuim foarte mult. Pe deasupra trebuie să ne întrerupem muncile noastre obișnuite, iar de frica soldaților cei de acasă, ai noștri, ascunși prin vagăuni sunt siliți să lupte cu lipsurile și foamea... » (*domestici nostri in speluncis latitantes cum fame et inedia coguntur lucrari*)³. Toate acestea nu constituie decît un crîmpe din viața zbuciumată de suferință și luptă a minerilor din Transilvania.

Din datele prezentate rezultă, credem, în suficientă măsură atît gradul de exploatare în care se găseau minerii în ajunul răscoalei din 1784, cît și tradiția de luptă necurmată. În lumina acestor fapte, participarea minerilor la răscoala din 1784 apare cu totul firească, îmbogățind cu un nou episod, luminos, lupta permanentă a minerilor împotriva asupririi și exploatarii.

Este adevărat că oficialitatea, la începutul răscoalei, și-a făcut iluzia că poate să-și apere interesele cu ajutorul minerilor. Astfel, într-un act din 5 noiembrie 1784 al Camerei montanistice, dat din Zlatna și adresat magistratului orașului, se spune că « întrucît pentru apărarea Casei de schimb a aurului a sosit aici ieri seara o foarte mică armată și prin urmare este cu neputință să fie salvată prin forță militară, rugăm domnia voastră să adunați pe toți minerii din Roșia Montană ca să se opună plebei răsculare și să se străduiască din toate puterile să apere Casa de schimb a aurului »⁴. Speranțele forurilor montanistice au fost însă înselate, deoarece în ziua următoare, la 6 noiembrie 1784, proprietarul de mine din Abrud, Alexandru Kovács, vorbind despre prădăciunile pe care le făcea răsculații în Abrud și despre primejdia în care se afla orașul, scria: « Chiar dacă toți proprietarii de mine și mineri ar pune mâna pe arme pentru a se împotriui răsculaților, n-ar putea nicicum să reziste plebei romîne atît de dornică de pradă și omor; cu atît mai mult cu cît, deși judele montanistic a cerut hutmanilor români ca imediat să mobilizeze pe minerii români de sub ascultarea lor, totuși aceștia au răspuns că ei nu vor face acest lucru niciodată »⁵.

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 338/1774 și 332/1774: «circa renitentiam in praestanda contributione quod metallurgos et urbuarios in comitatu de Hunyad observatam».

² Ibidem, «...metallurgi in comitatu Hunyadiensi collectioni contributionis violenter se se oposuerint, imo legitimos exactores propudiose repellere ausi sunt».

³ Ibidem, doc. nr. 24/1769.

⁴ Ibidem, doc. nr. 14/1785.

⁵ Ibidem, doc. nr. 1499/1784: « Cum etsi omnes hungari, urbuarii et metallurgi arma ad rezistentum rebellibus arripissent, resistendo tantae praedis et homicidiis inhianti valachiae plebi neutriquam capaces se sentiunt, tantoquidem minus quod licet montium magister valachicus Huttmannis demandasset ut sui circuli metallurgos valachos ordinent, illi tamen respondissent se id neutriquam facere velle ».

Istoriografia burgheză a încercat să arate caracterul național al acestei răscoale, ca o mișcare îndreptată împotriva ungurilor fără deosebire de apartenență socială. Documentele însă dezmint această interpretare tendențioasă a istoriografiei burgheze. Deși ticiuite de către reprezentanții clasei exploataatoare care aveau tot interesul să falsifice adevărul istoric, totuși aceste acte ne permit să se zice să în suficientă măsură felul cum minerii români și maghiari, asupra căror apăsau aceleasi sarcini și care aveau același dușman, se găseau într-o strînsă colaborare în munca și lupta lor.

S-a arătat mai sus cum la minele marelui latifundiar Adam Ribiczei lucrau în aceleasi condiții neomenoase atât iobagul Petru Hut cît și tovarășul său de suferință, Czercz János; cum furia aceluiasi proprietar de mine se îndrepta atât împotriva supraveghetorului de mină Gh. Ölajos, cît și împotriva hutmanului Adam Avram; cum minerii (*metallifossores*) Zaláni Ferencz și Kovács Lörincz¹ se plâng împotriva acestui stăpin hrăpăreț, care le pretindea un preț dublu pentru seul de luminat în galerii și pentru explozibil. Concludentă în acest sens este și plângerea din 29 septembrie 1770 a minerilor Francisc Szász, Ștefan Fülop, Martin Kádár și Déak Ioan din Moldoveniști² (comit. Turda), îndreptată împotriva abuzurilor comitatului prin care cer să se bucure de aceleasi libertăți ca și ceilalți mineri.³

Cit privește colaborarea dintre iobagii români și maghiari în timpul răscoalei din 1784, Alexandru Sterca-Suluțiu în *Istoria Horii*, vorbind despre prădarea Abrudului de către cetele de răsculați ai lui Horia, scria la 1860 cu un sentiment de explicabilă mirare: « Aici — mirare și lucru nespus — se îmbrăcară mulți dintre maghiarii din oraș în veșminte românești și știind bine românește nu numai că erau cei mai dintâi prădători ai concivilor și naționaliștilor preocupând pe tot locul cu prădarea pe glcatele Horii, ba încă se făcură în prădarea orașului și ductori horianilor; aceștia-i povătuiau și în biserică reformată și le descoperă pe cei ce acolo se trăseser cu toate averile lor, care le prădară, și pe toți fără milă îi uciseră cu ajutorul maghiarilor; despre un Szent Teteri (sic)⁴ și Miske, maghiari, se spune că au fost povătuitori și împreună prădători cu horianii ai maghiarilor din Abrud, care din prăzi s-au fost înnavuți »⁵.

Înseși unele acte oficiale ale răscoalei vorbesc de această colaborare a iobagilor români și maghiari, și chiar de rolul însemnat al unor maghiai în răscoală. Astfel printr-o scrisoare din 6 noiembrie 1784, același proprietar de mină, Alexandru Kovács, cere ajutor grabnic pentru salvarea orașului Abrud, precizînd că Horia și Cloșca se îndreaptă cu cetele de răsculați asupra orașului « avînd ca însoțitor pe un oarecare Samuel Marczi »⁶, care, după cum vedem, este amintit ca avînd un anumit rol alături de principalii conducători ai răscoalei. E posibil ca acest Samuel Marczi să fi fost tocmai din Abrud, deoarece familia Marczi apare într-o conscripție a minerilor din Abrud, întocmită în luna aprilie 1774⁷. De asemenea într-un act din 5 decembrie 1784 apare ca principal autor în prădarea orașului Abrud un

¹ Cf. mai sus p. 39, nota 7.

² În orig. *Várfalva*.

³ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. fără cotă.

⁴ Probabil *Szentpétery*.

⁵ Cf. Alexandru Sterca-Suluțiu, *Istoria Horii și a poporului român din Munții Apuseni*, 1860, p. 98–99 (mss. la Bibl. Filialei Academiei R.P.R. din Cluj).

⁶ Arh. stat. Cluj, fond. Zlatna, doc. nr. 1240/1784: « ... seductore Hora Petru et Klosa Juon... cum certo Samuele Márczi concomitante, præcedenter incolis, seditiosas instantias scripsit ».

⁷ *Ibidem*, doc. nr. 319/1774.

oarecare Onul Almășan, înscris ca miner în aceeași conscripție din aprilie 1774 și care avea între colaboratorii principali, printre alții, pe un oarecare Francisc Pál Szabó¹. La 6 decembrie 1784 judele orașului Abrud, Josif Gedő, mare proprietar de mine, enumerând principalele fapte de care s-a făcut vinovat minerul Onul Almășan, scria oficiului montanistic: « În acest an 1784, în ziua de 6 și 7 a lunii noiembrie, plebea valahă răzvrătindu-se împotriva liniștei publice, a fost văzut aici Onul Almășan, care atât în oraș cît și pe teritoriul Rosiei Montane a încercat o devastare fără margini; a prădat casele, a adunat banii și aurul, atât cel în bucăți cît și pulberea. A săvîrșit jafuri, cu un cuvînt nu s-a înfricat de nimic; ba încă lucrînd în calitate de căpetenie principală a tîlharilor, a răpit banii de aur și de argint și lucrurile foarte prețioase și le-au dus de aici ... »². Pentru toate aceste fapte judele cere tablei judiciare să aplice acestui « principal răufăcător » pedeapsa cu moartea³.

Într-un raport din 30 ianuarie 1785 asupra minerilor Băița, alături de Rus Ioan este amintit și Mathiás János, care de la începutul răscoalei și pînă la sfîrșitul ei au activat în calitate de căpetenii ale răsculaților⁴.

Era firesc, apoi, ca de la început atenția răsculaților să se fi îndreptat asupra minelor, unde, pe lîngă faptul că erau concentrate bunuri de mare valoare, răsculații găseau și o posibilitate mai usoară de aprovizionare cu armele necesare luptei (praf de pușcă, scule de metal, ciocane etc.) și tot acolo aflau și meșteri fierari care puteau confectiona cu ușurință aceste arme.⁵ Dar tot aici minerii aveau să se răzbune și asupra slujbașilor montanistici și asupra proprietarilor de mine care trăiau din exploatarea muncii lor. Așa se explică măsurile deosebite de pază care au fost luate la toate minele, chiar și în regiunile nordice ale Transilvaniei unde nu ajunsese valul răscoalei. Pe această linie, a atenției deosebite față de mine, la 20 noiembrie 1784, magistratul orașului Baia Mare, obsedat de pericolul extinderii răscoalei lui Horia în acele părți scria cu îngrijorare: « Am sporit numărul de paznici în pulvărerie dîndu-le acestora drept poruncă ca în cazul în care nu ar fi în stare de a rezista cu forța răsculaților, să arunce praful de pușcă în rîul care curge pe acolo, pentru ca în felul acesta răsculații să fie lipsiți de muniții »⁶. Desigur magistratul orașului nu era străin nici de gîndul posibilității

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr.1392/1774: « Cameralis obequitor Stephanus Beta refert, insignem furem et oppidi hujus devastatorem Almasan Onul dictum Zalathnae interceptum esse; quoadusque igitur, congrua super malversationibus facti species I. R. Supremo Officio abhinc submitteretur, eundemque dignetur sub strictissima custodia detineri facere, ab eodemque seu benigno seu violento examine elicere, an famosissimi hujus furis complices nimirum Gyerman Szandruzz exhinc exterminatus Franciscus Pál Szalabád quinquenale arrestum regio oraculo condamnatus et hinc nunc sub turbulentis e carceribus liberatus, nec non Abrudjalvenses Metse Josif et Anka Vilon ubi nam delitescant et qua modalitate intercipi possent ».

² Ibidem, doc. nr. 1668/1785: « Anno presenti 1784 die 6 et 7a mensis novembris, plebs valachica contre publicam pacem rebellante, hic Almasan Onul tam in oppido quam ejus territorio Verespatak insignam expilationem attentare, domus devastare, pacunias, aurum, tam ligatum quam in pulvere congerere prae locinum committare, revera nihil reformidaverit; imo primarium praedonum coriphaeum egerit, praetiosissimas res, auri et argenti pecunias surripuerit et hinc abduxerit, ut nemo de eo quidquam dubitare possit, haud defuit et visus est ».

³ Ibidem, « quem insignem malefactorem... ab eodem condignam mortis poenam summere ».

⁴ Ibidem, doc. nr. 226/1785.

⁵ În marele război țărănesc din Rusia, în anul 1775, de sub conducerea lui Pugacev, lucrătorii din minele și uzinele din Ural au dat acestei mișcări un caracter mai organizat și au fabricat arme pe seama răsculaților.

⁶ Arh. stat. Cluj, fond Sălaj, anul 1784, fasc. II: « Ad. molam quoque pyrio pulveriam majori numero destinavimus, quibus id commissis datum est, ut casum in illum quo erumpentium vi resistere impotentes fore, illico pulveres ad fluvium ibidem decurrentem preecipitent, ut taliter irrumperentes munitione priventur ».

unei colaborări a minerilor cu răsculații mai ales în aceste părți, unde « vremea curuților » se păstra mai vie ca oriunde în tradiția poporului.

Dintr-un document din 24 noiembrie 1784, dat de judele montanic al Transilvaniei Andrei Zelenkay, rezultă participarea masivă a minerilor la răscoala lui Horia. « Deoarece din cauza răscoalei — se spune în acest act — minele și steampurile au decăzut și multe steampuri au fost în parte jefuite de uneltele de fier, în parte au fost părăsite..., mai jos numitul jude montan s-a îngrijit să cheme la el, pe rînd, pe hutmanii sătești și să le poruncească să linistească prin forță plebea minieră răsculată, să o îndemne să nu mai pricinuiască pagube și să reînceapă muncile în mine și la steampuri, iar pe cei ce se vor împotrivi să-i însemne și să-i facă cunoscut la timpul potrivit »¹.

Una din minele care a trecut prin momente grele în timpul răscoalei a fost mina imperială de la Băița, (comit. Hunedoara) unde la această dată lucrau aproximativ 300 de mineri ². « Munca la această exploatare minieră — se spune într-un raport — a trebuit să fie oprită imediat la izbucnirea răscoalei (în afară de munca la steampuri)... Din 3 decembrie însă se lucrează normal; totuși există primejdia că în primăvară să inceteze lucru la steampuri, deoarece minerii români nu vor să se înduplece la transporturile de minereuri din galerii, nici în urma avertismentelor și nici la promisiunea că vor fi plătiți în fiecare săptămână »³. Problema plătii salariilor constituia un puternic motiv de nemulțumire în rîndurile minerilor. Într-un raport din 6 decembrie 1784, administratorul minei (*Reviersbeamter*) Bukovay, arăta, că minerii români l-au amenințat cu moartea și că în ziua de 3 decembrie minerii au silit pe contabilul minei (*Bergschreiber*), Iosif Molitor, să meargă la Certeje pentru a le aduce salariile ⁴. Totuși situația continua să se mențină îngrijorătoare, încât Bukovay se vede silit să recunoasă « că nici un neamț, cu atît mai puțin un șef de mină, nu poate trece în siguranță »⁵, și « că este periculos să se amîne mult plata salariilor »... deoarece dacă nu se fac plătile oamenii din Băița însăși pot deveni răsculați »⁶. Același Bukovay, la 30 ianuarie 1785, se plinge că a fost amenințat de răsculați « că își va pierde capul dacă nu va da răsculaților pulbere și arme, precum și oameni care să poarte aceste arme »⁷.

În lumina acestor date, măsurile guvernului transilvănean privitoare la « siguranța minelor » și la « paza depozitelor de explozibil de pe lîngă mine »

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 1325/1784: « *Et cum fodinae ac stomiae ob tumultum substiterunt, stomiaeque complurium partim ferramentis nudatae, partim deseratae... subscriptus judex montanus, pagenses hutmannos successive ad se accersiri curavit, uidemque injuxit ut tumultuantem metallurgicam plebem bello modo ad quietem componere ab ulterioribus inferrendis damnificationibus stimulare, renitentes vero connotare et suo tempore referre satagant.* »

² *Ibidem*, doc. nr. 343/1785.

³ *Ibidem*, doc. nr. 343/1785: « *Dieses Werk hat gleich bei entstandener Unruhe (ausgenommen die Pochwerker) eingestellset werden müssen... wird aber seit dem 3-ten dez. wieder gehöhrig bearbeitet, jedoch stehet man wegen Pochwesen in Gefahr im Frühjahr aufzuliegen, weilen die walachischen Hauern weder auf gutes Ermahnen noch auf Versprechen dass mann selbe alle Wochen lohnen wird sich zum Gangführern benehmen wollen.* »

⁴ *Ibidem*, doc. nr. 1392/1785: « ...dem Bergschreiber Molitor, welchen die wallachischen Arbeitsleute um die Lohnungsgeldern abzuholen mit Gewalt angehalten ».

⁵ *Ibidem*: « *Die Aussichten nicht zum Besten sind, weilen auch schon kein Deutscher noch Bergmann sicher passieren könne.* »

⁶ *Ibidem* « ...wann nicht gelohnet wird die Leute auch noch in Boiza nochselbst rebellisch werden können ».

⁷ *Ibidem*, doc. nr. 226/1785: « ...dass mir Reviersbeamter der Kopf nicht bleiben und Boitza abgebrannt werden wird, wenn ich nicht Pulver und Gewehr hergeben, und selbst die Leute mit-schicken werde ».

confirmă și mai mult acțiunea de solidarizare a minerilor cu țărânimaea răsculată¹. În acest sens trebuie înțeles și actul din 14 februarie 1785 prin care se dispune ca « slujbașii montanistici să nu permită intrarea și adăpostirea oamenilor suspecti în locurile mîniere, iar dacă totuși aceștia s-au strecurat din întîmplare, prin înselăciune, ca și cum ar fi oameni cinstiți, și s-au angajat ca lucrători cu plată, aceștia imediat să fie îndepărtați ». În concluzie, guberniul cere oficiului montanistic, « ca nimeni să nu fie primit la muncile miniere și să nu fie reținut acolo dacă nu poate dovedi prin mărturii vrednice de crezare starea și condiția sa cinstită »². Cu alte cuvinte este vorba de cei care au participat la răscoală, și care nu trebuiau angajați la mine, ca fiind elemente periculoase.

Legătura strînsă dintre obiectivele comune de luptă ale minerilor și ale țărânimii iobage se vede și dintr-un act din 18 februarie 1785, în care văduva Susana Bánffy se plinge că minerii din Hondol (Certeje) în înțelegere cu iobagii săi, în ziua de 8 noiembrie 1784 i-au devastat gospodăria și au jefuit-o, pricinuindu-i mari pagube³.

Pericolul pe care l-au constituit minerii în această răscoală pentru clasa posedantă, dar și dovada oarecum a participării lor în această mișcare, în care ei luptă de fapt împotriva dușmanilor lor, se văd și din faptul că autoritatările de stat s-au văzut nevoie să adune toate armele de la mineri, arme pe care le detineau pentru paza minelor și a transporturilor de minereu la topitorii. Astfel, printr-un act din 24 iulie 1786 se dispune « ca să se întocmească o însemnare despre armele luate de la mineri cu prilejul răscoalei țărânești de mai înainte »⁴. Operația aceasta trebuia făcută cu cea mai mare urgență, deoarece autoritatările se temeau de izbucnirea unei noi răscoale. La 27 noiembrie 1786 vicecomitele Ștefan Hallaky raporta din Deva, că, potrivit decretului din 20 iulie 1786, « armele țărânești au fost adunate deja de la minerii din acest comitat de către slujbașii montanistici »...⁵ Minerii însă au sprijinit lupta țărânimiei chiar după înăbușirea în singe a răscoalei prin faptul că au dat adăpost în mine celor care fugeau din calea persecuțiilor. Așa se explică scrierea vicecomitelui Hunedoarei, Alexe Nopcea, din 27 ianuarie 1785, prin care, aducind la cunoștința tezauratului că « mulți dintre răsculati, în special ucigași, incendiatori, profanatori și alți delicvenți, cu prilejul tulburărilor recente s-au refugiat în mine și stau ascunși acolo spre disprețul amnistiei »⁶, cere slujbașilor cămării « ca potrivit îndrumă-

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. din 9 noiembrie 1784, fără cotă: « In securitatem fodinarum... ac praeprimis etiam conservatorium prii pulveris penes fodinas praexistentium proportionatum brachi ummiliteare inevitabiliter desideratur ».

² Ibidem, doc. din 14 februarie 1785, fără cotă: « praeclusio malefactorum et aliorum quorumlibet suspectorum hominum e locis fodinarum... maxime interest; ita, montanistici officiales, sua ex parte ejusdem haudquaquam accessum vel receptaculum concessuri aut si qui tamen forte sub specie et simulacro honestorum hominum alicubi ad fodinalia loca qua mercenarii irrepissent, eosdem statim amoturi et praescripturi sunt... ut nemo ad fodinales labores assummantur vel ibidem retineatur, quin non authenticis testimonialibus de conditione et honesto suo statu se legitimare potest ».

³ Ibidem, doc. nr. 323/1785: « Plebem tumultuantem cum colonis meis Hondoliensibus, urbariisque et metallurgis ejatisbus conjunctam sub 80 mensis novembris anni praeterlapsi oenopolium meum Hondoliense invasisse, arrculisque diversitoris perruptis, omenn quae in eadem reperta est pecuniam sibi in praedam submisisse ».

⁴ Ibidem, doc. nr. 225/1787: « quatenus consignationem desumptorum, nefors a metallurgis occasione praexstiti tumultus rusticani armorum confiant ».

⁵ Ibidem, « ...arma rusticana a metallurgis hujus comitatus medio officialium montanistarum absque concursu provincialis jurisdictionis effective collecta esse ».

⁶ Ibidem, doc. nr. 217/1785: « Occasione modernarum turbulentiarum... complures tumultuantum in specie homicidas, incendiarios, sacrilegos, aliosque distinctos delicventes se ad loca fodinalia recepisse ibique contempta amnestiae gratia delitescere ».

rilor date de slujbașii provinciali despre cei care stau ascunși, precum și din proprie cunoștință să se îngrijească și să-i prindă pe toți cei care dau de bănuit și să-i predea, sub pază sigură, comitatului »¹. Se pare însă că autoritățile montanistice nu se prea grăbeau să extrădeze pe acești « delicvenți » de care aveau nevoie pentru a înlocui forța de muncă din mine, descompletată de pe urma răscoalei, cu atât mai mult cu cât nici la sfîrșitul lunii martie 1785 minele încă nu și-au reluat activitatea lor normală, cu toate dispozițiile de amnistie din 27 a aceleiași lunii, prin care minerii erau îndemnați să se întoarcă la casele lor și să-și reia munca în mine².

Ceea ce merită subliniat aici în mod deosebit este faptul că în marea răscoală tărânească de sub conducerea lui Horia, întîlnim mineri chiar în fruntea răsculaților în rolul de căpitan, fapt care confirmă experiența și combativitatea minerilor. Alegerea hutmanului regesc Ioan Galea, din Almașul Mare, în calitate de căpitan al răsculaților³ corespunde unor juste revendicări ale minerilor în această mare încleștare.

Din documentele răscoalei se constată că unii hutmani au avut chiar un rol deosebit în pregătirea și organizarea acestei răscoale. Astfel, la 26 august 1784, guberniul Transilvaniei dispune să se facă o anchetă împotriva hutmanului Georghe Harcsek, originar din Dresda, acuzat că a făcut conscrierea militară în vederea răscoalei în regiunile miniere din comitatul Hunedoarei, și anume în satele Tecăru Poiana, și Almașul Mic. În urma anchetei făcute se stabilește « vinovăția » acestui hutman care însuși recunoaște că a făcut conscrierea militară pentru satele respective, și că a înaintat, la Alba-Iulia, lista acelora care trebuiau să primească arme⁴. Actul de anchetă este însoțit de următoarea rezoluție a judeului montanic Iosif Zelenkay: « Deoarece, potrivit cu dispozițiile amintite, acel Harcsek⁵ nu a tăgăduit că a făcut și a terminat conscripția (militară) în locurile miniere, cu deosebire în cele trei sate Tecăru, Poiana și Almașul Mic, depozitările lui să fie trimise excelenței sale domnului comite⁶ a tezaurariatului regesc, iar el, potrivit mandatului excelenței sale, să fie aruncat în lanțuri în închisoare trebuind să fie ținut la o parte de tovărășia oricui »⁷. Pe baza acestei rezoluții și a ordinului primit de la guberniu, hutmanul George Harcsek este întemnițat la Zlatna. La 27 octombrie 1784 intervine la Oficiul superior montanic, pentru eliberarea din închisoare a hutmanului, soția acestuia, Ana Harcsek, care se află într-o

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 217/1785: « ut iisdem juxta indices per provinciales officiales exhibendos, ejusmodi latitantes, imo ex propria quoque notitia quos libet suspectos incaptivari, subque secura custodia provinciali jurisdictioni assignari carent ». Cf. Ibidem, doc. nr. 150/1785 din 19 ianuarie, același an.

² Ibidem, doc. nr. 481/1785: « Omnes si qui adhuncdum osberraret, absque omni remotissimo etiam poena metu pacifice ad lares suos remeare et oeconomiam, quam suam, seu fossoriam metallurgicam seu rusticananam sedulo procurare ».

³ Ibidem, doc. nr. 1280/1784. N. Densușianu și ceilalți care s-au ocupat cu această răscoală nu amintesc de existența acestui căpitan.

⁴ Ibidem, doc. nr. 1126/și 1145/1784.

⁵ Numele întreg al hutmanului este: *Johannes Georgius Harcsek*.

⁶ Ibidem, E vorba de comitele Carol Teleki de Szék.

⁷ Ibidem, doc. nr. 1126 din 27 august 1784: « Cum juxta praemissas fassiones idem Hartsek haud diffiteatur conscriptionem in locis montanis ac signanter in tribus jam pagis Tekerő, Pojana et Kiss-Almas peregrisse et absolvisse, fassiones ejusdem penes relationem suaee excellentiae domino comiti thesaurio regio reverenter submittantur, ille vero juxta mandatum suaee excellentiae ad carcères et compedes imponatur, a consortio quorumvis separandus et detinendus ». Doc. are pe verso următoarea însemnare: *Circa militarem tumultuantis plebis conscriptionem medio sic dicti huttmanni Georgi Harcsek in inclito comitatu Hunyadiensi*.

situatie foarte grea în urma condamnării soțului ei, trebuind să întrețină patru copii¹.

Minerii din comitatul Hunedoarei au participat activ la răscoală punându-se chiar în fruntea ei. Astfel avem o informație despre un Ilie Ștefu zis Fîrțală, fiu de miner din Săcărîmb, locuitor în Hondol, care la începutul lunii martie 1785 este urmărit și prins de autoritățile militare, fiind bănuit că vrea să înceapă o nouă răscoală. Despre intențiile sale de a reîncepe mișcarea, Popa Matei din Sînt-Andrei ne spune următoarele: «în luna decembrie, după sfîntul Nicolae, am venit cu dînsul de la Hondol pînă la comună Buruieni, și pe drum Fîrțală zise către mine: Știi ce am eu de gînd? Eu voiesc să încep din nou răscoală care a început-o Horia și n-a dus-o la sfîrșit, dar s-o încep mai bine și cu puteri mai mari decît a făcut-o el...»².

Faptul că documentele relatează despre un oarecare șef al minelor (*magister montium*) cu numele Ioan Dina din satul Bucium, care adăpostea pe Horia atunci când era amenințat de a fi prins, și că, mai mult, acest slujbaș montanic instigă la răscoală, confirmă și mai mult existența contradicțiilor între autoritățile miniere, legate de interesele mineritului ce se orienta tot mai mult spre noile relații de producție capitaliste, și autoritățile comitatului care reprezentau interesele nobilimii feudale ce constituiau o frînă puternică în calea dezvoltării noilor relații. Este semnificativ faptul că la o anchetă întreprinsă după răscoală, la 14 martie 1785, în satul Bucium, minerul Ionuț Dandea este numit «capul și inițiatorul răscoalei în satul Bucium»³, iar iobagul Gheorghe Costinas din Bucium declară: «tulburătorii satului nostru în răscoală trecută au fost Ionuț Dandea și șeful minelor Ioan Dina»⁴.

Intr-un act din 14 noiembrie 1784, administratorul minelor, Prunetter, este acuzat de administratorul domeniului Baia de Arieș că ar fi îndemnat pe mineri la răscoală, numindu-l «harombassa», ceea ce ar însemna căpetenie a haiducilor. «Domnul Prunetter — se plinge spanul — înainte de aceasta mi-a spus în față că eu am făcut ca minerii să fie impuși la taxe și de aici deduc că fiindu-mi dușman mi-a pregătit moartea ca o căpetenie de hoți sau harombassa»⁵. În lumina acestor contradicții rezultă destul de clar contradicțiile dintre nobilimea feudală și burghezia care se naște în jurul exploatarilor miniere, unde întîlnim ca acționari și pe acești funcționari superiori montanistici, care luptau împotriva principalului obstacol care le stă în cale: relațiile feudale. Acest fapt rezultă

¹ Arh. stat Cluj, fond Zlatna,⁴ doc. nr. 1327/1784. Iată cuprinsul acestei plîngerii impresionante: «Infrascripta et in maxima miseria constituta, quatuor prolibus cogor geru flexu hocce supplici libello recurere ad Inclitum hocce Supremum Officium tanquam ad summum patronum aegestates praessorum, quatenus me gravidam et quatuor prolibus in infimo statu opraessam ita ut vix jam victitare possim, me paterna misericordiae clementia conspicere ne gravetur et maritum meu, qui jam a 5 septimanis catenis ferreis constrictus in carcerum scvaloribus detinetur, per bonos caventes dimittere haud dignetur et me et proles suos alere possit, secus una cum prolibus meis periendum est».

² Cf. N. Densușianu *Revoluția lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784–1785*, București, p. 488.

³ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 552/1785: «...caput et origo tumultuationis in possessiona Bucium».

⁴ Ibidem, «...turbatores nostri pegi in moderno tumultu Dangya Iuonutz et Dina Iuon, montium magister, fuerunt».

⁵ Ibidem, doc. fără cotă: *Ad faciem mihi dominus Prunetter antehac asseveravit, me fecisse quod metallurgis taxa imposita sit et hinc conjicio, quod mihi infensus qua antisignanus seu, harombassa necem neam haud curasset*. Cf. și doc. din 13 iulie 1769, în care autoritățile comitatului numesc pe judele montanic Emmanuel Will: «tulburătorul liniștei și protectorul tilharilor» («tranquilitatis turbator et latronum protector»).

și din felul cum spanul domeniului Baia de Arieș, Daniel Horetsny, îl înfățișează pe acest administrator de mine, Prunetter, în timpul răscoalei: « Pe mine — declară spanul — și pe soția mea, domnul Prunetter (care după propria lui mărturisire s-a legat prin jurămînt să fie căpetenia răsculaților sau în limba poporului harombassa,¹ și deoarece el n-a putut să-i urmeze pe aceștia a ales căpitan pe unul distins, în persoana lui Faur Todor) abia că nu m-a alungat din locuința sa . . . »².

Din întrebuițarea termenului de harombassa, care nu înseamnă altceva decât hărămie sau căpetenie de haiduci, se vede că această formă de luptă a haiduiei era folosită pe scară largă în această răscoală țărănească. Actele oficiale întrebuițează la adresa acestor haiduci epititel de « hoți » și « tîlhari » (*latrones et praedones*), termen prin care autoritatea de stat desemna pe reprezentanții oamenilor muncii, care se ridicau împotriva nedreptăților rînduieilor existente. Imediat după răscoala lui Horia se întetesc măsurile pentru prinderea și pedepsirea acestor « hoți ». În septembrie 1785 gubernul Transilvaniei stabilește un plan amănuntit de luptă împotriva « hoților » și « răufăcătorilor » care tulbură liniștea publică, și care obișnuiesc în timpul iernii să se retragă în unele orașe, mai ales « în suburbia Fabrica » din Timișoara, apoi în Arad, Lipova, Lugoj, etc.³. De aici deducem legătura strînsă a haiducilor cu săracimea orașelor, cu plebea. Un document din 5 mai 1787 vorbește de o puternică acțiune de vinătoare întreprinsă în părțile comitatului Arad, unde își aveau adăpostul aceste cete de haiduci în pădurea numită în graiul poporului « Tâlhăria »⁴. Desigur, documentele vorbesc și de unele acțiuni de jaf care însotesc aceste acte de haiducie, dar prezența în mijlocul haiducilor a unor elemente ce urmăreau prada nu schimbă caracterul general al acestor acțiuni, ca formă a luptei populare împotriva exploatației feudale⁵. Printre acești haiduci care au acționat în răscoala lui Horia întîlnim și nume de mineri. Este cazul minerului Draia Lup, cu alt nume Blaga, din satul Tomnatec (comit. Hunedoara), lucrător la mina imperială din Hondol,⁶ care schimbă viața grea de miner cu aceea de haiduc al codrilor, este întîlnit în timpul răscoalei ca autor principal al prădării Casei de schimb a aurului, din Cîmpeni. Pentru faptele sale îndrăznețe justiția feudală nu l-a iertat, aducîndu-i, la 25 iulie 1785, următoarea sentință înforătoare: « În conformitate cu decretul regal dat cu privire la asemenea căpetenii de hoți care stau ascunsi prin păduri — se spune în sentință — des amintitul Draia Blag ar merita moartea în mai multe feluri; totuși potrivit cu dreptul militar el trebuie să fie condamnat la pedeapsă prin spînzurătoare, iar după sufocare cadavrul să fie despicate în patru părți spre groaza celorlalți; capul să fie înfipt în par la Cîmpeni, iar cele patru părți ale trupului să fie transportate în Muntele Găina, în satul Arieșul Mare (Nagy Aranyos), Bistra și Lupșa, și să fie înăltate în pari în locurile cele mai

¹ Hrombassa, hărămie, căpetenie de haiduci.

² Arh. stat. Cluj, Zlatna, fără cotă: « . . . me cum consorte, dominus Prunetter (qui juxta propriam confessionem certo semet tumultuet quoniam ipse eos committari nequivisset, sui in persona providi Fauer Todor insignitum pro căpitaneo ablegaverat) e suo quarterio vix non expulit . . . »

³ Cf. N. Densușianu, N. Iorga, *Doc. privitoare la istoria Românilor*, 1913, vol. XV₂, p. 1792.

⁴ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 658/1787: « ex parte comitatus Aradiensis ad silvam vulgo Telheria ».

⁵ Vz. « Studii », I, 1954 p. 300.

⁶ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 497/1785: « e quinque illis praedonibus hunc dictum Blaga, antea Hondolini in hutta laborantem ac inde profungum novi », declară unul din martorii anchetați.

înalte »¹. Aceasta este numai una din nenumăratele sentințe de acest fel, prin care justiția feudală încerca să înăbușe această formă de luptă a maselor populare asuprile, care lua proporții din ce în ce mai mari, mai ales după răscoala lui Horia.

Documentele de după răscoală se ocupă pe larg de consemnarea pagubelor săvârșite în mine, în urma devastărilor pricinuite de răsculați printre care un loc de seamă îl ocupă minerii. Forurile montanistice întreprind anchete la fața locului pentru a stabili cauzele pentru care lucrările în mine stagnaează. Se constată, de exemplu, că la minele din Abrud și Roșia Montană pe lîngă faptul că minele au fost jefuite de sculele și uneltele necesare în exploatare, și care nu pot fi înlocuite din cauza lipsei de mijloace bănești,² mai există și imposibilitatea din partea proprietarilor de mine — din cauza crizei de capital — de a angaja lucrători salariați. « Foarte mulți — se spune într-un act din 3 februarie 1785 — care înainte de aceasta obișnua să lucreze două sau trei mine cu lucrători plătiți, acum nefiind în stare de a întrebui lucrători cu plată, din cauza lipsei de mijloace, abia mai lucrează ei însăși »³. De asemenea se mai constată lipsa de explozibil și imposibilitatea de a-l procura din pricina că lipseau mijloacele materiale⁴. De altfel posibilitatea aprovizionării cu explozibil era agravată și de faptul că autoritățile se temeau că nu cumva acesta să fie folosit în alte scopuri decât la exploataările miniere. Ca urmare a acestui fapt se introduc o serie de restricții în repartizarea explozibilului, mai ales în ceea ce privește pe minerii români despre care se spune într-un act din 26 aprilie 1785 că încă mai mențin legătura cu răsculații care stau ascunși, și pe care îi sprijină⁵. Totuși oficialitatea montanistică avea tot interesul să promoveze mineritul, mai ales cel de adâncime. De aceea va acorda credite bănești mai ales marilor actionari pentru a-și putea refațe minele distruse de răsculați. Astfel, în anul 1785 se acordă sub formă de « anticipație » suma de 10 422 florini la 28 de actionari de mine, dintre care numai Iosif Gedö, judele orașului Abrud, primește 1 200 florini, sumă extrem de mare cînd ne gîndim la faptul că salariul mediu al unui miner nu era mai mare de 5—6 florini pe lună. În 1787 documentele vorbesc de un nou împrumut acordat de stat acestor actionari, în valoare de 9 380 florini. Este limpede că avem de-a face, în acest caz, cu sprijinul financiar al statului absolutist austriac, acordat burgheziei născînd și chiar mine-

¹ Arh. stat. Cluj, fond Zlatna, doc. nr. 2020/1787: « *in conformitate benigni decreti regii circa similes in Alpibus latitantium latronum antesignanos emanati saepius repetitum Draja Blag pluribus mortis generibus dignum, penes statarium tamen processum ad poenam laquei condemnandum et suspendendum sufocatum autem cadaver in terrorem aliorum in quator partes dissecandum et caput quidem in Topanfalva palo affigendum, quatuor autem corporis partes ad alpem Gaina, ad possessionem Nagyadanyos, Bistra et Lupșa transportandas et in eminentioribus locis palis affigendas* ».

² *Ibidem*, doc. nr. 253/1785: « ...in locum depraedatorum fodinalium instrumentorum alia nova plurimi utpote omnibus facultatibus spoliati procurare haud queant ».

³ *Ibidem*, doc. nr. 253/1785: « Plurimi, qui antehac duas tresve fodinas per mercenarios labore soliti fuissent, modo nullis applicatis mercenariis, facultatis diminutionem vix ipsime personaliter operantur ».

⁴ *Ibidem*, « *Quoad Butsum, Kerpenyes et Abrudfalva statum monticulturas utcumque reintegratum jam esse, nisi quod illi, qui pulveribus pyriis indigent, siquidem nec aliunde aliquod aerariale juvamen capessant, nec pulveres ad creditum, ut antea a distractoriibus acquirere possint, tanta securitate laboribus fodinalibus haud incumbant, quanta praecedaneis hyenis temporibus, dum et pecunias et pulveres ad creditum habere poterunt* ».

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 794/1785: « ...ne privatis metallurgis (signater Valachis, quorum collusio et mediorum suppeditatio cum latitandibus adhuc maleferiatis hominibus praemetueretur) a quicunque demum sint illi, praeter publicum pulvaris pyrei in rationem oppidi vectorem, testimonialibus domini montium magistri munendum, schedulae ad excipiendos pulveres pyreos extradentur, ut taliter quoque malum a rusticana plebe per habituatam eorundem naturam facile suscitari possibile, vel in hac parte praepeditur ».

rilor de rînd cu excepția acelora care au participat la răscoală¹, sprijin însesnit prin lărgirea sistemului colonial și prin impozite peste măsură de grele impuse populației muncitoare în scopul încurajării industriei extractive. Este vorba cu alte cuvinte, cum spune Marx, de întrebuițarea puterii statului « adică de forța concentrată și organizată a societății pentru a accelera procesul de transformare a modului de producție feudal în cel capitalist și pentru a scurta faza de tranziție»².

Încă o dovedă, indirectă, despre participarea minerilor la răscoala lui Horia, o constituie faptul că multă vreme, chiar în actele de la începutul secolului al XIX-lea pînă în tîrziu, ori de câte ori minerii se împotriveșc autorităților sănt apostrofați de aceștia cu epitetele de « hoțul de Horia » (*furem Horea*), « răzvrătitul și tîlharul Horia » (*tumultuantem et latronem Horea*) etc. și sunt bănuiti și acuzați că agită poporul la răscoala³. Dar acest fapt mai constituie totodată și un indiciu despre teama permanentă a oficialității de reinvierea « lumii lui Horia ».

Răscoala lui Horia din anii 1784—1785 a constituit cea mai înaltă manifestare a luptei de clasă dusă de țărânamea transilvăneană în secolul al XVIII-lea. Zguduind bazele feudale putrede, această răscoală, în care un rol deosebit au avut minerii — viitorul proletariat — a contribuit în mod obiectiv la trecerea mai rapidă a Transilvaniei pe făgașul capitalismului. Mișcările minerilor de la începutul secolului al XIX-lea vor reflecta tot mai mult interesele noii clase care se naște în sinul regimului feudal și care face cauză comună cu țărânamea. Mișcarea minerilor din Bucium din anul 1819 este o dovedă în acest sens. Sub steagul de luptă al minerilor înzestrăți cu « imunități » se vor aduna tot mai mult iobagi săraci, care vor prefera, aşa cum declară buciumenii în 1819, « să renunțe pînă și la case și la orice pămînt » decît să mai suporte jugul greu al iobăgiei. Zorii unei noi orînduri se vor contura tot mai mult, pe măsură ce înaintăm în timp, și forța proletariatului se va face simțită din ce în ce mai puternic.

ПОЛОЖЕНИЕ РУДОКОПОВ В ЗЛАТНЕ И ИХ УЧАСТИЕ В НАРОДНОМ ВОССТАНИИ ПОД ВОДИТЕЛЬСТВОМ ХОРИИ (1784—1785)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Этот труд базируется на многочисленных неизданных документах, находящихся в Государственном архиве в Клуже (дело Златна). Автор указывает на то, что во второй половине XVIII века развитие произво-

¹ Arh. stat. Cluj, fond, Zlatna, doc. fără nr.: « ... quatenus egenis... tempore exorti tumultus rusticani pacifice permansuris metallurgis, ad procurandas pulveris pyreos et instrumenta fodinalia medio aerarialis a ticipationis affectuandum subsidium elargiri possit ».

² K. Marx, *Capitalul*, Ed. P.M.R., 1948, vol. I, p. 664.

³ Astfel judele nobiliilor Alexandru Aron în anul 1816 îl numește pe minerul Merian Dumitru: « tumultuantem Hora et latronem », iar altădată « furem Hora ». Cf. Arh. stat Cluj, fond Zlatna: *Protocollum investigationis in puncto violatorum immunitatum metallurgorum factae...* 1816—17, doc. nr. 9807, p. 45—55. Tot aici, minerul Buta Nicolae este acuzat de faptul « că tulbură pacea și liniștea publică » (*pacem et tranquilitatem publicam conturbat*), iar minerul Sicoe Avram din Bucium declară « că nu cutează să vină mai mult în fața vicejudeului nobiliilor deoarece pe ei întotdeauna îi apostrofează cu numele de Horea și de rebel și îi tratează cu crizime » (*se non audere jam amplius in conspectum vice judicis nobilium venire, namque illos semper cum nomine Hora et rebellis vocatai et dure tractat*).

дительных сил в Трансильвании вступило в конфликт со старыми феодальными производственными отношениями. Крупное антифеодальное восстание 1784—1785 годов вспыхнуло именно в рудниковом податном округе Златна, где, в связи с добычей золота, развились новые производительные силы и, одновременно с этим, наемный труд и местная буржуазия. Автор приводит несколько примеров превращения купцов в промышленных капиталистов, пользовавшихся наемными рабочими в золотых рудниках в Златне. С другой стороны, приведенные автором примеры указывают на то, что новые капиталистические производственные отношения были тесно сплетены со старыми феодальными отношениями. Рудокопы работали в чрезвычайно тяжелых условиях, жили в нужде; они были жертвой жестокого обращения и различных злоупотреблений. В документах, относящихся к восьмидесятым годам XVIII века, говорится о сильных брожениях среди рудокопов, направленных против исполнительных фискальных органов. Участвуя в восстании 1784—1785 годов, рудокопы действовали в духе традиций этой борьбы. В документах, которыми пользуется автор, говорится о массовом участии в восстании рудокопов румын и венгров, бок о бок с крестьянами. Некоторые рудокопы набирали людей в отряды повстанцев, а иные были избраны главарями повстанцев. После подавления восстания рудокопы приютили в рудниках крестьян — участников восстания — и защищали их отластей. Некоторые рудокопы намеревались организовать новое восстание. В состав отрядов «гайдуков», действовавших после подавления восстания, входили также и рудокопы. Некоторые представители буржуазии, заинтересованные в развитии добывающей промышленности, относились благосклонно к восстанию, ибо оно было направлено против феодальных отношений, препятствующих развитию горного дела. Восстание 1784 года потрясло основы загнивающего феодализма.

LA SITUATION DES MINEURS DU DOMAINE DE ZLATNA ET LEUR PARTICIPATION AU SOULEVEMENT POPULAIRE DIRIGÉ PAR HORIA (1784 — 1785)

(RÉSUMÉ)

L'étude s'appuie sur de nombreux documents inédits conservés dans les Archives de l'Etat, à Cluj (fonds Zlatna). L'Auteur y met en lumière que, dans la seconde moitié du XVIIIe siècle, en Transylvanie, le développement des forces productives était entré en conflit avec les anciens rapports féodaux de production. Le grand soulèvement antiféodal de 1784—1785 a éclaté précisément sur le domaine minier fiscal de Zlatna, où l'extraction de l'or a contribué au développement des nouveaux rapports de production et, en même temps, à celui du travail salarié et de la bourgeoisie locale. L'Auteur cite quelques exemples de la transformation des commerçants en industriels capitalistes qui, dans les mines d'or du domaine de Zlatna, utilisaient des travailleurs salariés. Par ailleurs, les exemples donnés par l'Auteur témoignent de ce que les nouveaux rapports capitalistes de production étaient intimement mêlés aux anciens rapports féodaux.

Les ouvriers travaillaient dans des conditions extrêmement dures, ils vivaient dans la misère, étaient soumis à de mauvais traitements et à toutes sortes d'abus. Les documents de l'époque des années 90 du XVIIIe siècle font mention des puissants mouvements des mineurs contre les exécuteurs fiscaux. La participation des mineurs à la révolte de 1784—85 ne fait que continuer la tradition de ces luttes. Les documents qui ont servi pour cette étude parlent de la participation en masse des mineurs roumains et hongrois au soulèvement, aux côtés de serfs. Certains mineurs recrutent des hommes pour les corps de rebelles et quelques-uns d'entre eux sont élus capitaines du mouvement. Après l'étouffement de la révolte, les mineurs se font les défenseurs des serfs y ayant participé, les abritent dans les galeries et les défendent contre les représentants du pouvoir public. Parmi les mineurs, certains songent à organiser une nouvelle émeute; d'autres entrent dans les rangs des « haïdouks » qui s'agitent après l'étouffement de la révolte. Quelques représentants de la bourgeoisie intéressée au développement de l'industrie extractive se sont montrés favorables au mouvement, car celui-ci s'attaquait aux rapports féodaux qui entraînaient le développement de l'extraction minière. La révolte de 1784 a ébranlé les fondements du féodalisme en décomposition.

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A ORAȘELOR DIN ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN ANII 1501—1650 *

DE
LIA LEHR

Una din cele mai puțin discutate probleme din istoria orașelor Țării Românești a fost problema organizării lor administrative.

Istoricii români burghezi care s-au ocupat de problema orașelor s-au mulțumit să arate că în organizarea orașelor românești se resimte influența organizării urbane germane, aduse în Transilvania de sași¹ și să arate mai mult sau mai puțin care sunt atribuțiile sudețului și pîrgarilor, fără a căuta să le analizeze pe baza documentelor, pe care le aveau la dispozitie². Uneori ei încearcă să descrie și cum se face alegerea sudețului³, dar această descriere se bazează pe lucrarea lui Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*, lucrare care nu prezintă însă nici o garanție științifică, fiind lipsită complet de aparat critic.

În cele ce urmează ne vom strădui să analizăm, pe baza documentelor pe care le avem, care este organizarea administrativă a orașelor și care sunt atribuțiile sudețului și pîrgarilor, ca reprezentanți aleși ai orașului.

---

* Articolul de față reprezintă un capitol din lucrarea intitulată *Dezvoltarea orașelor din Tara Românească în anii 1501—1650*.

¹ I.N. Angelescu, *Histoire économique des roumains*, Geneva, 1919, vol. I, p. 231; autorul arată că în orașele românești se simte influența organizării urbane germane, judecii devenind șoltuzi sau sudeți iar burgerii — pîrgari. Același lucru îl afirmă și I.C. Filitti în lucrarea sa *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, București, 1935, p. 28 și P.P. Panaiteescu în *Interpretări românești*, București, 1947, p. 191, adăugînd că acest sistem de organizare a fost adus de sași în Ardeal.

² Socotind problema organizării administrative a orașelor ca o problemă secundară, istoriografia burgheză (I.N. Angelescu, *op. cit.*, p. 257—258; Al. Ștefulescu, *Istoria Tîrgu-Jiului*, Tîrgu-Jiu, 1906, p. 104—111; P.P. Panaiteescu, *op. cit.*, p. 175 și urm.; I.C. Filitti, *op. cit.*, p. 27—30) s-a mulțumit cu o însîrare sumară a atribuțiilor organelor administrative orașenești—dreptul de judecată asupra orașenilor, tranzacțiile între tîrgovești, repartizarea prin cîslă a dărilor și prestațiilor către domnie etc. — amintind uneori și de reprezentanții domniei în orașe. Cu toate că datele privind aceste atribuții sunt în cea mai mare parte exacte, ele nu reprezintă decât simple afirmații bazate pe faptul că organizarea orașelor românești fiind o imitație a celor germane, atunci implicit și funcțiile reprezentanților organelor administrative orașenești sunt acleași cu cele din orașele germane.

³ G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, București, 1899, p. 734—735; C. Rădulescu-Codin, *Cîmpulungul Mușcelului*, Cîmpulung, 1925, p. 101 și urm.

În lupta pentru cucerirea libertății orașelor locuitorii lor au fost nevoiți să se organizeze. Această organizare constituie în același timp baza autoadministrăției orașului. Dar în fiecare țară din Europa această luptă avea un caracter deosebit. În unele cazuri, orașele obțin drepturi depline de autoadministrăție, dreptul de a înființa comuna. În alte cazuri, orașul nu avea decât dreptul de auto-administrare necompletă, cînd administrația era împărțită între oraș și reprezentanții puterii regale.

Locuitorii vechiului oraș medieval au adus cu ei din satele lor natale tradițiile organizării în obște, stăpînirea obștească a pămîntului, adunarea populară etc. Engels a arătat că obștea sătească este numai o comunitate de marcă a unei mărci sătești autonome și se transformă într-o comunitate orășenească imediat ce satul se transformă într-un oraș, adică se fortifică cu șanțuri și ziduri. Din aceste comunități de marcă orășenești primitive au luat naștere toate comunitățile orășenești de mai tîrziu¹.

Și în Țara Românească are loc un proces asemănător, organizarea administrativă a orașului — și în special judecata — păstrînd unele aspecte asemănătoare cu vechea organizare a obștii. La sate— așa cum ne arată și documentul din 1 mai 1602² — judecata era făcută de bătrînii satului: « Care om va fi vinovat, fără teamă să aibă judecată la bătrînii satului, pe care îi vor alege sătenii. Și care om va fi vinovat de moarte, să-l lege bătrînii aleși ai satului și să-l trimîtă la curte la judecata și la spînzurătoare ». De asemenea, orice om se poate așeza în sat numai dacă « îl vor plăcea pe el satul și bătrînii satului », dacă « nu-l va place satul și bătrînii » atunci să-l izgonească. Același fenomen îl observăm și la oraș, unde atât judecata, cât și toate celealte probleme legate de administrarea orașului sunt îndeplinite de sudeț și pîrgari — organele administrative orășenești alese, care înlătărește pe bătrînii satului din vechea obște sătească.

Orașele din Țara Românească nu au luat o astfel de dezvoltare încît să ajungă la o autoadministrare completă — dreptul de autoimpunere, de a declara război și de a încheia pace, de a bate monedă etc. Ele nu ajung la forma de oraș-comună, cum a fost cazul orașelor din Italia centrală și nordică.

Orașele românești reușesc să ajungă numai la drepturi de autoadministrare necomplete, administrația fiind împărțită în cele mai multe cazuri între oraș și reprezentanții puterii centrale.

Orașele aveau dreptul să-și aleagă organele administrative³ ce se ocupau de toate problemele ce țineau de organizarea internă a orașului.

În afară de aceste organe alese, mai găsim în oraș și reprezentanți ai domniei, care urmăresc îndeplinirea hotărîrilor divanului domnesc sau iau anunțele hotărîri privind unele categorii de orașeni, care nu țin de jurisdicția organelor administrative orășenești propriu-zise.

Documentele vremii, pe care le cunoaștem pînă azi, nu ne dau informații despre felul cum se făcea alegerea sudețului. Urmărand însă documentele municipale emise de organele administrative ale orașului Tîrgoviște pe o perioadă de circa 50 de ani (între 1585—1636), vom observa 6 cazuri în care sudețul nu rămîne

¹ Fr. Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, Berlin, 1951, p. 97.

² *Documente privind istoria României*, B, XVII, I, p. 43.

³ Sub această denumire se înțeleg sudețul și pîrgarii. Peste tot unde, în cursul capitolului, va fi vorba de sudeț și pîrgari vom folosi termenii de: organele administrative ale orașului sau reprezentanții orașului.

mai mult de un an în această funcție. Astfel, în actul emis la 15 decembrie 1585 apare ca sudeț al orașului Tîrgoviște, Tudoran¹, iar în actul următor, emis de autoritățile administrative orașenești din Tîrgoviște la 12 iunie 1586, apare ca sudeț Gherghinic². În actul din 11 mai 1601 apare un anume Petriman ca sudeț al orașului³, iar în actul din 25 iunie 1602 îl avem pe Drăghici sudeț⁴. La 19 mai 1606 apare ca sudeț în Tîrgoviște Petriman⁵; nu putem ști dacă este același cu cel care apare ca sudeț în 1601; pe cînd la 4 noiembrie 1607 îl avem pe Dragu sudeț⁶. Cercetînd în continuare documentele, la 10 iunie 1613 găsim ca sudeț pe Spinciu⁷, iar la 4 martie⁸ și la 19 mai⁹ 1614, pe Stoica. La 6 aprilie 1619 apare în acte Vintilă sudeț¹⁰, iar la 4 aprilie 1620 Gheorghe sudețul¹¹. La 31 iulie 1626¹² și la 20 aprilie 1627¹³ îl găsim ca sudeț pe Gherghe, iar în 3 decembrie 1627¹³ pe Dumitru. Această constatare ne face să presupunem că alegerea se făcea anual, sudețul putînd fi însă reales în această funcție.

Știrile pe care ni le dau documentele de mai sus sănătate confirmate într-o oarecare măsură și de relatăriile unui călugăr italian despre alegerea sudețului din Cîmpulung, la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Acest călugăr a călătorit prin Țara Romînească în anul 1688.

Vorbind despre domnul țării el spune: « Dacă e amicul catolicilor ? E cel mai rău inamic al nostru acel Aman. Andrea judele din Cîmpulung, om catolic, care servise credincios la mulți principi, se alese a doua oară ca judece (pentru locuitorii Cîmpulungului își schimbă judecele pre tot anul), principalele n-a voit să-l întărească, iar el fiind trimis de comunitatea locuitorilor împreună cu un alt catolic, anume Blasius, s-a dus la principie. Principalele miniat nu pentru că s-a ales judece, ci pentru că e catolic, a vrut să-l sperie și să-l înmoia prin amenințări și prin promisiuni... »¹⁴. Lăsînd la o parte învelișul religios al acestei știri, constatăm că în această perioadă — sfîrșitul secolului al XVII-lea — alegerea sudețului la Cîmpulung se făcea anual, el putînd fi și reales de mai multe ori.

Comparînd aceste știri care privesc Cîmpulungul cu cele pe care le avem pentru Tîrgoviște, putem trage concluzia că dacă pentru două orașe ale Țării Romînești alegerea sudețului avea loc anual, atunci e foarte probabil că și în celelalte orașe ale țării, alegerea acestuia se făcea tot într-un fel asemănător.

De asemenea, putem spune, pe baza documentelor din decembrie 1585 și iunie 1586¹⁵, precum și a celor din iulie 1626 și decembrie 1627¹⁶, că alegerile sudeților aveau probabil loc la sfîrșitul lunii mai și începutul lui iunie.

¹ *Documente privind istoria României*, B, XVI,V, p. 219.

² *Ibidem*, p. 242.

³ *Ibidem*, B, XVII, I, p. 14—15.

⁴ *Ibidem*, I, p. 53.

⁵ *Ibidem*, p. 215—216.

⁶ *Ibidem*, p. 284—285.

⁷ *Ibidem*, B, XVII, II, p. 206—207.

⁸ *Ibidem*, p. 257—258.

⁹ *Ibidem*, p. 278

¹⁰ *Ibidem*, B, XVII, III, p. 336—337.

¹¹ *Ibidem*, p. 497—498.

¹² Arh. St. Buc., m-rea Radu-Vodă, XVI/6, orig. rom.

¹³ Acad. R.P.R., CLVI/15, orig. slav.

¹⁴ Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XXVII/2 bis, orig. rom.

¹⁵ *Reportu istoricu despre starea țerei Românesci (1679-1688)*, în « Magazinul istoric pentru Dacia », București, 1847, vol. V, p. 37—38.

¹⁶ *Documente privind istoria României*, B, XVI, V, p. 219 și 242.

¹⁷ Arh. st. Buc., m-rea Radu-Vodă, XVI/6, orig. rom. și Arh. St. Buc., m-rea Hurez, XXVII/2 bis, orig. rom.

Atribuțiile organelor administrative orașenești erau multiple. Una din cele mai importante atribuții, prin care se vede cum crește autoritatea acestora în oraș, este dreptul de judecată. Reprezentanții orașului sunt aceia care judecă toate pricinile ivite între orașeni, fie că e vorba de o proprietate aflată în oraș sau în afara orașului, fie că e vorba de conflicte de altă natură decât cele privind proprietatea. De multe ori ei judecă chiar atunci cînd cele două părți nu sunt locuitori ai orașului respectiv, dar obiectul procesului se află în oraș.

La început — atunci cînd începe să se contureze rolul sudețului și pîrgarilor — organele administrative ale orașului joacă mai mult un rol de mijlocitor între părțile care se judecă. Treptat autoritatea lor crește, hotărîrea lor căpătind un caracter definitiv asupra căreia nu se mai poate reveni și căreia trebuie să î se supună toți locuitorii orașului, indiferent de situația lor. În cursul perioadei de care ne ocupăm — între 1501 și 1650 — numărul documentelor privind rolul sudețului și pîrgarilor în judecarea diferitelor pricini este destul de redus, dar ele sunt destul de concluziente pentru a putea vedea creșterea puterii organelor orașenești. Dat fiind numărul lor redus, le vom analiza pe toate.

La 12 iunie 1586 Petriman, nepotul lui Măzgoe, și Obislav, al patrulea nepot al lui Măzgoe, vin în fața sudețului și pîrgarilor din Tîrgoviște și se judecă pentru stăpînirea unei livezi și a unui loc de vie, rămase moștenire de la Măzgoe. Sudețul și pîrgarii cercetează și hotărăsc ca să stăpînească această ocină Petriman, deoarece el este nepot de fiică al lui Măzgoe, iar Obislav este al patrulea nepot al lui Măzgoe¹.

Din acest document reiese că în fața sudețului și pîrgarilor din Tîrgoviște a avut loc judecarea unei pricini privind o moștenire, judecată care se face în fața lor numai prin faptul că cei doi împriținați sunt orașeni și deci depind de autoritatea orașenească. Formularul actului — comparativ cu cel pe care îl găsim în documentul din 15 mai 1626 — ne face să credem că rolul reprezentanților orașului era mai mult cel al unui arbitru, a cărui hotărîre nu este definitivă, ea putînd fi contestată.

Un alt document, din 15 octombrie 1605, ne arată că sudețul și pîrgarii au nevoie — ca și în pricinile judecate în fața divanului domnesc — de consumățămîntul părților pentru a hotărî². În act se spune că au venit în fața sudețului și pîrgarilor din Orașul de Floci Enache cu verii lui «de s-au pîrît și apoi i-au împăcat de bună voie lor, pîntru niște moșie și ocini». De aci reiese că au nevoie de acest consumățămînt al părților pentru a da sentința definitivă. Acest formular «și s-au împăcat ei de a lor bună voie», îl vom întîlni în majoritatea actelor de judecată emise de reprezentanții orașului.

Treptat, autoritatea judecătoarească a organelor orașenești se dezvoltă, și ele încep să se impună chiar și acelor categorii din oraș — cum erau de exemplu slujitorii — care pînă acum ascultau numai de autoritatea domniei. Creșterea autoritatii lor reiese din documentul emis la 15 mai 1626 de sudețul și pîrgarii din București³.

Din analiza acestui document observăm trei momente mai importante ale procesului dintre Dumitru călărașul din orașul București și Taia Bula, pentru stăpînirea unui loc de casă.

1. Dumitru călărașul cumpărase încă în vremea domniei lui Gavril Movilă un loc de casă de la popa Costandin. Acest loc fusese de moștenire al lui Crăciun

¹ Documente privind istoria României, B, XVI, V, p. 242.

² Ibidem, B, XVII, I, p. 199.

³ Acad. R.P.R., LXXIV/4, orig. rom.

Vînăt măcelar, tatăl lui Bran biglariul, iar acum Taia Bula o rudă a lui Crăciun Vînăt «au ridicat pără la divan pentru acest loc și au venit de s-au părăt de față ». Fiind vorba de un slujitor, pricina se judecă deci în fața divanului domnesc, care hotărâște trimiterea unui reprezentat al său, care să cerceteze adevărul la fața locului. «Într-aceia domnul nostru Alexandru voievod au trimis pre Ianul al doilea portar de în divan împreună cu Taia Bula și pre Dumitru călărașul de să strîngă preuți și bătrâni orașului să adevereze cu sufletele lor pentru acest loc ».

2. Al doilea moment al procesului este acela în care Ianul, «al doilea portar de în divan», împreună cu Taia Bula și Dumitru călărașul vin și strîng «oameni buni oroșani, bătrâni și tineri», care mărturisesc că acest loc «au fost a lu Bran, biglariul de moșie de la tată-său Crăciun Vînătul, iar Taia Bula n-au avut nici o treabă, căci au fost locul despre Crăciun Vînăt, n-au fost despre muierea lu Crăciun Vînăt, iar Taia Bula au fot rudă muierii lu Crăciun ».

3. Dar sudețul și pîrgarii nu s-au mulțumit numai cu acest rol de martori și hotărâsc să judece ei singuri această pricina, dînd sentința definitivă și eliberînd chiar lui Dumitru călărașul un act de proprietate. Într-adevăr, în urma mărturisilor «oamenilor buni oroșani», după care «au rămas Taia Bula de lege și de judecată, că n-au avut nici o treabă», sudețul și pîrgarii hotărâsc: «Drept aceia, am făcut lui Dumitru călărașul cartea noastră și am dat să-și tie locul să-i fie moșie lui și feclorilor ».

Creșterea autoritatii organelor orașenești se observă și dacă analizăm formularul actului din 15 mai 1626, în comparație cu formularul celorlalte două acte de judecată prezentate mai sus.

Dacă în documentele din 12 iunie 1586 și 15 octombrie 1605, formularul actelor nu e cu mult deosebit de cel al unor simple zapise, sudețul și pîrgarii mulțumindu-se să relateze faptele și să arate că în urma cercetărilor întreprinse de ei și a înțelegерii dintre părți s-a ajuns la o hotărire, în documentul din 15 mai 1626 formularul se asemănă foarte mult cu cel al actelor emise de cancelaria domnească. Atât formularul de la începutul documentului «ca să-i fie un loc de casă», care arată că sentința e definitivă și are aceeași valoare ca și sentința divanului domnesc, chiar și pentru acea categorie cum sunt slujitorii — care de obicei nu depind de autoritatea orașenească, ci depind de autoritatea domnească — cît și formula de la sfîrșitul documentului «am făcut lu Dumitru călărașul cartea noastră și am dat să-și tie locul să-i fie moșie lui și feclorilor », arată clar acest lucru.

Documentul din 18 iulie 1628 ne arată că, la un moment dat, începe să conteze locul unde se găsește obiectul actului și nu numai dacă părțile sunt locuitori ai orașului de unde e emis actul¹. La această dată, 18 iulie 1628, sudețul și pîrgarii din București judecă pricina dintre Ionașcu comis și mănăstirea Cernica cu Fota din Tîrgoviște pentru stăpînirea unor locuri de casă cu prăvălie în București. Judecata a fost făcută de reprezentanții orașului București, deoarece locurile, pentru stăpînirea cărora a avut loc procesul, se aflau în București. Si în acest document se vede că înainte de a da sentință, sudețul și pîrgarii au avut consimțămîntul celor două părți «se-au împăcat ei de a lor bună voie cum mai mult pără și gălăceavă să nu mai fii ei în veac ».

Tot din acest document se desprinde și faptul că, indiferent dacă e vorba de mănăstire, boieri sau orașan, dacă obiectul procesului e în oraș, pricina se judecă în fața organelor administrative orașenești, care dau și sentința definitivă.

¹ Arh. st. Buc., Mitrop. T. Rom., CCLVII/1, orig. rom.
www.dacoromanica.ro

Dar nu în toate cazurile organele administrative ale orașului judecă singure; uneori alături de ele găsim și reprezentanți ai domniei. Participarea pîrcălabilor la judecăți este diferită. Astfel la 22 ianuarie 1596, cînd e vorba de zălogirea unor mori la mănistirea Vieroș sentința e dată în primul rînd de sudețul și pîrgarii din Pitești, alături de care găsim « pîrcălabi și cu oameni buni din orașul Pitești »¹.

Atunci cînd e vorba însă de birul slujitorilor, cum e cazul din 3 martie 1626, actul e dat în primul rînd de pîrcălabi². « Noi pîrcălabi de în Tîrgul-Jiului, anume: Gherghe și Stoica postelnic și Dima județul cu 12 pârgari scris-am a noastră carte ». La început are loc judecata între Miloș logofăt și Radu Dăianu pentru un cal al lui Oprea. Miloș logofăt luase de la Radu două vaci cu vietei, deoarece îi plătise birul. În același timp, Radu ia de la Oprea un cal cu care îl plătește de birul de roșii, ce îl datora Oprea și care era de trei ughi și își ia înapoi vacile. Murind calul lui Oprea, acesta îl cere lui Miloș logofăt, care însă îl trimite la Radu. Radu arată că a dat calul lui Dumitru postelnic Corenschi și Gherghe postelnic « ce au fost birari de roșii » pentru birul lui Oprea.

Judecînd această pricină împreună cu toți « bătrînii orașului », pîrcălabii de Tîrgu-Jiului hotărâsc să-l scoată din cauză pe Miloș logofăt, iar procesul să aibă loc numai între Radu Dăianu și Oprea, pentru cal. « Deci au intrat Radul în chezăsie de au pus pe Stanciu Gramă chezaș, cum va merge Radul de se va pără cu Opre, iar cu Miloș să n-aibă nece o treabă nece Opre, nece Radul ».

Există și alte cazuri în care pîrcălabii apar în acte fie singuri, fie alături de reprezentanții orașului. Vom prezenta unele din ele cînd vom vorbi de dregătorii domniei.

Se întîmplă ca uneori sudețul și pîrgarii să ia parte la cercetarea anumitor pricini, care nu privesc interesele orașului respectiv. În acest caz ei nu au decît un rol de intermediari, făcînd primele cercetări și fixînd termenul cînd împri-cinatii trebuie să se prezinte la domnie pentru judecata. Așa avem de exemplu actul din 13 mai < 1633—1653 >³ dat de sudețul și pîrgarii din Cîmpulung, prin care aceștia informează domnia că a venit în fața lor egumenul de la mănistirea Brădet și a arătat cum cumpărase încă înaînte vreme de la jupanița Fomia niște țigani, iar acum un nepot al ei din Țara Ungurească a venit cu doi armași și i-a luat. Dar precizează actul, « iară egumenul și noi oroșani i-am oprit aice în oraș și li-im pus zi să vie de față înaîntea măriei tale, iară măria ta i vei judeca ».

În general, organele administrative orașenești au drept deplin de judecata în interiorul orașului, amestecul domniei fiind sporadic și numai pentru anumite cazuri, cum ar fi de exemplu birul slujitorilor.

Pentru unele orașe — cum e cazul Cîmpulungului — domnia dă chiar hrisov domnesc reglementînd dreptul de judecată al orașului. Astfel, la 7 mai 1615, Radu Mihnea dă un act « orașului Cîmpulung, însă tuturor moșnenilor din oraș », prin care între altele se spune: « Iar pentru rîndul judecății orașului să n-aibă amestec sau să strice judecata lor, ci toată legea și judecata lor să fie stă-pînitoare precum mai dinainte vreme, cum au fost obiceul cel bătrîn »⁴.

Acest drept nu-l primesc orașenii din senin. Deseori, reprezentanții orașului trebuie să lupte pentru acest drept de judecată, împotriva feudalilor și în special

¹ Documente privind istoria României, B, XVI, VI, p. 201.

² Acad. R.P.R., XLII/27, orig. rom.

³ Arh. st. Buc., ep. Argeș, LXIX/115, orig. rom.

⁴ « Magazinul istoric pentru Dacia », București, 1847, vol. V, p. 331—333. Acest drept de judecată este întărit orașului Cîmpulung și de Matei Basarab prin actele din 12 aprilie 1636 (*Ibidem*, p. 336—339) și 3 mai 1646 (*Ibidem*, p. 343—347, publicat însă cu data greșită 1636).

al mănăstirilor care reușesc să-l dețină în unele orașe. Astfel, avem procesul îndelungat purtat de orașul Argeș cu mănăstirea Argeș pentru dreptul de a ține vama și judecata orașului Argeș¹. Într-unul din documentele², care relatează acest proces, se arată că în timpul lui Matei Basarab, Dragomir sudețul din orașul Argeș a vrut să se amestece în judecata și în vama mănăstirii Argeș « ca să ia Dragomir sudețul din vamă și din judecată, iar egumenul Leontie, el nu s-a încrezut să se amestece și Dragomir sudețul în vamă și în judecată, ci a venit înaintea domniei mele, în divanul cel mare ». Divanul cercetează și ajunge la concluzia « că n-au avut sudeții de oraș nici o treabă niciodată nici cu vama nici cu judecata, ci am scos domnia mea pe Dragomir sudețul din divan cu mare rușine ».

★

O altă atribuție a organelor administrative ale orașului este și aceea de a reprezenta orașul în relațiile cu domnia și cu orașele din afară Țării Românești.

Sudețul și pîrgarii sunt aceia care reprezintă orașul în diferitele procese pe care acesta le are în fața domniei pentru a-și păstra moșia orașului sau în diverse alte probleme, cum a fost cazul cu orașul Argeș.

Dintre procesele duse de orășeni pentru păstrarea moșiei orașului sunt caracteristice procesele duse mai ales de orășenii din Gherghița și Rîmnic. Astfel, la 10 octombrie 1560 Petru cel Tânăr întărește orașului Gherghița moșia din jurul orașului, pentru care se judecase în fața divanului domnesc cu satul Melești³. La proces orașul a fost reprezentat de « Gherghiceni dinu orașu domnii mele din Gherghița: întii județul, anume Gherghe și cu 12 pîrgari... » Reiese deci că atunci cînd e vorba de a se apăra interesele orașului în fața domniei nu vin toți orășenii, ci numai reprezentanții lor și anume: sudețul și cei 12 pîrgari.

Un alt caz în care orașul este reprezentat de sudeț și pîrgari este și cel din 14 iunie 1571, cînd Alexandru Mircea judecă pricina dintre Petru postelnic și « orășenii din Rîmnic, cu sudețul și 12 pîrgari » pentru stăpînirea satului Ulița⁴. Sudețul și pîrgarii încercă să « să facă satul Ulița, orășeni, să-i alipească cu orășenii », dar domnia dă sentință în favoarea lui Petru postelnic și actul spune « au rămas sudețul și pîrgarii din orașul domniei mele din Rîmnic, de lege dinaintea domniei mele », prin aceasta înțelegind că toți orășenii din Rîmnic au pierdut procesul și nu numai sudețul și pîrgarii.

Însă relațiile organelor administrative orășenești cu domnia nu se rezumă numai la aceste procese, în care trebuie să apere interesele orașului, ci de multe ori le găsim reprezentate alături de domnie în judecarea diferitelor pricini, cum am arătat în paragraful precedent. De asemenea, tot reprezentanții orașului sunt aceia care au legătură cu domnia pentru a fixa dările și slujbele datorate de orășeni. De asemenea, ei supraveghează strîngerea dărilor.

De multe ori divanul domnesc recurge la organele administrative pentru a duce la îndeplinire anumite hotărîri, sau dacă are nevoie de anumite cercetări pentru a putea da sentință definitivă într-o judecată.

La 7 aprilie <1536–1540> Radu Paisie poruncește sudețului și pîrgarilor din Buzău să hotărnică o braniște a episcopului Paisie⁵.

¹ Despre această luptă între oraș și mănăstire ne vom ocupa mai pe larg într-un capitol special.

² Documentul din 10 ianuarie 1646 (Arh. st. Buc., ep. Argeș, XLII/5, orig. slav.).

³ *Documente privind istoria României*, B, XVI, III, p. 141.

⁴ *Ibidem*, B, XVI, IV, p. 29–30.

⁵ *Ibidem*, B, XVI, II, p. 204.

In alt caz, domnia judecă o pricină privind stăpînirea unor prăvălii din București. Pentru a putea hotărî cui aparțin aceste prăvălii, trimite pe împri-cinați să se judece în fața mitropolitului împreună cu « sudețul și pîrgarii și preoții și bătrînii din București și să-i întocmească cum vor găsi după dreptate cu sufletele lor ». În urma cercetărilor făcute de organele orășenești, domnul hotărâște « ca să stăpinească jupanița Mihna acele două prăvălii, care săt moștenirile ei »¹.

Prin documentul din 3 februarie 1613², Radu Mihnea scrie sudețului și celor 12 pîrgari dintr-un oraș din Țara Românească³ să cerceteze dacă delnița lui Talpă din Izvorani dată ca zestre lui Dumitru « dă acia de în oraș » de cum-nații lui a fost dată « cu rumîni sau fără ».

În relațiile cu orașele din afară Țării Românești — în special cu cele din Transilvania — rolul organelor administrative se mărginește mai ales la apărarea intereselor orășenilor lor, care fac comerț cu aceste orașe⁴. Din documentele orășenești pe care le avem, un număr foarte mic se referă la secolul al XVI-lea și nici unul la secolul al XVII-lea. Pe măsură ce se precizează autoritatea sudețului și pîrgarilor în viața internă a orașului și în raporturile cu domnia, înmulțindu-se astfel numărul actelor interne emise de ei, descrește numărul actelor emise de la un organ orășenesc la altul. Descreșterea numărului acestor acte se datorează fie faptului că acum se consolidează centralizarea internă a țării și puterea domnească, interesele tuturor locuitorilor țării fiind acum apărate de domnie, fie descreșterii vremelnice a volumului afacerilor negustorilor munteni în Transilvania.

★

Tot în atribuțiile organelor administrative orășenești intră și aceea de a urmări fixarea și strîngerea dărilor datorate de orășeni și în special a birului. Nu cunoaștem documente care să ne arate în mod precis care erau criteriile de fixare și strîngere a dărilor în orașe. Faptul însă că în atribuțiile organelor orășenești intra și organizarea fiscală reiese din documentele care ne arată că în orașe există anumite categorii de orășeni, care nu se supun autorității fiscale a organelor administrative orășenești. Printre acestea sunt unele proprietăți mănăstirești din orașe, slujitorii și unii preoți.

¹ *Documente privind istoria României*, B, XVI, VI, p. 32—33.

² *Ibidem*, B, XVII, II, p. 146.

³ Documentul nu precizează despre care oraș este vorba. Probabil este vorba de orașul Pitești aflat în apropierea satului Izvoranî.

⁴ Prin documentul din 1500 sudețul și pîrgarii din Argeș scriu sudețului și pîrgarilor din Sibiu ca să-l lase pe Gherghe din Argeș « să tîrgue în bazarul crăesc », deoarece el se mutase de mai multă vreme, împreună cu familia sa, de la Rîmnic la Argeș (P. P. Panaiteșcu, *Documente slavo-române din Sibiu*, p. 19).

Printr-un alt document datat probabil la mijlocul secolului al XV-lea, sudețul și pîrgarii din Brăila cer sudețului și pîrgarilor din Brașov să dea satisfacție lui Mihoci Latinetul, care fusese calomniat la Brașov de Ivan Cîrcei. Mihoci venise în urmă cu 4—5 ani din Raguză și este orășean și plătește bir cu ceilalți orășeni » (Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 454, nr. 453). Am dat aceste două documente cu toate că nu sunt din perioada de care ne ocupăm, deoarece atribuțiile reprezentanților orașului în relațiile cu orașele din afară rămân aceleasi, cum reiese și din documentele secolului al XVI-lea, din care dăm un exemplu: La 11 februarie 1524 sudețul și pîrgarii din Cîmpulung scriu sudețului și pîrgarilor din Brașov să cerceteze și să-i facă dreptate lui Ivan Voiculești căruia i se confiscașă niște mărfuri, pentru ca el să nu sufere pagubă (*Hurmuzaki*, vol. XV₁, p. 277—278).

Mai avem documente care vorbesc despre rolul sudețului și pîrgarilor în relațiile cu orașele din Transilvania, dar ele nefiind dateate și greu de precizat dacă sunt din secolul al XV-lea sau secolul al XVI-lea.

Un caz, care ne arată că unii locuitori ai orașului nu se supun autorității organelor administrative orășenești, este cazul lui Mihai din Tîrgșor. La 1 mai 1603¹, Radu Șerban scrie sudețului și pîrgarilor din Tîrgșor anunțîndu-i că a hotărît ca Mihai din Tîrgșor « să dea la birul orașului ajutor acmu la paști 500 aspri și la venerea mare 500 aspri și la crăciun 500 aspri și la paști d-altére ear 500 aspri; într-un an ajutor orașului 2 000 aspri. Ear de alalte dăjdii ce vor fi mai mărunte și de cai de olac, de toate să fie în pace și slobod, pentru că l-am iertat domnia mea ». Tot în același an², cu cîteva zile mai tîrziu, Radu Șerban dă un nou act lui Mihai din Tîrgșor prin care îl scutește de toate dările cîte sunt într-un an în țară, « pentru că am iertat domnia mea, că l-am pus să fie la roșii aleși ». În acest act Radu Șerban nu mai pomenește nimic de birul pe care trebuia să-l dea Mihai pentru birul orașului. Vedem deci că în momentul în care Mihai a fost ales la roșii, el încetează să mai depindă de autoritatea fiscală a organelor administrative orășenești, căci actul precizează « și tu, sudeț cu 12 pîrgari și voi toți orășenii din orașul domniei mele mai sus spus ... voi să vă feriți de sluga domniei mele Mihai și de casa lui și de averile lui ».

O altă categorie de orășeni, care nu se supun autorității fiscale a organelor administrative orășenești, o formează oamenii așezăți pe unele proprietăți mănăstirești din oraș³. Această categorie se deosebește de fapt considerabil de starea socială a orășenimii, căci este vorba aici de oameni dependenti, supuși în chip exclusiv autorității feudale a stăpînului lor.

Uneori organele administrative ale orașului încearcă să lărgescă puterea lor și să-și exerceze autoritatea lor fiscală și asupra unor categorii din afară orașului. Dar domnia intervine și împiedică acest lucru. Așa de exemplu avem cazul lui Dragomir din Vernești, care se plînge domniei că orășenii din Buzău vor să-l tragă să dea bir cu ei, iar el dă bir cu satul Vernești. Domnul judecă pricina dintre Dragomir și orășenii din Buzău și pe baza cărților lui Neculcea mare spătar și Isar sudețul cu 12 pîrgari, cum dă Dragomir « birul cu țeara » hotărâște ca Dragomir « să fie în pace de acum înainte de acei tărgari cum scrie mai sus să-și dea birul cu Verneștii unde șade »⁴.

*

Una din atribuțiile organelor orășenești pentru care avem cele mai multe știri documentare este confirmarea tuturor tranzacțiilor făcute în oraș, a daniilor și a moștenirilor lăsate de orășeni. Sudețul și pîrgarii sunt aceia care confirmă orice schimbare de proprietate survenită în oraș — fie că e vorba de feudali, domn sau orășeni — și uneori chiar vinzările sau cumpărările de proprietăți din afară orașului, atunci cînd e vorba de orășeni.

Avînd un material documentar destul de bogat cu privire la această problemă, vom analiza numai acele documente care scot în evidență rolul organelor administrative orășenești.

Chiar primul document orășenesc intern, ce ni s-a păstrat, emis de sudeț și pîrgari, este confirmarea vinzării unei case cu loc și pivniță în orașul Tîrgoviște⁵. Tranzacția făcută între Ratea postelnic și sora sa jupanița Neacșa are loc în vremea

¹ *Documente privind istoria României*, B, XVII, I, p. 82—83.

² *Ibidem*, p. 89.

³ Astfel, la 5 iulie 1598, Mihai Viteazul întărește mănăstirii Cozia vecinii de la Ulița și țiganii, poruncind sudețului și pîrgarilor din Rîmnic « să lăsați vecinii sfintei mănăstiri în pace să nu traegăți pe vecini la voi la bir, ci să dea domniei mele bir cu țara » (*Documente privind istoria României*, B, XVI, VI, p. 330).

⁴ Arh. st. Buc., m-rea Banu, IV/4, orig. rom.

⁵ Actul e din <1512-1521>, Tîrgoviște (*Documente privind istoria României*, B, XVI, I, p. 92).

domniei lui Neagoe Basarab <1512–1521> în fața sudețului și pîrgarilor din Tîrgoviște. În privința acestui act au existat discuții dacă este sau nu emis de sudeț și pîrgari. Studiindu-se însă formularul actului – comparativ cu alte acte orășenești – precum și pecetea lui, care este aceeași cu pecetea găsită pe toate documentele orășenești emise de sudețul și pîrgarii din Tîrgoviște pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, colectivul Institutului de istorie al Academiei R.P.R. din București, care a colaborat la editarea colecției de *Documente privind istoria României*, a ajuns la concluzia că nu poate fi decît un act emis de cancelaria domnească.

Nu putem spune dacă Ratea postelnic sau sora lui săt locitorii permanenți ai orașului, totuși obiectul tranzacției lor găsindu-se în oraș, ei au nevoie de confirmarea organelor administrative orășenești.

La 26 mai 1577 sudețul și pîrgarii din București întăresc lui Vlad, mare pîrcălab, un loc de casă, cumpărat de la Rada, cu 1600 aspri¹. Un alt act, din 15 decembrie 1585, este dat de sudețul și pîrgarii din Tîrgoviște lui Mihai clucer². Prin acest act î se confirmă cumpărarea mai multor case și locuri de grădină în Tîrgoviște, pe care le dăruiește apoi mănăstirii Panaghia. Reiese din analiza acestui document că atât schimbările de proprietate, cît și daniile făcute în oraș săt confirmate de sudeț și pîrgari.

Uneori și schimbările de proprietate survenite în împrejurimile orașului au nevoie de confirmarea sudețului și pîrgarilor, cu atât mai mult dacă una din părți este orășean, cum avem cazul actului din 29 iunie 1636 cînd sudețul și pîrgarii din Tîrgoviște întăresc lui Hrizea, mare ban al Craiovei, o vie în dealul Tîrgoviștei, cumpărată de la Stanciu soimăr din Tîrgoviște³.

Și mănăstirile au nevoie de confirmarea sudețului și pîrgarilor atunci cînd își cumpără proprietăți în oraș⁴ sau chiar în afara orașului, dacă cei care vînd săt orășeni⁵.

Dacă proprietarii feudali au nevoie de confirmarea organelor administrative orășenești atunci cînd își cumpără proprietăți în oraș, cu atât mai mult au nevoie orășenii de această confirmare. Orășenilor li se întăresc de obicei proprietăți legate de ocuparea lor. Astfel, la 13 mai 1563 sudețul și pîrgarii din București întăresc lui Ghergoman grecul o prăvălie lîngă biserică domnească, în pazar, cumpărată cu 4500 aspri⁶. Tot sudețul și pîrgarii din București întăresc la 23 decembrie 1631 lui Stanciu Pusteiul, negustor, un loc de prăvălie cu prăvălie, cumpărate cu 35 galbeni⁷. La fel și meșteșugarilor li se întăresc prăvălii, în care își desfac produsul muncii lor. Sudețul și pîrgarii din București întăresc lui Ianachi cizmar o casă cu pivniță și cu două prăvălii, cu garduri și cu cămăriile⁸.

¹ *Documente privind istoria României*, B, XVI, IV, p. 274.

² *Ibidem*, p. 219.

³ Arh. st. Buc., m-rea Radu-Vodă, XVI/19, orig. rom.

⁴ La 4 noiembrie 1607, mănăstirea Golgota cumpără un loc de casă cu casă, pentru 2 700 aspri. Actul e dat de sudețul și pîrgarii din Tîrgoviște (*Documente privind istoria României*, B, XVII, I, p. 284–285). Sudețul și pîrgarii din București întăresc, la 17 iulie 1624, mănăstirii Sfânta Trei Ierarhi, două locuri de prăvălii cu prăvălii, cumpărate cu 30 de galbeni (*Documente privind istoria României*, B, XVII, IV, p. 447–448).

⁵ Sudețul și pîrgarii din Buzău întăresc mănăstirii Dușca ocină și vii în dealul Verneștilor, cumpărate de la Dumitru, fiul lui Gherge din Buzău (1590 iunie 12, *Documente privind istoria României*, B, XVI, V, p. 455–456).

⁶ *Documente privind istoria României*, B, XVI, III, p. 177.

⁷ Arh. st. Buc., m-rea Plumbuita X/1, orig. rom.

⁸ 30 mai 1589 (*Documente privind istoria României*, B, XVI, V, p. 411). Un alt caz e cel din 4 aprilie 1620, cînd sudețul și pîrgarii din Tîrgoviște întăresc lui Mihalco șelar o prăvălie cu locul cît se va alege, cumpărată cu 11 000 bani (*Documente privind istoria României*, B, XVII, III, p. 497–498).

Printre cei ce cumpără sau vînd proprietăți în oraș găsim și slujitorii. Actele privind aceste cumpărări și vînzări de proprietate, spre deosebire de actele în care e vorba de judecată, nu au și confirmarea reprezentantului domniei, a pîrcălabului, ceea ce ne dovedește că atunci cînd e vorba de proprietate e suficientă confirmarea reprezentanților orașului. Astfel, la 14 aprilie 1590 i se întărește lui Bratu băiaș din București o casă cumpărată de la Oprea dorobanțul¹.

De multe ori orășenii, atunci cînd își strîng o oarecare avere, încep să-și cumpere diferite proprietăți în afara orașului, ocine, vii, grădini etc. Însă și acestea ca și proprietățile din oraș au nevoie de confirmarea autorităților orașenești de care depind².

În afară de vînzări și cumpărări de proprietăți, reprezentanții orașului trebuie să confirme și daniile făcute în oraș sau în afara orașului, atunci cînd sunt făcute de orășeni³. Chiar și domnul trebuie să aibă consimțămîntul sudețului și pîrgarilor atunci cînd face o danie. Așa avem de exemplu cazul din 3 decembrie 1597⁴, cînd Mihai Viteazul întărește mănăstirii Golgota « ocină din ocina domniei mele din Tîrgoviște » și îi dăruiește și vii cu vinăriciu. În aceeași zi⁵, sudețul și pîrgarii din Tîrgoviște întăresc mănăstirii Golgota « ca să-i fie ocină din ocina orașului din Tîrgoviște, pentru că a miluit Io Mihai voievod cu acea ocină... ». În continuare, documentul arată cauzele care au dus la această danie și are intercalat un fragment din actul dat de Mihai Viteazul; deși este dat în aceeași zi cu privilegiul domnesc, actul orășenilor reprezintă deci o *confirmare* a celui dintîi. Formularul acestuia din urmă este însă aproape identic cu formularul actelor emise de cancelaria domnească: « De aceea, am făcut, noi, sudețul și 12 pîrgari această carte a noastră, ca să fie această ocină la sfânta mănăstire de la Golgota de ocină și de ohabă ». Urmează apoi blestemul și martorii, ca și în actele domnești.

Tot în atribuțiile sudețului și pîrgarilor intră și confirmarea moștenirilor lăsate de orășeni. Astfel, sudețul și pîrgarii din Tîrgoviște întăresc la 19 mai 1614 lui Iane, fiul lui Gherghe Ergopol fost pîrcălab de oraș, 4 prăvălii de băcănie cu locul zaraflilor, care îi rămăseseră moștenire de la tatăl său și pe care frații săi le vînduseră, fără stirea lui, lui Radu lumînărul. Iane se judecă în fața divanului domnesc și cîștigă procesul. Domnia îi dă un act de stăpinire a acestor prăvălii, însă Iane cere și o carte de întărire din partea organelor administrative orașenești: « Și s-au făcut și cartea domnească ca să țină Iane acele prăvălii dedină lui, precum și noi am scris această carte a noastră lui Iane, pentru că aceste mai sus-zise prăvălii să-i fie lui ocină și dedină, de ohabă lui și fiilor lui »⁶.

¹ Actul e dat de sudețul și pîrgarii din București (*Documente privind istoria României*, B, XVI, V, p. 439–440).

² Î.a 5 septembrie 1600 sudețul și pîrgarii din Rîmnic întăresc lui Ghinea din Rimnic case, o vie și seliști, cumpărate în satul Bojoreni de la Badea, fiul lui Radu (*Documente privind istoria României*, B, XVI, VI, p. 390). Sudețul și pîrgarii din Orașul de Floci întăresc la 26 ianuarie 1614 lui Stanciu, al lui Ioniță, niște locuri de grădină (*Documente privind istoria României*, B, XVII, II, p. 241).

³ Sudețul și pîrgarii din București confirmă la 20 mai 1571 dania făcută de Nicula, fiul lui Aramă, mănăstirii cu hramul sfîntului Nicolae (*Documente privind istoria României*, B, XVI, IV, p. 20–21). La 16 februarie 1585 sudețul și pîrgarii din Buzău confirmă că la moartea sa Petru cel bătrân a lăsat episcopiei din Buzău « casa lui din pazar și via iar cu casă... Iar prăvălia de la pazar el a lăsat-o bisericii lui popa Mihai... » (*Documente privind istoria României*, B, XVI, V, p. 180–181).

⁴ *Documente privind istoria României*, B, XVI, VI, p. 298.

⁵ *Ibidem*, p. 299–300.

⁶ *Ibidem*, B, XVII, II, p. 278.

Sudețul și pîrgarii confirmă și diferitele schimburi făcute între diverse persoane¹.

★

Am văzut pînă acum care sunt atribuțiile mai importante ale organelor administrative orășenești. În afară de acestea găsim și unele acte emise de sudeț și pîrgari cu privire la eliberarea din rumînie², sau pentru a dovedi că un locuitor al unui sat nu este rumîn³.

De asemenea, găsim uneori pe sudeț și pîrgari menționați ca martori⁴ — în special în actele din secolul al XVI-lea — în fața cărora se plătește aldămașul sau se încheie tranzacții. Uneori se plătește în fața lor și gloaba, cum avem cazul din 27 august 1582, cînd Mihnea Turcitul întărește Neagăi și lui Manea ocine în mai multe locuri. Printre altele în document se spune: « Sî încă a plătit pe Mîndora de o gloabă de la Căneni, în oraș în Pitești înaintea sudețului și înaintea a 12 pîrgari »⁵.

★

Orașele din Țara Românească nu aveau o autoadministrare completă. Din această cauză găsim alături de organele administrative orășenești și reprezentanți ai puterii domnești. Reprezentanții domniei nu se amestecă în întreaga viață internă a orașului. Ei urmăresc numai îndeplinirea hotărîrilor domnești, încasează veniturile cuvenite domniei și participă alături de reprezentanții orașului la diverse acțiuni privind pe slujitori.

Printre reprezentanții domniei, rolul cel mai important se pare că îl aveau pîrcălabii. Îi găsim menționați în aproape toate orașele Țării Românești și rolul lor constă mai ales în strîngerea veniturilor cuvenite domniei din vămile și tîrgurile din oraș, precum și participarea alături de reprezentanții orașului la judecarea pricinilor în legătură cu slujitorii. Uneori ei aduc la îndeplinire hotărîrile domniei în ce privește satele din apropierea orașului respectiv⁶. Se pare că amestecul lor în treburile interne ale orașului depinde și de dezvoltarea orașului respectiv. Astfel, într-un oraș ca Tîrgoviște, rolul pîrcălabului se reduce numai la strîngerea veniturilor cuvenite domniei. Aceasta reiese și din documentul din 27 iulie 1630, dat de Leon Tomșa mănăstirii Nucet, în care se spune: « Ca să fie în pace și

¹ La 19 mai 1606 sudețul și pîrgarii din Tîrgoviște confirmă un schimb făcut între mănăstirile sfînta Panaghia și Golgota (*Documente privind istoria României*, B, XVII, I, p. 215—216).

² La 5 decembrie 1623, sudețul și pîrgarii din Rîmnic dau un act lui Bolovan din Tîrești « ca să fie în pace și slobod de rumînie », deoarece se răscumpărase de la Chisar din Ruda (*Documente privind istoria României*, B, XVII, IV, p. 358—359).

³ Prin documentul din 28 iulie 1641, sudețul și pîrgarii din Orașul de Floci confirmă că poslușnicii mănăstirii Cozia au vrut să-i socotească pe Radu și frații săi din Ciulnița ca rumini ai mănăstirii Cozia. Dar Radu a adus megiashi și preoți din țară, care au făcut jurămînt și au adeverit în fața sudețului și pîrgarilor și a poslușnicilor că Radu și frații lui sunt cu toții din Ciulnița și nu sunt rumini ai mănăstirii Cozia (Arh. st. Buc., cond. m-rii Cozia, nr. 209 f. 263 v — 264, copie rom.).

⁴ Radu cel Mare întărește lui popa Frîncu și fiilor lui ocine la Suseni. În act se spune: « Si iarași a dat popa Frîncul aldămas în fața pîrgarilor de la Rîmnic aspri 250 » (15 iunie 1505, *Documente privind istoria României*, B, XVI, I, p. 30). Iarcu dă și vinde mănăstirii Govora moșie și vic în Mihăești, la 4 martie 1540, printre martori « județul și toți pîrgarii și alți oameni buni din oraș den Rîmnic » (*Documente privind istoria României*, B, XVI, II, p. 268).

⁵ *Documente privind istoria României*, B, XVI, V, p. 73

⁶ La 6 septembrie 1626, Alexandru Coconul poruncește pîrcălabilor din orașul Caracal să silească pe locuitorii satelor Vădăstraș și Frâsinetul să lucreze pentru mănăstirea Cozia (Arh. st. Buc, m-rea Cozia, XLVII/7, p. 10).

slobodă de vamă de către toți pîrcălabii din orașul domniei mele din Tîrgoviște, orice va vinde sfânta mănăstire în bazar... Pentru accasta și voi, toți pîrcălabii, care veți fi de acum înație în orașul domniei mele în Tîrgoviște... voi tare să vă feriți și să lăsați în pace de vamă toate bucatele sfintei mănăstiri Nucetul, cîte au vîndut în bazar »¹.

Dacă sudețul și pîrgarii organizează tîrgurile care au loc în oraș, fie lunar sau săptămînal, veniturile încasate la aceste tîrguri se cuvin domniei, care le strînge cu ajutorul pîrcălabilor.

Uneori domnia cedează vama și pîrcălăbia tîrgului în folosul mănăstirilor, cum e cazul cu mănăstirea din Cîmpulung, căreia Matei Basarab îi dăruiește la 10 aprilie 1647 « vama și pîrcălăbia tîrgului dentr-acelaș oraș Cîmpulung cu tot venitul, cătră aciasta și păhîrnicia iarăși într-acelaș oraș în toți anii, în zioa de sfîntu Ilie... »² Cu toate că cedează pîrcălăbia, totuși găsim pe vremea lui Matei Basarab și un pîrcălab în Cîmpulung³. Aceeași situație ca și în Cîmpulung o găsim și în orașul Argeș, unde vama și judecata tîrgului aparțin mănăstirii Argeș. În documentul din 10 ianuarie 1646 se spune: « Iar nimeni altul să nu se amesteece în judecata orașului și cu vama din oraș, nici boier nici slujitor, nici slugă domnească, nici pîrcălabii, nici banii de județ, fie vornic, fie aprod sau armaș, fie postelnic, nici sudeț din oraș din Argeș, cu nimic să nu se amesteece nici cu judecata, nici cu vama, nici un om fie ce om va fi și va merge cu cartea domniei mele în oraș pentru datorie »⁴.

În schimb, în orașele cu o dezvoltare economică și socială mai slabă sau în tîrguri, rolul pîrcălabului e mai complex. Pe lîngă strîngerea veniturilor cuvenite din vamă, el se ocupă și cu strîngerea dărilor de la uncle categorii de orășeni⁵ și cu judecata.⁶

Documentele privind Tîrgu-Jiu ne dau o imagine destul de clară a multiplelor sarcini ce revin pîrcălabilor în unele orașe și tîrguri. La 13 octombrie 1591 Dumitru, pîrcălab de Tîrgu-Jiului, împreună cu 12 megiashi judecă pricina dintre Moldoveanu din Scoarța și Stănilă pentru o moșie. În încheiere, actul spune: « Au rămas Stănilă de judecată denaintea pîrcălabului și a doisprezece megiashi și denaintea județului cu doisprezece pîrgari cum să-și tie Moldoveanul moșia cu bună pace »⁷. Un alt document privind pîrcălabii din Tîrgu-Jiului este și cel din 30 iunie 1637⁸, prin care Matei Basarab poruncește pîrcălabilor

¹ Arh. st. Buc., m-rea Nucet, XX/14, orig. slav.

² Acad. R.P.R., CLIX/4, orig. rom.

³ Pentru pîrcălabul din Cîmpulung avem o simplă mențiune într-un document din 20 mai (1648—1653), unde printre martori este amintit și Gherghe pîrcălabul din Cîmpulung (Arh. st. Buc., m-rea Cîmpulung, LIII/22, orig. rom.). Despre existența unui pîrcălab la Cîmpulung ne vorbește și un document anterior, din 9 mai 1604, prin care Tudoran pitar rascum-pără 5 vecini cu delnițele lor de la Neacșu pîrcălabul din Cîmpulung (*Documente privind istoria României*, B, XVII, I, p. 122).

⁴ Arh. st. Buc., ep. Argeș, XLII/5, orig. slav.

⁵ Matei Basarab poruncește pîrcălabilor de la Pitești să lase în pace metohul și țigănia din Pitești ale mănăstirii Cotmeana, deoarece le-a scutit de toate dările (27 februarie 1649, Arh. st. Buc., m-rea Cozia L/8, orig. rom.).

⁶ Despre rolul pîrcălabilor la judecăți am vorbit la începutul acestei lucrări. Voi aminti aici numai cîteva din documentele pe care le-am analizat: documentul din 22 ianuarie 1596 dat de sudețul și pîrgarii și pîrcălabii din Pitești (*Documente privind istoria României*, B, XVI, VI, p. 201); documentul din 15 februarie 1612 dat de sudețul, pîrgarii și pîrcălabul din Tîrgușor (*Documente privind istoria României*, B, XVII, II, p. 44); și documentul din 3 martie 1626 dat de pîrcălabii, sudețul și pîrgarii din Tîrgu-Jiu (Acad. R.P.R., XLIII/27, orig. rom.).

⁷ *Documente privind istoria României*, B, XVII, VI, p. 22—23.

⁸ Arh. st. Buc., m-rea Tismana, XCII/12, orig. rom.

din Tîrgu-Jiului să dea mănăstirii Tismana vama ce i se cuvine de la oamenii ce vin și se duc în Ardeal.

Totuși, amestecul pîrcălabilor în viața internă a orașului este destul de limitat, organele orașenești conducind întreaga viață administrativă a orașului.

În București n-am găsit menționat, în această perioadă, nici un pîrcălab în funcție. Un singur document din 20 mai 1636 vorbește de un vornic al orașului București. Matei Basarab întărește la această dată mănăstirii sfânta Troiță din București un vad de moară lîngă morile domnești, la baie și dreptul de a-și face mori în acest vad. Domnul poruncește ca nimeni să nu se amestece în aceste mori, nici vornicul orașului București, nici sudețul cu doisprezece pîrgari, nici orășeni nici slugă domnească¹. Celelalte documente nu vorbesc decât de acele slugi domnești care se îndeletniceau cu strîngerarea biroului în oraș.

În afără de acești reprezentanți ai domniei, găsim menționate în orașe o serie de slugi domnești, care îndeplinesc diversele sarcini date de domn și în special strîngerarea dărilor. Pe aceștia îi găsim astfel menționați în documente: « voi birarilor și voi toate slugile domniei mele care veți umbla la slujbele ce săint mai sus scrise », « voi toate slugile domniei mele care umblați pentru ughii de fum aici în București... », « voi birarilor carii umblați în mahala de birul poelon » sau « voi toate slugile domniei mele și voi vinăriceilor și voi păhârnăccilor și voi care umblați de fum »².

De asemenea, mai găsim în unele orașe, cum e Orașul de Floci, menționați un vameș al orașului³ sau ispravnicul orașului⁴, dar ei se ocupă cu probleme din afară vieții orașului.

*

Orașul având organe administrative proprii cu multiple obligații, ele aveau nevoie și de o cancelarie unde să-și țină catastiful și pecetea orașului. Actele nu ne dău însă știri în legătură cu organizarea unei astfel de cancelării.

În majoritatea cazurilor actele emise de sudeț și pîrgari erau scrise pe hîrtie obișnuită, totuși se întîlnesc și un act din 19 mai 1614⁵, emis de sudețul din Iîrgoviște, scris pe pergament ca și actele cancelariei domnești.

Actele de confirmare de vînzări și cumpărări de proprietăți erau întărite cu pecetea orașului pentru a avea putere mai mare. Din păcate, cele mai multe acte

¹ Arh. st. Buc., m-rea Radu-Voda, XXXIV/20, orig. slav.

² 5 mai 1629 (Acad. R.P.R., mss. 907, f. 26–27, copie rom.); 7 martie 1632 (Arh. st. Buc., m-rile Bradu, Hanu Greci și Codreni, I 2, orig. slav); 23 noiembrie 1632 (Arh. st. Buc., m-rea Radu-Voda, XXXI/10, orig. rom.); 11 decembrie 1632 (Acad. R.P.R., mss. 403, f. 19, copie rom.).

³ Matei Basarab poruncește, la 7 iulie 1632, vameșilor din Orașul de Floci, să lase mănăstirea Cozia să-și strîngă tot venitul din balta Căbălul (Arh. st. Buc., cond. m-rii Cozia, nr. 712, f. 532–532 v, copie rom.). Prin documentul din 22 mai 1642 sudețul și pîrgarii împreună cu vameșul și toți bătrânii Orașului de Floci confirmă o moștenire (Arh. st. Buc., cond. m-rii Radu-Vodă, nr. 256, f. 498, copie rom.). Documentul din 4 august 1647, prin care Matei Basarab poruncește lui Preda sluger, vameșul din Orașul de Floci, să oblige cîteva sate ale mănăstirii Cozia să-și dea zeciuiala de pe balta (Arh. st. Buc., cond. m-rii Cozia, nr. 712, f. 534–534 v, copie rom.).

⁴ La 30 august 1647 are loc în fața lui Preda sluger, ispravnicul Orașului de Floci, judecarea unei pricini (Arh. st. Buc., m-rea sfîntul Ioan din București, V/11, orig. rom.). Tot Preda sluger confirmă la 7 iunie 1649 împărțirea unei moșteniri (Acad. R.P.R., CCCX/34, orig. rom.). La 9 decembrie 1650 Apostolache comis, ispravnicul Orașului de Floci, confirmă stăpînirea unei ocine (Arh. st. Buc., cond. m-rii Radu-Vodă, nr. 256, f. 499 v, copie rom.). Atât persoanele cărora li se dă actul, cit și obiectul actului sunt în afara orașului.

⁵ Documente privind istoria Bucovinei, IV/VII, f. 258.

au pecetea căzută și nu putem să cum era. Numai unele acte din București, Tîrgoviște, Rîmnic, Argeș și Cîmpulung mai păstrează încă pecetea orașului respectiv. Fiind puține la număr și puțin cunoscute le vom prezenta pe toate.

Pecetea orașului Tîrgoviște¹, pe care o găsim pe primul document orășenesc cunoscut pînă azi, datat din domnia lui Neagoe Basarab <1512–1521>, rămîne aceeași în tot cursul secolului al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Pecetea este neagră și în mijloc are înfățișată figura unui arhanghel, pe margine se găsește următoarea legendă: « s-a făcut această pecete în zilele prea cinstitului Io Neagoe voevod » (съкткорисе съе печатник къ дни благокръшнога ив нѣгое коякод). Pecetea găsită pe documentul din <1512–1521> fiind foarte deteriorată nu se mai văd decît figura arhanghelului și cuvintele: « pecete... Neagoe Basarab » (печат... нѣгое коякод.)

Pentru orașul București avem două pecete; o pecete pentru secolul al XVI-lea cu următoarea înfățișare: figura maicii domnului cu pruncul în brațe, iar pe margine legenda: aceasta-i pecetea orașului București². În secolul al XVII-lea pecetea se schimbă: în mijloc două figuri avînd de o parte și de alta două lujere de flori, iar sus la dreapta soarele și la stînga luna. Pe margine cuvintele: « pecetea Bucureștilor » (печате възкремилюор) și trei spirale³.

Pecetea orașului Argeș o găsim ca întărire a sudețului și pîrgarilor din oraș pe un zapis de vînzare a unui rumîn, din 24 februarie 1632. Pecetea are la mijloc o pajură cu două capete, iar pe margine legenda: « s-a făcut această pecete a Argeșului » (съкткорен съе печат аргеши8)⁴. Negăsind și alte acte întărite cu pecetea orașului Argeș, nu putem spune cît este de veche.

De asemenea, pentru orașul Rîmnic nu găsim pecetea orașului decît pe un act de la jumătatea secolului al XVII-lea. Probabil însă că a existat și înainte de această dată. Pecetea are la mijloc trei figuri de sfînti, iar pe margine următoarea legendă: « aceasta e pecetea orașului Rîmnic » (съю печат вароши рымникук)⁵.

Toate aceste pecete orășenești sunt negre și aplicate în fum.

Un oraș care a avut în mod sigur pecete încă din secolul al XVI-lea — cel puțin — este orașul Cîmpulung. Dar aceasta nu ni s-a păstrat decît pentru sfîrșitul secolului al XVII-lea.

Deoarece pentru epoca de care ne ocupăm nu ne-a rîmas nici o pecete a orașului și cum probabil aceasta nu s-a schimbat, vom da o descriere a pecetii orașului Cîmpulung, așa cum era ea la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Pecetea are la mijloc un scut pe care se vede o pasăre. În stînga sus, un crai nou și o stea cu șase colțuri. În dreapta sus soarele ca un punct. Pe margine avem: luna răsturnată cu o stea cu șase colțuri la mijloc, care desparte începutul și sfîrșitul legendei: « sigillum Campo Longo »⁶.

¹ <1512–1521> (*Documente privind istoria României*, B, XVI, I, p. 92,); 19 mai 1614 (*Documente privind istoria României*, B, XVII, II, p. 278); 6 aprilie 1619 (*Documente privind istoria României*, B, XVII, III, p. 336–337); 31 iulie 1626 (Arh. st. Buc., m-rea Radu-Vodă XVI/6, orig. rom.); 24 iunie 1639 (Arh. st. Buc., m-rea Hurez, XXIX/1 bis, orig. rom.).

² G. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, Buc., 1899, p. 724.

³ Arh. st. Buc., m-rea Stavropoleos, XII/5, orig. rom.

⁴ Arh. st. Buc., ep. Argeș, VI/7, orig. rom.

⁵ Arh. st. Buc., m-rea Dintrunlemn, XXIX/3, orig. rom.

⁶ Arh. st. Buc., m-rea Nucet, XX/37, orig. rom.

Pentru celealte orașe existente în această epocă nu putem spune dacă au avut o pecete a orașului sau nu și cum arăta, întrucât în majoritatea cazurilor actele nu păstrează nici un fel de urme de peceți. Cazurile prezentate mai sus sunt totuși suficiente pentru a ne încrezîndința despre existența ca atare a unor cancelarii orașenești înzestrate cu mijloacele obișnuite ale întăririi actelor sale. Organizarea acestor cancelarii corespunde aşadar nivelului atins îndeobște de autonomia orașelor din Tara Românească.

*

Din analiza rolului sudețului și pîrgarilor în organizarea internă a orașului, reiese că și în Tara Românească au existat orașe feudale, asemănătoare cu celelalte orașe feudale din restul Europei, cu o organizare bine definită.

În sarcina sudețului și pîrgarilor intra organizarea tuturor problemelor ivite în oraș ca: schimbările de proprietate, judecarea pricinilor din interiorul orașului, apărarea în fața domniei a intereselor orașenilor, fixarea și urmărirea strîngerii dărilor etc.

Totodată am constatat că în oraș există categorii de orașeni care nu se supun jurisdicției organelor orașenești, ci depind direct de domnie, sau fac parte din categoria oamenilor dependenți supuși în chip exclusiv autorității feudale a stăpinului lor. Sudețul și pîrgarii încearcă să se împună și în fața acestora și uneori reușesc în ce privește judecata sau confirmarea proprietăților din oraș.

În mai mică măsură am putut studia relațiile cu orașele din afară Tării Românești, deoarece majoritatea documentelor pe care le cunoaștem în privința acestor relații externe sunt din secolul al XV-lea și numai o mică parte de la începutul secolului al XVI-lea. Probabil că acum, cînd are loc centralizarea internă a țării, atribuțiile organelor orașenești în această problemă sunt preluate de puterea domnească, sau volumul afacerilor negustorilor munteni în Transilvania fiind vremelnic mai mic decît în secolul al XV-lea, și atribuțiile organelor orașenești scad.

Alături de sudeț și pîrgari am mai găsit în oraș și reprezentanți ai domniei — în special în persoana pîrcălabilor — care însă nu se amestecă în viața propriu-zisă a orașului, ci încasează veniturile cuvenite domniei din vamă și tîrgurile ce au loc în orașe și participă alături de reprezentanții orașului la diferite procese privind pe slujitori.

Datorită însă faptului că orașele Tării Românești nu s-au putut dezvolta în mod firesc datorită jugului otoman, ele nu au o viață economică prea dezvoltată. Ele n-au ajuns la o autoadministrație completă, la situația de orașe-comună.

АДМИНИСТРАТИВНОЕ УСТРОЙСТВО ГОРОДОВ ВАЛАХИИ В 1501—1650 ГОДАХ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Административное устройство валашских средневековых городов, в частности суда, сохраняет некоторые черты, схожие с древним устройством общин. Функции, связанные с управлением города выполняются «судецом» и «пîргарами», выборными городскими административными органами, заменившими www.dacoromanica.ro в общине.

Города пользовались правом избирать свои административные органы, которые занимались всеми вопросами, связанными с внутренним устройством города. Выборы судеца происходили ежегодно, вероятно, в конце мая или в начале июня. Кроме этих выборных органов, в городе были и представители центральной власти.

В компетенцию городских административных органов входили разнообразные вопросы. Одна из наиболее важных их функций, это право суда. Представители города являются органом, который судит все тяжбы, возникающие между горожанами, идет ли дело об имуществе, находящемся в пределах города или вне его, или же о конфликтах, касающихся иных, не имущественных, вопросов. Во многих случаях они судят даже тогда, когда стороны не являются жителями данного города, но объект процесса находится в пределах города. Судебная власть судеца и пыргаров постепенно расширяется и ей становятся подведомственными даже те категории жителей города, как например, государственные служащие, которые до того времени подчинялись только авторитету центральной власти.

Другой функцией городских административных органов является право представлять город во взаимоотношениях с центральной властью и с городами вне пределов Валахии. Во взаимоотношениях с этой категорией городов роль административных органов сводится, в частности, к защите интересов своих горожан, ведущих торговлю с этими городами.

Одна из функций городских административных органов, относительно которой существует наибольшее количество документальных данных, это утверждение всех сделок, имевших место в городе, а также дарственных и прав на наследство, оставленных горожанами. Судец и пыргары являются органами, санкционирующими любой переход собственности, происходящий в городе, идет ли речь о феодалах, о господаре или о горожанах, а иногда даже куплю-продажу имуществ вне города, если дело касается горожан.

Города Валахии не имели полного самоуправления, поэтому наряду с городскими административными органами в них находились и представители центральной власти. Наиболее важную роль играли «пыркэлабы». Они являются органами, вызывающими доходы, причитающиеся центральной власти с городских таможень и ярмарок, а также участвующими, наравне с представителями города, в разбирательстве тяжб, касающихся государственных служащих. Кроме этих представителей центральной власти, в документах упоминается ряд господарских служащих, находившихся в городе и выполнивших различные задания, полученные от господаря, в частности взыскание податей.

Документы не дают возможности провести подробный анализ того, как были устроены городские канцелярии. Акты судеца и пыргаров писались на бумаге. Однако, иногда они писались на пергаменте, подобно актам канцелярии господаря.

Некоторые акты судеца и пыргарей были скреплены печатью города. К сожалению, лишь на некоторых актах городских административных органов Бухареста, Тырговиште, Арджеша, Рымника и Кымпуулунга сохранилась печать города.

Устройство городских канцелярий соответствует уровню, которого, вообще, достигла автономия городов в Валахии.

L'ORGANISATION ADMINISTRATIVE DES VILLES DE VALACHIE ENTRE 1501 et 1650

(RÉSUMÉ)

L'organisation administrative des villes roumaines médiévales — la justice notamment — conserve certains aspects rappelant l'ancienne organisation de la communauté. Les fonctions attachées à l'administration de la ville sont remplies par le *județ* (chef de la municipalité) et les *pîrgari* (conseillers communaux) — organes administratifs urbains élus, qui remplacent les « anciens du village » de l'ancienne communauté rurale. .

Les villes avaient le droit d'élier les organes administratifs chargés de toutes les questions touchant à l'organisation intérieure. L'élection du *județ* avait lieu annuellement, probablement à la fin du mois de mai ou au début du mois de juin. En dehors de ces organes élus, nous trouvons encore, dans les villes, des représentants du prince.

Les attributions des organes administratifs urbains étaient multiples. L'une des plus importantes était le droit de justice. Ce sont, en effet, les représentants de la ville qui jugent toutes les causes entre citoyens, qu'il s'agisse de propriétés situées sur le territoire de la ville ou en dehors de celle-ci, ou de conflits autres qu'au sujet de la propriété. Bien souvent, leur compétence s'exerce même lorsque les deux parties n'habitent pas la ville, mais que l'objet du procès s'y trouve. L'autorité judiciaire du *județ* et des *pîrgari* s'affermi peu à peu et finit par s'imposer même aux catégories d'habitants qui, tels les *slujitori* (estafiers), ne dépendaient jusque là que de l'autorité du prince.

Une autre attribution des organes administratifs de la ville est de représenter cette dernière dans ses rapports avec le gouvernement et avec les villes de l'extérieur de la Valachie. Dans les rapports avec les villes étrangères, le rôle des organes administratifs se borne surtout à la défense des intérêts de ceux de ses citoyens qui commercent avec ces villes.

L'une des attributions des organes administratifs urbains, attestée par la plupart des documents, est la ratification de toutes les transactions conclues dans la ville, donations et héritages des habitants. Le *județ* et les *pîrgari* sont ceux qui ratifient tout changement de propriété survenu dans la ville — qu'il s'agisse du prince, des féodaux ou des habitants de la ville — et même, parfois, les ventes et achats de propriétés en dehors de la ville, lorsqu'il s'agit de transactions entre les habitants.

Les villes de Valachie ne jouissaient pas d'une autonomie administrative totale; c'est pourquoi, auprès des organes administratifs de la cité, on trouve également des représentants du pouvoir princier. Le rôle le plus important est celui des *pîrcălabi* (préfets). Ce sont eux qui recourent les sommes qui reviennent au prince, des octrois et foires de la ville; aux côtés des représentants de la ville, ils jugent des causes concernant les *slujitori*. Outre ces représentants du gouvernement, les documents de l'époque mentionnent encore la présence, dans les villes, de nombre de serviteurs du Prince qui y remplissent les différentes charges confiées par le Prince, notamment, la perception des impôts.

Les documents ne permettent pas une analyse détaillée de l'organisation des chancelleries de la ville. Les actes émis par le *județ* et les *pîrgari* étaient écrits sur papier. Parfois cependant ils étaient écrits sur parchemin, tout comme les actes de la chancellerie.

Certains des actes émis par le *județ* et les *pîrgari* étaient confirmés par application du sceau de la ville. Malheureusement, seuls quelques-uns des actes émis par les organes administratifs communaux de Bucarest, Tîrgoviște, Argeș, Rîmnic et Cîmpulung, conservent encore le sceau de la ville.

L'organisation des chancelleries de la ville correspond au niveau généralement atteint par l'autonomie des villes de Valachie.

---

www.dacoromanica.ro

COMUNICĂRI ȘI NOTE

O GOSPODĂRIE MOȘIEREASCĂ DIN MOLDOVA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-lea

DE

SL. DIAMANDI

Cu privire la situația social-economică a țărilor române în prima jumătate a secolului al XIX-lea dispunem de foarte puține statistici și informații economice cu caracter general. Pentru a ne forma o imagine generală a situației social-economice din această perioadă sunt necesare numeroase studii asupra împrejurărilor locale. Aceste studii vor putea servi ca bază pentru concluzii generale întemeiate pe fapte verificate. Numeroase și prețioase informații asupra dezvoltării țărilor române la începutul veacului trecut se găsesc în condicile de socoteli ale moșilor.

Studiul de față are ca obiect analiza condiciei de socoteli pe anii 1825—1836 a moșiei Hoisești, aparținând vornicului Dracache Roset.

Familia Rosetti făcea parte din așa-numita « marea boierime », adică din cele 28 de familii care, la începutul secolului al XIX-lea, posedau mai mult de o treime din pământurile Moldovei¹.

După numărul satelor care le aparțineau, Roseteștii se situau pe locul al 3-lea, cu 57 de sate, după familiile Sturdza cu 65 de sate și Balș cu 60 de sate².

Ca funcții, Dracache Roset a ocupat postul de epitrop al Casei apelor din Iași, și a fost pe rînd căminar, ispravnic în județele Lăpușna, Putna și Roman, vel-vornic în Divan și de la anul 1812 pînă cînd a murit a fost mereu vornic. Era posesorul unei averi mari, moștenite în mare parte. Astfel, moșenește de la tatăl său, după cum se arată în actul de împărteașală dintre frații săi din 27 februarie 1811³, trei moșii: Präjeștii și Bîrjovenii, « care sunt două sălașe întregi », cu două iazuri și o moară în județul Neamț; moșia Hărmănești, tot în Neamț — un conglomerat de foste moșioare răzășești, cu iaz și moară: 27 pogoaane de vie lucrătoare, casele din Iași, două case și o crîșmă tot în Iași și 90 de suflete de țigani.

De la soția sa Zoița⁴, fiica logofătului Dimitrie Sturdza, moșenește moșile Hoisești, Balomirești și jumătate din Movila Mare, toate într-un hotar în fostul județ Iași; casa cu han și crîșmă în Iași, în Tîrgul Cucului, precum și 49 de suflete de țigani⁵.

¹ R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpinii din Moldova*, Buc., 1907, p. 314.

² *Ibidem*, p. 313.

³ Bibl. Acad. R.P.R., mss., pach. XXIII, doc. 162.

⁴ Diata Zoiței Roset din 8/II, 1830, și din 20/II, 1832 (Bibl. Acad. R.P.R., mss., pach. CXIV, doc. 31; pach. CCCCXXXVII, doc. 272).

⁵ Bibl. Acad. R.P.R., mss., CXLI, 84.

Iar de la mătușa și nașa sa Ecaterina Dăpasti, primește moșile Brătășeni și Copăceni, pe apa Chiuhurului, și moșia Filipești din fostul județ Suceava¹.

În tendință de a-și rotunji posesiunile cu alte pământuri limitrofe, Dracache Roset cumpără la prețul de 55 mii de lei moșia Păhăreniceni, pe Răut în județul Orhei, vecină cu moșia Piatra ce o avea de zestre de la soția sa. În același scop cumpără de la Răzești jumătate din moșia Pojogeni, alaturată de moșia moștenită de la mătușe, Brătășenii. Mai tîrziu, toate aceste moșii

Păhărenicenii, Piatra, Brătășenii și Pojogenii – le vinde pentru a cumpăra moșia Scheia, la prețul de 250 mii de lei, o mare proprietate pe apa Siretului, în județul Roman², învecinată cu Hoisești.

În lucrarea noastră ne vom ocupa numai de moșia Hoisești, analizînd condica de socoteli a acestei moșii, condică aflată la secția manuscrise a Bibliotecii Academiei R.P.R.³.

Studiul de față își propune să prezinte – în lumina datelor furnizate de condica de socoteli – gospodăria moșierească bazată pe munca de clacă.

Concluziile noastre se raportă numai la situația Hoiseștilor; credem însă că prin acest gen de studii cu caracter local se va putea obține o imagine a situației social-economice a satului românesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Moșia Hoisești se afla pe malul Bahluiului, în plasa Cîrligătura în județul Iași⁴. Avea o întindere de 1 684 fâlcii sau 2 411,82 ha și era formată din trei trupuri: trupul Hoisești cu 790,57 ha, trupul Balomirești cu 1 072,72 ha și jumătate din trupul moșiei Movila Mare cu 550 ha. Raportată la suprafața de atunci a județului Iași, ea reprezintă 1/140 parte din întreaga întindere a județului⁵. Conform obiceiului din acea vreme, întreaga moșie luase numele Hoisești, fiindcă acolo se afla curtea boierească.

Condica moșiei Hoisești este un registru cu 147 de file, în care vîtafii moșiei au înregistrat pe rînd « sama » banilor, a produselor și a vitelor de pe această moșie, timp de 11 ani, de la anul 1825 la 1836.

Din datele condiciei reiese că din decembrie 1825 și pînă la 23 aprilie 1828, moșia Hoisești era administrată în regie. Vîtaful – administratorul – răspundea de toate bunurile moșiei precum și de veniturile ei. Pentru slujbele făcute, el primea un salariu fix, o cîtime de produse – tainul – și loc de arătură și finăț, fără să fie supus boierescului și dîjmiei.

Începînd de la 23 aprilie 1828, moșia este dată în arendă. Faptul se datorește fie nepuținței lui Dracache Roset de a se ocupa de toate moșile sale, fiind obligat în calitate de vornic și în împrejurările politice de atunci să stea mai mult la Iași, fie ofertelor avantajoase de arendare, în urma urcării brusete a prețurilor la mai toate produsele, cauzate de intrarea trupelor rusești în Moldova⁶.

În prezentarea gospodăriei moșierești de la Hoisești, voi încerca să rezolv trei probleme legate de exploatarea pămîntului prin munca de clacă: I. determinarea diviziunii solului sub raportul agriculturii; II. veniturile realizate de stăpînul moșiei; III. relațiile dintre stăpîn și țărani clăcași.

I. Pe moșia Hoisești – ca pe toate moșile din acea vreme – existau culturi boierești și culturi ale țăranoilor așezăți pe moșie.

¹ *Uricariul*, vol. VI, p. 254.

² Anaforaoa divanului și întarirea lui Sandu Sturdza din 20/III, 1825, Bibl. Acad. R.P.R., mss., CIX 41.

³ Bibl. Acad. R.P.R., mss., pach. III/910.

⁴ Bibl. Acad. R.P.R., mss., fondul Creditului funciar, dos. 1227, doc. 37.

⁵ N. S u z o, *Notions statistiques sur la Moldavie*, 1849, în V. Slăvescu, *Viața și opera economistului Nic. Suțu*, Buc., 1941, p. 256.

⁶ Intrarea trupelor rusești în Moldova a atras după sine o mărire a cererii de alimente și de furaje și inevitabil, urcarea prețurilor la aceste produse.

Însemnările din condiță privitoare la însămîntările agricole boierești se prezintă conform tabloului de mai jos¹.

Făcind un calcul între cantitatea de semințe întrebuințate în anii 1825, 1826 și 1827 și datele furnizate de condiță, privitoare la unele suprafete însămîntate, reiese că la Hoisești erau necesare la ha 127 kg pentru semănăturile de grâu și alac², cîte 42,45 kg pentru cele de porumb³ și cîte 138 kg, pentru orz și ovăz⁴. Pentru legume se întrebuințau 100 kg sămîntă la ha.

Anul	Grâu kg	Porumb kg	Orz kg	Ovăz kg	Alac kg	Mazăre kg	Linte kg	Bob kg	Fasole kg
1825	7 525	1 221	2 442	—	—	61	30,52	30,52	45,80
1826	5 815,5	1 221	3 816	3 052,8	152,64	168	45,80	45,80	198,40
1827	7 036,7	1 007	3 052,8	1 679	4 579	45,8	—	—	—
Total	20 377,2	3 449	9 310,8	4 731,8	4 731,64	274,8	76,32	76,32	244,20

De aici rezulta că Dracache Roset a utilizat pentru aceste semănături următoarele suprafete (în ha):

Anul	Grâu	Po-rumb	Orz	Ovăz	Alac	Mazăre	Linte	Bob	Fasole
1825	59	28,76	17	—	—	0,61	0,30	0,30	0,45
1826	46	28,76	27	22	1,20	1,68	0,46	0,45	1,98
1827	55	23,72	22	12	36	0,45	—	—	—

Dacă facem o medie din acești trei ani, obținem cifrele de mai jos:

Grâu și alac	Porumb	Orz și ovăz	Legume	Totalul semănăturilor anuale
71 ha	27 ha	39 ha	2,88 ha	139,88 ha

Privind tabloul de mai sus, observăm că dintre toate semănăturile, grâul ocupă suprafetele cele mai întinse. Explicația stă în faptul că Dracache Roset destina o parte însemnată din producția de grâu vînzării. El vinea, de asemenea, și porumb, pentru care însă n-avea nevoie să cultive suprafete prea mari, căci realiza cantități însemnate din dijma sătenilor, în loturile cărora, după cum vom arăta mai jos, semănăturile de porumb ocupă locul întâi.

La Hoisești, Roset mai cultivă cînepea și vița de vie; de asemenea, suprafete întinse erau acoperite cu finețe și pășuni.

Cultura cînepei se întindea pe numai 0,22 ha de pămînt⁵, iar vița de vie măsura 7,50 ha⁶.

¹ Măsurile de capacitate, aflate în cuprinsul condiției, sunt exprimate în merțe și dimirlii. Pentru o mai ușoară înțelegere le-am transformat în kg (1 merță = 152,64 kg). Pentru același motiv am transformat falcele în ha (1 falce = 14 332 m² = 1,43 ha).

² Condica, filele 80,104 verso și 131.

³ Condica, filele 60,139 verso.

⁴ Condica, filele 113 verso, 126.

⁵ Am obținut această cifră socotind o producție de 45 chite la ha și comparînd-o cu 29 chite produse în 3 ani (vezi Condica, filele 13, 26 verso și 36 verso).

⁶ Condica, fila 6.

Păsunile și finețele boierești ocupau:

Anul	Păsunii, ha	Finețe, ha
1825	126	557
1826	73	283
1827	439	94

respectiv, păsunilor le erau rezervate în medie anuală 212 ha, iar finețelor 311 ha. Prin urmare întreaga cultură boierească acoperea 670 ha de pămînt.

Reprezentat grafic, tabloul loturilor boierești de la Hoisești, arată astfel:

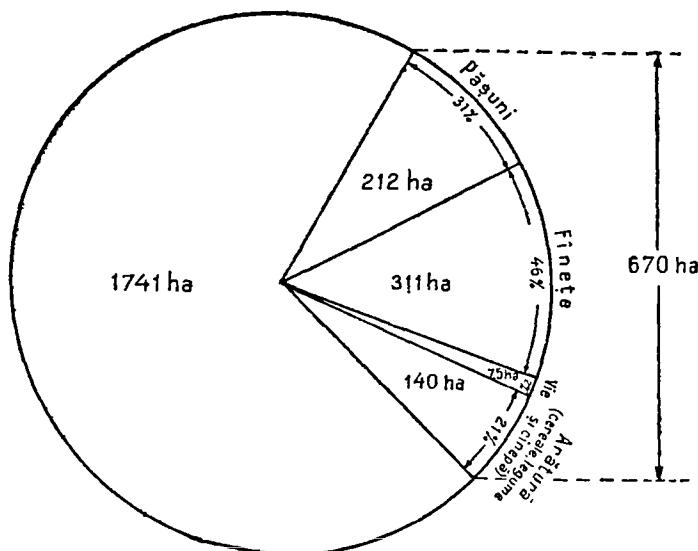

Fig. 1

În privința loturilor de pămînt cultivate de țărani, condica de socoteli a moșiei cuprinde — din păcate — informații cu totul insuficiente, pentru a le putea stabili. Deși este menționată la mai toate produsele, dijma nu este precizată decât în unele cazuri¹.

Din această cauză nu este posibilă o determinare precisă a loturilor țărănești de la Hoisești,

Puținele date pe care le avem ne permit să stabilim numai suprafața finețelor. Dijma medie dată stăpînului în anii 1825, 1826 și 1827 de 13,6 stoguri, reprezintă o producție de 136 stoguri de fin țărănesc; considerind că 67 stoguri au ieșit din 143 ha² (100 fâlcii), pentru producția medie anuală era deci 290 hectare.

¹

Anul	Griu	In și cînepe	Fin
1825	608 kg	13 chite	20 stoguri
1826	—	8,4 „	16 „
1827	—	9 „	5 „

² Condica, fila 68 verso.

Semănăturile de grâu se întindeau pe aproape 12 ha¹. Suprafața semănătă cu grâu este foarte mică, dar e posibilă totuși, știut fiind că în mediul rural de atunci, consumul de pâine era foarte redus.

Deși condica nu ne dă nici o precizare asupra producției țărănești de porumb, judecând după cantitatea intrată în coșarele stăpinului, din uiumul morii², se poate deduce că suprafața însămînată cu porumb de către țărani este foarte mare, în comparație cu cea boierească. Lucrul poate fi explicat prin faptul că porumbul constituia hrana de bază a țaranului și în același timp era folosit și pentru hrana vitelor, într-o regiune în care ocupația de căpetenie a locuitorilor este tocmai creșterea vitelor. Pe piață locală porumbul era căutat oricănd, ceea ce în lipsa unei piețe largi și organizate, avea importanță; în plus, pentru cultivarea lui, se putea folosi o tehnică și un utilaj agricol oricărt de rudimentar. Dintr-un tablou publicat de Marcel Emerit, apare că în întreaga Moldovă, semănăturile țărănești de porumb sunt de 5 ori mai mari decât cele boierești³.

Din cele arătate pînă aici, putem desprinde următoarele:

a) Loturile boierești se întind pe o suprafață de 670 ha, deci aproape 1/3 din moșie. În aceste loturi, locul întii îl ocupă finețele și păsunile, care acoperă 78 % din suprafață; cerealele ocupă 21 %, iar dintre ele, grâu cuprinde semănăturile cele mai mari. Predominarea finețelor și păsunilor se explică prin înapoierea tehnicii agricole și în general prin mica productivitate a muncii de clacă, precum și prin îngustimea posibilităților de desfacere a cerealelor. Grâul este cultivat pe lotul boieresc, pentru că forma principalul produs destinat vinzării.

b) Culturile țărănești acoperă cel puțin 750 ha. Aici locul întii îl dețin semănăturile de porumb (un minimum de 450 ha). Finețele se întind pe 12 % din suprafața moșiei,

c) Terenurile cultivate cu cereale și cele folosite ca pășuni — cele boierești și cele țărănești — reprezintă aproximativ 60 % din suprafața totală. În condițiile economiei feudale, în care exploatarea pămîntului se baza numai pe munca de clacă — munca salariată fiind folosită numai temporar și în munci speciale — era firesc ca o suprafață atât de mare să rămînă nefolosită.

II. Datele condicii asupra veniturilor realizate de Dracache Roset de pe urma explorației iobago-feudale a țaranilor de la Hoisești completează tabloul rezultat din modul de utilizare al pămîntului.

De pe pămîntul boieresc s-au obținut următoarele cantități de produse:

Anul	Grâu kg	Porumb * kg	Orz kg	Ovăz kg	Alac kg	Diferite legume kg	Fire de cîinepă Chite	Fin stoguri	Sămînță de cîinepă kg	Vin vedre	Iarbă ha
1825	27 238	13 315	—	—	—	758	4	397	219**	1 163	126
1826	26 144	18 285	7 493	—	1 526	850	16	140	106	1 268	73
1827	34 352	67 442	5 766	2 492	4 864	379	9	47	516	2 609	440
Total	87 734	99 042	13 259	2 492	6 390	1 987	29	584	834	5 040	639

* Porumb bătut.

** În aceste două cazuri condica menționează și cu dijmă*, fără însă să precizeze cît anume.

¹ Am socotit o producție de 508 kg la ha, adică de 4 ori cantitatea însămînată (V., N. Soutzo, *op. cit.*, p. 303).

² În anul 1825, uiumul morii pe 6 luni a fost de 14 181 kg, iar în 1826, pe 4 luni, 16 416 kg (*Condica*, filele 11 și 24).

³ M. Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Adrianopole jusqu'à la libération des terres*, Paris, 1937, p. 231.

Adăugind și produsele menționate în condică a fi provenite din uiumul morii și din dijmă:

Dijmă				Uiumul morii		
Anul	Grâu	In și cînepă	Fîn	Anul	Grâu	Porumb
1825	608 kg	13 chite	0 stoguri	1825	395 kg	14 181 kg
1826	?	8,4 chite	16 stoguri	1825	395 kg	16 416 kg
1827	?	9 chite	5 stoguri	1827	2 462 kg	3 648 kg
Total	608 kg	30,4 chite	41 stoguri	Total	3 252 kg	34 245 kg

vom obține venitul — brut — în produse, al moșiei Hoisești din acești trei ani.

Unele din produsele recoltate sunt folosite numai pentru consumul stăpinului și pentru nevoile gospodărești; altele (grâul, porumbul, fînul și vinul) sunt consumate în parte, restul se transformă în marfă și se comercializează pe loc sau în centrele comerciale mai apropiate — Iași, Tîrgul Frumos și Podul Iloaiei. Prețul de vînzare variază în anii 1825 — 1827 între 14 și 16 lei mără (152,6 kg) de grâu, 5 — 10 lei cea de porumb, între 60 parale și 4 lei vadra de vin și 30 — 50 lei stogul de fin.

Vom analiza pe rînd izvoarele de venituri de la Hoisești și vom încerca să stabilim venitul net bănesc provenit din marfarizarea produselor.

Plugăria reprezintă un venit însemnat pentru stăpinul moșiei. Nu avem însă posibilitatea să valorificăm în lei întreg acest venit, deoarece, condica nu menționează valoarea tuturor articolelor.

Din însemnările condiciei rezultă că pentru anii 1825—1827 s-au stocat:

116 035 kg grâu, din care 17 % s-au semănat; 43 % s-au consumat în nevoile curții de la Hoisești și de la Iași, 22 % s-au vîndut, 17 % au rămas.

142 467 kg porumb, din care s-au semănat 2 % s-au consumat 56 %, s-au vîndut 35 %, au rămas 3,5 %.

22 292 kg orz, din care s-au semănat 33 % s-au consumat 51 %, au rămas 15,8 %.

4 164 kg ovăz, din care: 40 % s-au semănat, 60 % au rămas.

6 542 kg alac, din care s-au semănat 25 %, au rămas 75 %.

Din cele arătate mai sus, rezultă că cea mai mare parte din cereale era folosită pentru consumul gospodăriei și pentru stocaj — orzul, alacul și ovăzul în întregime — iar pentru comercializare erau destinate numai grâul (22 %) și porumbul (35 %), aducînd un beneficiu net în acești trei ani, de 5 040 lei.

În categoria veniturilor din plugărie mai intră venitul din dijmă și cel din uiumul morii.

Am arătat că dijma din produsele țăranilor de la Hoisești nu se poate constata decât la fin și la firele de in și cînepă; dijma pe cereale este inclusă în producția boierească fără să fie precizată anume. În orice caz, ea trebuie să fi produs un venit însemnat, dată fiind suprafața însemnată cu porumb. Dijma finului a constat (în 3 ani) în 41 stoguri. Calculând valoarea unui stog la 40 de lei, rezultă că dijma pe fin a produs un beneficiu de 1 640 lei. Cînepa și inul din dijmă (30 chite) nu pot fi valorificate în lei.

Dijma pentru creșterea stupilor de albine era înlocuită de regulă printr-o sumă de bani calculată la numărul de stupi; din condica de socoteli nu reiese că țăranii de la Hoisești s-ar fi ocupat cu creșterea stupilor. Începînd însă din anul 1829, condica vorbește de existența unei prisăci boierești, pentru care vornicul Roset cheltuiește diverse sume la cumpărarea știubeilor și îngrăditul prisăcii. Numărul stupilor a variat în fiecare an, între 50 și 100 de bucăți¹. Fiind vorba de o prisacă mică, ea nu s-a arendat o dată cu moșia, rămînînd pentru folosința conacului.

¹ În 1829 Dracache Roset plătește 9 lei și 20 parale desetina a 38 de stupi.

Venitul morii — uiumul — era unul din monopolurile feudale din acea vreme.

La Hoisești moara era așezată pe apa Bahluiului. În primăvara anului 1825, venind apa mare, moara a fost distrusă și vornicul Roset a fost obligat să o construească din nou. Reconstrucția ei s-a făcut cu meseriași plătiți și cu unii țărani clăcași din sat, cărora, în schimbul muncii speciale prestate, boierul se obligă să le plătească 2 ceferturi, adică jumătate din biroul anual către visterie și către casa răsurilor, care se ridică la 256 lei și 30 parale.

În anul următor a funcționat numai 4 luni fiind din nou stricată de revărsările Bahluului. Este foarte probabil că mai în fiecare primăvară, o dată cu topirea zăpezilor și umflarea apelor, moara suferăa stricăciuni, fapt care făcea ca ea să nu funcționeze decât cîteva luni pe an. Condica mai menționează de două ori sume cheltuite pentru repararea ei — în 1827 — cînd s-au cumpărat 3 roți de moară¹ și în 1833 cînd s-au luat 3 pietre zăcătoare².

An de an, moara suferăa stricăciuni din cauza revărsării apelor și totuși nu se luau nici un fel de măsuri de zăgăzuire sau de mutare a vadului morii.

În anul 1834 se pare că arendașul de atunci, paharnicul Costache Popovici, își încearcă norocul, străduindu-se să revalorifice moara printr-o reparatie capitală pe socoteala lui. În acest scop el primește și de la vornicul Roset suma de 200 lei « ajutor pentru meremetisitul morii »³. Uiumul morii de la Hoisești constă în 10 % din cerealele măcinante. Deși se strica mereu și nu funcționa decât cîteva luni pe an, în primii trei ani (1825—1827) venitul adus de moară era destul de însemnat: 11 128 kg de grâu și 34 245 kg de porumb. Considerind că o merță (152 kg) de grâu se vindea cu 15 lei, iar una de porumb cu 7 lei, putem stabili venitul morii — în 3 ani — la 1 898 lei.

Tinând însă seama de cheltuielile de reparatie pe care le implica în fiecare an, dat fiind situația pe care am arătat-o, venitul morii, datorită incapacității de întreprinzător a lui Dracache Roset, era aproape inexistent.

Pe moșia Hoisești se aflau cinci iazuri, « toate cu ieziturile bune, fără nici o stricăciune », cum sunt arătate în inventarul din 10 mai 1828, al acareturilor moșiei, de către arendașul Leiba Carniol⁴. Aceste iazuri nu formau însă un izvor de venituri; ele sluieau pentru adăpatul vitelor. Peștele produs era probabil foarte puțin — pentru nevoie curții — căci condica nu-l menționează decât o singură dată. Nici investiții pentru productivitatea iazului nu se făceau: în doi ani — 1827 și 1828 — s-au cheltuit aproape 90 lei pe 146 ocale pește de sămîntă⁵.

Cel mai important dintre veniturile lui Dracache Roset, realizat din exploatarea Hoiseștilor, este cel din vînzarea finului și al păsunilor.

În procesul de marfarizare a gospodăriei moșierești, un fenomen general îl constituie micșorarea lotului și a suprafeței de imaș și finăț aflate în folosința țărăncului. În Moldova, Așezămîntul lui Moruzi din 1805 fixează limitele maxime ale lotului și suprafeței de pășune și finețe pe care stăpînul moșiei era « obligat » să le lase în folosința țărăncului. Măsura luată de virfurile clasei dominante — etapă a procesului de marfarizare — a înăsprit și mai mult exploatarea țărănimii. Astfel, țărancul din Hoisești, care se ocupa în special cu creșterea vitelor, era obligat să cumpere finul care nu-i ajungea și să plătească folosința imăsurilor la prețul și în condițiile impuse de stăpînul moșiei. Dracache Roset vinde sătenilor din Hoisești fin și dreptul de pășunat mai scump decât celor din alte părți, știind bine că ei vor fi siliți să cumpere de la el, nepuțind să se deplaseze prea mult cu vitele peste hotarul moșiei.

În primii trei ani, 1825, 1826 și 1827 pînă la intrarea trupelor rusești în Moldova, finul costa între 30 și 50 de lei stogul, și era vîndut sătenilor din Hoisești și din satele învecinate

¹ Condica, fila 52 verso.

² Ibidem, fila 122 verso.

³ Ibidem, fila 122 verso.

⁴ Bibl. Acad. R.P.R., mss. pach. XXV, dos. 271.

⁵ Condica, fila 45 verso.

Roset încasează de pe urma vînzării finului, în acești ani, 22 309 lei¹. Trebuie să menționez faptul că în calcularea venitului provenit din finături, n-am ținut seama decât de finul vîndut la Hoisești. Dacă la aceasta adăugăm și finul ce se consuma la moie cu hrana vitelor boierești și cel ce se trimitea la Iași, pentru a fi vîndut sau pentru gospodăria de acolo și care se ridică la peste 100 de stoguri anual, reiese că acest venit se mărește cu aproximativ 4 000 lei pe an. La aceasta mai trebuie adăugate și sumele încasate din păsunatul vitelor pe imașul Hoiseștilor — 1 290 lei în 3 ani. Pe imaș pășteau, în afară de cîle stăpinului, turma satului și a diversilor țărani instărați, fruntași ce posedau stîne. Pentru păsunatul oilor mînzare, vornicul Roset încasa 10—14 parale de oaie și 4—5 parale de cap, pentru oile sterpe și miei.

Vedem dar, că pe drept cuvînt chiar și unii istorici burghezi au considerat că mărginirea întinderii de fină și de imaș la care avea drept săteanul prin așezămîntul lui Moruzi « a fost lovitura cea mai cumplită pentru săteni și folosul cel mare pentru stăpin »².

O altă sursă bogată de venituri îl constituia monopolul feudal al crîșmelor sau, cum îi spunea atunci, al orînzilor.

Dracache Roset avea pe această moie 4 cîrciumi în care se desfăcea vinul produs și cel cumpărat pentru a fi speculat, precum și rachiul asupra căruia stăpinul avea, de asemenea, monopolul vînzării. Din condica de socoteli nu reiese că ar fi existat velnițe la Hoisești. Rachiul vîndut în crîșme era rachiul cumpărat de boier în mod special pentru revînzare. Crîșmele de la Hoisești, pînă în 1828, erau în seama vîtafului care, printr-un cîrciumar angajat, desfăcea băutura. Crîșmarului i se scădea 10 % din cantitatea băuturii întrebuiințate (acest procent constituia drojdile ce se depuneau și salariul său).

În anul 1825 crîșmele lui Roset au vîndut 878 vedre de vin cu 4 lei vadra, din care 822 vedre din recolta 1824 și numai 55 vedre din cel cumpărat cu 1 leu și 10 parale vadra. Cîștigul realizat este de 3 160 lei, adică aproape jumătate din venitul total al produselor de pe moie. În anii următori producția de vin crește: în 1826 se vînd 1 462 vedre cu 3 lei și 5 parale vadra. Tot în acest an se mai vînd și 33 de vedre rachiul cu 12 lei vadra. Cîștigul adus de crîșme în 1826 este de 4 266 lei. În 1827, venitul orînzilor este de 3 597 lei, iar în 1828 de 4 520 lei. În acest din urmă an, vînzarea vinului s-a făcut pînă la 23 aprilie cînd moia se arendează și o dată cu ea și monopolul crîșmelor. Vinul rămas este vîndut angro unor neguțători de la Podul Iloaiei cu 1 leu și 18 parale vadra. Ceea ce trebuie subliniat este faptul că Dracache Roset cumpăra vin și rachiul spre revînzare.

Din analiza veniturilor moiei Hoisești rezultă următoarele sume de bani (în lei) intrate în seama vîtafului:

Anul	Fin	Vin și rachiul	Cereale	Iarbă din picioare	Vâraticul oilor	Loc închiriat pe bostă-nărie	Pește din iaz și carne	Vite	Arenadarea vîtrei morii	Total
1825	2 281	3 160	441	1 337	412	—	—	—	—	7 631
1826	3 259	4 266	469	483	660	—	—	66	—	9 203
1827	11 217	3 597	4 129	3 372	218	360	82	1 371	1 250*	25 596
Total	16 757	11 023	5 039	5 192	1 290	360	82	1 437	1 250	42 430

* Condica, fila 41 verso.

¹ În suma arătată mai sus sunt incluse și sumele provenite din vînzarea ierbii din picioare ». Iarba din picioare — imașul — se vindea cu falcea = 14 312 m², între 10 și 16 lei falcea.

² R. Rosetti, op. cit., p. 252. www.dacoromanica.ro

Dacă la sumele încasate anual din exploatarea pământului adăugăm, sumele provenite din încasarea datorilor de la țărani și țigani¹, vom obține:

10 963 lei venit pe anul 1825;

9 476 lei în anul 1826;

25 256 lei venit în anul 1827.

Ce reprezintă aceste datorii? Condica nu dă date. Din cercetările noastre credem că datorile » ar fi obrocul plătit de clăcași, sumele achitate de scutelnici etc.

Din tabloul de mai sus reies următoarele:

a) vînzarea fînului și vinului constituia 2/3 din vînzarea totală;

b) venitul din ultimul an depășește cu mult pe cel din anii precedenți din cauza cantităților mari de produse vîndute: este evidentă intenția de lichidare a depozitelor în vederea arendării moșiei ce se va face în anul următor;

c) exploatarea moșiei, aşa rudimentar cum se făcea ea, aducea beneficii mari stăpînului ei².

Întreținerea unei gospodării moșierești necesită însă și cheltuieli. Dăm mai jos tabloul cheltuielilor (în lei) înregistrate de vătaful moșiei Hoisești în anul cînd moșia era în regie:

Anul	Impozitul breslașilor birnicilor	Salarii	Cosit	Construcții	Unelte	Vite	Vîn și rachiu	Fîn	Vîa de la Iași și de la Hoisești	Diverse	Total
1825	444	1 058	702	1 061	28	231	69	—	506	697	4 796
1826	533	978	532	786	—	—	601	900	—	912	5 242
1827	529	1 572	258	1 391	364	1 468	314	—	125	1 485	7 506
Total	1 506	3 608	1 492	3 238	369	1 699	984	900	631	3 094	17 544

Suma de bani trecută la impozite arată că vornicul Dracache Roset plătea, pe lîngă birul breslașilor și pe acela al clăcașilor, fapt care dovedește că el înceheiașe învoielii cu unii săteni pentru plata birului, în schimbul diverselor munci pe care trebuiau să le presteze aceștia, peste cele ce reveneau din obligațiile clăcii. În suma de bani intră dările către visterie și răsurile lor. Birul breslașilor era în jurul lui 180 lei pe an, reprezentând suma datorată de 18 breslași, iar birul clăcașilor era în medie de 480 de lei pe an. Nu putem cunoaște exact numărul clăcașilor aflați pe moșia Hoisești; în orice caz nu puteau fi mai puțin de 67, menționată în condică la stringerea fînului. Numărul lor este greu de stabilit și pentru faptul că se întîmplă deseori ca ei să fugă de pe moșie, fenomen obișnuit și în această epocă. Condica menționează, la socotelea găinilor pe anul 1834, scăderea a 16 găini din plocon³ pentru 8 locuitori ce sănt fugiți din sat, care rămîn asupra vornicului⁴.

Sumele reprezentând salariile sănt sumele plătite de boier slujbașilor de la curte: preoți, dascăl, vătaf, argați, chelari, ciobani, grădinari, jupăneasă. Numărul lor variază în acești 3 ani între 15 și 22 de persoane. În sumele indicate mai sus intră și birul preoților, ciubotile argaților și tainul de carne și vite; acesta din urmă se plătea numai vătafului, jupănesei și grădinarului.

Preoții și dascălul erau plătiți de boier; de asemenea, întreținerea bisericii intra tot în seamă lui. Salariul lor era de 30 de lei pe an, iar al dascălului de 40 de lei, principalele lor venituri scoșîndu-le de la țărani. Slujitorii bisericestii erau scutiți de obligațiile feudale. Vătaful primea 500 lei pe an, jupăneasa 200 lei, surugii primeau 100—125 lei anual, grădinarul 60—70 lei, chelarul 70 lei, ciobanii 30—40 lei, iar argații tot atât.

¹ Condica le menționează în fiecare an.

² Trebuie să ținem seama mai ales de puterea mare de cumpărare a banilor, într-o vreme cînd o pereche de boi mari de jug costa 70—80 lei, cînd falcea de arătură se arenda cu 10—12 lei iar salariat unui argat era de 30—40 lei pe an.

³ Condica, fila 135 verso.

Cositul finului se făcea în cea mai mare parte cu munca de clacă și de scuteală; dar ea nu era suficientă și cum producția de fin constituia o marfă și încă una dintre cele mai căutate în această regiune, vornicul Roset era silit să întrebuințeze și munca salariată. Așa, în 1825, 68 falci de fineață sînt cosite de clăcași, cîte o falce de cap, 50 falci de către clăcașii «scutelnici» și 122 falci cosite cu plată cu 6 lei falcea. În 1826 întinderea de fineață se micșorează, în afară de același număr de falci cosite de clăcași, se plătesc numai 88 falci, iar în 1827 numărul fălcilor cosite cu plată este de 43. Faptul că numărul de falci de fineață scade — respectiv a celor cosite cu plată — se datorește măririi numărului de falci de păsunat. Tot în cadrul cheltuielilor făcute pentru mîna de lucru angajată intră și cele referitoare la lucrul viei. Via de la Hoisești era lucrată cu breslașii clăcași și argătii de pe moșie. Numai în anul 1825 se folosește mîna de lucru plătită pentru 15 pogoaane de vie, cu 23 lei pogonul. Celelalte cheltuieli înscrise în acest capitol reprezintă lucrul celor 7 pogoaane de vie de la Iași. Sumele trecute la salarii și la cosit (salariile muncitorilor temporari) reprezintă 29 % din totalul cheltuielilor.

O rubrică ceva mai importantă de cheltuieli în administrarea moșiei o formau cheltuielile de construcție. Din suma indicată în anul 1825, 906 lei au fost cheltuite pentru construcția morii luată de apa Bahluilui, iar restul pentru construirea unui havuz și a unei cișmele. Această din urmă cheltuială dovedește încercări ale vornicului Roset de a moderniza curtea boierească. Tot astfel în anul următor suma de 786 lei a fost folosită pentru construirea unei florării, care nu aducea nici un venit, fapt ce evidențiază posibilitățile bănești ale stăpînului, posibilități ce-i permiteau să investească o astfel de sumă într-o întreprindere nu numai neproductivă, dar care necesită și cheltuieli de întreținere.

Cheltuielile făcute pentru cumpărarea de unelte agricole demonstrează că cele mai multe din unelte erau executate în atelierele mășteșugărești așezate pe moșie și că în general pămîntul se lucra cu inventarul țăranilor clăcași.

Sumele de bani cheltuite pentru cumpărarea de vite erau sume ce treceau cînd la capitolul cheltuieli, cînd la cel al încasărilor, pentru că în general vitele se cumpărau numai pentru sezonul muncilor agricole și se vindea iarna. Sumele cheltuite pentru construcții și cumpărarea de unelte și vite — sume care reprezentau investiții în producție — reprezentau circa 30 % din total. Trebuie însă să avem în vedere că pămîntul boieresc era lucrat de țărași cu inventarul lor — ceea ce limita cheltuielile boierului pentru salarii și investiții.

În tabloul de mai sus am văzut că figurează un capitol de cheltuieli pentru cumpărarea vinului și rachiului. Am arătat că în crîșmele de pe moșie se vindea și o mică cantitate de vin cumpărat cu scopul de a fi comercializat, speculat la un preț mult mai mare. De asemenea se cumpăra și rachiu, moșia neposedind nici o velniță. Parte neînsemnată din vinul și rachiul cumpărat se vindea oamenilor cînd faceau munci deosebite, cum era spre exemplu lucratul viei, coborârea vaselor cu vin în cramă etc.

Iar capitolul intitulat «diverse» reprezintă sumele de bani utilizate pentru cumpărarea sau lucrul diverselor obiecte de uz casnic, pentru nevoile țiganilor robî, și pentru aprovizionarea de pe piață locală cu alimente și lucruri necesare casei din Iași și conacului și care nu se găseau pe moșie: pucioasă, sare, ulei, păsări, ouă.

Din compararea tabloului de încasări și cel de cheltuieli reiese că vornicul Dracache Roset avea din exploatarea moșiei Hoisești un beneficiu net anual de cîteva mii de lei, în medie, 9 500 lei; adică cu venitul pe 5–6 ani al moșicii el putea să cumpere o altă moșie de 1000 ha¹.

La 23 aprilie 1828 vornicul Dracache Roset își arendează moșia pe trei ani, împreună cu venitul crîșmelor și al morii, lui Leiba Carniol. În contractul încheiat cu această ocazie², săint prevăzute următoarele condiții:

¹ În lucrarea sa, N. Suțu arată ca prețul de vînzare al pămîntului în Moldova este de 15 ori venitul net anual (*op. cit.*, p. 299).

² Bibl. Acad. R.P.R., mss., pach. XXV, doc. 272.

a) Boierul va primi în fiecare an, drept chirie, cîte 9 500 lei, cîte 7 600 kg grîu, 7 600 kg porumb, tot atîtă orz sau ovăz, un îmaș mic și 143 ha de iarbă; el va avea dreptul să macine la moară cîte 18 240 kg de cereale pe an, fără să plătească zeciuială.

b) Casele boierești, cu grădina și livada de pomi nu intră în arendă. c) Ca inventar agricol, i se dă împrumut arendașului 3 pluguri, 24 de boi tineri de jug și întreg inventarul de la cramă. d) I se acordă arendașului cinci feciori boierești și șase breslași, cu condiția ca el să plătească havaelele feciorilor și birul breslașilor. e) Clăcașii de pe moieșe sunt închiriați o dată cu pămîntul și supuși boierescului, după tocmeală ce o vor face cu arendașul; în nici un caz ei însă nu pot fi supuși să plătească, în bani, mai mult de 20 lei pe an fruntașul, 15 lei mijlocașul și 10 lei codașul. Arendașul era obligat să le dea loc suficient de arătură și de îmaș și să le respecte loturile de finețe stabilite de către boier, căutind a-i aduce în mulțumire spre a se înmulți, iar nu a-i împrăștia. f) Slujitorii stăpînului — preoții, dascălul, vătaful, țiganii etc. — vor continua să fie scutiți de boieresc și de dijmă, ca și pînă atunci. g) La împlinirea celor trei ani, arendașul era obligat să predea moia și acareturile ei aşa cum le promise, cu arăturile și semănăturile făcute.

Într-un adaos la contract, făcut la 28 martie 1829¹ se prevede ca arendașul să nu-și tocmească vătaf decît « moldovean, cu bună știință » și să nu aibă voie de a strînge plocon de la clăcași.

La 23 aprilie 1831 încețeaază contractul de arendare al lui Leiba Carniol. Începînd de la această dată, vornicul Roset își arendează moia numai pe cîte un an, următorilor: paharnicul Costache Popovici, Kir Anastase, polcovnicieasca Casandra și francezul De Jené.

Prin libertatea exportului romînesc, acordată prin tratatul de la Adrianopol, extinderea culturilor crește în fiecare an și o dată cu ea și veniturile moierești. Prețul de închiriere a moieșilor se majorează din an în an, fapt care determină pe stăpîni să nu mai dea pămînturile decît pe un an de zile.

Nu cunosc nici un contract de arendare a Hoiseștilor din această perioadă. În orice condiție se făcea însă arendarea, din cele expuse mai sus, rezultă că stăpînul era întotdeauna în ciștig și niciodată în pagubă.

Am văzut că la darea în arendă a moiei, Dracache Roset își pastra o suprafață oarecare de pămînt, precum și vitele. Această rezervă o făcea pentru întreținerea casei de la Iași, a slujbașilor și țiganilor de la Hoisești, iar dacă se întîmpla ca produsele să prisosească, le vinde sau împrumuta sămînă la țărani, cu obligația ca aceștia să o restituie la recoltă în cantitate dublă². Pămîntul rămas pentru nevoie arătate era lucrat cu munca breslașilor, a scutelnicilor și țiganilor și parte cu muncă plătită.

Dăm mai jos tabloul cu încasările efectuate (în lei) în acești 8 ani din gospodărirea averii boierești rămasă nearendată.

Anul	Vin	Cereale	Vite mari	Oi și miei	Pieci de vită	Din datorii	Fin	Inventar agricol	Di-versă	Total
1828	4 519	711	403	239	60	—	—	—	—	5 933
1829	475	1 651	3 399	359	—	558	—	464	46	6 452
1830	—	532	38	209	137	2 135	—	—	244	3 295
1831	—	1 601	—	—	—	2 933	—	—	—	4 535
1832	—	5 474	—	—	168	—	—	—	325	5 967
1833	—	—	170	—	192	2 280	—	—	360	2 972
1834	1 430	—	—	—	—	—	3 277	—	—	4 707
1835	—	—	80	—	—	528	—	—	—	608
Total	6 424	9 969	4 090	807	557	8 434	3 277	464	975	34 468

¹ Bibl. Acad. R.P.R., mss., pach. XXV, doc. 275.

² Condica, fila 132.

În rubrica «diverse» intră încasările făcute din închirierea țiganilor pentru munci temporare la alți moșiieri, din amenzile pentru vitele străine, intrate pe moșie, din vînzarea de unt sau brînză etc. La capitolul «vin» suma trecută în anul 1834 reprezintă suma încasată de la arendașul crîșmelor, iar la încasări din «datorii», sumele scrise sunt numai în parte achitate, celelalte rămîn în izvodul de datorii.

În tabloul următor arătăm cheltuielile făcute

Anul	Impozi- tul bres- lașilor	Salarii	Cosit	Construc- ții	Unelte	Vite	Fin	Via de la Iași	Diverse	Prăsit și secerat	Dați cu împrumut	Ce- reale	Total
1828	240	1 133	375	870	—	—	509	175	1 616	—	—	—	4 918
1829	106	1 009	1 322	—	22	1 286	—	210	1 303	742	1 898	—	7 893
1830	108	1 963	1 664	—	77	—	—	—	3 198	—	435	1 803	9 171
1831	153	828	716	—	152	106	60	220	1 407	—	—	—	3 792
1832	—	695	750	—	—	—	—	280	1 811	—	—	188	3 649
1833	—	528	575	—	—	417	—	560	1 898	—	201	790	4 969
1834	—	440	—	—	—	—	—	280	193	—	1 187	—	2 100
1835	—	586	—	—	—	—	—	280	583	—	528	—	2 031
Total	607	7 182	5 402	870	251	1 809	569	2 005	12 009	742	4 303	2 779	38 528

La «diverse» sunt incluse sumele cheltuite pentru diferitele cheltuieli executate la conac, sumele de bani datorate la diversi și uitate, tainurile de alimente și produse ce se dădeau slujbașilor și transformate în bani etc.

Din compararea acestor tablouri s-ar părea că vornicul Roset a fost nevoit să plătească din pungă încă 4 060 lei pentru acoperirea cheltuielilor din acești ani. Lucrurile însă nu stau așa: dacă din suma de 4 060 lei, adică suma care depășește încasările, scădem suma de lei 2 005, plătită pentru lucrul viei de la Iași — o cheltuială făcută pentru nevoie gospodăriei de la Hoisești — scădem 4 303 lei sumă scoasă din casă și împrumutată, 4 710 lei înscriși în izvodul de datorii dar neîncasați și încă aproximativ 1 500 lei iertați de boier locuitorilor și țiganilor, în total 12 528 lei, vedem că vornicul Roset nu scotea din buzunar pentru întreținerea curții de la Hoisești, ci dimpotrivă și din gospodăria rămasă nearendată a mai cîștigat în acești 8 ani încă 8 468 lei¹. Și trebuie să ținem seama că acest beneficiu îi rămîne după ce își acoperă toate nevoile de întreținere ale curții de acolo și în mare parte și ale aceleia de la Iași.

III. Să vedem pe marginea datelor condicții, ce se poate desprinde asupra relațiilor dintre vornicul Dracache Roset și locuitorii satului Hoisești.

În satul Hoisești trăiau cel puțin 67 de familii de clăcași, 17–18 familii de breslași, un număr de familii pe care nu l-am putut determina de scutelnici, acordat de statul feudal și cîteva zeci de suflete de țigani.

Obligațiile feudale ale clăcașilor de la Hoisești foarte probabil că nu erau supuse așezămintului domnesc atunci în vigoare, ci încovoielilor contractate cu stăpinul. În susținerea acestei ipoteze stă faptul că în această epocă era foarte obișnuit acest procedeu și că Roset obișnua să încheie încovoieli cu țărani chiar pentru scutirea dărilor către visterie². Nu cunosc însă nici un document care să cuprindă o încovoială între Dracache Roset și țărani de la Hoisești pentru îndeplinirea obligațiilor feudale ale acestora.

Din analiza condicții nu reies zilele de clacă ori nartul, ci numai faptul că birnicii îndeplineau unele munci în contul clăcii și că dădeau și dijmă din produse. E posibil să se practiceat la Hoisești și obrocul, pentru o parte din clacă și dijma datorată. « Izvodul de datorii » care se înscrie aproape în fiecare an în veniturile moșiei cuprinde, pare-se, în afară de banii datorați pentru scutirea birului și a havaelelor către stăpinire și sume provenite din obroc.

¹ De observat însă că, în acești ani, viața s-a scumpit simțitor.

² R. Rosetti, op. cit., p. 392, nota 1.

Am văzut că vornicul Roset plătea birul și răsurile datorate de clăcași, în schimbul unei învoieli cu aceștia. Nu cunosc condițiile acestei învoieli, dar este precis că ei presta o muncă suplimentară sau plăteau o sumă de bani. Prin aceste învoieli țărani erau puși oarecum la adăpost de abuzurile și venalitatea slujbașilor visteriei, iar Dracache Roset realiza o nouă sursă de venituri, el primind deseori de la birnici o sumă mai mare decât cea pe care o plătea în numele lor, datorită relațiilor pe care le avea ¹.

Breslașii formau o categorie fiscală cărora stăpînul moșiei le plătea dările, iar aceștia ședeau la dispoziția lui pentru toate muncile de care avea nevoie. Breslașii de la Hoisești erau muncitori agricoli și meșteșugari: cojocari, dulgheri, lumnărarri, zidari, fierari, dogari, ciubotari, căramidari etc.

Dracache Roset era și posesor a cîtorva zeci de scutelnici în calitatea lui de vornic. În condică pe care am analizat-o nu este prevăzut numărul acestora, dar este amintită prezența lor la executarea diferitelor munci; de asemenea, la filele 16 verso și 41 verso, sunt înregistrate sume de bani — cîte 60 de lei pe an — provenite din scuteala unor țărani. De aici tragem și concluzia că ei se răscumpărău prin bani, bani care sunt prevăzuți în condică, probabil în același izvor de datorii de care am vorbit mai sus.

În afară de scutelnicii dăruiți de domnie, vornicul Roset mai avea anual un număr de scutelnici, dintre clăcași cu care încheiau învoieli speciale. Havaelele — biruri forfetare — grele și multe neprevăzute și nemărginite, atât ca număr cât și ca greutate, împovărau mai mult pe țărani decât birurile fixe, de aceea, ei încheiau cu stăpînul moșiei învoieli prin care se obligau să-i plătească o sumă de bani și să-i presteze anumite munci; în schimb, boierul plătea pentru ei havaelele impuse. Astfel, boierii au găsit și în aceste învoieli posibilitatea de a-și mări veniturile, precupeișindu-și trecerea de care se bucurau pe lîngă domnitorul țării.

În secția manuscrise a Bibliotecii Academiei R.P.R., am găsit două acte de învoială de acest gen: unul este din anul 1820, încheiat între vornicul Roset și 12 țărani de la moșia sa Scheia ², în care, pentru havaelele plătite pe un an, se obligă să-i plătească 1 800 lei și să presteze unele munci; celălalt este din anul 1822, între vornicul Roset și 20 de țărani de la Hoisești. Prin acest act ei se învoiesc pe un an să-i are boierului 9 ha de pămînt, să-i cosească 71 ha jumătate de iarbă, pe care să o ducă la Iași cu carele și cu boii lor, să facă fiecare dintre ei cîte o zi de clacă etc. Se menționează în act că acești 20 de scutelnici vor avea avantajele pe care le au și ceilalți scutelnici boierești.

Tiganii de pe moșie erau utilizati de regulă în treburile de pe lîngă casă și erau scuși de boieresc și de dijmă. La Hoisești se vede treaba că loturile de pămînt țigănesc nu le asigurau un minimum de trai, fiindcă și aflăm făcînd datorii bănești la moșier.

Moșia Hoisești se lucra prin exploatarea acestor patru categorii de locuitori pe baza relațiilor feudale. În foarte mică măsură stăpînul întrebuintă și munca salariată, sezonieră sau permanentă și în cazuri cînd se cerea o calificare specială.

Din analiza modului în care se administra moșia Hoisești, tragem următoarele concluzii:

1) din întreaga suprafață a moșiei, aproximativ 60 % — culturi boierești și țărănești — erau destinate agriculturii.

Semănăturile făcute îndestulau trebuințele gospodăriei moșierești și numai un procent redus era destinat pieței. Exploatarea rudimentară a pămîntului, bazată pe mijloace și relații de producție feudale, nu permitea dezvoltarea unei culturi intense. Nicolae Bălcescu, contemporanul acestor stări de lucruri, deplîngea starea agriculturii de atunci: « Partea cea mai cultivată este încă foarte rău, căci agricultura se află în pruncie, plugul, singura mașină ce cunoaștem, este în starea lui primitivă. La noi, ca la sălbateci, se mulțumesc a zgâria pămîntul ... spre a-l face să producă oarece ... țărani, care lucrează silici, lucrează rău și astfel se cheltuiesc o mulțime de brațe cu puțin folos » ³.

¹ Condică, fila 42 verso.

² Bibl. Acad. R.P.R., mss., pach. XXVI, doc. 156.

³ N. Bălcescu, *Opere*, Ed. Acad. R.P.R., Buc., 1953, vol. I, p. 279.

2) Economia naturală pe care se baza gospodăria moșierească suferă transformări, prin pătrunderea elementelor capitaliste; munca salariată, deși pe scară redusă, este necesară în dezvoltarea procesului de marfarizare a produselor de pe moșie.

3) Deși mijloacele folosite în exploatarea pământului scădeau mult rentabilitatea lui, moșia Hoisești aducea un beneficiu anual bogat, contribuind astfel la acumularea de capitaluri în miliile stăpînului său.

CONTRIBUȚIE LA ISTORIA EXPEDIȚIILOR DE LA AZOV (1696-1699)

DE

G. S. ARDELEANU (Cluj)

Sfîrșitul secolului al XVII-lea coincide pe plan politic cu o profundă schimbare în raportul de forțe dintre statele Europei centrale și răsăritene.

În timp ce imperiul otoman, cu toate succesele vremelnice dobîndite în deceniul al optulea al secolului al XVII-lea, pornise pe panta decăderii economice și politice, la hotarele sale se ridicau viguros puternice state europene: Austria și Rusia. Prima, înlăturată din competițiile politice ale Europei occidentale, tinde să se despăgubească prin expansiune teritorială și economică spre miazăzi și răsărit. Rusia, transformată într-un puternic stat național, trecuse sub conducerea lui Petru I la rezolvarea principalelor sarcini de politică externă care stăteau în fața ei, legate de lupta pentru ieșirea la mare¹.

Petru I, personalitate grandioasă în istoria Rusiei și în cea universală, moștenise două probleme nerezolvate de înaintașii săi: așa-zisa « chestiune orientală » și cea nordică, suzedăz. Rezolvarea lor era condiția principală a existenței statului rus, care, fără ieșire la mare, era sortit înăbușirii economice și transformării sale într-o semicolonie a apusului. Trecind la rezolvarea acestor probleme, Petru I continuă cu mijloace militare și diplomatice mai perfecționate — conjugate cu o nemaiînlănită perseverență și energie — politică predecesorilor săi, dobândind succese strălucite în această direcție².

Politica Rusiei față de imperiul otoman a fost determinată de necesitatea ieșirii la Marea Neagră. Marea Neagră transformată într-un lac turcesc³ trebuia redată navegației libere. Era necesar să fie cucerit ceea ce « era absolut necesar pentru dezvoltarea normală ... a țării »⁴, adică o ieșire la Marea Azov și Marea Neagră, atât pentru stabilirea de relații economice cu alte țări, cât și pentru asigurarea securității granițelor sudice: gurile Dunării, Niprului și ale Bugului și strîmtoarea Kerči, care nu puteau fi părăsite « în mânile tilharilor nomazi

¹ Cf. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, Gotha, 1855, vol. III, passim; Übersberger H., *Russlands Orientpolitik*, Stuttgart, 1913, p. 49 și urm.; *Ocerki istorii SSSR, Period feodalizma*, Moscova, 1954, p. 15—16 și *ibidem*, articuloului lui S. A. Feigina, *Azovskie pohodi i vnešnjaia politika 1695—1699*, p. 432—433.

² G. S. Ardeleanu, *Știri privitoare la istoria țărilor române, în corespondență împăratului Rusiei, Petru I*, în *Studii și cercetări de istorie medie*, I, 1950, p. 184—187.

³ M. M. Bogoslovski, *Petr I*, vol. III, 1946, p. 336.

⁴ K. Marx, *Secret Diplomatic History of the 18th. Century*, Londra, 1899, p. 97, citat după *Ocerki istorii SSSR*, p. 15.

tătari ¹ și în cele ale turcilor. Petru I își propusese să ducă mai departe alianța împotriva Turciei și expedițiile din Crimeea ale lui V. V. Goljîn. Un aspect al luptei împotriva imperiului otoman a fost și expediția de la Azov (1695–1696).

Expedițiile de la Azov reprezintă de fapt o nouă fază a războiului dintre Rusia, Polonia, Austria și Venetia împotriva Turciei pe teritoriul rusesc. Scopul principal era cucerirea Azovului, puternică fortăreață turcească de la gurile Donului, ocupată la 1471 de turci și care stătea în calea vechiului drum rusesc de pe Don, spre Marea Neagră și era pilonul cel mai însemnat al stăpînirii turcești pe pămînturile din această regiune ale Rusiei. Expedițiile s-au terminat în anul 1696 cu capitularea Azovului.

Cucerirea Azovului a fost un eveniment de o importanță internațională. Preludiu al strălucitei victorii de la Poltava și al șirului întreg de victorii dobândite de Rusia sub Petru I, ea a întărit influența statului rus în politica europeană, jucind totodată un rol de seamă în istoria armatei militare ruse. Căderea Azovului a fost prima victorie cucerită prin eforturile comune ale armatei și flotei ruse. Ea a constituit un imbold pentru organizarea flotei maritime rusești și a armatei regulate, iar experiența luptelor pentru Azov a fost mai tîrziu cu succes folosită în opera de reorganizare și perfecționare a forțelor armate rusești ².

Expedițiile de la Azov, prin reușita lor, au impresionat adînc pe contemporani, trezind în inimile popoarelor supuse împériului otoman o licărire de nădejde pentru eliberare. Cronicarul Radu Greceanu înregistrează și el în a sa cronică a Țării Românești senzația produsă la Poartă de înfringerea turcilor la Azov și schimbarea planurilor militare ale sultanului Mustafa al II-lea ca urmare a victoriei dobândite de ruși ³. Interesant pentru istoria țării noastre e și faptul că la prima expediție de la Azov a participat în calitate de traducător, spătarul Nicolae Milescu care, alături de învățătii români ca Dimitrie Cantemir, Petru Movilă și alții și-a însușit cultura rusească, îmbogățind și împlinind astfel opera sa de scriitor și învățat ⁴.

★

Prima expediție pentru cucerirea Azovului (1695) se terminase cu insucces. Cauza principală a acestui insucces consta în lipsa unei flote care să fi împiedicat ajutorarea Azovului pe mare, de către turci. La aceasta se mai adăuga: lipsa unui comandament unic, a unei colaborări intense între forțele atacatoare, insuficiența pieselor de artillerie ⁵ și, alături de altele, lipsa de ingineri și mineri pentru a organiza din punct de vedere tehnic lucrările de asediu și a înfăptui lucrările de minare a fortificațiilor turcești ⁶.

¹ K. Marx, *op. cit.*, citat după *Bolskaia Sovetskaia Enziklopedia*, vol. I, p. 530.

² Dintre lucrările consacrate direct sau tangențial expedițiilor de la Azov menționăm: Beyer, *Begebenheiten von Azow*, trad. în l. rusă în 1782; M. M. Bogoslovski, *Petr I, Materiali deia biografii*, vol. I, Moscova, 1940; Elagin, *Istoriia russkogo flota. Period Azovskii*; Gordon's *Tagebuch III*, sau în *Opit trudov volinogo rossiiskogo sobrania pri Moskovskom Universitete IV*, sub titlul: *Jurnal generala Gordona*; Jitcov K, *Istoriia russkogo flota, Period Petrovski (1672–1725 g.g.)*, S. Pb, 1912; Lunin B. V. și Potapov N. I., *Azovskie pohodi Petra I (1695–1696)*, Rostov na Don, 1940; *Pohod boiarina i Bolisogo polka voievodi A. S. Seina k Azovu, vzatiie ovsego i Liutika goroda*, ed. de V. Ruban, S. Pb, 1773; *Pohodnii jurnal 1696 goda*, S. Pb, 1853; Posselt, *Lefort*, II; *Skazanie ob osade Azova*, în *Drevnaia Rossiskaiia violiofika*, XVI, și altele. Dintre acestea, lucrarea lui M. M. Bogoslovski epuizează aproape întregul material cunoscut pînă azi.

³ Vezi *Viața lui Constantin vodă Brincoveanu de Radu vel logofăt Grecianu*, ed. de Stefan D. Grecianu, București, 1906, p. 64, 74, dar îndeosebi p. 76: «... cum viind împăratul Moscului, țar Petru însuși cu putere mare asupra Azocului (Azovului – n.n.) și înconjurîndu-l cu război, n-au mai putut nici turcii ce să-află acolo, nici tătarii să-i stea împotrivă, și cu sabia l-au luat. Care veste la mare turburare și grije au adus și pre împăratul (sultanul Mustafa II – n.n.) și pre tote căpeteniile cele mari, cit nimică n-au mai zăbovit împărăția la Belgrad...», (e vorba de retragerea la vesteau căderii Azovului, a trupelor turcești trimise împotriva austriecilor – n.n.).

⁴ Cf. Al. Grecu, *Despre legăturile lui Nicolae Milescu Spătarul cu Rusia*, în «Studii», an III (1950), nr. 1, p. 119.

⁵ *Ocerki istorii SSSR*, p. 434.

⁶ M. M. Bogoslovski, *Petr I*, vol. I, p. 271.

Insuccesul expediției din 1695 a determinat pe Petru I să treacă cu și mai mare energie la reluarea operațiilor militare în anul următor. Sarcina ieșirii la mare rămînea una dintre cele mai însemnate, și sforțări noi au fost depuse pentru rezolvarea ei¹. Petru I își îndrepta atenția principală în direcția întemeierii flotei ruse. De asemenea, să asigure un comandament unic, care să coordoneze acțiunile forțelor terestre cu cele maritime.

Dintre măsurile luate de către Petru I pentru pregătirea celei de-a doua expediții de la Azov face parte și asigurarea unui număr de tehnicieni pricopuți în lucrările de fortificații și de minare. În acest scop țarul se adresase lui Leopold I, împăratul Germaniei, ca să-i trimită oameni cu experiență în asemenea lucrări. Leopold I satisfăcu cererea lui Petru I, trimițind în Rusia pe căpitanul de marină (*Stück Obrister*) Kazimir de Krage, pe inginerul șef Anton de Laval, pe inginerul șef Ernst Friederich conte de Borgsdorf, împreună cu minerii Heinrich Lorentz, Johann Hoff, Anton Koch, Franz Terier, Joseph Silierer și cu subofițerii de artilerie (*Constabeln*) Lorenz Schmidt, Lorenz Urban și Joseph Ortoia².

După cum am văzut, printre specialiștii trimiși de la Viena se afla și inginerul Borgsdorf. Acesta, după o sedere de mai bine de trei ani în Rusia, a consemnat în *Relation von Moscovien*³ — un fel de memorii întocmite la 1699 — ceea ce făcuse și văzuse în Rusia între anii 1696—1699. Deși această lucrare nu are valoarea unui jurnal și a fost întocmită atât din memorie — cum dovedesc unele inadvertențe —, cit și pe baza unor note luate în acești ani, ea constituie un izvor necunoscut pentru istoria Rusiei de la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Borgsdorf se ocupă de trimiterea sa în Rusia, de expedițiile de la Azov și de aportul său personal la fortificarea Azovului, de situația în care a găsit imperiul rus la sosirea sa, de întinderea și geografia sa fizică, de creștinismul rus, de nobilime și cîrmuire, de poștă și corespondență, de justiția rusească, de diferite curiozități privind persoana lui Petru I, de apărarea naturală și de lucrările de fortificare ale Rusiei, de puterea ei militară și de flota rusă, de Ucraina și de altele. La sfîrșitul lucrării sale, Borgsdorf a anexat nouă hărți (schițe și proiecte) privind fortificarea Azovului înainte și după asediu, fortificațiile de la Taganrog, Sevsk (Siewsko), Kiev, construirea unui

¹ *Ocerki istorii SSSR*, p. 440.

² *Gordon's Tagebuch*, III, p. 50 și 53, după M. M. Bogoslovski, *Petr I*, vol. I, p. 327, cu numele stîlcit *Grage* în loc de *Krage*. După *Pamiatniki diplomaticeskie snosennii drevnei Rossii s derjavami inostrannimi*, S. Pb, 1867, vol. VIII, col. 25, ar fi vorba nu de unsprezece, ci de douăsprezece persoane, din Transilvania și Ungaria. După afirmația lui I. I. Golikov, *Deiania Petra Velikogo mudrogo preobrazitelia Rossii*, Moscova, 1837, p. 95: Schmidt și Urban (poate Orban,-n. n.) ar fi și ei ingineri, ceea ce nu corespunde realității. Și Golikov stîlcește numele lui Krage, dindu-i forma de *Desarg*. După Borgsdorf erau de fapt treisprezece: trei ingineri, șapte minierei imperiali și trei artiștri (cf. și *Pisma i bumagi imperatora Petra Velikogo*, citat în continuare *P.i.b.*, vol. I. (1688—1701) S. Pb, 1888, p. 104, scrisoarea lui Petru I către Leopold I, din 7 august 1696).

³ Titlul manuscrisului este: *Relation von Moscovien, Erfahrungen von Beschrieben durch Ernst Friederich Baron von Borgsdorf, Röm, Kayl. Ober Ingenieur, 1699. Eingetheilt in zweyen Büchern und jedes in seine gewisse Capitteln wie folget*. El se alfă sub nr. III-63, la Bibl. Battyanenum din Alba-Iulia, fiind scris pe hirtie și având 172 file (337 p. scrise), format în 8°, legat în carton. *Relation vom Moscovien* nu este înregistrată în literatura istorică consacrată istoriei Rusiei de la sfîrșitul sec. XVII. Borgsdorf este cunoscut numai ca autor a două lucrări înaintate țarului Petru I cu prilejul victoriei de la Azov: *Fortăreața victorioasă cu prilejul fericitei felicitări pentru glorioasa victorie asupra Azovului și Metode militare verificate despre felul în care se pot lua cu forța fortărețe dușmane* (cf. *Ustrelóv, Istoria tarstvovania Petra Velikogo*, vol. III, p. 456, după *P.i.b.*, I, p. 812 și *Ocerki istorii SSSR*, p. 674) — lucrări care au cunoscut două ediții. În ce privește istoricul acestui manuscris, nu cunoaștem nici un fel de amănunte despre imprejurările în care a ajuns el de la Viena la Alba Iulia. De asemenea, nu posedăm nici un fel de date biografice despre autorul său Borgsdorf, în afară de cele arătate în *Relation von Moscovien*, nici despre faptul dacă manuscrisul e original sau copie. Totuși, după grafie și stil lucrarea datează de la sfîrșitul sec. XVII sau cel mai tîrziu de la începutul sec. XVIII. Manuscrisul e menționat la Beke A, *Index manuscriptorum Bibliothecae Battyanayanae Dioecesis Transsylvaniae*, 1871 și Varju E, *A Gyulafejervari Battyanayanae Konyvtar*, Budapest,

port pe rîul Mius etc. Aceste valoroase schițe și hărți (*figur-blätter*) s-au pierdut, în schimb s-au păstrat o serie de « explicații speciale »¹ la aceste hărți, anexate la finele lucrării sale.

În studiul de față ne oprim numai asupra datelor oferite de Borgsdorf privind expedițiile de la Azov. Cu toate că unele amănunte sunt cunoscute și din alte izvoare, sau mai bine precizate în alte izvoare, totuși datele oferite de Borgsdorf constituie un prețios apor nu numai la studiul evenimentelor din 1696, ci și la studierea istoriei artei militare și îndeosebi a celei de fortificații în Rusia de la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

În Rusia existau numeroși ingineri și artiștri atât ruși, cât și străini, după cum arată Borgsdorf², totuși, era insuficient numărul oamenilor cu experiență, care să organizeze un asediu după toată regula artei de fortificații de atunci, adică o așa-zisă « *Ceremonial-Belagerung* », cum îi spune Borgsdorf. Nu trebuie uitat că Azovul fusese transformat de turci într-o din cele mai puternice fortărețe. El era înzestrat cu trei rînduri de fortificații: cea din exterior, sub forma unui val de pămînt, cu șanțuri și palisade; cea de la mijloc, din piatră, cu bastioane, iar în interior o citadelă de piatră. La trei verste de Azov, pe ambele maluri ale Donului, au fost ridicate două bastioane de piatră (*kalanci*)³, cu tunuri, cucerite de ruși în iulie 1695, iar pe Donețul Mervili, affluent din nord al Donului, citadela de piatră Liutik. Prin urmare accesul pe Don spre Azov era închis, în timp ce garnizoana turcească își menținea liberă comunicația pe mare⁴.

Am văzut că pentru a ajuta la operațiile de asediu ale Azovului au fost trimiși din Viena la sfîrșitul lui februarie 1696 grupul pomenit de ingineri, mineri și artiștri. Comisarul general militar Donat Heusler, conte de Beidrscheims, ordonă lui Krage, Laval și Borgsdorf să pornească prin Ungaria pînă la Eperjes, de unde să ia cu ei artiștri și mineri, iar de acolo — prin Lvov și Kiev — să pornească în linie dreaptă spre Azov. Deși ei se adresaseră consilierului militar aulic, contelui Filip Cristof Breuner, să li se îngăduie să pornească pe un alt traseu, prin Silezia, Wrocław, Varșovia, Smolensk, Moscova, nu li se aproba această cerere. La începutul lui martie 1696 ei pleacă din Viena, ajungînd la 21 martie la Eperjes, unde li se asociază șapte mineri făcînd parte din armata imperială și trei artiștri și armurieri (*Feuwerker und bücksenmeister*). Grupul ajunge la Varșovia la 11 aprilie. Aici ei sunt aşteptați de rezidentul Boris Mihailovici și își continuă călătoria lor prin Lituania, Belarusia peste Smolensk, părăsind deci traseul indicat la Viena și ajungînd la 9 iunie la Moscova⁵. La 10 iunie ei se prezintă la cancelaria soliilor (*Posolski pricaz*) și după ce primesc bani și cele necesare, pleacă la 18 iunie din capitală, ajungînd în 26 iunie la Voronej. Borgsdorf este uimit de activitatea desfășurată în această localitate pentru construirea primei flote rusești și exclamă: « Aici se realizează cea mai mare operă de înarmare a vaselor de război din aceste vremuri »⁶. Pornind de la Voronej la 28 iunie, ei călătoriră pe Don și ajunseră la 10 iulie⁷ la Azov. Înaintea lor cu cîteva zile au sosit și inginerii Georg Ernst Reisen și David Henric Holzmann

1899. Din corespondență păstrată în arhiva direcționii Bibliotecii Bathyanum rezultă că manuscrisul a fost împrumutat în 1934—1935 de dr. Winis Nandor, bibliotecar la Biblioteca Universității din Pecs. Nu stim dacă dr. Winis a publicat sau nu ceva în legătură cu acest manuscris. Asupra manuscrisului ne-a atras atenția colegul. I. Dani, căruia îi mulțumim pe această cale.

¹ Special *Erklärung etlicher Moscovitischer figur Blätter*, p. 314 — 337.

² *Op. cit.*, p.6.

³ Termen rusesc provenit din cuvîntul arab *kal'a* = bastion, fortăreață (cf. B.S.E. 19, sub voce).

⁴ Sl. A. Feigina, *op. cit.*, p. 437.

⁵ Bogodlovschi, *op. cit.*, vol. I, p. 327, indică 30 mai ca data sosirii lor la Moscova.

⁶ *Allde die grösste Zürüstung der Kriegsschaffen der Zeith anstelle ist . . .*, în *op. cit.*, p. 12.

⁷ Aici credem că intervine un lapsus în datarea dată de Borgsdorf; el notase greșit 20 iulie în loc de 10 iulie, după cum rezultă din scrisoarea lui Petru I către Leopold I, din 7 august 1696 (cf. *P.i.b.*, vol. p. 105 și *Pamiatniki*, VIII, col. 276), aceasta fiind data sosirii lor la Azov.

trimiși împreună cu cîțiva artileriști de Frederic al III-lea, electorul de Brandenburg¹ și cîțiva artileriști din Olanda², aflați în slujba rusească.

Am arătat ce reprezenta în sine fortăreața Azov. Să vedem, în linii generale, tabloul lucrărilor de fortificare de la Azov în ajunul sosirii inginerilor imperiali și mai ales tabloul lucrărilor de asediul din această perioadă.

Încă în iunie 1695 fuseseră cucerite cele două forturi de piatră (*kalanci*)³, precum și două valuri care înconjurau Azovul pe uscat⁴. La 11 iunie 1696, Azovul era înconjurat de armata rusească⁵. La 3 iulie 1696 valul, a cărui construcție începuse mai înainte, se apropiu de Azov și au fost începute în trei locuri lucrările de minare a fortăreței⁶. În scrisoarea lui Petru I din 11 iulie 1696 către dogele Venetiei, Silvestro Valier se arată că cele două « kalanci » — localitatea Kazikermen, precum și alte trei localități (*gorodki*), ce deschideau « cale liberă oștirilor noastre și porțile spre Marea Neagră, prin Don și Nipru »⁷ — se aflau deja în mîinile soldaților ruși. Prin urmare, căderea Azovului ar fi urmat și aşa, mai ales că acțiunile trupelor terestre erau sprijinate pe mare de flota rusească, care împiedica aprovizionarea fortăreței de către turci⁸. Este deci exagerat să se atribuie un rol hotărâtor aportului adus de inginerii străini la asediul Azovului, cum încearcă unii istorici⁹. Încă înainte de sosirea inginerilor din armata imperială, comandanții trupelor terestre P. I. Gordon și A. S. řein inspectează locurile pe care urmău să se ridice contravalățiile și circumvalățiile¹⁰, primele pentru a împiedica ieșirea din fortăreață a garnizoanei asediate, celealte pentru a împiedica ajutorarea și aprovizionarea pe uscat a armatei asediate. La 8 iunie 1696, utilizîndu-se vechile tranșee și liniile de legătură dintre ele, redutele și bateriile¹¹, au fost ridicate tranșee paralele — *approches* — ce deservau unificarea liniilor de atac¹². La 16 iunie 1696 Azovul era definitiv înconjurat pe uscat și pe mare¹³. Au fost ridicate pe Don, mai jos de Azov, două cetăți de piatră (*zemiantie gorodki*), iar a treia, dincolo de Don, în fața Azovului¹⁴. Sé trecu, la 23 iunie, la înălțarea unui val care se aprobia mereu de șanțul inamic pe care urma să-l umple pentru a permite atacul direct al Azovului¹⁵. Acest val atinsese în cîteva zile în înălțime valul turcesc, întrecîndu-l chiar și permitînd astfel tirul de sus în jos al artilleriei, peste întăriturile turcești. Cind aceste pregătiri pentru asaltul Azovului erau aproape terminate, atunci sosiră, la 25 iunie, inginerii Resen și Holzmann, împreună cu minerii Schüster, Kobert, Hack și Kiesewetter, trimiși de Frederic al III-lea, iar la 10 iulie 1696 inginerii și minerii armatei imperiale.

Aceștia inspectează tranșele și minele și desemnează poziția bateriilor pentru a distruga bastionul unghiular al fortăreței Azov¹⁶. La 15 iulie valul ridicat de ruși acoperea în mai multe locuri șanțul inamic, apropiindu-se de valul turcesc și creînd condiții favorabile pentru asalțul fortăreței.¹⁷ Acestea sunt datele existente privitoare la desfășurarea asediului Azovului pînă pe la mijlocul lui iulie 1696.

¹ *P.i.b.*, p. 86.

² Cf. Golikov, *op. cit.*, p. 95.

³ *P.i.b.*, p. 40, 42.

⁴ *Ibidem*, p. 35—37.

⁵ *Ibidem*, p. 71.

⁶ *Ibidem*, p. 77—79.

⁷ *Ibidem*, p. 82.

⁸ S. A. Feigina, *op. cit.*, p. 4 421.

⁹ De exemplu H. Übersberger, *op. cit.*, 55 atribuie căderea Azovului activității inginerilor de artillerie și minerilor imperiali în primul rînd și asaltului cazacilor în al doilea rînd, deși e silit să recunoască că inginerii imperiali « sosiseră totuși tîrziu ».

¹⁰ Bogoslovski, *op. cit.*, vol. I, p. 318.

¹¹ *Ibidem*, p. 320.

¹² *Ibidem*, p. 323.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 324.

¹⁵ *Ibidem*, p. 327.

¹⁶ *Ibidem*, p. 329.

Care era dispozitivul armatei rusești înainte de cucerirea Azovului, după informațiile oferite de Borgsdorf?

Înainte de a trece la descrierea succintă a cuceririi Azovului de către ruși, Borgsdorf redă planul regiunii M. Azovului (*Palus Meotides*) arătând pozițiile ocupate de armata rusă și lucrările de fortificație existente¹. Borgsdorf se oprește asupra următoarelor puncte:

1. Orașul Cerkassî, capitala cazacilor de la Don.

2. Cele două «kalanci» de piatră, ocupate de ruși în 1695. Aceste turnuri au fost bine fortificate de turci, în fiecare din ele încăpeau pînă la 30 de tunuri și cîteva sute de soldați². În afară, înconjurate cu ziduri, cele două «kalanci» aveau în interior cazemate, lojamente, galerii și trepte, toate din lemn; tavanul superior era acoperit cu pămînt; turnurile erau înalte de 56–60 de picioare³, cu trei-patru amplasamente (*Lager-stüken*). Turnurile erau legate între ele peste Don cu lanțuri de fier, pentru a opri evenualele atacuri pe apă.

3. Citașela (*Schloss*) Liutik⁴, pe un braț al Donului. Pentru a opri raidurile cazacilor, turcii au îngrădit accesul cu lunte scufundate, umplute cu piatră și nisip.

4. Azovul cu fortificațiile sale vechi turcești și «blockus»-ul rusesc, înfașitat de Borgsdorf într-o hartă specială (*figur, blat 27*), din nefericire pierdută.

În continuare Borgsdorf redă planul (harta) asediului și pozițiile părților beligerante în următoarea ordine:⁵

1. Fortăreața Azovului în care garnizoana turcească era de două mii cinci sute oameni în momentul retragerii. Borgsdorf arată că această fortăreață așezată pe o înălțime, la Don, avea trei ziduri de piatră și era înconjorată și cu un val.

2. Donul. Deși navigabil, pe cursul său superior pot circula vase de război numai în timpul primăverii, cînd apa crește cu 8–12 picioare, iar în cel inferior cînd crește marea, o dată cu înțețirea vînturilor dinspre Crimes.

3. Brațul navigabil al Donului.

4. Teritoriul net ed, deseori acoperit de apa mării.

5. Cîmpul înalt de peste 50 de picioare, dincolo de orizontul Donului.

6–7. Cele două «kalanci» înconjurate de ruși cu valuri de pămînt, fiecare sănț fiind ocupat de 1 000–1 600 de oameni.

8. Corabia țarului (*Kriegs von Leibs Schiff*) și restul flotei formată din 2 galease, 23 de galere și 4 brandere, cu un echipaj de 4 000 de oameni.

9. Corabia amiralului F. Lefort⁶.

10. Tabăra comandanțului A. S. Ŝein cu 10–15 000 de infanteriști și 6 000–10 000 de călăreți ruși (*national russen*), fiecare regiment fiind format din 600–1 200 de soldați, în total: 12 regimenter de infanterie și 9 regimenter de călărimi⁷.

¹ Planul întocmit de Borgsdorf lipsește. Probabil că nu diferă mult de planul său publicat de Beycr, în *Begebenheiten von Asow*, tradus în l. rusă la 1782 de Tuaber sub titlul *Scurtă descriere a tuturor evenimentelor ce privesc Azovul*. Acest plan a fost publicat și de Bogoslovski, *op. cit.*, vol. I, p. 319, cu legenda indescifrabilă.

² În alt loc Borgsdorf, dă cifra de 1 000–1 600 de soldați. Cifra dată de Golikov, *op. cit.*, p. 90, despre o garnizoană de 6 000 de oameni în cea de-a II-a «kalancea» este exagerată.

³ *Schuh*, probabil renan; în acest caz = 0,314 m.

⁴ *Pamiatniki*, VIII, col. 310; *Liutik gorod*, se află la 2 mile de Azov, pe Donețul Mertvii. A fost cucerit de ruși la 22 iulie 1696.

⁵ Borgsdorf, *op. cit.*, p. 16–20.

⁶ Datele privind flota coincid cu cele oferite de Golikov, *op. cit.*, p. 93; S. A. Feigina, *op. cit.*, p. 441 dă aceleași cifre în afară de echipaj. Despre construirea acestor corăbii cf. *ibidem*, p. 440–441 și *Istoriia voennomorskogo iskusstva*, I, Moscova, 1953, p. 147: fiecare din cele două galease era înzestrată cu 36 de tunuri.

⁷ La Golikov, *op. cit.*, p. 94: 15 000 infanteriști și 10 000 de călăreți.

11. Tabăra lui P. I. Gordon, cuprinzind 19 regimenter de infanterie, adică 12 000–14 000 de oameni¹.

12. Tabăra generalului-major K. A. Rigeman, formată din 6 regimenter de infanterie, în total 5 000–6 000 de soldați².

13. Tabăra lui Mazeppa, formată din cazaci de la Kiev în total 11 regimenter formate din 10 000 de cazaci și 7 regimenter de cavalerie din 6 000 de călăreți³.

14. Tabăra cazacilor de la Don, compusă din 6 regimenter în total 4 000 de soldați⁴.

15. Tabăra artilieristilor și a grenadierilor (*Bombardiren, Constable von Granadierer*) ruși.

16. Tabăra de artillerie.

17. Cîmpul de muniție, lîngă care își aveau cortul tehnicienii imperiali.

18. Tabăra cavaleriei calmuce, în total 500 de oameni, reprezentînd garda țarului.

19. Podul peste Don.

20–21. Șanțuri pentru apărarea podului⁵.

22. Circumvalația taberei cu șanțuri.

23. Contravalalația taberei cu șanțuri.

24. Lucrări pentru apărarea corăbiilor de un atac dinspre uscat (*Schiff verschantzung*), împotriva inamicului în cîmp.

25–27. Liniile de comunicație ale corăbiilor cu tabăra de la Azov: liniile de atac ale lui Gordon și Lefort din anul 1695.

28. Șanțuri rusești cu trei regimenter de infanterie, 1 800 de soldați, 12 tunuri și 17 mortiere.

29. Șanțuri rusești cu 100 de infanteriști, 6 tunuri și 3 mortiere.

30. Fort ruseșc împotriva atacului inamic pe mare⁶.

31. *Approches*, cele din dreapta, mai sus de Azov, păzite de ruși, cele din stînga, mai jos de Azov, păzite de cazaci.

32–39. Baterii a 5, 4, 5, 6, 6, 8, 4 și 14 tunuri.

40. O baterie ridicată la nivelul valului de la Azov, formată din 25 de tunuri, înălțată de căpitanul-inginer Breckel, inutilă după Borgsdorf, un fel de sperietoare pentru inamic.

41–44. Amplasamente (*kesseln*) a 3, 2, 15 și 12 mortiere.

45. Valul de pămînt (*Erdwaltze*), care întrecea cu 4 picioare valul de la Azov. La acest val lucrau zilnic 6 000–10 000 de oameni. El a fost inceput la aproximativ 120 de pași de șanțul fortăreței, într-o linie de *approches* paralele, înăuntru cu 3–4 banchete (*bancetten*) înalte, peste care, fără necesitatea de a face o breșă, rușii puteau ataca valul Azovului ca «peste trepte». Această muncă însăși — spune Borgsdorf — a fost indicată de un cazac de la Don: «toți ceilalți ingineri erau împotrivă, dar eu am încuviințat-o din cauză că am văzut că rușii preferă să lucreze»⁷ decit să moară. Acest rezultat al unei munci titanice, creație a talentului militar al unui singur soldat rus a fost — după Borgsdorf — ceea ce a însăși împotrivat pe inamic și l-a silit să capituzeze⁸.

¹ La Golikov, *op. cit.*, p. 24: 14 000 de soldați; la Bogoslovski *op. cit.*, vol. I, p. 283–284: 14 117 soldați.

² La Golikov, *op. cit.*: 7 000 soldați; la Bogoslovski, *op. cit.*: 10 477 soldați — cifra stabilită probabil inițial și nu cea de pe cîmpul de luptă.

³ Aceleași cifre sunt date și de Golikov, *op. cit.*, p. 94; la Bogoslovski, *op. cit.*, vol. I, și Feigina *op. cit.*, p. 441: 15 000 soldați.

⁴ La Bogoslovski, *op. cit.* și la Feigina, *op. cit.*: 5 000 de soldați.

⁵ Golikov, *op. cit.*, p. 94: două șanțuri.

⁶ Cf. *Istoriia voenno-morskogo iskussstva*, p. 149: harta privind colaborarea flotei și armatei terestre ruse în expediția de la Azov din anul 1696.

⁷ Borgsdorf, *op. cit.*, p. 21.

⁸ Bogoslovski, *op. cit.*, p. 324 și 326 nu redă acest amănunt arătînd numai că el s-a făcut la «rugămintea gradelor superioare». Valul a început să fie construit la 23 iunie 1696.

La acest plan general al desfășurării asediului fortăreții Azov, Borgsdorf adaugă și cîteva date privind lucrările de minare. La indicația sa au fost așezate trei mine pentru a alunga pe inamic « sub pămînt » și pentru a-l împiedica să arunce în aer valul mobil și bateria de pe înălțime. Galeriile minelor trebuiau conduse astfel: prima, de Laval, cu minerii imperiali; a doua, de inginerii din Brandenburg; a treia de un inginer rus. Galeria minei ce se lucrasă sub supravegherea lui Laval, nefiind destul de adîncă s-a prăbușit în urma tirului unui tun așezat peste locul de minare de către colonelul de Krage și, rămînind descoperită, a fost atacată de turci. A fost ucis un miner imperial.

Borgsdorf, care caută să-l prezinte pe Laval într-o lumină defavorabilă, corespunzătoare se pare realității, își atribuie conceperea planului general de ofensivă pe care l-a comunicat lui Lefort, care l-a acceptat și l-a pus în practică. Acest plan constă în următoarele: valul mobil nu trebuia continuat peste valul întregului fort al fortăreței, ci numai pînă la valul celor trei bastioane așezate în front plat (*in Platter Fronte liegenden drey Basteien*), deci nu pînă la curtine, pentru a se realiza astfel o ofensivă în trei locuri și a pătrunde în cetate.

În continuare, Borgsdorf se oprește pe scurt asupra capitulării Azovului, menționînd evenimente de altfel bine cunoscute. La 18 iulie cazaciile atacă bastionul din colț, alungînd de acolo pe turci. Se duc tratative. La 19 iulie la orele 5 a.m. începe retragerea garnizoanei turcești din orașul predat în mîinile armatei ruse. Borgsdorf menționează și una din condițiile puse de ruși, cunoscută de altfel: se cerea predarea căpitanului Jacob Janssen, care comandase în 1695 artleria rusească¹ și fugise la turci, trădînd importante secrete militare. Bucuria în legătură cu predarea lui Janssen a fost aproape tot atât de mare ca și cucerirea Azovului²: el era socotit de mulți ca vinovat pentru insuccesul expediției din 1695.

La 30 septembrie armata rusă s-a întors la Moscova. Intrarea triumfală în Moscova prin porțile de triumf ridicate la *Kamenii Most*, este descrisă de Lefort într-o scrisoare adresată în străinătate³. Totuși, merită să fi reținută și descrierea amănunțită dată de Borgsdorf acestui eveniment, cum nu-l văzuse încă Moscova. Descrierea dată de Borgsdorf diferă întrucîtiva de cea a lui Lefort. Să-l lăsăm pe Borgsdorf să vorbească.

Intrarea lui Petru I în Moscova a avut loc la 10 octombrie. La distanță de o milă de capitală așteptau 18 000 de soldați ruși. Intrarea se desfășură astfel:

În frunte se aflau cîteva calești goale cu caii duși de căpăstru, cărora le urma patriarhul, (probabil M. M. Zotov – n. n.) într-o caleașcă. Apoi urmău 16 cai duși de căpăstru, generalul Lefort într-o sanie, în haine nemîștești; apoi urma țarul pe jos, cu partizana (*der partisan*) în mînă, conducînd în calitate de căpitan prima companie de infanterie; urmău 19 steaguri cu 1 560 de infanteriști, 2 steaguri a 34 de marinari, parte pe jos, parte călare; apoi veneau 2 trîmbițiști, 2 tobosari cu un steag, garda personală cu 30 de oameni călare, în zale cu sabie, arcuri și săgeți; o caleașcă goală trasă de 6 cai; urmău 8 cai duși de căpăstru, 2 surlași (*Schallmeyen*) călări, 8 tobosari călări, 12 trîmbițiști călări, îmbrăcați jumătate în roșu și jumătate în galben; urma un steag dus călare, o caleașcă cu 6 cai însotită de lăncieri (*picquenirer*), 15 călăreți în zale; urma comandanțul suprem Şein, călare, însotit de ofițeri străini; apoi veneau 16 steaguri de artileriști (*Constable*) fiecare format din 90 de oameni; din nou cîteva calești goale, apoi 5 cai duși de căpăstru și 50 de călăreți, 42 de grenadieri și în urma lor 8 surlași; urmău 84 de infanteriști, 4 steaguri de infanterie a 224 de soldați cu muschete și *pantzerstechern*; urma o spînzurătoare dusă pe patru roți, de care era legat Jacob Janssen în lanțuri și cu funia la gît, în îmbrăcămintă turcească, pe piept cu o tablă pe care scria în limba rusă « ticălos », însotit fiind de doi călăi care îl țineau cu frînghii de gît; apoi urmău 88 de infanteriști, 4 steaguri de *pantzerstechern*, cîte 77 de infanteriști, 55 de grenadieri, 24 de lăncieri, 12 cu *spring stöcken*, 10 surlași, 104 mușchetari cu alebarde (*krumen hucken*); apoi veneau

¹ Golikov, *op. cit.*, p. 91.

² Bogoslovski, *op. cit.*, p. 332 și 334.

³ Posselt, *Lefort*, II, după Bogoslovski, *op. cit.*, p. 352–353.

5 steaguri de *pantzerstechern*, cîte 66 de soldați, 172 de infanteriști, din nou 4 steaguri de *pantzerstechern*, cîte 70 de soldați, apoi 90 de infanteriști, 3 steaguri de gardă cu 112 muschetari și 42 de lăncieri, din nou 3 steaguri cu 36 *pantzerstechern* și 42 de mușchetari, apoi 36 de grenadieri, 12 surlași, 84 de mușchetari, 4 steaguri de *pantzerstechern*, cîte 104 de soldați și 96 de mușchetari; apoi urmau 11 surlași, 72 de mușchetari, 4 steaguri cu 78 de lăncieri și 78 de mușchetari; urmau 24 de soldați din gardă, 84 de mușchetari, 4 steaguri cu 78 de lăncieri, 192 de mușchetari, apoi 4 steaguri cu 72 de lăncieri și 104 mușchetari pe urmă venea generalul Gordon călare, însotit de ofițeri și ei călări; apoi urmau 48 de mușchetari, 5 cai duși de căpăstru de 10 oameni îmbrăcați turcește, urmati de 23 de mușchetari, 20 de lăncieri, 12 flautiști îmbrăcați turcește, 12 mușchetari îmbrăcați turcește, 42 de mușchetari, 48 de lăncieri, 6 steaguri, 48 de lăncieri, 60 de mușchetari, apoi veneau 14 surlași, 72 de mușchetari; 42 de lăncieri, urmati de 5 steaguri, cîte 48 de lăncieri și 108 mușchetari, din nou 48 de mușchetari în îmbrăcămintă roșie; pe urmă veneau 8 surlași, tobosari cu 2 tobe aurite, 60 de mușchetari, apoi trei stegauri cu 48 de lăncieri și 96 de mușchetari, din nou 3 steaguri cu 72 de lăncieri și 24 de mușchetari, urmati de 90 de mușchetari; pe urmă 12 surlași, 4 steaguri cu 78 de lăncieri și 120 de mușchetari, 4 steaguri cu 84 de lăncieri și 138 de mușchetari, 3 steaguri cu 48 de lăncieri și 108 mușchetari, apoi 3 steaguri, 48 de lăncieri, 66 de mușchetari, din nou 12 lăncieri, 12 mușchetari, 12 *Springstöck*, urmati de 3 steaguri, 12 surlași, 8 *Springstöck*, 12 mușchetari și lăncieri urmati de 3 steaguri de mușchetari și lăncieri, în total 150, amestecați și 24 de lăncieri separați; urmau 3 steaguri de mușchetari și lăncieri și în cele din urmă 3 steaguri cu 144 de mușchetari și lăncieri încheiau intrarea triumfală. În total erau 11 regimete de infanterie, adică vreo 9 000 de oameni, la intrarea triumfală au participat însă numai 6 843 de oameni. Acest alai trecu prin Moscova pînă la «sloboda» germană. După terminarea acestei parăzi, soldații se mprăștiară, iar țarul luă masă la generalul Lefort¹. La 17 octombrie², la o jumătate de milă de Moscova, a avut loc tragerea pe roată și decapitarea trădătorului Jancsen, al cărui trup fu lăsat pradă animalelor.

Îndată după cucerirea Azovului, la 20 iulie, Petru I porunci să se treacă la reconstruirea și fortificarea sa. Dar marele om de stat era preocupat nu numai de planul de a întemeia pe țărmul nordic al mării Azovului un fort militar și de a fortifica Azovul. Petru I se gîndeau totodată la planul, gigantic pentru acele vremuri, de a construi un canal navigabil care să unească Moscova — inima Rusiei — cu Marea Neagră și Marea Caspică.

Laval, împreună cu alți trei ingineri și cu minerii, primiră ordinul de a repara valurile și zidurile sparte și de a fortifica Azovul, în timp ce lui Borgsdorf, lui Breckel³ și inginerului i brandemburghez Rehl (Resen?) li se ordonă de către Lefort să plece la Moscova.

La 23 iulie inginerii au înaintat planul viitoarelor fortificații. Deoarece înfăptuirea acestora necesita mult timp, se trecu mai întîi la refacerea vechiului val de pămînt, la ridicarea unui val la mare, înzestrat la colțuri cu bastioane⁴. Lucrările au fost terminate la 13 august și la Azov a fost lăsată o garnizoană de 8 306 oameni⁵.

Borgsdorf, în textul explicativ al hărților și proiectelor sale se ocupă și de problema fortificațiilor de la Azov, după cucerirea acestuia de către Petru I. El arată că toate valurile Azovului, în partea lor dinspre oraș erau acoperite la un cot grosime cu lemn, stufo și pămînt și că ele oferiseră un bun ascunzîș în fața tirului artilleriei rusești. Borgsdorf se miră că Laval

¹ Borgsdorf, *op. cit.*, p. 27—32.

² După I. A. Jeleabujski, *Zapiski*, S. Pb., 1840, p. 44, Jancsen ar fi fost executat la 7 octombrie.

³ În P.i.b., I, p. 601, după *Dnevnik Gordona*, partea a III-a, p. 60, se arată că Laval și Breckel ar fi trecut în ziua de 25 iulie la fortificarea Azovului. Or, după Borgsdorf rezultă că Breckel plecase împreună cu el la Moscova.

⁴ Bogoslovski, *op. cit.*, p. 336—337 și *Pamiatniki*, VIII, col. 310—311.

⁵ *Ibidem*, p. 339—340; Bogoslovski, *op. cit.*, p. 25: 10 000 de oameni ca și în *Pamiatniki*, VIII, col. 310—311.

care conducea lucrările de fortificație n-a ținut seama de o asemenea situație favorabilă¹. În ce privește alegerea locului pentru un port nou, Borgsdorf preferă la început Azovul față de Taganrog. El susține că vărsarea râului Don (Tanais) ar constitui un excelent port maritim natural, după ce ar fi înzestrat cu dig și stăvilarie, de la gura râului Kulturma pînă la mare. În timp ce Azovul este greu de atacat pe uscat și pe mare, Taganrogul unde se planuia înființarea unui port maritim, era expus — după cum susține la început Borgsdorf — unui atac dinspre mare. Trecind la fortificarea Azovului de către Laval, Borgsdorf menționează următoarele elemente constitutive ale fortificației acestuia, realizată, după cum se vede, după sistemul Vauban:

1. Valul nou ridicat de Laval.
2. Patru curtine, cu trei bastioane întregi și două semibastioane dinspre uscat, înspre mare insuficient închise cu curtine și redanuri.
3. Fort (*Hornwerck*)² închis dinspre mare, liber dinspre uscat.
4. Ravelina înaintea curtinei fortului.
5. Contragardă înaintea feței fortului pe apă minată dedesubt.
6. Raveline înaintea curtinei orașului.
7. Drumul cu palisade.
8. Traverse pe apă și la poalele fortului pentru închiderea drumului spre fort.
9. Fântină cu apă potabilă.

Borgsdorf subliniază importanța ei căci: a) în timpul asediului mulți soldați ruși care se duceau după apă la Don au fost uciși de turci, b) cînd urca apa mării Azovului, apa Donului devinea sărată și nesănătoasă la o distanță de 2 mile de Azov.

10. Magazii subterane boltite pentru praf de pușcă și muniție, indicate de Laval și construite de minerii imperiali.
11. O fântină subterană cu apă potabilă, săpată de un locotenent german.
12. Citadela veche de piatră, distrusă de Laval.
13. Ieșiri din Azov, construite de minerii imperiali.
14. Ieșiri din fort, indicate de Laval și lucrate de minerii imperiali.
15. Suburbie, întărită cu palisade pentru cazaci zaporojeni, calmici și rușii care trebuiau să rămînă aici.
16. Podul peste Don, deseori distrus de apele în creștere ale Donului.
17. Orășelul nou numit Orașul Petru (*Petrus Stadt*). Construit de Laval peste Don, față în față cu Azov.
18. Contramine construite de minerii imperiali sub coridorul fortăreții Azov.
19. Loc pentru materialele de construcție și combustibil.

După lămurirea acestor poziții de pe harta care s-a pierdut, Borgsdorf indică lipsurile acestor lucrări și căile de îmbunătățire:

1. Valul nou de pămînt nu a fost așezat de jos în sus în straturi suprapuse, prin bătătorire, ci numai prin aruncare, de aceea alunecă și se prăbușește. Această stare — spune Borgsdorf — s-ar putea remedia numai prin ridicarea unui nou val și acoperirea din interior a șanțului și a valului de piatră.
2. Pe terenul inclinat al orașului piciorul inferior al valului nu a fost nivelat treptat, orizontal și pămîntul a fost defectos aruncat peste suprafață înclinată, de aceea greutatea de pămînt a valului face ca acesta să alunecă. Se poate remedia numai fortificîndu-l cu un zid de piatră.
3. Contraminele nu au deasupra lor pămînt bătătorit, de aceea nu sunt bine ferite de

¹ Borgsdorf, op. cit., p. 315—16.

² Partea exterană dintr-un sistem de fortificații, formată dintr-un val și 2 semibastioane.

zăpadă, ploi, și săt mai joase ca pavimentul sănțului fortăreței, de aceea în cea mai mare parte a anului săt pline cu apă și inutilizabile. Borgsdorf propune înnoirea lor.

4. Orașul Azov dispune de circa 9 000 de *ruten* pătrate¹ pentru loc de încărcare (*Logirungsplatz*) pentru 2 500 de soldați și inventarul lor, ceea ce e mult prea puțin pentru o asemenea fortăreață de graniță. Fortul (*Hornwerck*) cuprinde aproximativ 2 700 *ruten* pătrate și 600 de oameni, ceea ce nu e suficient pentru apărarea liniilor valului.

5. Unul din bastioane (în proiectul lui Borgsdorf indicat cu numărul 3) a fost foarte puțin fortificat, e prea îngust și prea scurt. Bastioanele laterale (numerotate de Borgsdorf cu numărul 2 și numărul 4 în proiectul pierdut) nu apără suficient acest bastion principal, iar cimpul din față, înalt și neted, permite ușor atacarea lor de către inamic. Borgsdorf propune sau o contragardă în fața celor două bastioane, cu o *pointe* apărată de cele două raveline, la rîndul lor cu cîte o contragardă separată sau cu un fort.

6. Zidurile vechi ale cetății ca și turnurile lor ar fi trebuit mai de grabă reparate și nu rase, mai ales că zidurile erau destul de tari și turnurile înalte, mari și puternice. În sistemul de apărare al turcilor ele au provocat mari pagube liniilor de legătură ruse și au opus o serioasă rezistență bateriilor rusești.

7. Magaziile de muniții se găsesc sub pămînt, nu săt ferite de apă și săt așezate în locurile cele mai periclitante. Borgsdorf propune să fie așezate în clădiri pe pămînt și anume, pe locul liber al citadelei.

8. Orașul Petru (*Peter Stadt*) se află prea departe de Azov și nu-l protejează suficient. Dușmanul care s-ar apropia cu liniile sale de legătură, ar putea supune tirului artilleriei atât fortul, cât și orașul Azov, amîndouă situate pe o creastă. Totodată, artleria inamică n-ar permite ca Azovul și Orașul Petru (*Peter Stadt*) să se poată ajuta reciproc pe uscat sau pe apă.

9. Orașul Petru (*Peter Stadt*) ca atare e prea mic ca întindere, având vreo 3 000 de *ruten* pătrate și aproape 800 de soldați. Luînd în considerare că această localitate nu are comunicații sigure și acoperite cu Azovul, Borgsdorf nu crede că ea s-ar putea menține timp îndelungat, iar poziția ei periclităzează și poziția Azovului.

10. Depozitul de materiale este așezat *in fresco*, încît poate fi în orice moment incendiat, iar apa, cînd urcă peste cîmpie, strică mult materialelor depozitate.

11. Borgsdorf menționează atât la Azov, cât și la Orașul Petru (*Peter Stadt*) lipsa unui fort unde s-ar putea adăposti, bine apărate, vase de transport necesare garnizoanei, căci podurile plutitoare ar fi distruse de creșterea apei, iar cele fixe ar fi nimicite de artleria inamică.

12. Oamenii din așezarea căzăcească (*Cosacken Stadt*) ar fi periclități dacă un inamic ar ataca orașul, distrugînd palisadele. Prin urmare Azovul are nevoie de o largă circumvalație (*weitschichtige Wachs Cirkumvallation*) în care să găsească cu ușurință adăpost 8 000–10 000 de soldați².

În general Borgsdorf menționează că aici s-a lucrat superficial sub conducerea lui Laval și se miră că în doi ani s-a fortificat aşa de puțin și că unele lucrări se surpă.

Am arătat că Borgsdorf plecase la Moscova împreună cu inginerii Breckel și Rehl. La 26 noiembrie 1696 Borgsdorf este însărcinat să prezinte lui Lefort planul unei fortărețe moderne, iar la 30 noiembrie se întrunește la Lefort, în prezența țarului, un consiliu compus din guvernatorul de la Astrahan, generalul Gordon și inginerii Borgsdorf, Breckel, Rehl și Holtzmann, pentru a discuta problema construirii unui canal de la orașul căzăcesc Panșin, pe Don, pînă la Tarițin, pentru a lega Volga de Don și Moscova de Marea Caspică și Marea Neagră. Petru I dorea ca acest canal să fie terminat în doi ani³. Deoarece terenul nu a fost încă cercetat, Petru I a fixat patru săptămîni pentru inspectarea terenului și întocmirea unui proiect despre materialele necesare. Inginerul Breckel împreună cu inginerul Rehl s-au angajat să întreprindă

¹ 1 «rute» renană este = cu 3,766 m.

² Borgsdorf, *op. cit.*, p. 320–326.

³ *Ibidem*, *op. cit.*, p. 32–34.

cercetări în această regiune. După scurt timp ei se întorc la Moscova unde, prin diferite preteze căută să scape de sarcina primită, profitind de faptul că Petru I și Lefort porniseră între timp, în cadrul « marii misiuni », călătoria lor în Europa¹. Breckel, silit totuși să continue lupta la care se angajase, a început lucrările cu 6 000 de oameni, pentru a fugi peste scurt timp din Rusia². Această sarcină — arată Borgsdorf — a fost continuată de alți ingineri, fără a fi fost dusă la bun sfîrșit.

La 7 februarie 1797 sosiră la Moscova Laval și de Krage. La propunerea de a rămâne în slujba rusă, Laval acceptă și i se oferă titlul de « general-inginer ». De Krage rămasă la Moscova organizând producția de ghiulele și carcase, în timp ce Laval a fost trimis să ridică o nouă fortăreață la Azov — Orașul Petru (*Peters Stadt*) — și o fortăreață și un fort lingă Taganrog. Laval, după cum rezultă și din afirmațiile lui Borgsdorf, aventurier lipsit de temeinicie în muncă nu continuă lucrările la Taganrog, ci la sud de această localitate, ridicând aici fortăreață și localitatea Orașul Pavel (*Paulus Stadt*), contrar indicațiilor lui Petru I de a construi fortul de la Taganrog. Este cunoscută plângerea pornită la Moscova împotriva lui Laval că ceea ce se ridică azi distringe mîine³, că planul său de a construi un port la vîrsarea rîului Mius nu are nici o valoare practică⁴.

Între timp, la 27 august, din ordinul boierului T. N. Streșnev, care avea comanda asupra inginerilor, Borgsdorf pleacă la Sevsk și la Kiev pentru a controla sistemul lor de apărare⁵. Din nefericire s-au pierdut planurile lui Borgsdorf anexate la *Relation von Moscovien*, care priveau fortificațiile localităților Kiev și Sevsk. Borgsdorf se întoarce de la Kiev, la Moscova în februarie 1698, ajungind aici la sfîrșitul lunii martie și prezintă o dare de seamă lui řein. Acesta îl anunță despre hotărîrea lui Petru I, căre « și-a pus increderea »⁶ în Borgsdorf, de a-l trimite la Azov pentru a controla fortificațiile ridicate de Laval. Cauzele trimiterii sale urgente rezultă din învinuirile aduse lui Laval de către řein: *a)* după ce trecuse în recunoaștere regiunea Mării Azovului, Laval s-a angajat să lucreze aici singur, fără sfatul cuiva; *b)* Laval s-a obligat în scris față de Petru I că va construi portul și fortăreața la Taganrog, or, el începuse lucrările la o distanță de 3/4 de milă de la locul indicat, în direcția orașului Pavel (*Paulus Stadt*), într-un loc inutilizabil ca port; *c)* i se atrase atenția asupra faptului că nu va putea executa deodată atîtea lucrări, or, Laval refuză să dea socoteală despre rezultatele lucrărilor efectuate; *d)* din ordinul lui Laval au fost angajați ca ajutoare ofițeri cu care s-a purtat ca și cu cîinii, încercînd chiar să-i șantajeze; *e)* nu are un plan al lucrărilor: « ceea ce face azi, distringe mîine, afirmînd că poate să-l facă mai bine »⁷.

Îndărătnicia și neglijența în muncă a lui Laval au pus în mod imperios problema înlocuirii sale, mai ales că se ridicase chestiunea construirii unui port și a unei fortărețe pe rîul Mius. În urma faptului că Laval se discreditase complet, Petru I ceru lui Borgsdorf să viziteze nu numai Azovul, Taganrogul și Orașul Pavel (*Paulus Stadt*), ci și rîul Mius, pe care inginerul Rehl îl considerase potrivit pentru ridicarea unei fortărețe și a unui port. Borgsdorf urma să termine în vara anului 1698 lucrările, încît fortăreața să poată adăposti o garnizoană de 10 000 de oameni, iar portul să fie dat în folosință⁸. Proiectul întocmit de Borgsdorf a fost expediat lui Petru I⁹.

¹ S. A. Feigina, *op. cit.*, p. 445.

² Borgsdorf, *op. cit.*, p. 38; fuga lui Breckel e menționată și într-o scrisoare din 11 februarie 1698 publ. în *P.i.b.*, I, p. 682; se pare că la un moment dat Borgsdorf era gata să fie trimis să conducă lucrările de construire a canalului (Cf. *P.i.b.*, I, p. 710–11).

³ *P.i.b.*, I, p. 678, scrisoarea din 4 februarie 1698.

⁴ *Ibidem*, p. 676–678.

⁵ *Ibidem*, p. 673: mențiune din ianuarie 1697 despre viitoarea trimitere a lui Borgsdorf la Kiev.

⁶ Borgsdorf, *op. cit.*, p. 43.

⁷ *Ibidem*, p. 41–43.

⁸ *Ibidem*, p. 44.

⁹ *P.i.b.*, I, p. 714.

Între timp Borgsdorf se îmbolnăvește și abia la sfîrșitul lunii aprilie plecă împreună cu cîțiva ingineri, cu un chirurg și cu medicamente la Azov unde ajunse la 13 august. Pe drum el întîlnește în lanțuri pe Laval, arestat și trimis la Moscova. La Azov sosise și armata sub conducerea generalului Saltikov (?) (*Zollickhof*), în așteptarea lui Borgsdorf, în timp ce guvernatorul Azovului, boierul Prohovski (*Prohoroffsky*) primise ordinul de a-l reține pe Borgsdorf la Azov pînă ce va termina raportul său despre starea lucrărilor de fortificație din această regiune. La 19 august Borgsdorf plecă pe apă la Taganrog, predind proiectul de fortificare al Azovului. La 24 august el trecu în recunoaștere, pe uscat și apă, Taganrogul și orașul Pavel (*Paulus Stadt*), găsind că acesta din urmă nu e potrivit ca port și fortăreață din următoarele motive: apa mării nu e adîncă aici, locul nu are apă potabilă și lemne și e dificil de apărăt. În schimb Taganrogul, ales personal de Petru I, e foarte potrivit avînd un țarm stîncos și trainic, apă potabilă, iar corăbiile se pot ușor adăposti aici¹. La 26 august Borgsdorf ajunse pe apă la rîul Mius, făcu în ziua următoare cercetări pe teren, întorcîndu-se din nou la Orașul Pavel (*Paulus Stadt*). Ajuns aici, între timp sosind și trupele rusești, rezultatele cercetărilor sale au fost analizate de un consiliu militar. Borgsdorf arată că pe rîul Mius nu se poate ridica un port, deoarece rîul nu e adînc, deci nu e navigabil, repetă părerea că numai Taganrogul e potrivit pentru port și se angajă să termine construirea portului în termen de doi ani. După cum rezultă din spusele lui Borgsdorf și din textul explicativ la proiectul unui port pe Mius², această poziție ar fi fost indicată de un comandant de cazaci și de un inginer finlandez, ca foarte favorabilă pentru un port și o fortăreață. Însă la o cercetare mai adîncă Borgsdorf văzu că situația se prezintă cu totul altfel. În ce privește construirea unui port natural pe rîul Mius, acestă ar necesita — după Borgsdorf — mulți ani pentru eliminarea unor insule, nivelarea regiunii mlăștinoase, adîncirea apei, ridicarea din amîndouă părțile a unor diguri, construirea unor fortificații, săparea unui canal de la rîul Mius pînă la mare, cu diguri pe ambele maluri — muncă ce nu ar putea fi terminată nici în o sută de ani³, iar construirea unui port la mare ar necesita și mai mult timp.

Sosirea unui ordin al lui Petru I de a ridica aici numai o fortăreață⁴, rezolvă problema.

Borgsdorf întocmește proiectul acestei fortărețe, care este aprobat de consiliul militar suprem.

Sistemul de fortificație prezentat de Borgsdorf se putea construi ușor și rapid. Armata părăsi la 29 august Orașul Pavel (*Paulus Stadt*) și se îndrepta spre rîul Mius, ca să înceapă lucrările.

Zilnic lucrau peste 10 000 de oameni, inclusiv ofițerii și ordonațele lor, și dovedind atită sîrguină, încît eu puteam fi foarte mulțumit și nu prea am mai văzut să dea doavă de mai multă hărnicie⁵. La 4 octombrie, adică după patru săptămîni, fortăreață a fost terminată, putînd include o garnizoană de 3 400 de soldați. Borgsdorf arată că această fortăreață poate sluji pînă la terminarea lucrărilor de la Taganrog ca punct de apărare împotriva tătarilor din Crimeea.

Consiliul militar se întruni din nou și aproba că Borgsdorf să se fixeze lîngă Taganrog deocamdată cu trei sănăuri, în care să se poată adăposti 600 de oameni, pînă în vara anului viitor, pentru ca între timp să fie adus materialul de construcție pe apă, să se pregătească piatră și mortar și locul pe care se va construi viitorul port pe mare să poată fi apărat împotriva atacurilor inamice. Gubernatorul din Orașul Pavel (*Paulus Stadt*), Scepin (*Szepin*) trebuie să-i dea garnizoană și lucrători.

¹ Borgsdorf, *op. cit.*, p. 47—48.

² În *Relation von Moscovien* figura sub *figur blaf 6*, pierdut.

³ Borgsdorf, *op. cit.*, p. 330—333.

⁴ *Ibidem*, p. 49.

⁵ *Ibidem*, p. 50.

La 16 octombrie Borgsdorf împreună cu Scepin se întreptără spre Orașul Pavel (*Paulus Stadt*) ajungind aici la 18 octombrie. Din garnizoana de 4 000 de oameni, Borgsdorf primi 450, cu care porni la Taganrog. Împreună cu Borgsdorf se afla și Matei Simont (*Simotum*), căpitan de marină, care avea misiunea de a construi portul. După trecerea în revistă a locului, ei se reîntoarseră la Orașul Pavel (*Paulus Stadt*), făcind aici pregătirile necesare pentru a se fixa la Taganrog. Peste două zile ajunseră aici cu 2 000 de oameni, cîteva tunuri, căruțe și uneltele necesare pentru muncile de construcție. Tocmai sosiră 60 de vase cu material de construcție, iar 40 erau pe cale să sosească. Locul, după cum am văzut, fusese ales de însuș Petru I, dar între timp Laval ridicase Orașul Pavel (*Paulus Stadt*), pe care țarul dorise să fie construit aici. Borgsdorf găsi favorabilă poziția și o fortifică cu trei șanțuri și două linii de comunicație pentru a împiedica cucerirea locului de către inamic și stînjenirea transportului de materiale de construcție. Șanțurile și linile de comunicație au fost ocupate de 600 de soldați ruși.

Avînd în vedere că țarul se întoarse între timp din «marea misiune»¹, Borgsdorf și Simont îi trimis prin maiorul Petre Mihail Declof (!) și prin Anton de Gasparo Kutschitzia (!) schița și proiectul fortăreței și a portului Taganrog. La acestea Borgsdorf adăugase și multe date privind clima, fluxul și refluxul mării și ale Donului, adîncimea Donului și a mării, vînturile — lucru pe care «nimeni nu le-a încercat pînă la mine»². El comunică faptul că fortăreața și portul pot fi ridicate în 160 de zile și îl rugă pe Petru I ca înainte de a i se aproba proiectul să se ceară și avizul altor ingineri cu experiență. Proiectul lui Borgsdorf a fost aprobat³.

Fortăreața era proiectată la 120 de picioare peste nivelul mării, încit tunurile ei să-și poată îndrepta tirul asupra navelor de război inamice. Garnizoana acestei fortărețe se ridică la 10 000 de oameni⁴. Fortăreața era prevăzută cu turnuri de muniții, ce erau cu opt picioare mai înalte ca valul, cu bastioane, cu șanțuri în formă de semilună înaintea bastioanelor, palisade etc.

Portul maritim trebuia să cuprindă după o variantă: 560 de vase militare mari și nave mici (acest proiect nu a fost aprobat), după altă variantă 218 corăbii militare, cu loc pentru imbarcațiuni mărunte, proiect care a fost aprobat, fiindcă putea fi executat pînă în vara anului 1699⁵.

La 2 ianuarie 1699 Borgsdorf primi din partea lui Petru I ordinul de a se deplasa la Azov pentru a-și reface fortăreața potrivit proiectului său aprobat la Moscova. Din cauza vremii nefavorabile Borgsdorf a fost silit să-și amîne călătoria, ajungind după unele peripeți la Azov abia la 9 februarie. Deoarece zăpada și frigul erau mari, lucrările de fortificare a Azovului nu puteau fi continuat pînă la 15 martie. La 18 martie începură lucrările de reconstruire a fortăreții Azov cu 2 555 de oameni. Au fost înălțate valurile, lărgite galeriile (*Wahlgänge*) au fost amenajate șanțurile. În zilele de 23 și 24 mai au sosit la Azov, pe apă, Șein și apoi Petru I. La 1 iunie țarul inspectă împreună cu nouă generali ai săi, în brigantine venețiene, regiunea Azov. Peste cîteva zile se ținu un consiliu militar la care participă și Borgsdorf. Acesta, în urma faptului că țarul își exprimase adîncă nemulțumire de activitatea lui Laval, propuse fortificarea Azovului prin lărgirea sistemului său de fortificație pe podis și înconjurarea cu noi întărituri⁶. Fiind primit în audiență de Petru I, Borgsdorf se plînse de sănătatea sa zdruncinată, de greutățile prin care trecuse, cerînd să i se îngăduie să se întoarcă la Viena. Petru I îi aproba rugămintea. La 3 iulie 1699 Borgsdorf își luă rămas bun de la Șein. Drumul spre Viena dură pînă la 5 decembrie. La 7 decembrie Borgsdorf e primit în audiență de contele

¹ La 25 august Petru I se afla deja la Moscova (Cf. S. A. Feigina, *op. cit.*, p. 453).

² Borgsdorf, *op. cit.*, p. 55.

³ Acest proiect figura în anexa din *Relation von Moscovien sub figur blaf 9.*

⁴ Borgsdorf, *op. cit.*, p. 355.

⁵ *Ibidem*, p. 335—337.

⁶ *Ibidem*, p. 63—70.

de Starchenberg, iar la 5 ianuarie de Leopold I¹. Cu aceasta se terminase misiunea lui Borgsdorf în Rusia. Ultima mențiune despre el am găsit-o într-o scrisoare a lui A. A. Vinius către Petru I, în care se amintesc anumite fapte, probabil scrisori de recomandație, pe care le cerea Borgsdorf, « care a fost acu în slujba înălțimii tale »².

Borgsdorf părăsise Rusia și cu aceasta scena istoriei. Dar datele oferite de el în *Relation von Moscovien* cu privire la febrile lucrări de fortificație din regiunea Mării Azovului sunt noi mărturii ale eforturilor depuse de Rusia și a inepuizabilei energii și activități a conducătorului ei Petru I, pentru rezolvarea sarcinilor care se puneau în fața statului rus în această regiune.

★

Între timp evenimentele se precipitară. Avu loc congresul de la Carlovitz. Turcii au fost siliți să recunoască stăpînirea legitimă a Rusiei asupra Azovului. Rusia păstra Azovul pentru care s-au dat atâtea lupte și pentru fortificarea căruia s-au acordat atâtea mijloace, precum și orășelele de pe Nipru, care deschideau perspectiva consolidării poziției sale la Marea Neagră. Tratatul din 3 iulie 1700 întări trecerea Azovului și cea a pământurilor până la rîul Mius către Rusia³. Ieșirea la mare a fost cucerită. Deși Azovul e reluat de turci peste 11 ani (1711), după eliberarea sa definitivă (1739) el se va transforma într-un puternic bastion în viitoarele lupte ale Rusiei pentru eliberarea teritoriului ei sudic.

Totuși, cucerirea și aliarea Azovului nu însemnau încă ieșirea liberă la mare. Se impunea cucerirea peninsulei Kerci. Dar în fața Rusiei stătea o altă problemă, mai acută: lupta pentru ieșirea la Marea Baltică. Rusia rezolvă cu succes și această problemă.

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИИ АЗОВСКИХ ПОХОДОВ (1696 — 1699)

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Завоевание Азова, сильной турецкой крепости у устья Дона, ставшее преддверием к блестящей Полтавской победе и к целому ряду побед, одержанных Россией при Петре I, было событием международной важности. Оно укрепило влияние русского государства на европейскую политику и сыграло значительную роль в истории русского военного искусства.

Во втором походе и в фортификационных работах по укреплению Азова принимал участие инженер Эрист Фридрих фон Боргсдорф, который после более чем трехлетнего пребывания в России отметил в своем рукописном труде « *Relation von Moscovien* » (Повествование о Московии), представляющем собой нечто вроде мемуаров, написанных, вероятно, в 1699 году, то, что он делал и что он видел в России между 1696 и 1699 гг. Этот труд является неизвестным источником, незарегистрированным в исторической литературе, посвященной истории России конца XVII века. Боргсдорф трактует о том, как он был отправлен в Россию, об Азовском походе и о своем личном участии в укреплении Азова, о положении, в котором находилась Российская Империя, когда он прибыл, о ее протяжении и физической географии, о дворянстве и правительстве, о почте и корреспонденции, о русском правосудии, о различных любопытных фактах, касающихся Петра I, об естественных укреплениях и о фортификационных работах России и т. д. Хотя некоторые

¹ Această călătorie e amănunțit descrisă de Borgsdorf în *Relation von Moscovien*, cap. V, p. 71—86. Nu ne oprim asupra ei, fiindcă nu intră în subiectul studiului nostru de față.

² *P.i.b.*, I, p. 808, scrisoarea din 31 martie 1700.

³ Cf. art. IV, din tratatul publ. în *P.i.b.*, I, p. 368—378.

данные известны из других источников и иногда лучше уточнены в них, материал, предложенный Боргсдорфом, представляет собой ценный вклад не только для изучения событий, произошедших в 1696—1699 гг., но и для изучения военного искусства и, в особенности, фортификации в России в этот период.

В настоящем исследовании автор рассматривает критически только часть данных, приведенных Боргсдорфом, а именно те из них, которые относятся к Азовскому походу. Подвергаются анализу события, связанные с прибытием инженеров, посланных Леопольдом I в Россию, картина фортификационных работ в Азове накануне прибытия имперских инженеров, план района Азовского моря, представленный Боргсдорфом, и расположение воюющих сторон, работы по минированию, завоевание Азова, торжественное вступление Петра I в Москву после победы, укрепление Азова после его завоевания и участие Боргсдорфа в фортификационных работах, сооружение крепостей на реке Миус, работы в Таганроге и в Павлограде и т. д.

Эти данные, относящиеся к лихорадочным фортификационным работам в районе Азовского моря, являются новым свидетельством усилий, приложенных Россией, и неистощимой энергии и деятельности ее руководителя, Петра I, в разрешении задач, стоявших перед русским государством в этом районе.

INSCRIPTIA SULTANULUI SULEIMAN MAGNIFICUL ÎN URMA EXPEDIȚIEI ÎN MOLDOVA (1538/945)

DE

M. GUBOGLU

Vechile relații turco-moldovenești, înainte de mijlocul veacului al XV-lea, nu pot forma obiectul unei cercetări serioase din cauza sărăciei izvoarelor istorice. Izvoarele europene nu amintesc decât de două cinciniri în cursul anilor 1420 și 1431, de pe vremea lui Alexandru cel Bun¹, iar relatările istoriografilor otomani din veacurile XVI—XVII care amintesc despre participarea Moldovei la lupta de la Marița (1371) și la cea de la Kosovo (1389) nu sănătățesc decât interpolări ulterioare, cu scop de a mări numărul adversarilor². Abia după cucerirea Constantinopolului (1453/857)³, intensificindu-se atacurile flotei turcești la Dunăre⁴, Moldova a fost nevoită, sub domnia lui Petru Aron, să plătească sultanului prin logofătul Mihul un tribut anual de 2 000 de galbeni (5 oct. 1455 sau febr.—mai 1456)⁵. Din tratatul de pace —

¹ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. a. III-a, p. 128, 131 și 134; N. Iorga, *Studiu asupra Chiliei și Cetății Albe*, Buc., 1900, p. 86—90; idem, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, Gotha, 1908, p. 390—391 și 413; idem, *Istoria Românilor*, IV, Buc., 1937, p. 12, 33—35; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, I (1942), ed. IV, p. 505 și 509.

² Sad ed-Din (m. 1599), *Tadž ut-Tevārih*, I, Istanbul, 1280/1863, p. 144; M. 'Ali, *Künh ul-ahbar*, II, Istanbul, 1860/ 1277, p. 78; Solakzade, *Tarih*, Istanbul, 1297/1880, p. 25, 43; A. Münedjgimbaşı, *Sahaif-ul ahbar*, III, Istanbul, 1285—1869, p. 303.

³ Cu ocazia aniversării celor cinci sute de ani au publicat articole: M. V. Levcenko, *Zavoevanie turkami Konstantinopoli v 1453 g.i. istoriceskie posledstvia etogo sobitija*, în « Vizantiskii Vremenik », tom. VII, 1953, p. 3—8; I. S. Dostian, *Borba iujnoslavianskih narodov protiv tureckoi agresii v XIV—XV vv.*, *ibidem*, p. 9—31; Z. V. Udal'tsova, *Predatelskaiia politika feodalnoi znati Vizantii v period tureckogo zavoevania*, *ibid.*, p. 93—121. O vnutrennih pricinah padenia Vizantii v. XV veke, în « Voprosi Istorii », 1953, tom VII, p. 102—120; J. Maćurek, *Tureckaiia opasnosti i sredniaia Evropa nakanune i vo vremia padenia Konstantinopolia*, în « Bizantinoslavica », XIV, Praga, 1953, p. 130—157; M. Seşan, *La chute de Constantinople et les peuples orthodoxes*, *ibidem*, p. 271—282; I. Duicev, *La conquête turque et la prise de Constantinople dans la littérature slave contemporaine*, *ibid.*, p. 14—54; T. M. Popescu, *Cinci sute de ani de la căderea Constantinopolei sub Turci (1453—1953)*, în « Orthodoxia », III, Buc. 1953, p. 381—437 etc.

⁴ M. Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, Basel, 1568, p. 352 și Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauroligure*, I, în « Atti della società ligure di istoria Patria », VI, Genova, 1868, p. 102—105.

⁵ F. Babinger, *Cel dintițiu bir al Moldovei către sultan*, extras, Buc., 1936, 8 p. și A.C.G., *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc*, Vaslui, 1456, în « Studii », an. V (1952), nr. 3 (iulie—septembrie), p. 187—198.

sulhname — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare, pe la 1479, se constată deja o urcare a haraciului moldovenesc de la 3 000 la 6 000 de florini «frințești» (efrenici) ¹. Cu acestea, relațiile turco-moldovenești încep să fie cunoscute mai bine.

Luptele lui Ștefan cel Mare împotriva cotropitorilor otomani ², lupte descrise și în cronicile turcești de atunci³, au stîrnit admirarea tuturor contemporanilor (Miechowski, Dlugosz, papa Sixtus al IV-lea etc.) și a întregii posteritate. Așa de pildă K. Marx, vorbind de strălucita victorie de la Vaslui (10 ian. 1475) spune: «armata moldovenească (compusă din 40 000 de oameni slabînarmați, tărani care fuseseră luați direct de la plug, 5 000 de soldați unguri ... și 2 000 de polonezi) deși mult mai slabă decât armata turcească, a zdrobit-o complet; numai puțini turci au scăpat cu viață; au fost omorâți patru pașale, au fost capturate 100 de steaguri» ⁴. Datorită numai unor astfel de victorii strălucite împotriva semilunei, Ștefan cel Mare, prin pacea încheiată cu turcii în anul 1487 ⁵, a asigurat Moldovei o independență aproape totală încă pe o jumătate de secol. În schimbul haraciului, mai sus-amintit, turcii s-au obligat să respecte autonomia și integritatea teritorială a țării Moldovei.

Primii doi urmași ai lui Ștefan cel Mare, Bogdan al III-lea și Ștefăniță, au continuat politica inaugurată de Petru Aron și nu s-au răzvrătit pe față împotriva imperiului otoman care îngădise independența statului feudal moldovenesc. În schimb Petru Rareș, prin diverse acțiuni împotriva turcilor, ca de pildă, participarea la asasinarea comisarului turc Aloisio-Gritti în Transilvania, lupta împotriva polonilor pe atunci aliații sultanului, încheierea unui tratat de alianță cu Ferdinand de Austria (Iași, 4 aprilie 1535) îndreptat împotriva turcilor ⁶, refuzul unui contingent de 1 000 de călăreți (1537) și atras minția sultanului, care se hotărî să-l alunge din domnie.

Campania sultanului Suleiman Magnificul (9 iunie — 5 nov. 1538) ⁷ împotriva «rebelului voievod» Petru Rareș, care după relatările cronicarilor turci, făcuse «cauză comună cu ghiurii» ⁸

¹ «... Iar haraciul pus de mine odinioară, care era de trei mii de bani frințești florini în fiecare an, dublindu-l l-am făcut să fie în fiecare an săse mii de bani, și să se considere prieten prietenului și dușman dușmanului». Vezi «Revista istorică română», XV (1945), fasc. IV, p. 475—476 și N. Grigoraș, *A existat un tratat de pace între Mehmet II și Ștefan cel Mare?* Iași, 1948, 25 p.

² A. Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu Turcii în 1475 și 1476*, Buc., 1908; R. Rosetti, *Incer cările critice asupra răsboielor lui Ștefan cel Mare din anii 1475 și 1476*, Buc., 1914; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, Buc., 1914, p. 49—56 și 70—91; N. Iorga, *Ștefan cel Mare*, Buc., 1904.; idem, *Istoria Românilor*, IV, 1937, p. 175—191 și 209—219; *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Ed. Acad. RPR, 1956, p. 113—168.

³ Oruç ben Adil, *Tevarih-i al-i 'Osman*, ed. Franz Babinger, Hanovra, 1925, p. 129—130; Tursun Beg, *Ta'rih-i Ebū'l-feth sultân Mehmet chan*, ed. M. Arif Bei, în «Tarih-i Osmani Endjumeni Medjumasi» (TOEM), Istanbul, 1916 p. 161—193; M. Neşri, *Gihannuma VI, Tevarih-i al-i 'Osman, Die altosmanische Chronik des mevlana Mehmed Neşri*, I, hrg. Fr. Taeschner. Einleitung und Text des Cod. Th. Menzel, Leipzig, 1951, p. 215—216 și 223—224; Aşikpaşaçade, *Ta'rih*, ed. Fr. Giese (*Die altosmanische Chronik des Aşikpaşaçade...*), Leipzig, 1929, p. 178—180, 187—193 și 218—219 etc.

⁴ *Arhiva Marx-Engels*, ed. rusă, vol. VII, 1946, p. 203 (subliniat de noi).

⁵ «Elciul Kara-Bogdaniei s-a prezentat <la Poartă> și după ce s-a încheiat pacea s-a întors <în țara sa>. Atunci Daud-pașa pornește cu mare oaste în țara arabă» (Vezi cronicile anonime *Tevarih-i al-i 'Osman* (ed. Fr. Giese, Breslau, 1922, p. 118, ms. W₁)).

⁶ Hürmüzaki, II, p. 91—95, nr. LXVIII.

⁷ Itinerariul campaniei în Moldova la A. Feridun Ruxanzade, *Münṣ'at es-Selatin*, vol. II ed. a II-a, Istanbul, 1275/1858, p. 602; tradus de J. von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, ed. J. Hellert, V, Paris, 1836, p. 526—28 și de dr. Andrei Antalffy, în «Bul. Com. ist. a Rom.», an. XIII (1934), p. 22—23.

⁸ Vezi Nasuh Matrakci, *Fetihname-i Karabugdan*, Ms. Revan Köyük, nr. 1284, fol. 3; *Die osmanische Chronik des Rustem pacha*, trad. de L. Forrer, Leipzig, 1923, p. 97, tradus și reproducă N. Iorga, în *Cronicile turcești ca izvor pentru istoria Românilor*, «Anal. Acad. Rom.» Mem. Sect. ist., seria a III-a, tom. IX, 1928, p. 21; M. Nișangi pașa, *T'arih*, ed. Istanbul, 1290/1873, p. 235 etc., fac aluzie la tratatul de alianță cu Ferdinand (*Feranduş*).
www.dacoromanica.ro

s-a încheiat cu fuga dramatică a domnitorului¹ și cu ocuparea cetății Suceava (*Sügeav*) la 16 septembrie 1538 (21 Rebi'II 945)². Aceste evenimente au avut drept urmare pierderea independentei moldovenești.

Faptul că au participat la această campanie aproape toate forțele otomane³ din Anatolia și Rumelia (Turcia europeană), conduse de însuși sultanul Suleiman I, având alături pe fiili săi Mehmed⁴ și Selim⁵, însotit de vizirii Lütfi și Rustem-pașa, de beilerbeii Mehmed și Hüsrev-pașa, de Mihaloglu Hızır-bei⁶, comandanțul ereditar al trupelor de călăreți « akingii »⁷, precum și de Mehmed-bei İahia Paşaoglu⁸ cu toată oastea din Simendria arată toată gravitatea situației care se ivise pentru imperiul otoman. Într-adevăr, răzvrătirea Moldovei, în frunte cu viteazul său voievod, constituia o piedică serioasă în calea puterii turcești, care în această epocă se afla la apogeul expansiunii sale politice și teritoriale.

Campania sultanului Suleiman Magnificul în Moldova a găsit un ecou puternic atât în istoriografia osmană de atunci, cât și în aceea de mai tîrziu. Astfel, cronicarii vremii, ca marele « nişangi »⁹ Mustafa Gelalzade (m. 1567/975)¹⁰, participant în expediție ca șeful cancelariei sultanului, vizirii mai sus amintiți Lütfi¹¹ și Rustem-pașa¹², Mûhi ed-Din al -Gemali¹³, continuatorul cronicilor anonime, Mehmed-pașa « Küciük Nişangi » (m. 1571/979)¹⁴, precum și reprezentanții istoriografiei osmane de mai tîrziu, ca Mustafa'Ali (m. 1599/1008)¹⁵, Ahmed Hasan Beizade (m. 1636/1040)¹⁶, Mehmed ben Ahmed (m. 1640/1050)¹⁷, Ibrahim Pecevi

¹ Gr. Ureche, *Letopisul Tării Moldovei*, Ed. de stat pentru literatură și artă, București, 1955, ed. P. P. Panaiteescu, p. 144–145 și ed. C. Giurescu, 1916, p. 142–145.

² După A. Feridun Beg, *op. cit.*, p. 602. Iсториографии османской эпохи дают иные даты: М. Нишанги, *op. cit.*, p. 235: 12 Rebi' II/7 sept. 1538; Rustem paşa, *op. cit.*, p. 98 и N. Matrakci, мss. cit., fol. 24: 22 Rebi' II/17 sept.; Solakzade, *op. cit.*, p. 255–256 и Münedjimbâsi, *op. cit.*, p. 396: 27 Rebi' II/22 sept.; I. Pecevi (*Tarih*, I, 231) дă întoarcerea din Suceava la 28 Rebi 'II/23 sept. с.а.

³ Se pare mai puțin ieniceri, uzați în războiul din Persia (vezi Hurmuzaki, II, p. 172, după N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 424 și urm. și *Istoria Românilor*, IV, p. 388, nota 7).

⁴ Mehmed sultan (n. 1522/928 – m. 1544/951) a fost valiu (guvernator) de Saruchan în Anatolia (vezi M. Süreia, *Sigill-i 'Osmani*, I, p. 18–19).

⁵ Deveni în 1566 oct. sultanul Selim al II-lea « beşîvül » (mest) (vezi *Encl. Isl.*, IV, p. 226–227).

⁶ Despre Mihaloglîi, vezi *Encl. Isl.*, III, p. 561–62.

⁷ Vechea cavalerie neregulată (vezi *Encl. Isl.*, I, p. 243).

⁸ Mai tîrziu deveni mare vizir sub numele de Mehmed-pașa Sokolli, ucis de un derviș sub Murad al III-lea (1579).

⁹ Nişangi, *tugrakeş* și *tevkî* era unul din *erkian-i devlet* — coloanele imperiului — care trasa pe firmane *tura'ua* sau parafă sultanului (vezi *Encl. Isl.*, III, p. 991–992).

¹⁰ *Tabakat al-memalik ve daradat al-mesalik*, ed. Sa'd ed-Din Tokdemir, în « Asker Mecumâsi », Istanbul, 1937, p. 140–160. (Despre Mustafa Gelalzade Kodja Nişangi, vezi F. Babinger, GOW, p. 102–103 și *Encl. Isl.*, I, p. 1035–1036).

¹¹ *Tevârih-i al-i 'Osman*, ed. Ali bei, Istanbul, 1925, p. 365–367. (Despre autor și opera sa, vezi F. Babinger, GOW, p. 80–81 și *Encl. Isl.*, III, p. 56–58).

¹² *Tâ'rîh-i al-i 'Osman*, traducere parțială de L. Forrer, Leipzig, 1923. (Despre autor, și cronică, vezi F. Babinger, GOW, 81–82 și *Encl. Isl.*, III, 1269).

¹³ *Tevârih-i al-i 'Osman*, ed. Fr. Giese, Breslau, 1922, p. 146. (Despre autor, vezi F. Babinger, GOW, p. 72–74 și *Encl. Isl.*, III, p. 751–752).

¹⁴ *Tâ'rîh-i Nişangi*, ed. İstanbul, 1279/1862, p. 235. (Despre cronicar, vezi F. Babinger, GOW, p. 103–105).

¹⁵ *Künh ul -ahbar*, mss. nr. 5959 din Bibl. Univ. Istanbul, fol. 243–248. (Despre M. Ali, vezi F. Babinger, GOW, p. 126–135).

¹⁶ *Tâ'rîh-i al-i 'Osman*, mss. Viena Nat. Bibl., nr. 1046 și 1047. (Despre autor, vezi F. Babinger, GOW, p. 174).

¹⁷ *Nühbet et-tevarih ve ul-ahbar*, ed. İstanbul, 1276/1860, p. 71–73.

(m. 1650/1061)¹, fost defterdar ² de Timișoara, Mehmed Solakzade (m. 1657/1068)³, 'Abdul' Aziz Karacelebzade (m. 1658/1069)⁴, Ahmed Münedjimbașî (m. 1702/1113)⁵ și alții ne-au lăsat în operele lor știri importante cu privire la această campanie.

Potrivit relatărilor vizirului cronicar Lütfi-paşa ⁶ și a istoriografului M. Gelalzade ⁷ au fost scrise o mulțime de *fetihname'* le, adică «scrisori sau cronici de cucerire», cu ocazia poposirii și serbării de lingă Isaccea (oct. 1538), unde a fost anunțat în mod solemn sfîrșitul «cuceririi țării Bogdania» și lăsarea oștilor la vatră. Cea mai cunoscută dintre aceste «cronici de cucerire» (*Fetihname*) aparține istoriografului vremei Nasuh Matrakci care, participând în expediție ca secretar (*kiatib* sau *calemgi*) al vizirului Rustem-paşa, ginerul sultanului, a descris-o într-un stil că se poate de înflorit în opera sa intitulată *Fetihname-i Karabugdan* ⁸ (Cronica cuceririi Moldovei).

Cu toate relatările lor prețioase, cronicile turcești, mai sus-menționate, trebuie folosite cu mare prudență, deoarece unele fiind scrise de secretarii sultanilor sau de însiși viziri și pașale, precum și de calemgii acestora din urmă, sănt tendențioase. Totuși au fost și cîțiva istoriografi care, tocmai prin faptul că descriu pe larg și în culori sumbre acțiunea antotomană a lui Petru Rareș, au scos la iveală într-o formă mai clară adevăratale scopuri ale Moldovei.

Amintim că alături de izvoarele turcești, cel care se va ocupa cu istoria campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova, trebuie să țină seamă și de operele cunoșcutului umanist J. Leunclavius (m. 1593)⁹, care trăind mult timp în imperiul sultanilor a reușit să învețe limba turcă și a scris istoria osmanliilor.

Din relatările izvoarelor turcești, precum și din cele europene, se vede atitudinea hotărâtă a moldovenilor, în frunte cu viteazul lor voievod Petru Rareș, de a lupta pînă la capăt împotriva hoardelor turco-tătare. Aceasta rezultă din mobilizarea tuturor forțelor moldovenești, după cronicile turcești, 80 000¹⁰, adunate și întărite în apropiere de dealul Botoșanilor (*Bușan dagı*)¹¹, din refuzul categoric al domnului de a se prezenta în tabăra sultanului aflată în popas la Ab-Duna lingă Provadia¹², din atitudinea dîrză a lui Petru Rareș față de marea boierime lașă și trădătoare, condusă de hatmanul Mihul arbănașul și logofătul Trotușan¹³, și în fine din rezistența armatei moldovenești opusă avangărzilor turco-tătare, conduse de însuși chanul tătăresc și de Mehmed-bei Iahia Paşaoglu¹⁴.

¹ *Ta'rih*, I, p. 204–213, (Despre I. Pecevi, vezi F. Babinger, GOW, p. 203–204 și *Encl. Isl.*, III, 1108–1109).

² Un fel de controlor financiar (vezi *Encl. Isl.*, I, p. 961).

³ *Fihirst-i şahan* sau *Solakzade ta'rihi*, ed. Istanbul, 1297/1880, p. 254–256. (Despre Solakzade, vezi F. Babinger, GOW p. 203–24).

⁴ *Ravdet ul-ebrar*, ed. Bulak, 1248/1832, p. 427 și mai cu seamă *Suleimanname*, ed. Bulak, 1248/1832, p. 126–136 (Despre A. A. Karacelebzade, vezi F. Babinger, GOW, p. 204–205 și *Encl. Isl.*, III, 772–73).

⁵ *Sahaiful ahbar*, III, p. 497. (Despre autor, vezi F. Babinger, GOW, p. 234–235 și *Encl. Isl.*, III, 771–772).

⁶ Lütfi-paşa, *op. cit.*, p. 367.

⁷ M. Gelalzade, *op. cit.*, p. 153.

⁸ MSS. original în sc. *nesih* la Topkapuserai, nr. 1284, o fotocopie în posesia noastră, tradusă pentru Institutul de istorie.

⁹ *Annales Sultanorum Othamanidarum a Turcis sua lingua scripti*, Francfort, 1588, p. 87–88 și *Historiae Musulmana Turcorum, de Monumentis ipsorum excriptae*, libri XVIII, Francfort, 1591.

¹⁰ N. Matrakci, mss. cit., fol. 27 și Rustem-paşa, *op. cit.*, p. 98. Evident că este o cifră exagerată. Verancics dă 70 000 de ostași; după Reicherstörffer, Rareș putea ridica pînă la 60 000 de oameni.

¹¹ N. Matrakci, mss. cit., fol. 28–29 și Rustem-paşa, *op. cit.*, p. 98.

¹² Orășel în nord-estul Bulgariei, unde a avut loc un popas între 1–8 august.

¹³ Gr. Ureche, *op. cit.* și *ed. cit.*, p. 152–53.

¹⁴ Mai cu seamă la N. Matrakci, mss. cit., fol. 27.

Cu tot succesul inițial obținut împotriva tătarilor la Ștefănești, mica armată moldovenescă supusă la o puternică presiune îngă Botoșani, a fost împrăștiată de numărul prea mare al invadatorilor turco-tătari. În același timp, domnul și poporul moldovean au fost trădați de marea boierime lașă, condusă de Mihul hatmanul, care s-a grăbit să treacă de partea dușmanului și să ceară sultanului un nou voievod, din neamul lor, supus turcilor. Si acesta avea pregătit unul, în persoana lui « Cetne voievod », cunoscut în istoria Moldovei ca Ștefan Lăcustă, care pînă atunci fusese ostatic la turci (*mülazim*). Complotul boieresc din 1538 și rolul său în robirea Moldovei de către imperiul otoman a constituit subiectul unui interesant articol¹.

Factorul principal care a contribuit la pierderea independenței politice și economice a Moldovei pentru o perioadă istorică de mai bine de trei secole, a fost în primul rînd imposibilitatea creierii unei coaliții puternice, militare și politice, din partea statelor europene, capabilă să reziste agresiunii otomane, ceea ce a lipsit Moldova de un ajutor efectiv². Pe de altă parte, Rusia în acea vreme din cauza unor mari frâmintări interne și amenințărilor externe³, nu putea ajuta Moldova decit pe cale diplomatică. Așa de pildă, solia țarului Ivan al IV-lea cel Groaznic sub conducerea lui Mihail Iurevici, trimisă craiului leșesc Sigismund al II-lea August (1537), la vreun an înainte de dezlănțuirea companiei turcești, declarase cu hotărîre delegaților poloni: « *Vă este cunoscut domnilor, că Ștefan, voievodul Moldovei, a fost în iubire și în legătură de rudenie cu marele cneaz Ivan, bunicul domnului nostru și domnul nostru l-a ajutat, și a stat pentru dînsul. Iar pe fiul său, Petru voievod, l-a ajutat și l-a miluit tatăl domnului nostru, marele gosudar Vasili și acum marele nostru gosudar Ivan îl miluește pe Petru voievod și Petru voievod slujește gosudarului nostru. Si acum, cu voia lui Dumnezeu, se face pace și bună înțelegere între domnii noștri. Stăpînul nostru ne poruncește, deci să vă spunem: regele Iacmond să facă pace și cu Petru voievod și domnul nostru va trimite pe omul său la Petru voievod pentru ca să trimită el soli la Iacmond pentru pace* »⁴.

Din acest citat rezultă că țarul Moscovei, aliatul lui Petru Rareș, încerca să liniștească pe poloni, care din cauza Pocuției insistau mereu pe îngă sultan pentru înlocuirea domnului moldovean. Polonii nu numai că nu au ținut seamă de această recomandare, ci prin solii trimise la sultan, în special ultima a lui Erast Cretkovschi castelan de Bresk, care aștepta la Adrianopole încă din mai (1538) pornirea expediției, au contribuit la alungarea lui Petru Rareș și la pierderea independenței Moldovei.

Alături de factorii externi, mai sus-amintiți, la pierderea neațărării Moldovei au contribuit și elementele interne. Aici, trebuie să amintim de luptele feudale dintre grupările boierești pentru a încredința tronul unelțelor turcilor. Astfel, după relatarea cronicarului Macarie⁵, istoriograful lui Petru Rareș, și după marturia lui Verancics⁶, un izvor demn de crezare, sultanul Suleiman era înștiințat de faptul că sunt boieri care nu-l suferă pe aprigul lor domn⁷. Acest lucru a fost exploatat la maximum din partea turcilor. În plus, începînd din vara anului 1484/889, imperiul otoman dispunea de baze puternice chiar pe pămîntul Moldovei, prin cucerirea celor două cetăți puternice: Chilia și Ackermanul.

¹ Eugen Stănescu, *Le coup d'état nobiliaire de 1538 et son rôle dans L'asservissement de la Moldavie par l'Empire ottoman*, în *Nouvelles études d'histoire. Présentées au X-e Congrès des sciences historiques*. Rome, 1955, p. 241–264.

² *Istoria Moldaviei*, I, Kișinev, 1951, p. 64.

³ Așa de pildă boierii se opuneau la centralizarea statului rus (vezi A. M. Pancratova, *Istoria U.R.S.S.*, I, 1949, p. 149–150).

⁴ Subliniat de noi. P. P. Panaitescu, *Petre Rareș și Moscova*. Extras din volumul *În memoria lui Vasile Pârvan*, Buc., 1934, p. 9. Reprodus și de Tudor Al. Stoianovici, *Petre Rareș și Rusia*, 1945, p. 13.

⁵ I. Bogdan, *Cronicile moldovenesti...*, Buc., 1897, p. 204.

⁶ *Monumenta Hungar. Hist.*, II, 69; *boiarum petitione assidua...*, folosit de I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527–1538)*, Wien, 1909, p. 155, nr. 33.

⁷ N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, 1937, p. 384.

Revenind la campania lui Suleiman Magnificul, amintim că izvoarele narrative relatează că în cursul lunii septembrie 1538/945, după sumare tratative, au urmat condiții grele pentru Moldova cotropită. Acestea au fost stipulate într-un berat imperial¹ și în urma tratativelor încheiate de boiernașul moldovean Trifan Ciolpan², potrivit cu sfatul vădicioilor și boierilor tării refugiați în sat la Bădeuți, au fost înmînate de vizirul Lüfti-pașa nouui domn Ștefan « Lăcustă », creaatura turcilor. Condiția cea mai dureroasă era cedarea unei mari porțiuni teritoriale din sud-estul Moldovei, numit Bugeacul³, care va feri cetățile de mai sus de atacurile moldovenești. Tot în baza acestui tratat (*ahdname*) vechea cetate Tighina (*Cein*), cunoscută pînă atunci ca stațiune vamală, pe marginea Turlei (Nistru), a fost cedată turcilor. Numeț Bender și devenită raia turcească era un cap de pod de unde turcii puteau ține sub ascultare întreaga Moldovă, puteau supraveghea cîmpia Ucrainei și aveau o săgeată îndrepărată spre Podolia. Știerea că acest punct ar fi fost smuls Moldovei și anexat la imperiul otoman încă pe de vremea lui Baiazid al II-lea⁴ nu corespunde cu realitatea. Singura relatare în acest sens ar fi Evlia Celebi⁵, dar este o sursă fizică și neverosimilă. De fapt, primele mențiuni cu privire la această problemă se găsesc la istoriografii N. Matrakci⁶, Rustem-pașa⁷ și M. Gelalzade⁸.

Invardatorii otomani transformă imediat acest punct și regiunea înconjurătoare, care cuprindea opt-sprezece sate moldovenești, într-un « rîa'ie » sau « rai'a »⁹, ceea ce în dreptul musulman înseamnă nu numai « supus nemusulman dintr-un stat musulman, impus direct la haraci »¹⁰, ci după cum a arătat dr. J. Kabrda/Brno¹¹ mai înseamnă « marea masă tărânească, indiferent de religie ». Am mai spus că în același timp îl numiră Bender, care pe lingă sensurile obișnuite de « port, oraș comercial sau schelă »¹², mai înseamnă: « loc întărit, fortificatie ridicată într-o trecătoare »¹³. Aici este vorba de un cuvînt persan compus din termenii « bend » care înseamnă « legătură, întărire »¹⁴ și termenul mai cunoscut « der, dûr », avînd semnificația de « poartă, trecătoare »¹⁵. Deci, contractîndu-se cei doi « d » (final și inițial): « bend + der »> bender. Aceasta este de fapt forma turcească a cuvîntului persan « Derbend » destul de frequent în toponimia orientală¹⁶. Am făcut aceste considerații de ordin filologic,

¹ N. Matrakci, mss. cit., fol. 27; M. Gelalzade, *op. cit.*, p. 163.

² Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 146, la N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, p. 386.

³ Budjak = (« col., unghi »), partea sud-estică a Moldovei cunoscută ca « tatarlicul din Budjak » (vezi art. *Bucak in İslâm Ansiklopedisi*, fasc. [cîz], 20, Istanbul, 1944, p. 742–747)

⁴ Brokhaus-Efron, *Enziklop. Slovari*, vol. III, 5, p. 423 și *Bolsaia Sovetskaja Enziklopedia*, 1951, vol. V, p. 592.

⁵ *Seihatname* (Carte de călătorie), Istanbul, 1897, a fost tradusă în rusește de Brun Ph. în « Zapiski imperatorskogo Odeskogo obcestva istorii i drevnosti », VIII (1873), 161, p. IX (1875), 161 p. și X (1877), 501 p.

⁶ N. Matrakci, mss. cit., vol. 27, r. 11 *Cein ile Fälcein* (în alte texte grafiat greșit *Kälcein*).

⁷ Rustem-pașa, *op. cit.*, p. 97, reproducă N. Iorga, în *Cronicile turcești ca izvor..., p. 21.*

⁸ M. Gelalzade, *op. cit.* (ed. S. Tokdemir), p. 163.

⁹ Despre *rai'a*, vezi Fr. Meninski, *Lexicon arabico-persico-turicum*, III, 62: 1. *Greges, armenta camelorum*, 2. *Subditi, coloni*.

¹⁰ Despre haraci, ca tribut și contribuție în natură, vezi Fr. Meninski, *op. cit.*, II, p. 557 și mai cu seamă *Encls. Isl.*, II, p. 55–6.

¹¹ Art. *Raşa* în « Izvestia ist. drujestva XIV–XV », Sofia, 1937, p. 172–182; idem, *Les registres turcs des Cadis de Sofia et de Vidin*, în « Archiv Orientalni », XIX (1951), nr. 1–2, Praga, p. 332, n. 5.

¹² Ch. Samy-Bey Fraschery, *Dictionnaire Turc-Français*, Constantinopol, 1885, p. 254.

¹³ Fr. Meninski, *op. cit.*, I, p. 597, col. a II-a.

¹⁴ În *Meninski Lexici*, I, 596, col. a II-a: *Artus, articulus Guintura...*

¹⁵ În *Meninski Lexici*, II, p. 684–86: *Lacera, disrumque. Poarta, Ianua.*

¹⁶ Așa bunăoară Derbend lingă Mareea Caspică, unde s-a îmbolnăvit D. Cantemir în 1722 (vezi Barthold, *Derbend*, în *Encl. Isl.*, I, 964–970 și *Bolsaia Sovet. Enzikl.* IV, p. 594).

deoarece unele încercări de a explica etimologia acestui cuvînt din toponimia R.S.S. Moldovenescă sunt lipsite de temei și înțînifică¹.

În realitate, pentru imperiul otoman, Benderul nu a fost decât o cetate fortificată; nu avem știri documentare despre urmele unei vechi cetăți genoveze², destinată în primul rînd ținerii în frîu a moldovenilor, care neputind uita această pierdere dureroasă atacau mereu cetatea. Astfel, Evlia Celebi vorbind de atacurile repetitive ale « bogdanilor » împotriva acestei cetăți afirmă: « Cel puțin, o dată pe săptămînă, ghiaurii de bogdanii, după ce beau vin și cînd roșeață li se urcă la ochi, ei vin buluc și atacă această cetate »³.

Izvoarele orientale, în special « Cartea călătoriilor » lui Evlia-efendi⁴, mai relatează că la cererea insistentă a hanului tătăresc Sahib Ghirai⁵, care în fruntea unui numeros contingent de călăreți tătari⁶, a participat efectiv la această campanie, avînd o întîlnire fastuoasă în săsal tîrgului Iași (*As-Bazari*), s-a construit chiar în primii ani de ocupație o fortăreață puternică a cărei măreție a stîrnit veacuri de-a rîndul admirarea călătorilor străini. Același « globetrotter », care adesea a vizitat tînutele nord-dunărene și țările românești⁷ traversând Dobrogea și Moldova toată în 1657/1068⁸, ne-a lăsat cîteva pagini pline de admirare cu privire la această cetate, cu ocazia unei expediții conduse de unchiul său Melek Ahmed-pașa⁹, pe atunci bei de Silistra, împotriva lui Gh. Rakoczy din Polonia.

Evlia Celebi, după ce amintește că această fortăreață ar fi fost opera maestrului Sinan ibni 'Abdul-Menan (1490–1588)¹⁰, participant la marea campanie din Moldova (1538) ca

¹ În *Encyclopædia romînă*, ed. Diaconoviciu, Sibiu, 1898, p. 448, col. I: *hen dere* – « eu voi »; N. Marks, în *C. Benderski creposti*, (1917), p. 6 « eu spun » etc. chiar și în Titus Hotnog, *Numele topic Bender*, în « Rev. ist. rom. », an VIII (1938), p. 241–42. De asemenea *Encyclopædia Islamică* și cea sovietică nu dau nici o explicație sub acest cuvînt.

² După Brokhaus-Efron, *op. cit.*, p. 23 și *Bolșaia Sovet. Ențikl.*, 10, loc. cit., deși izvoarele narrative nu pomenesc de așa ceva.

³ « Zira elbete haftada bir kere kûfar şarabî icüb gözüne dem himar geldikde bu kala'îf muhasara edir » (*Seihatname*, V, Istanbul, 1315/1897, p. 117, r. 6).

⁴ Evlia Celebi, *op. cit.*, vol. V, p. 116.

⁵ Sahib Ghirai: 1532–1550 (= 939–957), fiul lui Mengli Ghirai. Vezi J. Hammer, *op. cit.* (ed. M. Dochez). II, 1844, p. 52–56; idem, *Geschichte der Chane der Krim...*, Viena, 1856, p. 52–56, și mai cu seamă V. D. Smirnov, *Krimske hanstvo...*, St. Petersburg, 1887, I, 405. Despre monetele lui Sahib Ghirai, vezi O. Retowski, *Die Münzen der Ghirai*, I, 1901, p. 78.

⁶ După Solakzade, *op. cit.*, p. 496 și Munedjgimbâsi, *op. cit.*, p. 495: 50 000, alte izvoare dau 80 000 și chiar 100 000, ceea ce evident este o exagerare. I. Ursu, *op. cit.*, p. 161 și urmă numai 8 000, ceea ce trebuie să fie aproape de adevăr.

⁷ I. Goran Cialikoff, *Din descrierea călătoriei lui Evlia Celebi pe la jumătatea veacului al XVII-lea*, în « Dobrogea jună », Constanța, VIII (1912), retipărit în « Arhiva Dobrogei », Buc., 1919, nr. 7–11, traducere de D. G. Gadjanoff; maior Ionescu-Dobrogeanu, *Din notele de călătorie ale lui Evlia în a doua jumătate a veacului al XVII-lea*, în « Buletinul Societății regale de geografie », XXXIV (1913), fasc. I, p. 210–223; C. J. Karadja, *Un istoric turc despre noi: Evlia Celebi, veacul al XVII-lea*, în *Revista istorică*, IX (1923), p. 92–93; dr. Andrei Antalfy, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova la 1659*, în « Bul. Comis. ist. a Rom. », XII (1933), p. 5–56; J. Deny, *Les pérégrinations du muezzin Evlia Tchelébi en Roumanie (XVIIe siècle)*, în *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga...*, Paris, 1933, p. 199–215; N. Firu, *Evlia Celebi, călător turc despre ocuparea cetății Oradea de către turci*, traducere din limba ungărească, Oradea, 32 p.; Gh. Zerva, *Călătoria lui Evlia Celebi efendi*, în « Bul. Comis. ist. a Rom. », XVI, 1937–1938, p. 247–281. O privire de ansamblu asupra acestor călătorii, cu unele aprecieri critice, cf. M. Guboglu: *Orientalistica romînă*, Extras din *Studii și articole de istorie*, editat de Soc. de Științe ist. și fil. din R.P.R., vol. I, Buc., 1956, p. 327, note 88–96.

⁸ Traducerea acestei călătorii (*Seihatname*, V, p. 104–146), pe care însă pînă astăzi nu am putut-o publica, îmi aparține.

⁹ Mama lui Evlia Celebi era sora lui Melek Ahmed-pașa (m. 1662/1073), care fusese și mare vizir (1650–1651).

¹⁰ Despre șeful arhitecților (*mimarbaşı*), vezi A. Refik, *Mimar Sinan* (895–996/1490–1588), Istanbul, 1931, 30 p. Celâl Arseven Esaad, *L'art turc*, Istanbul, 1930, p. 159–161 și mai cu seamă *Encl. Isl.*, IV, p. 446–450. Albert Gabriel, *L'maitre d'architecte Sinan*, în « La Turquie Kemalist », 1936, nr. 166, p. 2.

inginer de poduri, descrie destul de amănușit cele două ziduri interioare și cele două porți de fier ale cetății. Cu această ocazie, Evlia efendi menționează existența unei frumoase inscripții așezată deasupra porții celei mari cu față spre miază-zi, adică spre orașul Bender. Astfel, în « Cartea de Călătorii » (*Seihatname*), vol. V, p. 117 (r. 22–23) el afirmă: « În total această fortăreață având două rinduri de ziduri, în partea interioară a porții celei mari, mai are încă o poartă de fier. Deasupra porții dinspre sud, se găsește o cronogramă — inscripție — (*ta'rih*) pe o placă de marmură albă de formă dreptunghiulară¹, care însă aflindu-se într-un loc prea ridicat și într-un colț nu prea vizibil nu s-a putut citi și din care pricină nu s-a putut transcrie aici ».

Cu toată afirmația categorică a autorului călător, noi credem totuși că pe lîngă înălțimea prea mare, care într-adevăr era de 6–7 m și vederea slăbită a lui Evlia Celebi, au contribuit și elemente de altă natură care l-au împiedicat de a reproduce. Deși nu cunoaștem meritele lui Evlia-efendi în paleografia osmană, totuși din citatul de mai sus se poate deduce că nu prea avea cunoștințe temeinice în materie de epigrafie osmană, fapt care l-a împiedicat să o copieze. Într-adevăr în rîndurile următoare (r. 24–26) din aceeași pagină, unde este vorba de o altă inscripție, lipsită de importanță istorică, așezată la dreapta celei dintâi, pe o frumoasă placă de marmură albă, călătorul nostru nu invocă motivele de mai sus, ci o transcrie în întregime: *Ah! Djanim Rükie hanım Aşik Madjar Mustafa*, ceea ce înseamnă « Ah! Domnișoara Rükie². Aşik³ Maghiar Mustafa ». Este foarte surprinzător faptul că în legătură cu această inscripție, probabil consacrată prințesei Rükie, una din fiicele sultanului Murad al IV-lea (1623–1640) contemporan cu acest călător, gasconul osmanliilor nu pretinde, de data aceasta, că s-ar găsi într-un loc de unde nu s-ar vedea bine, fiind așezată prea sus, deși ambele plăci se găseau la aceeași înălțime.

După această incursiune introductivă să ne ocupăm mai în de aproape de inscripția sultanului Suleiman Magnificul din 1538 cu privire la « cucerirea » Moldovei.

Cunoscutul orientalist rus N. I. Ilminski⁴, membru corespondent al Academiei de Științe din St. Petersburg, ajutat de Mahmudov, profesor de limba tătară și caligrafia musulmană din Kazan, de N. I. Veselovski⁵, secretar al aceleiași Academiei și de profesorul I. F. Gottwald⁶ au descifrat parțial această inscripție pe baza unei copii inexacte și incomplete. Amintim că această copie defectuoasă a fost făcută la 21 aprilie 1882, de un desenator, delegat de Asociația inginerilor din Odesa. Apoi, orientaliștii de mai sus au publicat-o în revista « Zapiski imperatorskovo Odesskovo obsecestvo Istorii i Drevnosti », Odessa, XIII (1883), p. 263–4.

¹ Čarköse — textual înseamnă cu « patru colțuri », patrunghiular.

² De fapt ar trebui să fie « Rükie sultan », deoarece termenul sultan după un nume de femeie înseamnă « prințesă » (vezi *Encl. Isl.*, IV, p. 568–571), care a dat la noi « sultanică ». Despre Rükie sultan sau hanım, vezi M. Süreia S'O, I, p. 35: « Fiica lui Murad IV, căsătorită în 1654/1064 cu Melek Ibrahim-pașa ».

³ Aşik = « Îndrăgoșit », apare și ca element onomastic în patronimia orientală (de exemplu, Aşikpaşaçade, numele unui cronicar cunoscut).

⁴ Nicolai Ivanovici Ilminskii (1822–1891) și-a urmat studiile la Kazan, unde a predat arabă, turca și persana. A întreprins o călătorie științifică în Siria, Egipt și Turcia (vezi Brokhaus-Efron, *Ențikl. slovari*, V, 1894, fasc. 24, p. 947 și *Bolșaia Sovet. Ențiklopedia*, vol. 17, ed. a II-a, 1952, p. 551).

⁵ Nicolai Ivanovici Veselovski (1848–1918), arheolog și orientalist rus, profesor la Facultatea de limbi orientale de la Universitatea din Petrograd. A fost premiat pentru activitatea științifică. Una din lucrările sale este *Lupta de la Kulikovo* (vezi Brokhaus-Efron, *op. cit.*, XI–100 p.).

⁶ Iosif Feodorovici Gottwald (1813–1893), profesor de limba arabă și persană la Universitatea din Petrograd. Are două lucrări în legătură cu coranul și o descriere a manuscriselor arabe din Biblioteca Universității din Kazan (1854) (vezi Brokhaus-Efron, *op. cit.*, XVII, p. 427).

Însăși data inscripției, element extrem de important într-un document, deși este destul de clară, totuși a fost greșit citită de N. Ilminski și colaboratorii săi. Astfel, în loc de anul 945 al erei musulmane (Hegira)¹, care corespunde cu 1538 al erei noastre², cînd a avut loc campania suleimanică în Moldova, orientaștii de mai sus au citit 940. Acest an al Hegirei începe la 23 iulie 1533 și se termină la 12 iulie 1534, cînd padișahul turcilor se găsea la începutul unei campanii grele și relativ de lungă durată împotriva Bagdadului și Persiei.

Amintim că vechea istoriografie românească prin N. Iorga³ și Ștefan Ciobanu⁴ a luat cunoștință de existența acestei inscripții prin această traducere incompletă, vagă și confuză, fără a se ocupa mai de aproape de sortă ei.

N. A. Marks, autorul unei serii de monografii asupra orașelor din Ucraina și sudul Rusiei, într-o broșură intitulată *K istorii Benderkoi Kreposti* [Despre istoria cetății Bender], Odessa, 1917, p. 6—7, a dat fotocopia acestei inscripții luată după original, adică direct de pe piatră. Autorul de mai sus nu menționează unde se găsea inscripția în momentul fotografierii. În orice caz după primul război mondial nu se mai afla la cetatea Bender și nu este exclus ca să fi fost chiar distrusă. Și în broșura lui N. A. Marks, inscripția suleimanică este însoțită de o traducere, fără transcriere, făcută de orientalistul I. Spafaris, membru activ al Societății de istorie și arheologie din Odessa; totuși, și ea este incompletă, prezintă cîteva greșeli fundamentale și o serie de imprecizii, care fac să nu se deosebească prea mult de prima încercare. Așa bună oară în ceea ce privește datarea, I. Spafaris voind să-l corecteze pe N. Ilminski, comite o greșală și mai mare. După acesta, nu este vorba de anul Hegirei 940 (= 1533 — 1534 e.n.), ci de 935, an musulman care începe la 15 septembrie 1528 și se încheie la data de 4 septembrie 1529⁵. O astfel de eroare de lectură, deci și de calcul, anticipatează cu un deceniu campania suleimanică în Moldova, tocmai cînd turcii suferiseră primul eșec militar în fața Vienei⁶ și sultanul poate în acea vreme, nici nu se gîndeau la o expediție împotriva țării « Kara-Bogdania », care de curînd aduseșe haraciu⁷. După cum am văzut, abia din 1534 se poate vorbi de o politică de împotrivire fățișă dusă de Moldova față de turci, încurcați pe atunci într-un lung și obositor război împotriva Safizilor⁸ din Iran, nu atît pentru nimicirea șiițismului⁹, cît pentru cucerirea provinciei Corasan și a altor teritorii în litigiu¹⁰.

Erori de ordin paleografic, și mai cu seamă epigrafic destul de complexe, au contribuit la crearea unor astfel de confuzii regreteabile, atît în ceea ce privește descifrarea datei, cît și ale altor elemente ale inscripției. Asupra lor vom mai reveni la analiza inscripției.

¹ Hidjra în *Encl. Isl.*, II, p. 320—321 și M. Guboglu, *Introducere în cronologia musulmană* (cf. *Tabelele sincrone. Datele Hegirei și datele erei noastre...*, Buc., 1955, p. XXII—XXXV).

² M. Guboglu, *op. cit.*, p. 188.

³ N. Iorga, *Studiu asupra Chiliei și Cetății Albe*, Buc., 1900, p. 186; idem, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 426; idem, *Istoria Românilor*, IV, p. 389.

⁴ Șt. Ciobanu, *Cetatea Tighina*, în « Bulet. Comis. monum. ist. », 1928, p. 23 și art. *Bučak*, în *İslâm Ansiklopedisi*, 20 Cüz, Istanbul, 1944, p. 744.

⁵ M. Guboglu, *op. cit.*, p. 187.

⁶ D. Cantemir, *op. cit.*, I, p. 276—282; I. Hammer, *op. cit.*, ed. Dochez, I, p. 496—500; I. Zinkeisen, *op. cit.*, II, p. 684—693; și N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 430 și urm.

⁷ W. Bernauer, *Tagebuch d. Suleiman*, I, la Y. Thury, *Török Történetirok*, II, Buda-pesta, 1896, p. 283.

⁸ Cea mai cunoscută dinastie în Persia după introducerea islamului (vezi art. *Safawides*, în *Encl. Isl.*, IV, p. 56—57).

⁹ Shi'a nume care se aplică unui număr mare de secte islamică, care, spre deosebire de suniți (« ortodocși »), recunosc pe Ali drept calif legitim după moartea profetului Mahomed (vezi *Encl. Isl.*, IV, p. 362—371). Șiiții în istoriografia osmană sunt numiți « Kızılbaş ».

¹⁰ N. Mikluho-Maklai, *K istorii politicheskikh vzaimoîslenii Irano so Srednei Aziei v XVI veke* (Despre istoria legăturilor politice ale Iranului cu Asia centrală), în « Kratkaia soobscenia Instituta Vostokovedenia », IV (1952), p. 11—18.

Publicația lui N. A. Marks, având fotocopia inscripției după original, a fost trecută din nefericire cu vederea de toți acei care s-au ocupat cu istoria Moldovei. Apărută pe vremea primului război mondial (1917) nu i-a dat atenția cuvenită. Descoperirea ei, din întâmplare, m-a determinat să reiau cercetarea ei pe alte baze, deoarece informația lui Evlia Celebi (1657), traducerea lui N. Ilminski (1883) și mențiunile lui N. Iorga erau departe de a fi satisfăcătoare.

Avinđ în vedere că cele două încercări lasă mult de dorit, atât în ceea ce privește forma cît și fondul, fără a mai vorbi de faptul că inscripția trebuie privită în lumina evenimentelor istorice care au produs-o, am găsit de cuvintă de a relua cercetarea ei sub formă nouă. Este o inscripție pompoasă, plină de laude, prin care sultanul Suleiman anunță în mod solemn că voievodul tulburător « Petri » vechiul rebel, a fost alungat, iar « țara Bugdaniei, călcată sub potcoavele calului meu, a fost cucerită ».

Reamintim că inscripția propu-zisă se află pe o placă de marmură albă cu dimensiunile de 0,70 × 0,54 m. După cum arată fotografia alăturată, ea se compune din şase rînduri orizontale, scrise în limba turcă-osmană, cu caractere arabe într-o formă cît se poate de artistică, care evocă frumusețea arabescurilor orientale. Fiecare rînd scris fiind despărțit în cîte două diviziuni reliefate, inscripția are în total un număr de 12 căsuțe sau rubrici dreptunghiulare repartizate cîte şase în două coloane verticale. Aproape în fiecare rînd cuvintele fiind suprapuse se poate vorbi de rînduri duble mai ales la ultimul rînd, unde figurează două rînduri suprapuse și paralele.

Atât grafia literelor tipului de scris ornamental numit *sülüs i gelî*¹, caracterizată prin trăsături groase și sigure, cît și cele ale tipului *gûrîft*², obținute printr-o impletire armonioasă a caracterelor arabe, prezintă greutăți extrem de mari pentru descifrare și lectură. Îmbinarea artistică a celor două tipuri de scris oriental constituie o greutate și mai mare decât la descifrarea firanelor, unde de obicei predomină un singur tip (*divanîi*)³. Deci epigrafia orientală mai cu seamă cea musulmană, cu toate unele realizări serioase⁴, în special în U.R.S.S.⁵, prezintă încă greutăți mari chiar pentru cercetători în paleografie și epigrafie islamică. De asemenea, limba în care a fost scrisă — turcă-osmană — persanizată și mai cu seamă arabizată, prezintă pentru traducere dificultăți serioase de ordin lingvistic.

O privire atentă asupra acestei inscripții, chiar din partea unui necunosător al literelor arabe, arată că fiecare rînd se termină la stînga — de unde noi începem citirea — prin același semn caracteristic și numit « mim » (m). Potrivit cu armonia vocalică sau eufonia sunetelor, legea fundamentală a graiurilor turcești, această literă se pronunță: « —îm » sau « —im » și « —üm » sau « —üm ». În cazul de față cele şase cuvinte finale conținînd numai vocale postpalatale (a, ī și un) semnul / se va pronunța numai « —îm », care este nu numai un sufix posesiv, ci și un element predicativ⁶. Aceasta, după topica limbii turcești, se aşază totdeauna la sfîrșitul propozițiilor. Astfel, în partea stîngă de sus în jos, avem şase cuvinte care rimează: « Rahmanîm », « Süleimanîm », « Sultanîm » (bis), « Bugdanîm » și « Osmanîm ». Aceste considerații preliminare ne arată, chiar înainte de descifrare, că inscripția a fost compusă în versuri. Ea este alcăuită,

¹ *Nobilul sülüs*. Despre tipul sülüs, vezi J. Deny, *Grammaire de la langue Turque (Dialecte Osmanli)*, Paris, 1921, p. 22; L. Fekete, *Einführung in die osmanische-türkische Diplomatik . . .*, Budapesta, 1926, p. XVII—XVIII; I. Hakki, *Eski türk yazılarına medial* [Introducere în vechile scrieri turcești], în « Darulfün İlahiat », Istanbul, 1926, p. 37; Hamid Zubeir, *Türkerin bu güne kadar kulandığı yazıları* [Scrisuri folosite de turci pînă astăzi], în « Türk Yurdu », Ankara, 1928, nr. 205—11, p. 42.

² *Gûrîft* vezi Samy Bey Fraschery, *Dictionnaire turc-français*, 1885, p. 884.

³ Vezi nota 1 și *Encl. Isl.*, I, p. 387—392, sub *Ecriture arabe*.

⁴ I.—H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, Istanbul, 1934 și mai cu seamă Fr. Taeschner și P. Wick, *Die Vezirfamilie Gandayzade . . .*, în « Der Islam », 1929, p. 60—115.

⁵ Revista « Epigrafika Vostoka ». Acad. Nauk, SSSR (Moscova—Leningrad, 1947—1955), vol. I—IX.

⁶ Vezi J. Deny, *op. cit.*, pag. 366 și urm.

deci, din şase versuri compuse într-un anumit număr de metri silabici (16–18)¹ fiecare având la rîndul său cîte două hemistihuri. Prin urmare, celor 12 despărțituri sau căsuțe le corespund 12 hemistihuri, executate artistic în marmură albă reliefată.

Ca formă și conținut, inscripția suleimanică reprezintă un anumit gen de poezie orientală, extrem de frecvent la popoarele islamică, în special la arabi și persani. Acest gen de poezie, în general, numită « Kasida » sau « Kasid »², cu anumite modificări, a fost folosită, alături de genul « gazel »³, pe o scară largă și în literatura istorică osmană, începînd din secolul al XV-lea și pînă la Tanzimat (1839)⁴. Făcînd abstracție de unele elemente mistice sau religioase, kasida'lele orientale prin șîrurile pe care le dău asupra persoanelor și evenimentelor, cum este în cazul de față, constituie o prețioasă sursă de informație istorică. Ele trebuie, însă, utilizate cu cea mai mare prudență.

În ceea ce privește conținutul inscripției, amintim că numai ultimile două versuri privesc Moldova (*Bugdan*). Din nefericire tocmai aceste din urmă prezintă greutăți neînchipuit de mari pentru descifrare, lectură și traducere. Astfel, în versul al cincilea care constituie esența șîrului istoric privitor la noi se arată alungarea domnului « tulburător », vechiul rebel, și proclamația « . . . sint cuceritor al țării Bugdan ».

La dreapta ultimului vers, ceva mai sus, se vede bine termenul arab « sene » — anul — , sub care exact între cele două rînduri suprapuse, se redă cifra 945, după era musulmană lunară a Hegirei.

După cum s-a mai amintit data de mai sus a fost-citită de turcologii ruși 935 și 940 al Hegirei din cauza unor confuzii. Astfel cercetătorii din 1883, în frunte cu N. Ilminski, fac confuzie între semnele sau cifrele arabe ♀ (5) și ♦ (0). Deci, în loc de 5, ultima cifră, e citit-o zero. Deși între aceste două semne există o vădită asemănare prin rotunzimea lor forma grafică a lui zero (♦) fiind un simplu punct și a cifrei 5 (♀) un zero mititel, de obicei ascuțit sau turtit și foarte puțin scobit la mijloc, totuși, aici se vede foarte clar că este vorba de 5 (♀) și nicidecum de 0 (♦).

Un alt element cronologic pentru precizarea datei acestei inscripții, la care nu s-au gîndit orientaliștii de mai sus, este și încheierea textului سليمان بن عثمان — Süleiman ibn Osmanîm. Aceste trei cuvinte după calculul *Gümmal* sau *Ebget*, în cronologia musulmană au valoare numerică 945⁵.

În ceea ce privește lectura lui F. Spafaris, în publicația mai sus menționată a lui N. A. Marks, acesta a trecut cu vederea faptul că pe lîngă forma obișnuită a cifrei 4, grafiat cu semnul arab Σ (4), asemănător cu un « E » latin, mai există și o două variantă, care se întîlnește extrem de rar în vechile texte otomane. Ca formă grafică, după cum se vede și în fotocopia alăturată, se prezintă ca un patru arab al nostru⁶ de care se deosebește prin faptul că este întors și un pic mai strîmb. Faptul că această variantă a lui 4 se întîlnește mai frecvent în monedele⁷ și docu-

¹ Koprûlîzade Mehmed Fuad, *La littérature turque islamique XVI-e siècle*, în *Encl. Isl.*, IV (1934), p. 998–1002.

² Despre Kasida vezi amânunțit în *Encl. Isl.*, II, 843–844.

³ Vezi Ghazal, în *Encl. Isl.* II, p. 154–155.

⁴ Tazimmat, termen arab prin care se arată începutul reformelor în imperiul otoman (vezi amânunțit în *Encl. Isl.*, IV, p. 689–693).

⁵ (S =) 60 + (I =) 30 + (ie =) 10 + (m =) 40 + (a =) 1 + (n =) 50 + (a =) 1 + (b =) 2 + (n =) 50 + (0 =) 70 + (s =) 500 + (m =) 40 + (a =) 1 + (n =) 50 + (m =) 40 = 945 Hegira (= 1538 e.n.) (cf. *Encl. Isl.*, IV, p. 706 și M. Guboglu, *op. cit.*, p. LI + pl. III).

⁶ George Bușturescu, *Cifrele arabe. Istoriciul și originea lor. Teoria formării cifrelor sub imprimerie. Armonia filozofică a numerelor*, Buc. 1901, 30 p.

⁷ O. Retowski, *op. cit.*, p. 4 și 5 și mai în seamă monedele hanului Szehîb Ghirai, p. 78–81.

mentele gheraizilor din Crimeea¹ ne face să bănuim că abilul dăltuitor a fost vre un meșter pietrar tătar din Bahcisorai, Caffa sau vreun alt centru al hanatului gheraid. În continuare, după dată, este vorba de instituirea unui cadiu (judecător musulmân)² de construirea cetății (Bender) și de redactarea inscripției (*t'arich*) de Suleiman, urmașul lui Osman³.

După aceste considerații preliminare asupra formei și cuprinsului, dăm mai jos textul inscripției, în transcriere și traducere, în care facem rectificări și precizări față de încercările anterioare. Pe baza textului alăturat vom face o serie de considerații de ordin lingvistic și istoric asupra inscripției de la Bender.

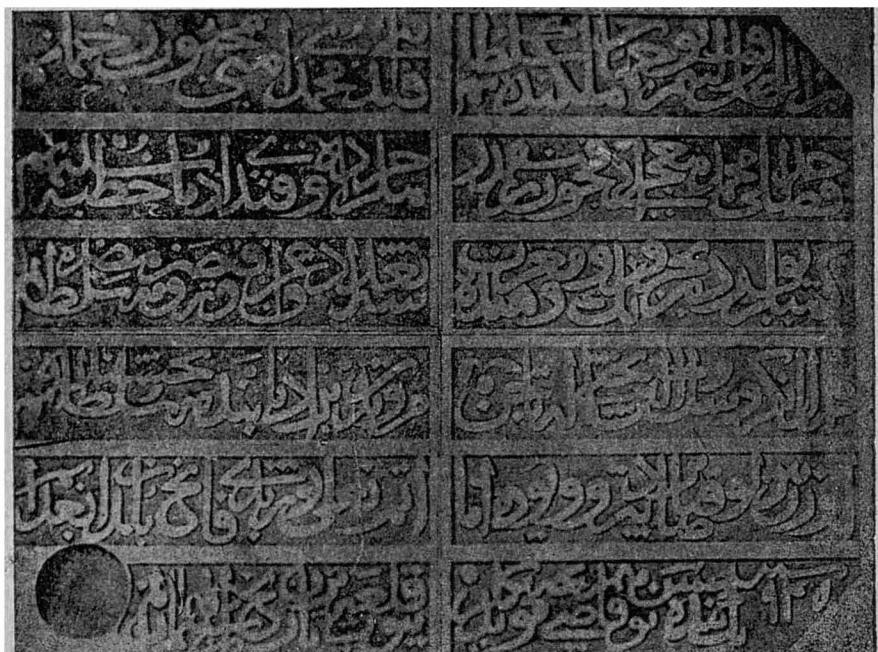

Fig. 1. — Inscriptia sultanului Suleiman Magnificul din 945/1538 de pe poarta cetății Bender.

I. Transcrierea inscripției

- ¹ { a. Ben allahîn kulium bu ğihan mülkünde sultânım
b. Beni kildî Muhammad-i ümmeti mahbub-i rakhmanîm
- ² { a. Huda-i fazla, Muhammad müslîmîzati djün rîftikîmdîr
b. Haremlerde okundu adıma khutbe Süleimanîm
- ³ { a. Ghemiler iürûden bâhr-i firenk ve m'agreb ve hinde
b. Şeh-i Bagdad-i Irak, kaiser-i Rum ve Misra sultânîm.
- ⁴ { a. Kîral üngürüsün altın⁴ tahtî ile tadjin
b. Mürevvetden ben edna bendeme tahsinde sultânîm

¹ V. V. Veliaminov-Zernov, *Materiali dlja istorii Krîmskogo hanstva*, St. Petersburg, 1864.

² Termenul cadiu a pătruns și în limba română veche (cf. L. Șâineanu, *Inf. Orient.*, II, 24).

³ Textual este « Suleiman frul lui Osman ». Este posibil să fie numele arhitectului, care a construit cetatea, pe care nu l-am putut identifica.

⁴ Ilminski a descifrat « elin » = țara. Evident este o greșală, deoarece este vorba de trei puncte deasupra unei litere. www.dacoromanica.ro

- 5 { a. Uzun beterlül bir fesad (?) Petir vaivoda emma
b. Atîm n'âlı tozadî fatih-i bildan-i Bugdanîm
- 6 { a. Sene 945 Hasan bei Benderse⁸ nev kadi memerr-i⁹ bahr bekler müied
b. Iapub kala 'îi iazan t'arih Süleiman ibni 'Osmanîm.

II. Traducerea inscripției

- 1 { a. Eu sănt robul lui Allah <și> în stăpînirea acestei lumi sănt sultan
b. Allah m-a făcut credincios al poporului lui Mahomed; sănt iubitor al milostenie
- 2 { a. Înțelepciunea lui Allah și minunile lui Mahomed sănt călăuzele mele
b. Sint acel Suleiman în numele căruia s-a citit « hutbe »¹⁰ în locașuri sfinte.
- 3 { a. Sint cel care conduc navele în marea frîncă¹¹, africană¹² și în India
b. Sint șah de Bagdad și Irak¹³, cezar de Rum¹⁴ și sultan al Egiptului.
- 4 { a. Tronul și coroana de aur ale craiului unguresc
b. Sint obținute din mila și generozitatea mea; el e un rob umil al sultanului.
- 5 { a. Însă pe voievodul Petru, un rebel cu multe răutăți, l-am izgonit.
b. Potcoava calului meu cînd a ridicat pulbere am devenit cuceritor al țării Bugdan.
- 6 { a. Anul 945¹⁵ Hasan bei¹⁶, noul cadiu de Bender¹⁷, întărind vadul ajută pe beii de mare.
b. Sint Suleiman, urmașul¹⁸ lui 'Osman care construind cetatea am scris Cronol grama.

Dacă la ridicarea cetății Bender, așa cum relatează Evlia Celebi, a contribuit într-o largă măsură spiritul de inginozitate artistică al marelui arhitect Sinan ibni Abdul-Menan, autorul celor mai frumoase moschei, geamii și mecenți¹⁹, privite pînă astăzi ca opere de artă ale arhitecturii islamică putem afirma aproape cu toată certitudinea că redactarea acestei inscripții într-o limbă poetică foarte grea de redat în forma sa artistică din original, aparține însuși sultanului Suleiman. Acest fapt nu ar fi de mirare, deoarece se știe că Suleiman Magnificul sub a cărei domnie imperiul semilunei a ajuns nu numai la cea mai mare expansiune teritorială, ci și

¹ Èvzen-i mer^d (om războinic)?

² Bende = rob în persană, citit de Spafaris, nu are sens.

³ Semer = (a.) = abundant bogat.

⁴ Khutbe și chutbet în Meninski Lexici, II, p. 591–592: *Orațio, concessio sacra; et adina chutbe okundu-commandatus est e suggestu precibus populi, tanquam princeps eorum.*

Forma arabă este Khutba, însemnînd « predică de pe amvon (sermon) », « discursul unui khatib (predicitor) ». Hutbe ocupă un loc special în ritualul mahomedan mai cu seamă în slujba religioasă de vineri (vezi amânunțit în Encl. Isl., II, p. 1038–1041).

⁵ Firenk – european, adică « în mirile europene ».

⁶ Prin termenul *ma'greb* turcii, arabi și în general popoarele orientale înțeleg Africa septentrională. Textual însemnă « apusean », provenind din grb « a apune », spre deosebire de mașrîk = orient. (Vezi amânunțit în Encl. Isl., II, I p. 113–114).

⁷ O parte a vechii Mesopotamiei, cuprinsă între Golful Persic și Peninsula Arabică. Se face deosebire între: *Irak-i'arabi* (arăbesc) și *'Iraki farsi* (persian). Aici este vorba de Irakul arăbesc, cu capitala Bagdad. (Vezi despre *al-Iraki* în Samy-Bey Fraschery, *Kamus ul-alam*, III, Istanbul, 1894, p. 1326–1327 și Enc. Isl., II, p. 546–553).

⁸ Adică « împărat al bizantului ».

⁹ = 30 mai 1538–18 mai 1539. (Vezi M. Guboglu, *Tabele sincrone* ... p. 189).

¹⁰ inu (?): « Ahsen » = frumos, plăcut.

¹¹ După Ilminski bende = « sclav, rob ».

¹² Ben sau *ibn* însemnă textual « fiul ».

¹³ Mecet = instituție religioasă mai mică ca « geamia ». Termenul a pătruns și în vechea limbă română (vezi L. Șâineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ed. a VI-a, Craiova, 1929, p. 391).

la cea mai înaltă treaptă de înflorire artistică și literară¹, a fost ca și predecesorii său Selim I, Baiazid II și Mehmed II². Cuceritorul nu numai un spirit războinic, ci și un mare protector al literelor și artelor³. În istoria literaturii osmane este cunoscut sub epitetul (*makhlas*) de « Muhibbi »⁴, adică « iubitor de prietenie » și se poate spune că ocupă un loc de frunte nu numai în rîndurile sultanilor poeți⁵, ci chiar în istoria literaturii turcești pînă la tanzimat⁶.

Limba în care a fost scrisă această inscripție anticipatează stilul otoman de pe la mijlocul veacului al XVI-lea, cînd influența persană și mai cu seamă cea arabă încep a deveni preponderente nu numai în literatura religioasă, ci și în cea istorică, ajungînd covîrșitoare în secolul al XVIII-lea⁷.

În ceea ce privește originea elementelor lexicale ale inscripției suleimanice, merită să fie subliniat faptul că din cele 85 de cuvinte turco-osmane, cîte intră în compoziția ei, sunt: 45 de arabisme, 12 persianisme, 20 de cuvinte vechi turcești și în fine 8 « frîncești », adică europene. Cred că este cazul să trecem în revistă măcar pe acestea din urmă:

1) *Firenk* — « frînc », adică « italiot », în general « european ». Termenul există și astăzi în onomastică română (Frîncu) și se întîlnește adesea în texte noastre istorice⁸.

2) *Kaiser* — « cezar », « împărat ». De fapt sultanii se intitulau frecvent « Rum padişahî »⁹, adică împărat al Bizanțului și foarte rar « kaiser de Rum », care este prima titulatură pe care o cunoaștem.

3) *Rum* — gr. Ρωμαῖον designa la început, pentru popoarele Asiei Centrale « Imperiul roman » și apoi cel bizantin. De pildă Erzerum (*Arzi-rum*) nu are altă semnificație decît « pămînt roman ». Se știe că a existat și un sultanat de Rum, în Asia Mică (1077—1308), căruia turcologul sovietic V. Gordlevski i-a consacrat o monografie¹⁰.

4) *Kiral* — « crăi », « rege » din slavonul « kroll » sau ung. « kyraly » care derivă din *Carolus Magnus*.

5) *Ungürüs* — « ungr », « maghiar » (turc. *Madjar*).

6) *Petir* sau *Pitir*, la turci mai frecvent apare forma « Petri », adică Petru.

7) *Vaivoda* sau Voivoda, adică « voievod », termen de origine slavă avînd aceeași semnificație cu *dux* și *herzog*, conducător de oști.

8) *Bugdan*¹¹ (Bogdania) = « Moldova », după numele întemeitorului țării: Bogdan (1359—1365).

Abstracție făcînd de termenul « Rum », care se întrebuiță deja în veacul al IV-lea înainte de era noastră, cuvintele de mai sus au pătruns în vechiul lexic otoman, începînd din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, cînd s-au intensificat relațiile cu popoarele sud-slave. În ceea ce privește termenul *Kaiser* (cezar) după cum am văzut, apare pentru prima oară în această inscripție¹².

¹ I. Hammer, *op. cit.*, ed. Dochez, II (1844), p. 135 -și urm.; N. Iorga, *Gesch. d. osm. Reichen*, III, 1910 p. 132—133.

² Vezi *Encl. Isl.*, IV, p. 996 și 998.

³ Hammer, *op. cit.* Primul care l-a apreciat pe poetul Baki cel mai mare lîric al osmanilor.

⁴ Vezi *Encl. Isl.*, IV, p. 998.

⁵ Hammer-Purgstall, *Geschichte der osmanischen Dichtkunst*, II, (Pesth, 1837), p. 152—157; I. Hammer, *op. cit.*, II, p. 137; V.A. Navarian, *Les sultans poètes* (1451—1808) Paris, 1936, p. 73—99.

⁶ S. Agâh, *Türk edebiyat ta'rihi dersleri tanzimatka kadar*, 1934.

⁷ Una din problemele tanzimatului a fost purificarea limbii turcești de arabisme și persianisme, care în parte s-a și realizat în ultimele decenii ale veacului nostru.

⁸ Vezi L. Șâineanu, *Dictionar...*, p. 259.

⁹ Vezi *Meninski Lexicu*, III, p. 1082, col. a II-a.

¹⁰ Vl. Gordlevski, *Gosudarstvo Seldjukidov v Maloi Azii*, Moscova-Leningrad, 1941.

¹¹ Vezi art. *Bugdan*, în *İslâm Asîklîopédisi*, Cîz 20, p. 742—747.

¹² Vezi și cronica rimată a lui Enveri *Düstürname* (ed. M. Halil 1928), care abundă în titulaturi.

Desigur, numărul elementelor europene, în special a celor slavo-balcanice, existente în marele tezaur al vechii limbi turco-osmane nu se reduc la aceste elemente atestate în inscripția suleimanică. Vechile izvoare otomane, în special cronicile și documentele, cuprind un număr considerabil de astfel de elemente, unele chiar românești. După cum se vede din exemplele de mai sus, ele nu sunt elemente lexicale de circulație, fiind numai de natură diplomatică, onomastică și toponimică. Indiferent de caracterul lor, aceste elemente lexicale au fost cercetate de orientaliști lexicografi în mod cu totul nesatisfăcător¹. În orice caz, aceste elemente sunt într-o proporție foarte redusă față de numărul imens de arabisme și persianisme, care într-o anumită etapă de dezvoltare a limbii osmane au devenit chiar covîrșitoare față de lexicul turcesc. Din contopirea acestor trei mari limbi islamică (*araba*, *turca* și *persana*), cu foarte mici influențe europene, a rezultat turca-osmană, limba oficială a imperiului otoman, în care a fost redactată și inscripția prezentată. În această ordine de idei trebuie să subliniem faptul că arabismele și persianismele sunt adaptate regulilor gramaticale turcești. Cu tot numărul lor, ele nu au putut schimba vechea structură grammaticală a limbii turcești care a rămas stabilă, deoarece avea deja fondul ei principal de cuvinte turanice.

Preponderența arabismelor (53%) în această inscripție nu se poate explica numai prin cucerirea Egiptului de sultanul Selim I (1517), cînd a avut loc un flux puternic de învățăți (*'ulema'*) arabi din fostul califat fatimid în capitala imperiului otoman. Desigur, prezența lor a contribuit într-o largă măsură la arabizarea limbii turcești, dar nu deodată, ci în mod treptat. De fapt procesul de arabizare a limbii vechi turcești, după cum se vede din valoroasa operă a uiguristului sovietic S. Malov, *Monumente de scriere veche turcă*², a început cîteva veacuri înainte de apariția turcilor osmanli pe scena istoriei (1300/700).

Deci, elementele arabo-persane ale inscripției, în număr de 57, au pătruns în vocabularul turcesc în diferite stadii de dezvoltare ale acestuia.

Limba inscripției suleimanice, privită în general, este îndepărtată ca tezaur lexical de limba istoriografiei osmane din veacul al XV-lea, scrisă într-o turcească destul de pură. Ca structură grammaticală și compoziție lexicală, inscripția turcească din 1538 ne oferă un model de limba veche osmană cunoscută, în general, sub denumirea de « *Inge türkçe* », elegantă, cultă sau rafinată³.

În legătură cu aceste considerații de ordin lingvistic, mai amintim că limba inscripției suleimanice este depărtată nu numai de limba turcească populară « *Kaba türkçe* », ci și de cea medie « *orta türkçe* », limba turcilor cu o oarecare cultură.

După analiza inscripției din punct de vedere al scrisului, limbii și stilului vom scoate în relief importanța ei istorică.

În primele două versuri este vorba de religiozitatea sultanului « *rob al lui Allah* », « *credincios al profetului Mahomed* » etc. Încheiate cu hemistihul « *În numele meu se citește hutbe că sunt Suleiman* ». Se știe că aceasta din urmă, împreună cu dreptul de a bate monede, constituie una din prerogativele principale ai sultanilor⁴.

În versul III este vorba de puterea navală a imperiului, care prin vestitul amiral și pirat Hair ed-Din Barbarossa (1535–1544)⁵ teroriza măriile Europei, Africei și Indiei. Această putere primă o lovitură nimicioare în lupta de la Lepanto (1571)⁶. Hemistihul următor repre-

¹ Franz Miklosich, *Die türkischen Elemente in den süd-ost und ost-europäischen Sprachen (Griechisch, Alaanisch, Rumänisch, Bulgarisch, Serbisch, Russisch, Polnisch)*, I-II Hälften, Viena 1884 și Nachtrag I-II: *Die slavischen, magyarischen und rumänischen Elemente im Türkischen Sprachschatz*, Viena, 1889 etc.

² *Pamiatnik drevne tiurskoj pismennosti*, Moscova, 1951, mai cu seamă partea a III-a: *Monumentele de scriere arabă*, p. 219–350. Vezi și recenziea lui A. N. Bernštam în „*Epigrif ka Vostoka*” VI (1952), p. 113–115.

³ J. Nemeth, *Türkische Grammatik*, Prefață, Viena, 1916, S. Göschen 771.

⁴ Vezi I. Hammer, *op. cit.*, ed. Dochez, I, 1844, p. 44.

⁵ Vezi *Encl. Isl.*, II, p. 923–925.

⁶ Pe turcește *Ine-Baht* (vezi *Encl. Isl.*, III, p. 23–24).

zintă titulatura obișnuită a sultanului (*'unvan'*)¹ din care, printre altele se vede, că Suleiman Magnificul, de altfel ca și străbunicul său Mehmed al II-lea, se considera ca urmaș al împăraților bizantini (*kaiser-i rum*).

Versul IV (a-b), referindu-se la craiul unguresc, precizează că tronul și coroana acestuia se acordă din mila și generozitatea padisahului turc. Desigur, aici este vorba de principalele Transilvaniei « Ianoș kíral », adică Ioan Zapolya, creațura turcilor după sfârșirea regatului unguresc la Mohacs (1526).

Primul hemistih al versului V (a) este consacrat « neîntrecutului în răutăți Petri voevoda », iar al doilea anunță pompos « sănătatea cuceritor al țării Bugdan », călcată sub potcoava calului său. Este cea mai veche mențiune documentară² prin care sultanul se erijează ca « cuceritor al Moldovei », din care rezultă clar că pînă atunci era considerat că o țară mai mult sau mai puțin independentă.

Ultimul vers amintește de instituirea unui cadiu, construirea cetății și « scrierea cronogramei » de Suleiman, urmașul lui 'Osman, pe care îl bănuim că este însuși sultanul.

Proclamația sultanului: « sănătatea cuceritor al țării Bugdan » din cuprinsul inscripției (V. b) prezintă o deosebită semnificație, deoarece aceasta s-a transmis, apoi, în titulatura sultanilor următori³. Din acest punct de vedere inscripția este un document important care marchează o nouă etapă în istoria raporturilor turco-moldovenești.

Pînă la această dată se cursese o perioadă de mai bine de un veac de la primele legături cu turci, perioadă în care se pot distinge cîteva etape: 1. De la primele ciocniri cu turci pînă la cucerirea Constantinopolului (1453) 2. Intensificarea agresiunii în urma căreia Moldova devine un stat tributar, sub Petru Aron (1456). Această situație a fost acceptată și de Ștefan cel Mare (1453–1507). 3. Ruperea relațiilor și luptele crîncene împotriva turcilor pentru redobîndirea independenței (1470/73–1488) 4. Începînd din a treia parte a domniei lui Ștefan cel Mare și pînă la începuturile răzvrătirii fătășe a lui Petru Rareș (1488–1534), Moldova fiind constrînsă să țină seamă de factorul turcesc, care dicta pe atunci în tot sud-estul Europei, a plătit un haraci sultanului, care sub Bogdan al III-lea atinse suma de 8 000 galbeni⁴.

Începînd din 1534 și pînă în septembrie 1538 are loc ultima etapă de luptă pentru păstrarea independenței moldovenești.

Din cele expuse mai sus, rezultă o problemă centrală pentru istoriografia română și anume aceea dacă Moldova a fost sau nu într-adevăr cucerită, în urma expediției turcești din 1538 pentru alungarea lui Petru Rareș. Deși această problemă a mai fost ridicată în vechea istoriografie română, totuși nu a fost rezolvată atât din cauza neglijării izvoarelor turcești, cit și din faptul că nu s-a putut da o fundamentare juridică problemei respective. Așa de pildă N.A. Constantinescu, care s-a ocupat primul cu *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*⁵, în concluzie a arătat că a fost într-adevăr după înfrângerea lui Petru Rareș o supunere

¹ Despre 'unvan', în general, vezi *Encl. Isl.*, IV, p. 1079; dr. Andrei Antalffy, *Cîteva însemnări scurte*, în « Revista istorică », 1934, p. 207 și H. Dj. Siruni, *Haşmetlu...* (Titulatura sultanilor), în « Hrisovul » II (1942), p. 143–147.

² Făcînd abstracție de *Fethname-i Kara-Bugdan* din 889/1484, mss. în Bibl. din Cairo, în care este vorba de cucerirea cetăților Chilia și Cetatea-Albă de sultanul Bayazid al II-lea (vezi dr. Andrei Antalffy, în « Rev. istor. », an XX, 1934, nr. 1–3, p. 33–42).

³ Astfel de titulaturi se găsesc într-o carte de culegere epistolare intitulată: *Menṣa 't-azizîye fi asar-i-osmaniye* I, 1284/1868, p. 153 și II, 1286/1860, p. 206; Mourajda d'Ohsson *Tableaux de l'Empire Ottoman*, p. 162–163.

⁴ Amintim de informațiile din instrucțiunile date de Sigismund I solilor săi la papa Leon al X-lea (vezi Hurmuzaki, *Documente*, II, p. 171). Relatarea lui Dimitrie Cantemir este mai nouă.

⁵ Lucrarea făcută în seminarul de istoria românilor de sub direcția prof. D. Onciu. Premiată din fondul « Hilel », Buc., 1914, p. 114.

adică o suzeranitate turcească, însă fără a fundamenta aceasta pe o bază ju ridică serioasă. P.P. Panaitescu ocupîndu-se de aceeași problemă într-un articol *De ce nu au cucerit Turci Tările Romînesti*¹ arată că nu a fost vorba de o cucerire, ci numai de o vasalitate. Aceasta desigur vine în contrazicere cu proclamația sultanului Baiazid al II-lea (1484/889) și mai cu seamă cu aceea a nepotului său Suleiman Magnificul în 1538.

După cum am văzut în inscripția turcească de la Bender din 1538/945, sultanul Suleiman Magnificul se proclama pompos « *Fatih bildan-i Bugdanîm* » « Sint cuceritorul țării Bogdania », aşa cum se proclamă și Mehmed al II-lea, la 29 mai 1453/857, Djûmadi I 20 « Cuceritor al Constantinopolului », fapt pentru care a și rămas cunoscut în istorie cu titlul (*'unvan'*) de *el-Fatih*. Acest termen arab, atestat și în inscripția suleimanică, după cum arată lexicoanele otomane², nu are decât sensul de « cuceritor ». Aici, termenul *fatih* nu poate fi considerat ca un element superfluu al înfloritului stil al retoricei orientale, deoarece exprimă o anumită realitate istorică. Nu poate fi nici o îndoială că această cucerire se referă direct la întreaga Moldovă și nu numai la unele puncte de sprijin pentru turci, numite la noi « raiele » (Turnu, Giurgiu, Brăila, Timișoara, Oradea, Chilia, Ackerman, Bender și Hotin) cu împrejurimile lor, asupra tatarălicului din Bugeac, luat în 1538, și asupra Dobrogei întregi. După cum se știe aceste porțiuni teritoriale au fost direct sub administrația turcească, ca Bulgaria din 1393, ca Serbia din 1459 și ca Ungaria din 1526. În timp ce restul din țările române (*Eflak*, *Bugdan* și *Erdel*), deși au fost tributare și crunt exploataate, totuși cucerirea turcească, aici, nu a avut urmări adinci asupra structurii sociale, o împuñinare a organismului național ca în sudul Dunării, unde se întâlnesc mase compacte de musulmani, fie coloniști aduși din Anatolia, fie că au fost islamizați, ca în Bulgaria (ex. pomaci) și în Serbia (ex. bosniaci). Turcii nu aveau voie să se așzeze în satele românești, să cumpere proprietăți și să convertească pe români la religia și obiceiurile lor.

În lumina celor mai sus arătate, se poate vorbi de o cucerire a Moldovei, unde poporului, neacceptînd islamul, i s-a oferit altă cale: plata unui haraci anual. Aceasta nu este de mirare, deoarece în fața felurilor sfârîmături de forțe, a deosebitelor idei și concepții, care se ciocneau în Peninsula Balcanică și în tot Orientul european, era natural ca politica otomană să nu aibă o atitudine unitară și o singură formulă de subjugare și exploatare a țărilor cucerite. Rămîne de precizat, însă, măsura în care partea din țările române, neaflată sub administrația directă a turcilor, era socotită ca ținut cucerit, în diferitele nuante ale dreptului musulman. Asupra acestei probleme vom reveni cu altă ocazie.

¹ Vezi P. P. Panaitescu, *Interpretări Romînesti. Studiu de istorie economică și socială* Buc., 1947, p. 149–160.

² În *Meninski Lexici*, III, p. 848, col. a II-a: — *fatih* a. part. 1) *Aperiens, qui aperit,* 2) *Qui expugnat...; fatyhy Istambol — Expugnator urbis Constantinopolis; sc. sultanus Mohammedes, hujus nominis secundus Turcarum imperator... .*

www.dacoromanica.ro

DOCUMENTE

LEGĂMÎNTUL LUI TUDOR VLADIMIRESCU FAȚĂ DE ETERIE

DE
ACAD. A. OTETEA

Arhivele de stat din Budapesta ne-au revelat, în cursul unei călătorii de studii din vara anului 1955, pe lîngă alte documente importante relative la răscola din 1821, și legămîntul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie¹. Descoperirea acestui act conferă tezei pe care o susținusem în studiu nostru din 1945 o confirmare decisivă. Prin analiza și confruntarea actelor cunoscute atunci ajunsesem la concluzia că mișcarea lui Tudor Vladimirescu nu poate fi înțeleasă decât în cadrul Eteriei. « Eteria i-a dat șeful, programul, organizarea, impulsul inițial, tactica de propagandă și de luptă, primele mijloace de realizare și a încadrat-o în mișcarea generală de insurecție care urmărea emanciparea tuturor creștinilor din Imperiul otoman. Perspectivele politice care se deschideau Principatelor Române erau independență politică și economică... În această concepție se integrează organic toate actele și toate episoadele mișcării revoluționare din 1821 »².

Teza noastră n-a convins pe toată lumea, deși ea înălătura toate contradicțiile și permitea o explicație organică a întregii mișcări. Totuși, ea a avut ca urmare să scoată la iveală documente care o confirmau și pe care posesorii lor n-au îndrăznit să le publice decât după apariția studiului nostru, atât de violent contrasta conținutul lor cu opinia generală despre mișcarea lui Tudor Vladimirescu³.

Unii istorici recenti ai lui Tudor Vladimirescu nu s-au lăsat conviși nici după aceasta, și, pentru a-și putea menține opinia, au negat autenticitatea actelor publicate de C. Grecescu și M. Romanescu. Actul pe care-l publicăm aici conferă și acestor documente o valabilitate irecuzabilă.

Ca o dovedă a progresului lent, dar irezistibil, al adevărului, amintim articolul lui S. I. Samoilov, publicat în nr. 10 al revistei « Voprosi istorii » din 1955, care poartă titlul semnificativ: « Răscoala de eliberare națională din 1821 în Țara Românească ». Acest titlu implică recunoașterea tezei noastre că mișcarea lui Tudor Vladimirescu a pornit pentru cucerirea independenței naționale.

¹ Cercetările atât de fructuoase de la Arhivele din Budapesta ne-au fost considerabil facilitate de tov. Trócsányi Zsolt, fost student al Universității din București. Îi aducem și pe această cale cele mai vii mulțumiri.

² A. Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești (1821—1822)*, București, 1945, p. 359.

³ Const. Grecescu a ținut, după propria sa mărturisire, 15 ani actul prin care Gr. Brîncoveanu, Gr. Ghica și Barbu Văcărescu au ales pe Tudor « ca să ridice norodul cu arme ». În « Revista istorică română », 1946, vol. XVI, p. 1—9.

I. PROVENIENȚA ACTULUI

Actul ni s-a păstrat în traducere germană, ca anexă la raportul din 16 iunie 1821 al generalului Schustekh, comandantul suprem al forțelor armate din Transilvania, cu sediul la Sibiu, către contele Bánffy, guvernatorul aceleiași provincii, la Cluj. Actul provine de la Agenția austriacă de la București, al cărei titular, Fleischhackl von Hakenau, se refugiașe din luna martie la Sibiu, dar o parte din personalul Agenției, printre care și cancelistul Udrizki, rămăsesese la București și asumase și protecția supușilor ruși.

Personalul Agenției de la București întreținea cu Fleischhackl și cu Schustekh o corespondență regulată, pe care aceștia își bazau rapoartele lor cu privire la evenimentele din Țara Românească. E puțin probabil ca Fleischhackl să nu fi primit și el sau să nu fi cunoscut actul, deși în corespondență sa, publicată în vol. XX din *Colecția Hurmuzaki*, nu s-a păstrat nici o urmă. În tot cazul, pentru Schustekh autenticitatea actului e mai presus de orice îndoială. Așa se explică afirmația categorică cu care însoțește actul: « În același timp, anexez copia acordului, prin care Teodor s-a asociat, încă de la începutul insurecției, cu Eteriștii, în vederea scopului final¹. »

Din păcate, actul nu ni s-a păstrat decit în traducere germană. Darorică de liberă și de infidelă am presupune traducerea, sensul general e limpede și el poate fi verificat prin alte acte asemănătoare.

II. DATA ACTULUI

Traducerea germană nu poartă decit mențiunea anului și locului: « 1821 Bukarest ». Comentariul generalului Schustekh adaugă precizarea că legămintul a fost încheiat « la începutul răscoalei ». Cum Tudor a plecat din București să ridice norodul în Oltenia în noaptea de 18 spre 19 ianuarie st. v., actul a fost încheiat înainte de 18 ianuarie.

Pe de altă parte, actul prin care Gr. Brincoveanu, Gr. Ghica și Barbu Văcărescu însărcinăază pe Tudor să ridice « norodul cu arme » și să urmeze « precum este povățuit » poartă data de 15 ianuarie². Data actului nostru trebuie deci împinsă cu încă trei zile și situată între 1 și 15 ianuarie 1821, dacă legămintul față de Eterie a precedat instrucțiunile și asigurările celor trei boieri.

După relația lui Th. Gordon, acordul între Tudor și Iordache Olimpiotul ar fi fost încheiat la 27 decembrie 1820 și adeverită de secretarul consulatului rus, ca martor³. Actul nostru e semnat de Tudor, Iordache și Farmache, și nu poartă adeverirea lui Gh. Leventis. În ceea ce privește data lui Gordon, care nu reproduce actul original, ci numai o expunere, ea poate fi greșită sau se referă la alt act, anterior documentului nostru. În acest din urmă caz, data de 27 decembrie 1820 ar fi aceea a inițierii lui Tudor în Eterie, iar actul nostru, încheiat ulterior ar stipula condițiile acțiunii lui Tudor în cadrul Eteriei. Cazul n-ar fi fără precedent în istoria Eteriei. Astfel, la 31 ianuarie 1821, Gh. Lassanis, secretarul lui Ipsilanti, Ghenadie ieromonahul, Gherasim Orfanos, Gh. Gatsos și alții, toți vechi eteriști, se leagă prin jurămînt să fie frați de cruce, nedespărțiti în viitor și să aibă deplină încredere unii în alții. « Iar pe acela dintre noi care nu va respecta întocmai frăția de cruce sau va divulga cele spuse între noi, jurăm în numele lui Isus Cristos să-l urmărim pînă la moarte »⁴.

Într-un proiect de acord, pregătit pentru Miloș Obrenovici, Perrevos, Sava, Iordache și Farmache adeveresc prin semnăturile lor actul întocmit în cinci exemplare identice și fiecare

¹ « Zugleich entbiete(?) ich auch die Abschrift jenes Vertrages beizulegen, mit welchem Theodor schon bei Anbeginn der Insurrection mit den Etheristen zu einem Endzweck sich verbunden hat » (Gub. Trans. Praes. 1821, doc. 287, fol. 1–2).

² « Revista istorică română », 1946, vol. XVI, p. 3.

³ E. Vîrtosu, *Despre Tudor Vladimirescu*, București 1947, p. 104–106.

⁴ I. Filimon, *Dokimion historikon*, etc., vol. I, p. 283–284.

semnatar avea să primească un exemplar, investit « cu toată puterea și tăria în fața credinței, patriei și legilor »¹.

Socotim deci că legământul lui Tudor a fost încheiat în prima jumătate a lunii ianuarie, cu puține zile înainte de începutul acțiunii.

III. CARACTERUL ACTULUI

Tudor s-a legat față de Iordache și de Farmache care, împreună cu Sava, erau oamenii de încredere ai conducerii Eteriei, în special Iordache, care a fost numit « comandant suprem » al armelor eteriste de la Dunăre. Totuși, actul n-are caracterul unei convenții încheiate între Tudor și Eterie. Iordache și Farmache nu figurează față de Tudor ca mandatari ai Eteriei. Vorba aici de o « înțelegere mutuală » și « sinceră », în urma căreia cei trei asociați au hotărît « în unanimitate » să ducă la îndeplinire « planul cel spre obștescul folos, și anume ca, prin puterea armelor, să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor ».

Se pune deci întrebarea dacă acest acord e actul de intrare al lui Tudor în Eterie sau o convenție specială, încheiată de Tudor cu Iordache și Farmache, după inițierea sa, în vederea unei misiuni speciale și bine determinate, aceea de « a ridica norodul cu arme » în Oltenia, pentru a înlesni trecerea lui Ispilanti în sudul Dunării. În cazul acesta, data lui Gordon ar fi valabilă pentru inițierea lui Tudor, iar actul nostru ar fi o convenție specială precizând rolul lui Tudor în cadrul acțiunii generale a Eteriei².

Convenția cuprindește șapte puncte:

1. În primul se definește scopul înțelegerii care consistă în lupta comună pentru răsturnarea stăpînirii turcești. Pregătirea luptei pentru independență era însăși rațiunea de a fi a Eteriei.

2. Pentru atingerea acestui scop, semnatarii acordului se leagă să-și încordeze toate puterile trupești și sufletești și să jertfească nu numai « averea, onoarea, armele și tot ce va fi necesar strategiei unor astfel de întreprinderi, ci și viața până la cea din urmă picătură de sine » și să se ajute unii pe alții în caz de nenorocire.

3. Punctul al treilea autorizează pe fiecare din cei trei asociați « să se prefacă a provoca dezordini, a sărni complicații interne și externe și a se folosi de toată violența, care poate duce la atingerea scopului comun ».

Unde avea Tudor să se prefacă a provoca dezordini și complicații? În Oltenia. Cu ce scop? Ne-o spune începutul acestui pasaj: pentru a mări numărul partizanilor și pentru a crea o oaste puternică. Judecind după politica urmată de Tudor în Oltenia, îndemnul la revoltă și făgăduințele făcute țărănilor erau din partea Eteriei tot o simplă strategemă.

4. Actul declară angajamentele asociațiilor obligatorii până la realizarea desăvîrșită a operei începute. Dar hotărările nu vor avea putere executorie decât dacă « au fost luate în urma unei înțelegeri și deliberări comune a tuturor membrilor asociației, întruniți în ședință comună ». Punctul patru stabilește că nici un membru al societății nu va putea lucra de capul lui, fără sătirea și asentimentul « tuturor fraților ». Ei făgăduiesc să se întâlnească în fiecare săptămână, să se sfătuiască și să ia hotăriri obligatorii pentru toți membrii.

5. Oricare ar fi rezultatul întreprinderii, cei trei asociați se obligă la o solidaritate fratească atât la cîstig cît și la pagubă.

Semnificația, acestui punct e dublă: mai întîi, el caută să asigure autoritatea de comandanți ai celor doi « generali », Iordache și Farmache, împotriva creșterii eventuale a

¹ I. Filimon, *op. cit.* I, p. 283-284.

² La 24 octombrie 1820, într-o scrisoare pe care le-o adresează din Chișinău, Ispilanti numește pe Sava și pe Iordache « generalissimi » (I. Filimon, *op. cit.*, p. 233).

prestigiului lui Tudor, care putea trage sub autoritatea sa toate trupele Eteriei din Tara Românească.

În al doilea rînd, el căuta să evite fricțiunile între diferitele neamuri ale armatei eteriste și să asigure colaborarea lor frâtească. Nu trebuie să uităm că Eteria urmărea să ridice toate popoarele creștine din Peninsula balcanică împotriva stăpînirii turcești. Numai așa se explică fraza: « nimeni să nu cuteze, semănînd vrăjbă prin vorbe sau acțiuni echivoce, a insinua că, de exemplu, românul nu trebuie să fie supus arnăutului, nici arnăutul grecului, nici grecul sîrbului etc., ci toți trebuie să lucreze de comun acord și unitari, potrivit acordului, și în comun, cum o cere datoria pe care ne-o impune acordul de față ».

6. Punctul al șaselea, în afară de grija pe care și-o promit asociații, în caz de deces, pentru moștenitorii lor, specifică sancțiunile la care se expune cel ce se va abate de la obligațiile contractate prin acest act: el va fi deferit tribunalelor politice, militare și ecclasiastice, averea lui va fi confiscată și el va fi afurisit să aibă soarta lui Iuda. Astfel de clauze cominatorii întîlnim în toate formulele de jurămînt eteriste.

7. Acordul e declarat secret și întărit cu jurămîntul prestat pe cruce și pe evanghelie. Păstrarea secretului e obligatorie și pentru redactorul actului. Cine e acesta? Gh. Leventis? Nu ni se spune. Actul a fost întocmit în cinci exemplare și semnat în prezența arhimandritului Veniamin, pe care de asemenea nu l-am putut identifica.

IV. ACORDUL LUI TUDOR CU GUVERNUL PROVIZORIU

Acest acord capătă o semnificație și mai precisă și o importanță covîrșitoare, dacă îl întregim cu cele două scrisori adresate de Gr. Brîncoveanu, Gr. Ghica și Barbu Văcărescu, una lui Tudor, alta lui Dimitrie Macedonski.

La 15 martie 1821, cei trei boieri însărcinăză pe Tudor « să ridice poporul cu arme », și să urmeze « precum este povătuit » și, desigur, după stipulațiile acordului încheiat cu Iordache și cu Farmache. Mandatarii, toți trei membri ai comitetului de oblăduire, instituit în aceeași zi, 15 ianuarie, se obligă să dea « la toate ajutor cu mijloacele folositoare și cuvincioase ». De asemenea, ei « vor lucra unde și la ce li se va cere această delicată pornire », după cum « au făgăduit ».

Acste dispoziții trădează o agitație febrilă în sinul guvernului și al conducerii Eteriei din București. La 15 ianuarie, Alecu Suțu era, după toate probabilitățile, mort sau pe moarte. Comitetul de oblăduire, compus din Gr. Brîncoveanu, C: Crețulescu, Gr. Ghica și Barbu Văcărescu, la care Pini adăugase pe vîstierul Grigore Filipescu și pe postelnicul Iordache Rizos, a fost instituit în aceeași zi, 15 ianuarie. Toți erau « actori principali și promotori tainici ai răscoalei »¹. Moartea lui Suțu lasă în mîna lor cîrma țării și ei voiau să profite de situația tulbure, care avea să dureze pînă la sosirea nouului domn, pentru a pune în lucrare « delicata lor pornire ». Deja la 24 octombrie 1820, Ipsilanti ordonase « generalissimilor » Sava și Iordache ca, la 14 ale lunii noiembrie, să pună în aplicare la București măsurile preconizate de mai înainte, adică « să răstoarne conducerea existentă, să aresteze pe domn și să constituie un guvern provizoriu din boieri pămînteni ». Apoi să așeze oameni de nădejde, între Vidin și Ada-Kaleh, « în punctul pe care-l veți crede mai potrivit, ca să ne pregătească trecerea peste Dunăre »².

După moartea lui Al. Suțu, aceste condiții erau realizate. Prin comitetul de oblăduire, Eteria era stăpînă pe situație. Mai rămînea să se așeze oameni sub un comandant de nădejde care să asigure lui Al. Ipsilanti trecerea între Vidin și Ada-Kaleh, în sudul Dunării. Sarcina aceasta a fost încredințată lui Tudor, « după cererea D-sale ».

¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XX, p. 668–669.

² I. Filimon, *op. cit.*, I, p. 233.

Comitetul de oblađuire și resursele secrete care-l puneau în mișcare erau cu atit mai grăbite să profite de situația creată prin dispariția lui Al. Suțu, cu cît Ipsilanti asigurase prim-tr-o notă autografa¹ pe Sava și Iordache, că « armata de aici (din Basarabia) a primit ordin secret să fie gata să pornească la primul semnal, și ea se concentrează pe ascuns. Eu am primit ordin să incep cît mai repede »².

Între scrisoarea celor trei boieri și legămintul lui Tudor față de Iordache și Farmache e imposibil să nu fi fost o legătură. Dacă, în adevăr, Tudor a fost « ales » de cei trei membri ai comitetului de oblađuire și dacă acordul cu Iordache nu făcea decit să precizeze modalitățile acțiunii și rolul lui Tudor, putem presupune că legămintul a fost încheiat după ce Tudor a fost « ales » de cei trei boieri, adică între 15 și 18 ianuarie.

Tudor nu s-a angajat deci de capul lui în planurile Eteriei. El pornește acțiunea, ca mandatar al guvernului țării, și scopul acțiunii în care se angajează e răsturnarea stăpînirii otomane și cucerirea independenței țării.

Cu cîtă chibzuială și prudentă s-a angajat în acțiune se vede din garanțile pe care le-a primit. Cei trei boieri jură că-i vor pune la dispoziție « toate mijloacele folosite și cuvinicioase » și vor lucra « unde și la ce ni se va cuveni pentru obștescul folos », și-l asigură că va fi folosit așa cum a cerut el (« după cererea dumitale vei fi folosit ») și că ei vor acoperi toate cheltuielile « acestei porniri », « precum am și făgădui și noi vom răspunde ».

În caz că vor călca vreuna din cele mai sus făgăduințe ale lor, cei trei boieri prîmesc să fie judecați de « cei înfrâți » și, « prin destoinice arătări învinovății », să fie pedepsiți după hotărîrea pravililor, « ca niște netemători de dumnezeu și vrăjmași neamului și binelui obștesc »³.

Convenția comitetului de oblađuire cu Tudor Vladimirescu a fost completată a doua zi, 16 ianuarie, printr-una asemănătoare, încheiată cu Dimitrie Macedonski. Si el a fost ales pentru slujbele pe care le adusește țării, luptând împotriva turcilor, în 1807–1812. De aceea, declară cei trei boieri, « vă alegem și vă numim pe Dstră, Dimitrie Macedonski, că Dstră și acum să aduceți aceeași slujbă norodului acestei provincii, urmând întocmai după îndrumările date de noi slugerului Theodor ». Drept răsplătă, « după aducerea în ordine a cîrmuirii acestui principat », i se promite leafă continuă pe toată viața⁴.

Dar, fie că făgăduielile guvernului provizoriu i-sau părut insuficiente sau prea vagi, fie că întreprinderea i-a părut prea hazardată, Macedonski, « cu parapon și bănuială » a încercat să se lasă « de această delicată pornire ». Barbu Văcărescu intervene imediat, la 2 februarie, avertizîndu-l în termeni, cărora sfîrșitul lui Tudor le dă o sinistră rezonanță, că, « prin această intenție nimic alta nu veți izbîndi decit, fără îndoială, cumpăna jertfitoare, zadarnică și nefolositoare a vieții Dstră și a întregii casei dumneavoastră ». Barbu Văcărescu îl asigură că suma de 250 000 lei care i-sau promis prin Tudor o va plăti el din casa lui proprie⁵.

CONCLUZIE

În concluzie, « legămintul lui Tudor față de Eterie » confirmă ceea ce noi dedusese din analiza faptelor, că Tudor a fost « ales » de Eterie să ridice norodul cu armele, pentru a înlesni lui Alexandru Ipsilanti trecerea peste Dunăre, și conferă o necontestabilă autenticitate celor trei acte publicate de Const. Grecescu, Marcel Romanescu și Em. Vîrtosu, după apariția studiului nostru. Din aceste acte rezultă mai întîi motivele care au făcut ca alegerea Eteriei

¹ Al. Ipsilanti își pierduse brațul drept în bătălia de la Kulm. În corespondență sa, el se servea de pana secretarului său Lassanis. Numai rar adăuga o apostilă, scrisă *manu propria*.

² Fiilimon, *op. cit.*, I, p. 235.

³ « Revista istorică română », XVI, p. 3.

⁴ E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 60–61.

⁵ *Ibidem*, p. 41–42.

să cadă asupra lui Tudor: sănt slujbele pe care le-a adus țării în timpul războiului ruso-turc din 1807—1812. E interesant că membrii guvernului provizoriu consideră lupta lui Tudor și a lui Dim. Macedonski împotriva turcilor, în timpul acestui război, ca un serviciu adus țării.

Scopul pe care Tudor, împreună cu cei mai mari boieri și cu ierarhii l-au urmărit, întrind în Eterie, a fost eliberarea țării de sub stăpînirea otomană și cucerirea independenței politice și economice. Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Vacărescu, o spun limpede în scrierea lor către Dimitrie Macedonski. « Din pricina mulțimii păcatelor sale, neamul românesc a trebuit să sufere jugul neamului străin, de sub care în zadar au căutat unii din patrioții noștri de a mintui nenorocita țară. Acum însă înțelegem noi că vremea dorită sau aşteptată a sosit și este cu putință, cu ajutorul lui Dumnezeu, de a ne mintui ». Prilejul mult dorit îl oferă Eteria cu planul ei de unire a tuturor creștinilor într-o luptă comună pentru răsturnarea stăpînirii otomane și cu încredințarea dată de toți reprezentanții Rusiei din Principate că marele imperiu de la răsărit va sprijini cu forțele sale armate acest plan. Ridicând steagul luptei pentru independentă, membrii Eteriei din Țara Românească erau convinși că gestul lor va fi imitat de « zece milioane de creștini din imperiul otoman » și că trupele ruse, concentrate în Basarabia, nu-așteptau decât acest gest pentru a trece Prutul.

Onoarea de a ridica cel dintâi steagul răscoalei generale a fost atribuită, « după cererea sa », lui Tudor Vladimirescu. Condițiile în care avea să-și îndeplinească misiunea au fost stabilite în convenția semnată cu Iordache și cu Farmache. Cu tot titlul de « generalissim » cu care Al. Ispilanti a gratificat pe Iordache, cei trei asociați au tratat pe picior de egalitate. Acordul lor e o frățească înțelegere mutuală între trei asociați, care jură să fie solidari, la bine și la nenorocire, să poarte de grija de familia aceluia care ar cădea în luptă și să nu întreprindă nimic fără stirea și asentimentul celorlalți.

Precauțiunea din punctul 5 cu privire la eventualele divergențe sau conflicte de ordin național a fost evident inspirată de Iordache. În fața lui Tudor care « se afla cu sabia lui în patria sa » și care « înainte de a ridica steagul spre a cere drepturile patriei sale s-a îmbrăcat cu cămașa morții », ce alta puteau fi Iordache și Farmache decât « niște oameni fără căpăti, și străini cu total de această țară » ?¹

Problema « intărietății » avea de fapt să se pună de îndată ce Tudor s-a văzut în fruntea « Adunării poporului » său, care nu se putea mărgini la o revoluție națională, ci voia să răstoarne feudalismul, adică să ducă mișcarea până la revoluția socială.

Sub presiunea maselor, Tudor avea să dea un caracter tot mai social mișcării. Dar prin aceasta, el se abătea tot mai mult de linia inițială a politiciei eteriste și se făcea tot mai independent.

Dezavuarea mișcării de către Congresul de la Laibach a desăvîrșit ruptura. Tudor fu redus să caute o acomodare cu turcii. Prin aceasta călca însă clauzele contractului său și cădea sub rigoarea sancțiunilor pe care le acceptase.

Legământul lui Tudor

« Uebersetzung des in wallachischer Sprache verfassten, von endesbezeichneten Individuen geschlossenen Vertrages, zur Beförderung des revolutionären Unternehmens in der Wallachei:

« Wir Endesunterfertigte bezeugen, Kraft gegenwärtig wichtigen Bundes und gegenseitiger Einwilligung, was wir in Betreff nachstehender Punkte verabredet und beschlossen haben:

¹ Cuvintele lui Tudor în Iorga, *Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, p. 297—298.

1tens Dass wir durch göttlichen Willen und des Allerhalters Vorsicht uns versammelt und nach freimüthig gleichem Einvernehmen einhellig (obwohl den Übelgesinnten zuwider) beschlossen haben, unsere vortheilbringende Absicht mit der angestrengtesten Thätigkeit durchzusetzen, nähmlich, dass wir, Kraft unserer Waffen uns des allzuschweren Joches der Barbaren entledigen und das siegreiche Zeichen des heilbringenden Kreuzes erheben wollen, wornach das Licht des Erlösers nach den vor Jahrhunderten erfolgten Prophezeiungen seiner mit Geist erfüllten Propheten und nach den klaren Worten des heiligen Evangelismus leuchten wird.

2tens Zur glücklichen Vollendung diese in der That schweren Unternehmens uns vereinigend, haben wir uns entschlossen, alle unser Leibes - und Seelen - Kräfte anzustrengen, zur Erleichterung des abgesehenen Zweckes unser Geistevermögen aufzubieten, und dazu nicht nur unsre Habseligkeiten, Ehre, Waffen und alles, was sonst zu den Kunstgriffen solcher Unternehmungen erforderlich seyn wird, sondern auch unser theures Leben bis auf den letzten Bluthropfen hinzuopfern.

Es wird daher ein Jeder verpflichtet seyn im Falle eines Jemanden von uns zustossenden Unglücks (was Gott verhüten wolle) demselben eiligst beizustehen und herzlichst zur Rettung oder Abwendung des Unglücks beizutragen.

3tens Um uns zu vermehren und durch gute Handlungen uns einen starken Anhang zu verschaffen, soll jeder von uns die Freiheit haben, für sich selbst nach Umständen fürzugehen und anzuordnen, was er glaubt, dass es zum allgemeinen Besten dieses mittelst Eid bekraftigten Bundes führre, dass ist, er sey befugt, sich zu verstellen, Unruhen zu stiften, in- und auswärtige Besorgnisse zu erregen und sich Überhaupt aller möglichen List zu bedienen, die er zur Erreichnung dieser gemeinsamen Absicht dienlich findet.

4tens Da dieser unser heilige Bund im wesentlichen dahin zielt, den Glanz des Glaubens zu erheben, und solches auf voller Ausdauer in unserem Unternehmen bis zur gänzlichen Vollendung der begonnenen Werke beruht, so verpflichten wir uns gegen einander, dass alle unsere diesfälligen Beschlüsse nur dann zur Befolgung ihre Gültigkeit haben sollen, wenn solche durch gemeinschaftliches Einvernehmen und Beratschlagung aller versammelten Bundesglieder gefasst seyn werden. Niemand von uns soll befugt seyn, bloss nach eigenen Einsichten, ohne Vorwissen und Beistimmung aller Brüder, — keinen Einzigen hievon ausgeschlossen — zu handeln; daher wir auch wöchentlich zusammenkommen und uns pflichtmässig berathen, die abgängigen Glieder aber verständigen und ihre Beistimmung einholen wollen.

5tens Aller Vortheil, Gewinn oder Schaden (welchen jedoch Gott verhüten wolle) der aus unserer Unternehmung entspringen könnte, soll gemeinschaftlich und brüderlich getheilt werden, wie auch unter den Aposteln alles gemeinschaftlich war. Es soll sich daher Niemand erdreisten, durch zweideutige Worte oder Handlungen Zwietracht stiftend zu erkennen zu geben, dass zum Beispiel eingeborene Wallache dem Arnauten nicht unterworfen seyn wolle, noch soll dieses der Arnaut gegen den Griechen — der Grieche gegen den Serwier; der Serwier gegen den Mazedonier äussern, sondern alle sollen gleichen Sinnes und in Einigkeit verträglich und gemeinschaftlich handeln, wie die durch gegenwärtigen Bund uns auferlegte Pflicht erheischt.

6tens Niemand von uns soll es wagen, von obigen Punkten im Geringsten abzuweichen, oder gar solche zu übertreten, denn der Betreffende würde sich straffällig machen, den politischen, militärischen und kirchlichen Gerichten unterzogen, seines Namens Andenken aus dem Verzeichnis der Nationsglieder ausgelöscht, sein Vermögen zur Vertheilung eingezogen und er verflucht werden, mit Juda gleiches Schicksal zu haben. Wenn Jemand mit Tode abgehet, sollen die übrigen Brüder Sorge tragen, dessen hinterbleibendes Vermögen an sein Erben zu vertheilen; in deren Ermanglung aber soll solches dem Bundesvereine zum Behufe unsrer Unternehmung zugewendet werden.

7tenz Zur Geheimhandlung dieser unserer Vereinigung beeiden wir den geschlossenen Bund auf das heilige Kreutz und das heilige Evangelium und unter schwerster Verantwortung, welcher auch derjenige unterliegt, der dies geschrieben hat, unterzeichnen wir in Gegenwart und mit Einwilligung des Ehrwürdigen h. Archimandriten Venjamine diesen Vertrag; demjenigen aber, der diesen Schwur brechen wird, solle vergolten werden von unserm h. Jesu-Christ, wenn er nach der zweiten Auferstehung kommen wird zu richten die Lebendigen und die Todten. Zur vollkommenen Beglaubung sind von diesem Vertrag 5 gleichlautende Exemplare mit unseren Unterschriften ausgefertigt worden, damit sie allerorts und zu jederzeit volle Kraft haben mögen.

1821 Bukarest

Theodor m/p.

Jordaki m/p.

Johann Farkay m/p.

Schustekh, care trimite lui Bánffy acest act anexat raportului său din 16 iunie 1821, scrie:
 « Zugleich entbiete ich auch die Abschrift jenes Vertrages beizulegen, mit welchem Theodor schon bei Anbeginn der Insurrection mit den Etheristen zu einem Endzweck sich verbunden hat » (Gub. Trans. Praes., doc. 287, fol. 1—2).

**« Traducerea acordului încheiat, în limba română, între persoanele subsemnată,
 pentru promovarea acțiunii revoluționare în Tara Românească »**

Noi subsemnații, în virtutea prezentului acord important și a înțelegerii mutuale, mărturisim ceea ce în privința punctelor următoare am stabilit și hotărât:

1. Prin voia lui Dumnezeu și prin pronia cerească, ne-am întrunit și, după o înțelegere deopotrivă de sinceră, am hotărât în unanimitate (deși împotriva răuvoitorilor) să ducem, prin cea mai dîrzh activitate, la îndeplinire planul nostru cel spre obștescul folos, și anume ca prin puterea armelor noastre să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor și să ridicăm semnul biruitor al crucii izbăvitoare, și atunci lumina Mintuitorului va străluci potrivit cu profetiile de veacuri ale profetilor săi inspirați de duhul sfînt și cu cuvintele clare ale sfintei Evanghelii.

2. Unindu-ne pentru realizarea fericită a planului nostru greu de înfăptuit, ne-am hotărât să încordăm toate puterile noastre trupești și sufletești și să facem tot ce stă în puterile noastre, pentru atingerea scopului propus și pentru aceasta să nu jertfim numai avereia, onoarea, armele și tot ce va fi necesar îscusinței unor astfel de întreprinderi, ci și scumpa noastră viață pînă la ultima picătură de sânge.

Fiecare va fi deci dator, în caz că vreunui dintre noi i s-ar întîmpla (doamne ferește!) vreo nenorocire, să-i sară numai de către ajutor și să contribuie din toată inima să-l scape sau să-l ferească de nenorocire.

3. Pentru a mări numărul nostru și pentru a crea prin acțiuni destoinice o cete puternică, fiecare dintre noi trebuie să fie volnic a urmări și a ordona, după împrejurări, ceea ce i se pare că ar contribui la binele general al acestui acord întărit cu jurămînt, adică să fie autorizat să se prefacă a provoca dezordini, a stîrni complicații interne și externe și a se folosi de toată violența, care poate duce la atingerea scopului nostru comun.

4. Întrucât acest acord sacru al nostru tinde în fond să ridice strălucirea credinței, și este obligator pe toată durata acțiunii noastre pînă la fealizarea desăvîrșită a operei începute, noi ne legăm unii față de alții, ca toate hotărîrile noastre să nu aibă putere executoare decit dacă au fost luate în urma unei înțelegeri și deliberări comune a tuturor mem-

brilor asociației noastre întruniți în ședință. Nimeni dintre noi nu e îndreptățit a lucra de capul lui, fără știrea și consimțământul tuturor fraților — fără a excepta vreunul — de aceea ne vom întruni în fiecare săptămână și ne vom sfătuī așa cum sănsem datori s-o facem, iar pe membrii absenți ii vom înștiința și le vom cere asentimentul.

5. Orice avantaj, cîștig sau pagubă (doamne ferește!) care ar rezulta din întreprinderea noastră, vor fi împărtite frătește între noi, după cum și între apostoli totul a fost comun. De aceea, nimeni să nu îndrăznească prin vorbe sau fapte echivoce semănind zizanie, a insinua că, de exemplu, romînul de baștină nu trebuie să se supună arnăutului, nici arnăutul grecului, grecul sîrbului, sîrbul macedoneanului, ci toți să lucreze de comun acord și unitar, după cum o cere datoria pe care ne-o impune acordul de față.

6. Nimeni dintre noi să nu cuteze a se abate oricît de puțin de la punctele de mai sus, sau a le călca, căci acela se va expune să fie deferit tribunalelor politice, militare și ecclasiastice, amintirea lui va fi ștearsă din lista membrilor națiunii, averea lui va fi confiscată și va fi afurisit să aibă soarta lui Iuda. Dacă cineva va înceta din viață, ceilalți frați vor avea grija să remită moștenitorilor avereia pe care a lăsat-o. Iar dacă nu va lăsa moștenitori, averea lui va reveni societății noastre, în scopul întreprinderii noastre.

7. Pentru păstrarea secretului acestei asociații întărim acordul încheiat prin jurămîntul pe sfînta cruce și pe sfînta Evanghelie și sub cea mai grea răspundere, căreia îi este supus și acela care a scris acest act, semnăm acest acord în prezență și cu binecuvîntarea prea sfîntiei sale arhimandritul Veniamin, iar acela care va călca acest jurămînt să fie pedepsit de domnul nostru Iisus Cristos cînd va înlătura oară să judece vii și morții. Pentru deplina încredințare s-a întocmit acest acord în cinci exemplare identice cu semnăturile noastre, ca să aibă tărie pretutindeni și în tot timpul.

București, 1821

Theodor m.p.

Iordachi m.p.

Ioan Permach m.p.

Schustekh, care trimite lui Bánffy acest act anexat raportului său din 16 iunie 1821, scrie: «Totodată anexez și o copie a aceluui contract cu care încă de la începutul insurecției Teodor s-a asociat cu eteriștii pentru acelaș scop final» (Gub. Trans. Praes., doc. 287, fol. 1–2).

www.dacoromanica.ro

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA
SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE ȘI FILOLOGICE
DIN R.P.R.

Numerosi cercetători din domeniul istoriei lucrează azi în cadrul Societății de științe istorice și filologice din R.P.R. Cercetătorii membri ai S.S.I.F. muncesc cu entuziasm și căldură, contribuind prin lucrările lor la dezvoltarea științei istorice.

Academia R.P.R. întreprinde multe lucrări de valorificare prin publicarea și interpretarea celor mai importante documente istorice, pildă vîia trecutului de luptă pentru libertatea poporului nostru. Academia însă nu poate cuprinde toate materialele existente în orașe și sate, în întreprinderi și instituții. Există foarte multe documente, variate și de un însemnat interes științific. Studierea acestor documente ajută la lămurirea a numeroase probleme din istoria patriei noastre.

Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R. — prin filialele sale — întreprinde și completează tocmai această muncă științifică de valorificare a materialelor locale.

Printre obiectivele secției de istorie a societății se numără:

Organizarea și îndrumarea activității științifice (colectivă sau individuală) a membrilor săi (profesori și învățători, arhiviști, muzeiști etc.), în special în localitățile unde nu sunt institute de istorie sau școli superioare.

Cunoașterea și aprofundarea cuceririlor științei istorice.

Combaterea teoriilor burgheze retrograde și antiștiințifice.

Ridicarea nivelului profesional ideologic al membrilor săi.

Îmbunătățirea muncii didactice a profesorilor de istorie.

Călăuziți de aceste indicații statutare, cercetătorii din cadrul societății, însușindu-și știința marxist-leninistă, aduc o contribuție prețioasă la dezvoltarea științei istorice, la educarea maselor în spiritul patriotismului socialist.

Filialele Societății de științe istorice și filologice au căutat să valorifice materialele locale prin comunicări, conferințe, întocmirea diferitelor lucrări, inclusiv monografii de proporții mai mari. Se cercetează probleme variate legate de istoria orașului sau regiunii respective, de lupta poporului pentru libertate și progres social, de viața culturală a localității etc. Pentru a ilustra această varietate a problemelor locale, vom trece în revistă numai cîteva dintre lucrările întocmite de filiale în ultimul an:

Contribuții privind scutelnicia în Moldova, de Adrian Pricop;

Baia Mare în timpul stăpînirii romane, de Victor Ilieșu;

Două procese pentru apărarea moșiei orașului Tîrgoviștea în secolul al XIX-lea, de R. Gioglovan;

Vecinia la români brașoveni, de Mușlea Candid;
Morile de la Buzău, de Gheorghe Ceașel;
Contribuții la cercetarea trecutului orașului Buzău, de Ion Moldoveanu;
Din trecutul cultural al orașului Bacău, de Florin Stănculescu;
Începuturile învățământului public în Focșani, de Gh. Untaru.

Răscoala țărănilor din 1907 a fost în centrul preocupărilor multor filiale ca: Botoșani, Bacău, Tîrgoviște, Pitești, Craiova și a. Autorii lucrărilor despre 1907 (D. Munteanu, M. Gheorghiu, M. Georgescu, M. Iulian, A. Anghel), pe baza arhivelor locale, au adus contribuții lăsate la cunoașterea luptelor eroice ale țărănilor din regiunea respectivă.

Luptele muncitorești au preocupat de asemenea pe mulți membri ai filialelor. Astfel, s-au primit lucrările:

Grevele de la 1907 din regiunea Baia Mare, de Leitner Francisc;
Grevele muncitorești din Botoșani, de D. Munteanu.

În prezent se redactează: *Exploatarea muncitorilor de la uzinele Reșița și Greva generală din 1920 la Ploiești.*

Majoritatea lucrărilor expuse aici vor apărea în publicațiile societății. Merită subliniat faptul că în vara anului 1955 s-a observat un moment de cotitură în activitatea societății; s-a trecut la tipărirea lucrărilor întocmite de membrii filialelor. Publicarea lucrărilor a stimulat activitatea istoricilor și a avut ca urmare înviorarea cercetărilor în numeroase orașe. Primul volum (115 pag.), apărut în 1955, s-a intitulat: *Comunicări și articole de istorie, și cuprinde lucrări semnate de acad. A. Oțetea, conf. univ. V. Maciu, conf. univ. Gh. Haupt, conf. univ. S. Vianu, Popescu Cilieni, Tr. Lungu, D. Berindei.*

Al doilea volum (350 pag.), apărut în februarie 1956, se intitulează: *Studii și articole de istorie.* Volumul cuprinde lucrări elaborate de acad. P. Constantinescu-Iași, acad. A. Oțetea, conf. univ. V. Maciu, conf. univ. V. Tudor, conf. univ. Gh. Haupt, conf. univ. E. Campus, M. Guboglu, Gh. Untaru, F. R. Killyen, Antofie Radu, Dan Berindei, Th. Tripcea, Tr. Ionescu, G. Covaci, Gh. Ungureanu.

Societatea a mai publicat la sfîrșitul anului 1955 și începutul anului 1956 și patru broșuri de istorie:

1. *Realizările istoriografiei române între anii 1945–1955, de acad. P. Constantinescu-Iași.*
2. *Condițiile interne ale proclamării independenței României, de Vasile Maciu.*
3. *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu, de Nichita Adăniloaie.*
4. *Contribuții la istoricul vechii legătorii de cărți din Transilvania, de Iulius Bieltz.*

În cuprinsul volumelor se întâlnesc colaboratori din diferitele orașe ale țării. Volumele reunesc munca arhivistilor, a profesorilor din învățământul mediu, a muzeiștilor, a profesorilor din învățământul superior și a academicienilor.

Publicațiile acestea aduc în circulația științifică materiale în mare parte inedite. Societatea și autorii lucrărilor publicate aşteaptă opinia istoricilor din patria noastră pentru a-și putea îndrepta în viitor eventualele erori și spre a putea publica materialele variate și interesante care corespund sarcinilor dezvoltării științei istorice.

Munca societății a fost analizată în cadrul adunării generale din 29 ianuarie 1956, cînd, în fața delegaților a 24 de filiale, a fost prezentată darea de seamă asupra activității pe ultimii doi ani. Cu această ocazie au fost trecute în revistă realizările, greutățile și lipsurile atât ale consiliului de conducere, cât și ale membrilor diferitelor filiale. S-a arătat că legătura dintre conducere și filiale s-a întărit, că îndrumarea și controlul muncii au dat roade și că Ministerul Învățământului și organele locale de partid au sprijinit munca filialelor. Arhivele și muzeele locale au colaborat activ cu filialele. Discuțiile din cadrul adunării generale au demonstrat ce aport însemnat la studierea istoriei patriei pot aduce membrii societății, în ciuda numeroaselor greutăți pe care le mai au de întîmpinat.

Principala greutate întâmpinată de membrii societății a fost lipsa timpului liber pentru cercetări științifice. S-a constatat că, deși secțiile de învățămînt au primit dispoziții de la minister să degreveze de orice sarcini în afara catedrei pe unii profesori de istorie care fac lucrări de creație științifică, dispoziția nu a fost peste tot respectată. Nu în toate locurile filialelor li se asigură condiții materiale corespunzătoare. Unele filiale nu au încă un sediu fix, nu au posibilitatea de a multiplifica materialele. Delegații au arătat că nu li se asigură suficiente posibilități pentru cercetarea materialelor de arhivă privind istoria contemporană. Majoritatea delegaților — participanți la discuții — au arătat că e absolut necesar ca societatea să fie înzestrată cu un organ periodic. Ei au cerut să ia ființă cît mai curând «Revista de istorie» a societății, care să dirijeze, să publice și să evidențieze elementele cele mai de valoare din provincie.

Adunarea a constatat apoi și o serie de lipsuri ale consiliului de conducere, și, în special, ale biroului. Astfel, unii membri ai biroului nu au vizitat și îndrumat toate filialele după planul fixat. O mai bună planificare a timpului ar fi lichidat această lipsă. Înființarea unei filiale la Deva (singura reședință de regiune care n-are filială), deși a fost trecută în plan, a fost mereu amînată. Nu s-a răspuns totdeauna la timp cercetătorilor din diferitele colțuri ale țării, la întrebările ce le puneau în legătură cu cercetările lor; iar o parte dintre autorii lucrărilor trimise nu au primit referate suficient de constructive. Nu toate cadrele capabile din provincie au fost antrenate în muncă și nu s-a dat o atenție deosebită contribuției cercetătorilor la îmbunătățirea muncii de predare a istoriei în școală. Pe viitor, conducerea societății va trebui să facă totul pentru a lichida aceste lipsuri.

Adunarea generală a ales un nou consiliu de conducere, iar din cadrul consiliului s-a ales noul birou — organul operativ de lucru. S-a fixat apoi un plan de muncă axat pe directivele tratate de Congresul al II-lea al P.M.R.

În zilele de 30 și 31 ianuarie 1956 a avut loc prima Sesiune științifică a Societății de științe istorice și filologice din R.P.R. Sesiunea a însemnat o încununare a muncii depuse pe tărîm științific de membrii filialelor antrenați — într-o bună parte — în adâncirea problemelor importante de istorie locală.

În cadrul sesiunii au prezentat comunicări: prof. Bakö Géza, dr. B. Capessius, Virgil Birău, C. Stoide, Dan Berindei, Covaci G. Titus Roșu, C. Speri, Ileana Petrescu și Emil Bojoreanu.

Multe dintre aceste comunicări sint o mărturie că cercetătorii modești din provincie — datorită condițiilor optime create dezvoltării științei de regimul democrat-popular — însușindu-și materialismul dialectic și istoric, au pășit pe un drum nou în cercetarea evenimentelor istorice. Comunicările și discuțiile purtate — pe marginea lor — au scos în evidență dragostea pe care membrii societății o au pentru munca de cercetare științifică și dorința vie, fierbinte, de a adăuga, la tezaurul istoriei, noi lucrări.

Astfel, în comunicarea sa, Bakö Géza, pe baza unui studiu bine documentat asupra fazei de trecere a seciilor de la orinduirea gentilică, în destrămare, la relațiile feudale, a demonstrat etapele și modalitățile constituirii unei « aristocrații » secuiești în sec. XIII-XIV, prin aservirea progresivă a majorității populației. B. Capessius a tratat o problemă nouă, adunind date inedite asupra felului cum priveau umanișii vremii răscoala lui Gh. Doja. Lucrarea lui Virgil Birău reprezintă o contribuție la cunoașterea vieții muncitorilor minieri din veacul al XVIII-lea. C. Stoide ridică o problemă interesantă, aceea a organizării și drepturilor țăranilor de pe pămîntul așa-zis « crăiesc ». Autorul urmărește atribuțiile dregători, prin care magistratul Brașovului își exercita autoritatea asupra locuitorilor din « posesiunile » orașului. Unele probleme ridicate în comunicare, ca, de pildă, raporturile juridice dintre magistratul Brașovului și satele românești — considerate ca posesiuni — sau relațiile dintre dregători și locuitori au fost tratate mai mult descriptiv — fără a fi suficient clarificate.

Covaci G. a adus date noi asupra structurii breslelor din Zalău, a pătrunderii capitalului cămătăresc, a răspândirii meserilor la sate și a vieții de mizerie ce o duceau calfele și ucenicii. Vii discuții a trezit Comunicarea lui Dan Berindei, despre istoricul Bucureștiului între 1774 și 1821. Reliefind că lucrarea este interesantă, participanții la discuții au criticat-o pentru faptul că a pus pe primul plan dezvoltarea arhitectonică orașului și a neglijat dezvoltarea forțelor de producție.

Titus Roșu a prezentat o Comunicare despre enciclica papală împotriva carbonarilor, din care rezultă că papa Pius al VII-lea alături de habsburgi urmărea pe toate căile înăbușirea tuturor mișcărilor revoluționare implicit a mișcării lui Tudor, al căruia ecou pătrunse destul de puternic și în Transilvania. Pentru a contrabalansa spiritul de răscoală și a potoli pe țărani, administrația habsburgică ia o serie de măsuri severe. În sprijinul măsurilor habsburgice în septembrie 1821 e dată enciclica papală prin care atât revoluționarii, cât și simpatizanții acestora erau stigmatizați și afurisiți de biserică. În cursul discuțiilor s-a arătat că Titus Roșu nu a dat documentului o interpretare aprofundată pentru a reliefa politica reacționară a papalității.

Pe baza materialelor de arhivă, C. Speri a scos în relief mecanismul electoral de clasă împus locuitorilor în preajma Unirii. A arătat că sistemul electoral prin delegați era pe de o parte o frină pusă în fața clăcașilor ce trebuiau să-și spună cuvântul, iar pe de altă parte urmărea să împiedice victoria unioniștilor.

Ileana Petrescu, pe baza unor documente inedite, a adus o contribuție serioasă la cunoașterea vieții muncitorilor din industria minieră a Olteniei, între 1902 și 1932.

Atât comunicările cit și dezbatările sesiunii au arătat ce perspective largi se deschid științei noastre istorice prin antrenarea în munca științifică a tuturor cadrelor capabile de creație din cele mai îndepărtate regiuni. Dar, totodată, sesiunea a scos la iveală și faptul că dacă aceste cadre ar fi fost suficient de îndrumate, ar fi dat un randament și mai mare.

Din punct de vedere organizatoric, sesiunea a avut multe deficiențe. Circulara prin care filialele erau înștiințate că va avea loc această sesiune — și în consecință erau invitate să intocmească și să prezinte lucrări — a fost trimisă filialelor abia în septembrie 1955, deci numai cu patru luni înainte. Îndrumări speciale în alegerea subiectelor nu s-au dat filialelor în acest sens, răminind valabile îndrumările generale date mai înainte referitoare la planurile de lucru. Fiind și timpul prea scurt, unele filiale au definitivat și trimis lucrările pe care le aveau în plan pentru 1955, altele au elaborat lucrări noi. Pe drept cuvînt s-a criticat faptul că la sesiune au fost prea puține lucrări de istorie contemporană. De altfel, în publicațiile Societății de științe istorice și filologice, din 24 de lucrări numai patru privesc perioada 1917 — 1955. Faptul că în unele locuri membrii societății întîmpină greutăți în cercetarea materialului de arhivă, nu justifică decât parțial slaba preocupare pentru problemele istoriei contemporane. În numeroase orașe din țară — fără a mai vorbi de centrele în care există institute ale Academiei — se află arhive conținând materiale extrem de interesante în legătură cu istoria contemporană. O preocupare mai susținută în această direcție ar fi asigurat o participare mai activă a membrilor societății la studierea istoriei contemporane. La sesiune s-a criticat de asemenea faptul că unele lucrări oglindesc o insuficientă orientare și metodă. Comunicările au adus materiale noi, inedite, dar uneori autorul s-a împotmolit în bogăția materialului faptic, neajungînd la clarificarea problemelor ridicate. E necesar ca pe viitor conducerea societății să îndrume pe membrii săi, mai mult ca pînă acum, spre cercetarea problemelor de istorie modernă și contemporană, să îndrume pe autori pentru a întocmi lucrări științifice de un înalt nivel ideologic.

S-a realizat un pas înainte în munca de cercetare științifică a membrilor societății, datorită condițiilor optime create de partid și guvern, dar e nevoie de noi eforturi, pentru folosirea posibilităților create. Pentru stimularea cercetărilor locale, este necesar să apară o revistă

de istorie a societății, care să sudeze legătura dintre filiale și centru și să constituie un stimulent și prilejul unui schimb de experiență pentru diversele filiale. Revista ar putea contribui la rezolvarea unor probleme ce se pun în cursul procesului de învățămînt, ar contribui prin îndrumările date la îmbunătățirea metodei de predare a istoriei în școală.

Cel de-al II-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român a trasat istoricilor sarcina mareată de a alcătui o istorie a României care să sintetizeze, de pe pozițiile învățăturii marxist-leniniste, tot ce s-a realizat la noi pe tărîmul științei istorice. Cercetările membrilor societății servesc și trebuie să servească alcătuirii acestei mari lucrări de sinteză. În acest sens numai o colaborare strînsă între cercetătorii de toate gradele poate da roadele cele mai bune, poate face față sarcinilor trăsate istoricilor de Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român.

N. ADANILOAIE

www.dacoromanica.ro

ACTIVITATEA SECȚIEI DE ISTORIE MEDIE A INSTITULUI DE ISTORIE AL ACADEMIEI R.P.R. IN CURSUL ANULUI 1955

Structura și orientarea planului de cercetări științifice al Secției de istorie medie pe anul 1955 au oglindit îndeosebi preocuparea de a se întări munca de prelucrare a materialului documentar, publicat pînă în prezent, prin alcătuirea unor lucrări de interpretare, prin studii și cercetări monografice cu privire la istoria dezvoltării feudalismului pe teritoriul R.P.R. Raportul dintre munca colectivelor cărora li s-au încredințat lucrări de interpretare a materialului și cele care se ocupă de culegerea izvoarelor s-a îmbunătățit simțitor față de anul precedent, în sensul creșterii numărului colectivelor și cadrelor care se ocupă cu teme de interpretare. Din cele opt probleme înscrise în plan, patru sunt studii monografice, iar patru culegeri de izvoare.

Ocuparea încă a unei însemnate părți din plan cu culegerea de izvoare și crearea unor instrumente de lucru necesare muncii de interpretare este justificată prin moștenirea destul de grea lăsată de istoriografia burgheză. Culegerea și publicarea critică a izvoarelor, ca și alcătuirea altor instrumente de lucru, s-au făcut în cursul anului 1955 și se vor face și în viitor, însă numai în funcție de prelucrările interpretative, devenite obiectiv principal al secției.

Secția a obținut importante realizări atât în direcția elaborării lucrărilor de interpretare, cât și în aceea a culegerii de izvoare. Totuși, eforturile secției fiind îndreptate mai ales asupra studierii și elaborării unor lucrări din istoria feudalismului românesc s-au realizat succese însemnante mai ales în această direcție.

Astfel, s-au trimis Editurii Academiei R.P.R. spre publicare două volume din culegerea *Studii și referate de istorie medie*, cuprinzînd 16 articole și 15 referate, într-un total de 1680 pagini dactilografiate. Ele reprezintă activitatea — mai ales individuală — a membrilor secției, dar și a unor istorici medieveniști dela Institutul de istorie din Cluj. Studiile sunt orientate în direcția lămuririi unor probleme ignorate, puțin cercetate sau fals prezентate de către istoriografia română burgheză. Ele îmbrățează veacurile XIV-XVIII și se ocupă cu teme de istorie a producătorilor de bunuri materiale, de istoria producției, de istoria poporului.

Un interes deosebit îl prezintă studiile care se ocupă: de lupta poporului împotriva jugului otoman (*Rezultatul luptei condusă de Vlad Tepeș împotriva turcilor*, de Barbu T. Cîmpina; *Campania din 1538 și instaurarea dominației otomane în Moldova*, de Eugen Stănescu; *Haraciul Țării Românești și al Moldovei (sec. XV-XIX)*, de Mihail Berza); studii de istoria relațiilor româno-ruse (*Considerații asupra caracterului activității administrației ruse în țările române (1769 – 1774)*, de Sandu Vianu; *Știri privitoare la istoria țărilor române în cronicile ucrainene*, de Mihail Dan – Cluj); de istoria producției (*Știri în legătură cu exploatarea sării în Tara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, de Aurora Ilieș; *Știri despre o sticlărie în finul Romanului la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, de Constantin Șerban); studii privitoare la producția de mărfuri (*Schimbul de mărfuri dintre Tara Românească și Brașov în prima jumătate a veacului*

al XVI-lea, de Radu Manolescu); studii de fiscalitate (*Despre modul de impunere și percepare a biroului (1500–1632)*, de D. Mioc; *Veniturile vîstiericii lui Constantin Brâncoveanu după condica vîstieriei*, de H. Chircă); de istoria țăranoilor și a luptei lor împotriva exploatarii feudale (*Dreptul de strămutare al țăranoilor în țările romîne (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, de P. P. Panaiteescu; *Mișcari țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, de Ștefan Pascu—Cluj; *Contribuții noi cu privire la răscoala populară din 1514*, de E. Glück, G. Kováč și E. Dörner—Arad), precum și altele, de organizare a aparatului de stat feudal, de istoria culturii etc.

Tot în cursul anului 1955 a fost încheiată lucrarea colectivă *Justiția feudală în țările romîne în sec. XIV–XVII*, de V. Costăchel, D. Arion, A. Cazacu și A. Sava; ea urmează să fie supusă discuției secției și consiliului științific în cursul anului 1956, înainte de a se trimite la tipar.

Pe aceeași linie, a interpretării materialului documentar strîns în cadrul secției, s-a început cercetarea unui număr de alte patru lucrări, de proporții mai întinse, prevăzute a se continua și în anii următori. Ele sunt: 1) *Producția de mărfuri în Moldova și Tara Românească pînă la sfîrșitul sec. XVII*; 2) *Despre renta feudală în Moldova și Tara Românească în veacurile XIV–XVII*; 3) *Obștea agrară în Moldova și Tara Românească pînă în veacul al XVII-lea* și 4) *Despre organizarea statului feudal Moldova și Tara Românească în veacul al XVII-lea*. Întru căt cei care lucrează la aceste probleme au lucrat în cursul anului 1955, conform planului, și la publicarea izvoarelor, pînă în prezent s-au realizat doar culegeri de material referitor la teme și prelucrări parțiale ale lui.

În afară de aceasta, pentru lucrările Congresului internațional al științelor istorice de la Roma, Secția de istorie medie a elaborat două studii publicate în volumul istoricilor români trimis la acest congres. Ele sunt: *Le problème de l'apparition des états féodaux roumains*, de Barbu T. Cimpina și *Un témoignage inconnu sur le rayonnement érasmien dans l'entourage immédiat de François I*, de Maria Holban.

Cu prilejul Sesiunii generale a Academiei din 27 iunie — 4 iulie 1955, secția a participat cu zece comunicări, din care parte se publică în volumele de *Studii și referate de istorie medie*, mai sus amintite.

Cercetătorii secției, în special cei mai tineri, au acordat atenția cuvenită și activității de răspîndire și popularizare a științei istorice, printr-o serie de articole de istorie medievală românească, publicate în «Tînărul leninist», «Scîntea tineretului», «Flacăra», «Almanahul țăranoilor» și etc.

De asemenea, secția a ajutat revista «*Studii*» prin alcătuirea unui număr însemnat de referate de specialitate, referitoare la articolele trimise spre publicare.

Unii dintre cercetătorii secției au colaborat de asemenea, prin controlul unor termeni de istorie medie la alcătuirea dicționarului limbii române; alții au scris articole scurte de istorie românească și informații pentru encyclopediile maghiară și slovacă.

La celălalt mare capitol al activității secției, de continuare a lucrărilor de culegere și publicare a izvoarelor istoriei patriei, s-a desfășurat de asemenea o muncă intensă și rodnică. Lucrările de acest gen se găsesc într-o etapă destul de înaintată, aşa încât, într-un viitor apropiat, cadrele secției, reținute pentru această muncă, vor putea trece la lucrările de interpretare.

Pentru colecția *Documente privind istoria României* s-au pregătit pentru tipar săpte volume, cuprinzînd circa 6 500 documente. Au fost trimise la tipar două volume de indici ai colecției *Documente privind istoria României* (Indici de locuri, Tara Românească sec. XIII–XVI, și Indici de persoane, Tara Românească, aceeași perioadă).

S-a pregătit o ediție critică a cronicii *Istoria Tării Românești* și un volum de *Cronici greco-române în veacurile XVI – XVII*, care urmează să fi trimise la tipar în cursul anului 1956. În ceea ce privește alcătuirea *Repertoriului de croniți pe teritoriul R.P.R.*, ca și alcătuirea colecției de *Inscripții medievale de pe teritoriul R.P.R.*, ele sunt în întîrziere față de plan.

S-a continuat munca de strîngere a materialului privitor la tema *Călători străini în ţările române în veacurile XIV-XVII*. Din cauza descoperirii unor noi relatări de călătorii, ca și a reducerii membrilor colectivului, prin trecerea lor la alte secții și colective, planul pe 1955 nu a fost îndeplinit. Tema continuă și în anul 1956.

Viața și munca secției s-au desfășurat și în cadrul ședințelor pe colective și pe secție. Secția a ținut trei ședințe de comunicări și numeroase ședințe de organizare și analiză a muncii.

Comunicările ținute în secție în cursul anului 1955 și discuțiile pe marginea lor, ca nivel științific și orientare ideologică, se ridică mult peste cel al celor ținute în anii precedenți. La aceasta a contribuit desigur și metoda nouă pe care secția a adoptat-o la începutul anului. Textul comunicărilor, care sunt mult mai întinse decât erau mai înainte, de 50 pînă la 150 de pagini, stă la dispoziția membrilor secției, pentru a luce cunoștință de el și a-și face observațiile, cu cîteva săptămâni înainte de data ședinței. La ședință se citește doar un scurt rezumat al comunicării, urmat de citirea a două coreferate, alcătuite de doi din cei mai buni specialiști ai secției în problema tratată și apoi de discuții. Lupta de opinii care se desfășoară în cadrul acestor ședințe face ca autorii comunicărilor să primească un real ajutor din partea întregii secții în îmbunătățirea lucrărilor lor.

În măsura în care în munca unor colective se simțea nevoia unui ajutor al întregii secții, s-au folosit metode variate de organizare și conducere a muncii lor. Astfel, în legătură cu activitatea colectivelor de * Indici și mai ales de * Cronică și Inscriptii *, au fost convocate în lunile mai, iulie și noiembrie ședințe-sesiuni, de cîte trei-patru după-amieze în sir, cu participarea celor mai buni specialiști din secție și chiar din afară. Referate speciale, care cuprindeau stadiul lucrărilor, rezolvarea principalelor greutăți ca și problemele nou ivite, au fost elaborate și distribuite participanților la ședințe cu mai multe zile înainte. Dezbaterile largi și multilaterale, schimbul liber de opinii, au dus la încheierile care au îndreptat situația existentă în acele colective.

Munca tinerelor cadre a fost în cursul anului 1955, în general mulțumitoare. După ce au trecut prin munca de la colectivele de publicare a izvoarelor (documente, cronică) sau a alcătuirii unor instrumente de lucru (indici), tinerii au trecut la munca de interpretare.

Dacă munca Secției de istorie medie pe anul 1955 poate fi apreciată, în general, ca pozitivă, date fiind însemnatele realizări de care s-a vorbit, aceasta nu înseamnă că nu au existat și nu mai continuă să existe multe lipsuri. Unele din ele au fost îndreptate sau înălțurate pe parcurs, în procesul muncii, altele urmează să fie înălțurate în viitor.

Cauza principală a lipsurilor o constituie insuficienta însușire a teoriei marxist-leniniste de către cadrele secției și mai ales neprinciperea de a o aplica în mod creator, în studiile lor, la realitatea istorică concretă din țara noastră. Au fost cazuri, și în 1955, ca și în anii precedenți, în care unii cercetători, din teamă de a nu fi criticați că nu aplică în lucrările lor metodologia marxist-leninistă, introduceau în lucrare un citat două din clasici, citate care deseori nu aveau nici un fel de legătură cu problema tratată. Alteori, se citau argumente ale unor istorici marxiști, sovietici sau din țările de democrație populară, pentru probleme care nu-și găseau corespondență în situațiile de la noi și pe care le prezintau în studiile lor cercetătorii noștri.

Scurta viață din 1955 a * Cercului metodologic * al secției, creat special pentru ridicarea nivelului de pregătire marxist-leninistă a cercetătorilor și a nivelului lor științific, arată o grijă insuficientă a conducerii secției și o delăsare a membrilor ei în această problemă atât de importantă, a asimilării temeinice a marxism-leninismului, legată deindestructibil de progresul tinerei noastre științe istorice.

Din slăbiciunea muncii teoretice, din insuficienta atenție acordată problemelor cu caracter principal teoretic au decurs în Secția de istorie medie, ca de altfel în întregul institut, o serie de alte lipsuri ca: teama unor cadre de a trece la munca de interpretare, tendința accentuată

a majorității cadrelor spre culegere și editare de izvoare, militarea exagerată pentru crearea unor noi și noi instrumente de lucru, prea mare importanță acordată faptelor, combaterea insuficientă și superficială a istoriografiei burgheze, insuficientă atenție acordată moștenirii științifice istorice și istoricilor progresiști din trecut etc. etc.

În cursul anului 1955 în secție a continuat să existe o nejustă repartizare a cadrelor. Astfel, la colectivele de « Documente » și « Inscriptii » au lucrat cercetători complet necunosători sau foarte slab cunosători ai paleografiei chirilice, slave sau grecești. În același timp, specialiști ai acestor discipline auxiliare istoriei lucrau în alte colective, la care paleografia nu era neapărat necesară.

Necunoașterea, în special de către cadrele tineri, a unor limbi străine, de circulație mondială, necunoașterea îndeosebi a limbii ruse de către majoritatea cercetătorilor din secție, fac ca uneori lucrările să sufere de lipsă de informație, să aibă o bibliografie incompletă.

O frînă serioasă în buna desfășurare a muncii secției a fost și aplicarea normei timp în locul normei lucru.

Este necesar ca în viitor să se organizeze dezbateri largi, temeinice și în jurul unor probleme teoretice importante, a elaborării unor probleme de bază ale istoriei, probleme asupra cărora nu toți istoricii au căzut de acord. Este imperios necesar ca la aceste dezbateri lupta de opinii să se desfășoare liber, în discuții creative, într-o atmosferă academică, neînveninată de resentimente personale, de răfuieri cu cei care sint de altă părere.

★

Cu toate aceste lipsuri, Secția de istorie medie a Institutului de istorie a avut, în 1955, o sumă de realizări de seamă în studierea unor probleme esențiale ale feudalismului românesc. Bazîndu-se pe aceste rezultate bune, secția nu trebuie să se autolinjească, ci să meargă înainte, cu perseverență și cu curaj, în rezolvarea sarcinilor, mai grele, dar cu mult mai importante, care îi stau în cale.

Congresul al II-lea al Partidului Muncitoresc Român a marcat clar sarcinile și programul de muncă al istoricilor din R.P.R. Sarcina cea mai însemnată este elaborarea unei « istorii a României, care să sintetizeze de pe pozițiile învățăturii marxist-léniniste, tot ce s-a realizat la noi pe tărîmul științei istorice și să însemne un pas înainte în dezvoltarea acestei științe, îndeosebi în soluționarea unor probleme de bază ale istoriei noastre — probleme ale procesului de formare a poporului român, ale istoriei contemporane, ale periodizării istoriei ». Din această sarcină centrală și de mare răspundere decurg implicit sarcinile istoricilor medievisti din R.P.R. și deci și ale secției noastre.

D. MIOC

TEMATICA REVISTEI «STUDII» PE ANII 1956—1957*

Probleme generale

1. Periodizarea istoriei R.P.R.
2. Analiza cursurilor universitare de istorie.
3. Probleme ale istoriografiei române și de peste hotare.

Istorie medie

1. Problemele formării poporului român și a limbii române.
2. Dezvoltarea forțelor de producție în feudalism.
3. Formarea orînduirii feudale și a statelor feudale pe teritoriul R.P.R.
4. Producția de mărfuri în feudalism pe teritoriul R.P.R.
5. Instituțiile feudale pe teritoriul R.P.R.
6. Frâmintări social-politice în țările române în epoca feudală.
7. Momente de seamă din lupta țărilor române pentru independență.
8. Rolul lui Iancu de Hunedoara în mobilizarea maselor populare împotriva turcilor
9. Descompunerea feudalismului pe teritoriul R.P.R.
10. Cultura feudală în țările române.
11. Relațiile țărilor române cu țările vecine în evul mediu.

Istorie modernă

1. Formarea națiunii burgheze române.
2. Caracterul revoluției din 1848 în țările române.
3. Dezvoltarea capitalismului în România în secolul al XIX-lea; dezvoltarea industriei și revoluția industrială; pătrunderea relațiilor capitaliste în agricultură.
4. Reforme politice și social-economice în România în doua jumătate a veacului al XIX-lea
5. Aservirea României de către capitalul străin.
6. Mișcări democratice, republicane, revoluționare în România în a doua jumătate a veacului al XIX-lea.
7. Lupta de eliberare națională în Transilvania; lupta democratică și revoluționară comună a poporului român și a minorităților naționale.

* Cititorii revistei noastre sănătății să comunice redacției observațiile lor cu privire la tematică și să colaboreze cu articole privind temele propuse. Precizăm că pentru fiecare temă se pot face mai multe articole tratând diverse aspecte ale problemei.

8. Apariția și dezvoltarea mișcării muncitorești.
9. Mișcări țărănești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.
10. Despre partidele politice burghezo-moșierești (formarea și evoluția «coaliiției monstrosoase»).
11. Despre trecerea României din fază premonopolistă a capitalismului la imperialism.
12. Situația clasei muncitoare și a țărănimii în perioada imperialismului.
13. România în timpul războaielor balcanice și al primului război mondial.
14. Din istoria gîndirii social-politice înaintate.
15. Din istoria instituțiilor culturale și științifice.
16. Legăturile istorice dintre țara noastră și Rusia în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.
17. Legăturile istorice cu țările vecine.

Istorie contemporană

1. Despre influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în România.
  2. Mișcarea revoluționară din 1918—1919 în Transilvania.
  3. Lupta mișcării muncitorești din România împotriva intervenției contra Ungariei Sovietice.
  4. Din lupta P.C.R. între cele două războaie mondiale.
  5. Forme monopoliste în economia românească între cele două războaie mondiale.
  - Crearea capitalului monopolist.
  6. Aspecte ale aservirii României de către puterile imperialiste.
  7. Baza de clasă și politica antipopulară a diferitelor partide burghezo-moșierești.
  8. Politica de fascizare a României între cele două războaie mondiale.
  9. Politica externă antipopulară a guvernelor burghezo-moșierești.
  10. Voluntarii români din Spania în lupta contra fascismului.
  11. Despre insurecția armată populară de la 23 August 1944.
  12. Participarea României la războiul antihitlerist.
  13. Etapele revoluției populare în România.
  14. Apariția germanilor puterii populare între 23 August 1944—6 Martie 1945.
  15. Politica externă a R.P.R.
  16. Construirea socialismului în R.P.R. (în industrie, agricultură, întărirea statului democrat popular).
  17. Revoluția populară în țările democrat-populare.
-

ISTORIOGRAFIE, RECENZII, PREZENTĂRI

DIN ACTIVITATEA ISTORICILOR PROGRESIȘTI ITALIENI
(1944—1955)

Știința istorică progresistă în frunte cu cea sovietică a arătat în ultimii ani un interes crescind față de realizările istoricilor progresiști italieni. Interesul arătat de aceștia din urmă originilor mișcării muncitorești, luptelor tărânimii luptei clasei muncitoare în alianță cu tărânamea muncitoare împotriva statului burghez și apoi împotriva fascismului, s-a concretizat într-o serie de monografii, articole în reviste de specialitate cu caracter progresist.

Pentru a putea înțelege noutatea și importanța direcției pozitive pe care au luat-o o parte din istoricii italieni, trebuie să ne punem întrebarea: ce a fost în trecut știința istorică italiană și cu ce se deosebește ea de noua direcție?

După proclamarea unității Italiei, uriașul material din arhive, care din cauza fărâmătării politice nu a putut fi valorificat pînă atunci, a fost prelucrat și consecința a fost apariția a numeroase monografii. Tratarea materialului a luat diferite aspecte: curentul național-monarhist făcea apologia casei de Savoia, a imperialismului. El a dispărut la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, o dată cu monarhia. Școala aşa-numită economico-juridică, asupra căreia nu a fost străină influența curentului socialist de la sfîrșitul veacului al XIX-lea, a dat lucrări de valoare și monografiile lui G. Volpe, R. Caggese, G. Salvemini care și-au păstrat valoarea lor pînă astăzi. Dar ele erau dedicate în special studiului evului mediu italian. Curentul predominant în istoriografia italiană de la 1900 pînă la cel de-al doilea război mondial a fost curentul liberal idealist reprezentat de Benedetto Croce. Activitatea lui B. Croce a contribuit într-o anumită măsură la promovarea culturii laice. Dar fie că era vorba de studiul istoriei medievale sau al celei moderne, accentul cădea în primul rînd asupra aşa-numitei istorii etico-politice și numai pe plan secundar se studiau ceilalți factori. Istoria era un teren pe care se desfășurau în primul rînd, cu precădere, activitățile spiritului. După război, acest curent a intrat într-o criză ce durează și în prezent. Ultimul curent despre care se poate spune că a reprezentat un regres față de realizările anterioare, prin pseudoteoriile cu care caută să-și justifice agresivitatea, a fost istoriografia fascistă.

În ceea ce privește epoca cercetată, toate aceste curente au studiat cu precădere istoria evului mediu. Epoca modernă a fost puțin studiată, iar cea contemporană în relații cu monarhia de Savoia și cu fascismul. După cel de-al doilea război mondial, s-a pus în istoriografia italiană și mai acut, din cauza dezastrelui provocat de fascism, problema originilor statului modern italian. Clasa muncitoare care a adus un aport însemnat în lupta de eliberare a căptătat o greutate din ce în ce mai mare în viața națiunii. O serie de istorici care au cercetat problemele de istorie de pe pozițiile materialismului istoric au simțit nevoie să explice care sunt adevarătele cauze care au dus la un tip anumit de societate în Italia. Aceasta a dus în mod necesar la studiul mișcării maselor, la studiul nașterii mișcării muncitorești și a socialismului, precum și a altor probleme în legătură cu istoria Risorgimentului. De asemenea, o serie de istorici democrați antrenați de aceste schimbări au dat și ei o mai mare atenție problemelor de istorie modernă a Italiei, îmbogățind temele prin studii valoroase.

Într-un articol publicat în « Rinascita » din decembrie 1953, Enzo Santarelli a arătat care sunt realizările în domeniul acesta și a accentuat necesitatea studierii istoriei mișcării muncitorești în Italia. Printre altele spune: « Mișcarea muncitorească actuală își pune problema de a elabora istoria națională populară a Italiei contemporane. Datorită inițiativei ei culturale și politice, se poate constata astăzi că monopolul studiilor burgheze de istorie locală și națio-

nală a fost înfrînt, că ideologia tipică conservatoare a istoriei etico-politice a fost definitiv depășită și că se deschid noi și sigure perspective pentru istoriografia care se inspiră din tendințele și necesitățile clasei muncitoare¹.

În 1949 a început să apară la Milano o revistă dedicată istoriei mișcării muncitorești și tărănești. Începând din ianuarie 1952, revista « Movimento Operaio » apare în editura bibliotecii « Giangiacomo Feltrinelli » din Milano, astfel numită după numele fondatorului. Biblioteca a devenit în cîțiva ani un centru important de studiu al mișcării muncitorești italieni și internaționale. Biblioteca cuprinde cinci secții: italiană și spaniolă, rusă, franceză și elvețiană, germană și austriacă, engleză și americană. Pe lîngă bibliotecă funcționează o arhivă și o secție de microfilme. Biblioteca acordă o mare atenție documentării bibliografice cu privire la mișcarea muncitorească, socialistă și tărănească. Un mare număr de cercetători tineri lucrează actualmente pe de o parte la alcătuirea bibliografiei presei din Risorgimento de la proclamarea regatului pînă la legile excepționale ale fascismului (sînt gata primele volume privind Forli, Florența etc.), pe de altă parte la diferite studii privind mișcarea muncitorească și cea a tăraniilor.

De asemenea, în urma inițiativelor bibliotecii, a avut loc la Roma la sfîrșitul lunii decembrie 1953 un congres la care au luat parte, alături de specialiști și de colaboratorii revistei « Movimento Operaio », oameni politici și activiști sindicali. Scopul congresului a fost acela de a-și concentra toată atenția asupra problemei informării unor cercuri cît mai largi cu privire la lupta tăraniilor din Italia.

Revista « Movimento Operaio » acordă multă atenție primei perioade a mișcării muncitorești din Italia, luptei adeptilor lui Mazzini și Bakunin pentru a cîștiga influență asupra clasei muncitoare, pătrunderii marxismului în Italia, cît și problemelor legate de mișcările tărănești. În numărul 11 din 1954 al revistei « Voprosi Istorii », cercetăarea sovietică I. V. Grigorievna face o amplă analiză a tematicii revistei pe cîțiva ani². La Roma s-a înființat « Fundația Gramsci » cu intenția de a promova studiile cu privire la Gramsci și la temele lucrărilor lui. La Milano s-a creat « l'Archivio del P.S.D. e del Movimento Operaio ». La Granarolo Faentino, Luigi dal Pane a organizat un muzeu dedicat lui Antonio Labriola care cuprinde manuscrisele, cărțile și obiectele ce au aparținut maestrului. Din inițiativa unui institut « Istituto per lo studio della storia del socialismo e del movimento operaio italiano » (opera G. E. Modigliani) s-a constituit un centru bibliografic la Torino.

Un număr de reviste progresiste contribuie și ele la răspîndirea și aprofundarea problemelor de istorie legate fie de istoria generală a țării, fie de istoria provincială. Reviste ca « Emilia » sau « Cronache meridionali » reflectă preocupările de istorie provincială a unor regiuni, în special sudul Italiei, care se bucură din cauză situației economice speciale de toată atenția din partea partidelor progresiste. Un loc special în reconsiderarea problemelor de istorie modernă și contemporană îl ocupă revista « Società » apărută în 1946. Avînd o înaltă științifică, ea acordă problemelor de cultură italiană de pe poziția materialismului istoric toată atenția, stimulînd în același timp prin concursuri și o cît mai largă tematică pe colaboratori la o nouă interpretare a culturii italiene. O revistă de popularizare – printre altele și a istoriei Italiei – este revista « Il calendario del popolo ». Asociația Italia-U.R.S.S. editează revista « Rassegna Soviética » în care se găsesc deseori și articole ale istoricilor sovietici traduse în italiană. De asemenea unele reviste burgeze au acordat în ultimii ani o atenție tot mai mare problemelor de istorie modernă și contemporană. Faptul că printre colaboratorii acestor reviste scriu și comuniști arată schimbarea de concepții ce a avut loc în urma celui de-al doilea razboi mondial în lumea intelectualilor italieni. Cazul revistei « Belfagor » este semnificativ. Înființată în 1946 de cunoscutul critic literar Luigi Russo, ea și-a lărgit cu timpul preocupările și a devenit o revistă în care problemele de literatură alternează cu cele de istorie. Însuși Luigi Russo, crocian prin formăție, a început de vreo cîțiva ani să acorde o mai mare atenție, în explicația procesului formării operelor de literatură, momentului în care ele au apărut. Cu alte cuvinte, nu se mai pune astăzi accentul pe caracterul formal al operei, cît mai ales pe factorii din cadrul societății, care au contribuit ca literatura să ia cutare sau cutare direcție.

În 1948, din inițiativă democrată, s-a înființat la Milano editura « Universale Economică ». După cum arată titlul, scopul ei este de a edita diferite lucrări de literatură și lucrări clasice în domeniul istoriei, la un preț accesibil marii mase de cititori. Faptul că se adresează masei nu scade nimic din valoarea ei științifică, ficcare volum fiind încredințat spre editare

¹ Enzo Santarelli, *Per una storia d'Italia nazionale e popolare*, p. 698. Vezi același autor *Due convegni sulla storia del movimento contadino*, în Rinacita, 1955, mai, p. 373—374.

² I.V. Grigorievna, *O revistă privind istoria mișcării muncitorești din Italia*.

unui specialist. Printre textele editate cităm lucrări din operele lui Beccaria, Verri, Galanti, Cuoco, Cattaneo, Pisacane, Garibaldi, Cavour, Amari, Gramsci.

De la 1945, revine mereu în publicațiile progresiste numele lui Antonio Gramsci. Cu greu ar putea înțelege cineva întreaga mișcare culturală progresistă ce are loc în Italia fără să țină seama de semnificația și importanța acestui nume, căci opera lui Antonio Gramsci înseamnă în primul rând aplicarea principiilor marxismului în chip creator. Înseamnă mai ales aplicarea teoriei marxist-leniniste în problemele economico-sociale-culturale ale Italiei.

Caietele scrise în închisoare *I quaderni del carcere* conțin, în cîteva mii de pagini un tezaur. Scrise zi de zi, ele îmbrăteșează domeniul întins ale culturii italiene, artă, literatură, istorie, filozofie, politică. Nu poate fi vorba de o tratare organică sistematică a materiei. Lucrările citite i-au dat prilejul lui Gramsci să analizeze o serie de aspecte și să se pronunțe asupra lor de la caz la caz. Dar acest caracter, de fragmentare aparentă, nu stînjenește cu nimic lectura volumelor. Materialul a fost clasat în jurul unor teme centrale, aşa încît astazi suntem în posesia a opt volume, fiecare de mai multe sute de pagini. Primul volum din serie, intitulat *Scrisori din carceră*¹ conține o culegere de scrisori pe care Gramsci le-a trimis diferiților corespondenți. Avind un caracter mai puțin politico-social, carteoa reflectă un suflăt de o rară nobilime, care în mijlocul celor mai grele suferințe păstrează echilibrul și seniretatea unui înțelept.

Gramsci a fost conștient de pericolul pe care l-a reprezentat gîndirea crociană pentru intelectualitatea italiană. Din aceste preocupări s-au născut notele care formează volumul al doilea al operelor lui². El a arătat că aşa-numita concepție etico-politică ce stă la baza lucrărilor lui Benedetto Croce reprezintă în realitate o concepție de clasă, al căruia reprezentant în domeniul gîndirii a fost filozoful napolitan. Intelectualilor și culturii italiene le este dedicat al treilea volum³. Punctul de plecare al lui Gramsci este clara lui viziune că « din moment ce un « grup subaltern » devine în mod real autonom sau egemon, aducînd un nou tip de stat, se naște în mod concret necesitatea de a construi o nouă orfînduire intelectuală și morală, adică un nou tip de societate și deci necesitatea de a elabora concepțele cele mai universale, armele ideologice cele mai rafinate și decisive ». Ca în toate lucrările lui, Gramsci susține afirmațiile sale cu exemple din trecutul Italiei. Preocupările de politică militantă și reflexiunile asupra ei l-au făcut pe Gramsci să se ocupe de unul dintre teoreticienii ei: Machiavelli. Notele asupra lui Machiavelli, « cu care începe cartea, pleacă de la premisa că nu există principii eterne în politică și că este necesar să se stabilească în prealabil pe ce experiențe se bazează doctrina studiului și la ce forme concrete politice se referă. » S-a format obiceiul — scria Gramsci — de a considera pe Machiavelli ca pe un politician în genere, ca pe omul de știință al politicilor tuturor timpurilor. Machiavelli este omul epocii sale și situația sa politică reprezintă filozofia vremii ce tindea la organizarea monarhiilor absolute. Astfel, problema se pune și pe plan modern: aceea a statului modern. Fondarea unui stat de tip nou, deci lupta contra reformismului, revisionismului, corporatismului ». Cu ajutorul studiului asupra doctrinei politice a lui Machiavelli, Gramsci arată că marxismul revoluționarează cu totul știința politică și a istoriei, demonstrînd că nu există « o natură abstractă, fixă și imobilă a raporturilor sociale determinante în mod istoric, adică un fapt istoric demonstrabil », aşa « încît știința politică trebuie să fie concepută în conținutul ei concret ca un organism în dezvoltare ». Rezultatul lecturilor și al frâmîntării materialului citit asupra istoriei este strîns în volumul intitulat *Il Risorgimento*⁴. Notele strînse în acest volum au fost concepute de Gramsci « cu scopul de a distruga concepții învechite, scoalaștice, retorice... într-un cerc anumit de cultură populară » și de a provoca « un interes științific pentru problemele tratate ca vii și active și în prezent, ca forțe în mișcare mereu actuale » (p. 4). Dubla serie a studiilor lui Gramsci asupra perioadei Risorgimentului și a istoriei ce-l precede de la sfîrșitul republicii romane la comunele medievale, reformă, renaștere și contrareformă, se leagă în mod strîns de temele tratate de autor cu privire la lucrarea *Alcune questîoni sul problema meridionale* și la eseurile despre istoria intelectualilor italieni. În această lucrare, Gramsci face observații asupra cauzelor slabiciunii burgheziei italiene care nu a fost în stare să iasă din fază de breaslă. Lucrarea vigurosă scrisă și bogat exemplificată este un model de interpretare marxistă a istoriei Italiei.

¹ Antonio Gramsci, *Lettere dal carcere*, Torino, Giuglio Einaudi Editore, 1947.

² *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, Torino, Einaudi, 1948.

³ *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Torino, Einaudi, 1949, XV + 208 p.

⁴ *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno*, Torino, Einaudi, 1949, XXI + 372 p.

⁵ *Il Risorgimento*, Torino, Einaudi, 1949, XIV + 235 p.

Gramsci s-a ocupat de problemele de istorie literară a Italiei. Astfel s-a născut volumul *Letteratura e vita nazionale*¹. Gramsci reconstituie legătura reală dintre literatură și baza economico-socială. Din notele acestui volum se degajează o bătălie pentru literatura de tip nou. Slaba popularitate a literaturii italiene după 1300, polemica mereu vie a limbii literare, caracterul reațional și progresist în același timp al umanismului și al Renașterii, limitele romanticismului italian, lipsa unui teatru capabil de largi rezonanțe în public, iată cîteva din problemele dezbatute de Gramsci în notele acestui volum.

În preocupările lui Gramsci nu au lipsit, cum și firesc, studiul vechii și mereu dezbatutei probleme meridionale². Primul dintre aceste articole care dă titlul volumului este celebrul articol scris de Gramsci puțin înaintea arestării sale, pentru o revistă teoretică a P.C.I., ce trebuia să apară în 1927 și care nu a mai apărut. Al doilea articol ce se intitulează *Alcuni temi della questione meridionale* a fost regăsit în 1929, publicat apoi în ziarul « Stato operaio » în 1930 și retipărit în 1945 în « Rinascita ». Articolele ce-i urmează au fost toate scrise în carceră. Problemele dezbatute privesc evenimentele ce au caracterizat evoluția istorică a Italiei moderne: formarea statului modern italian, raportul dintre oraș și sat, momentele în care disensiunea dintre nord și sud, între oraș și sat s-a anulat într-o sforțare colectivă și unitară a întregii țări, cu consecințe negative pentru elementele citate. În acest volum, Gramsci analizează clasa dominantă din sud, condusă de Giustino Fortunato și Benedetto Croce. Volumul se încheie cu un comentar la lucrarea lui Carlo Roselli despre Carlo Pisacane, publicat în 1932. Lucrarea reprezintă o contribuție fundamentală la cunoașterea problemei relațiilor sudului Italiei cu restul țării, din punct de vedere economic, social, politic. Ultimul volum cu care se încheie seria *Caietelor din carceră* cuprinde note ce duc în mijlocul luptelor politice și sociale ce au avut loc în Italia între 1910—1935 și al problemelor care au agitat societatea italiană și europeană³. Un alt grup de note privesc condițiile mișcării muncitorești înainte de înființarea Partidului Comunist Italian. Această lucrare pune în justă lumină celelalte scriri ale lui Gramsci și e într-un sens cheia pentru interpretarea lor. Recent, editorul Einaudi a publicat un prim volum ce cuprinde articolele politice apărute în *Ordine Nuovo*, scrise de Gramsci între anii 1919—1920⁴. Pentru studiul vieții și activității lui Gramsci, în afara conferințelor care le-a ținut Palmiro Togliatti, au apărut două lucrări: prima a lui L. Lombardo Radice și G. Carbone⁵ este « o primă încercare de a culege și expune într-o formă accesibilă documente, mărturii, amintiri care permit să se reconstituie desfășurarea vieții, gândirii și luptelor lui Antonio Gramsci ». O serie de amănunte mai puțin cunoscute asupra vieții lui Gramsci, precum și amânunte ale procesului, ne dă Domenico Zucaro⁶. O bibliografie a articolelor despre Gramsci, precum și a prezentării și recenzării operelor, a publicat-o Giuseppe Carbone⁷.

★

Dintre publicațiile care au apărut cu ocazia împlinirii a patru sute de ani de la nașterea lui Leonardo Da Vinci, unul dintre cele mai reușite, în reconsiderarea critică, este cartea lui Cesare Luporini⁸. Lucrarea are un caracter polemic, contra încercărilor de a reduce gândirea lui Leonardo și a Renașterii în general, la concepțiile filozofiei, a scolasticilor tirzii. Lucrarea lui Luporini încearcă să rezolve două probleme strâns legate între ele: aceea a unității științei, gândirii și artei la Leonardo și în al doilea rînd aceea a acestei unități pusă în termeni neformaliști, adică filologici și istorici. Iată cuvintele autorului însuși: « El « Leonardo » nu este cum i s-a părut lui Croce, un om de știință specialist (sau mai bine zis, pe lîngă artist, o sumă de oameni de știință specialisti) închis într-o serie de specialități care, între altele, ca atare nu existau încă. Filozofia, cea care importă mai ales, se găsește în acele probleme, în acele discuții pe care le ridicau cercetările și nesfîrșitele sale încercări, în atitudinea fundamentală a mijii sale care îl conducea în aceste domenii. Si această filozofie contează, nu pentru că Leonardo a fost un mare artist și unul dintre « sufletele ce domină » produse de umanitate — cum scria Gentile —, ci pentru că problemele pe care el le cerceta și în jurul căror să străduit, natura, știința și metoda ei, experiența, mașina, munca, utilitatea în folosul tuturor oamenilor, caracterul cognoscibil și realist al artei, raportul între artă și știință, sunt față de epoca

¹ *Letteratura e vita nazionale*, Torino, Ed. Einaudi, 1950.

² *La questione meridionale*, Roma, edizioni Rinascita, 1951, 112 p.

³ *Passato e presente*, Torino, Einaudi, 1951, XVIII + 274 p.

⁴ *L'Ordine Nuovo*, Torino, Einaudi, 1954, XV + 501 p.

⁵ L. Lombardo — G. Carbone, *Vita di Antonio Gramsci*, Roma, Editura di Cultura Sociale, 260 p.

⁶ Domenico Zucaro, *Vita del carcere di Antonio Gramsci*, Milano-Roma, edizione Avanti (Il Gallo), nr. 13, 1954, 152 p.

⁷ Giuseppe Carbone, *Su alcuni commenti delle opere di Antonio Gramsci*, în « Società », martie, 1951, p. 131—158.

⁸ Cesare Luporini, *La mente di Leonardo*, Florența, Sansoni, 1953, 197 p.

sa probleme bogate în posibilități de devenire și printre acelea care vor fi decisive în formarea lumii moderne ».

Tot unui aspect al Renașterii îi este dedicată lucrarea prof. Piero Pieri de la Universitatea din Torino¹. Concluziile la care ajunge autorul sănt următoarele: arta militară italiană a Renașterii nu se găsește sub nivelul celorlalte state europene. Bătăliile de la Fornovo, Agnadello Melegono nu dovedesc atât inferioritatea italiană în domeniul artei militare, cît o criză a conducerii statului, o criză a societății italiene². Într-o monografie cu caracter demografic despre populația venețiană, Daniele Beltrami³ nu a izolat studiul său de problemele sociale și economice, ci l-a explicitat în funcție de acestea. Studiul se ocupă numai de populația din lagune.

Împlinindu-se două sute de ani de la fondarea cunoscutei academii de studii agrare din Florența, cunoscută sub numele de l' Accademia dei Georgofili, Ildebrando Imberciadori a dedicat pe baza materialului aflător în arhiva academiei un amplu studiu al activității desfășurate de aceasta în domeniul agrar⁴. Este meritul lui de a fi studiat nu numai observațiile reformatorilor toscani în materie agrară, ci și rezultatele efective ale acțiunilor lor practice. Sunt studiate astfel contradicțiile care în cadrul raporturilor sociale se consolidau atunci în mediul rural și determinau o stare de nesiguranță. Întrег studiul, deși restrins la o singură regiune — Toscana — permite o adâncire a problemelor, puțin studiate, a relațiilor social-economice din mediul agrar italian în veacul al XVIII-lea. Profesorul Luigi dal Pane este autorul unui volum ce tratează despre istoria muncii în Italia de la începutul secolului al XVIII-lea, la 1815⁵. Plecind de la analiza structurii economice a Italiei veacului al XVIII-lea din Pane reconstituie condițiile de viață ale oamenilor muncii în diferitele regiuni ale țării, cercetează relațiile dintre clasele sociale, probleme ca: salariul, costul vieții și nivelul de trai al populației. Prof. Delio Cantimori a dedicat un volum utopistilor și reformatorilor italieni dintre 1794—1847⁶, în care cercetează dezvoltarea gîndirii unor reprezentanți ai burgheziei intelectuale progresiste. Franco Venturi a scris de curind o monografie despre un gînditor iluminist, Alberto Radicati di Passerano, care a avut un rol important în publicistica anticurială a veacului al XVIII-lea⁷. Paolo Alatri s-a ocupat de aspectele catolicismului liberal în veacul al XVIII-lea⁸. Ruptura blocului catolic în veacul al XVI-lea are drept consecință curente religioase ca: jansenismul, filojansenismul și iluminismul catolic. Alatri a studiat curente în toate provinciile italiene și ajunge la concluzia că aceste curente reformatoare sunt un produs al crizei credinței și a religiozității catolice în lumea modernă; ele reprezintă din punct de vedere politic prima dintre mișcările « moderate » care s-au dezvoltat apoi în Risorgimento și reflectă din punct de vedere social conflictul prin care se realizează ascensiunea burgheziei în Italia.

Pe aceeași linie a studiului bazelor ideologice — de astă dată a unei mișcări revoluționare în Italia — s-a bucurat în ultimii ani de o atenție deosebită figura lui Filippo Buonarotti, înflăcăratul adept al ideilor lui Babeuf. Gastone Manacorda a editat celebra lucrare în traducere italiană *Complotul celor egali*⁹. Armando Saitta¹⁰ și Alessandro Gallante Garone¹¹ au găsit material inedit privind pe revoluționarul italian și au cercetat efectul influenței ideilor sale revoluționare în Europa.

¹ Piero Pieri, *Il rinascimento e la crisi militare italiana*, Torino, Einaudi, 1952, 661 p.

² Vezi recenzie lucrării lui Pieri de Giuliano Procacci, în « Società », 1952, nr. 1—2, p. 353—361.

³ Daniele Beltrami, *Storia della popolazione di Venezia dalla fine del secolo XVI alla caduta della repubblica Padova*, Cedam, 1954, 237 p. (Collana ca Foscari, Institutu di storia economica).

⁴ Ildebrando Imberciadori, *Campagna toscana nel 700*, Florența, Accademia Economico-Agraria dei Georgofili 1953, XVI + 435 p.

⁵ Luigi dal Pane, *Storia del Lavoro in Italia dagli inizi del secolo XVIII al 1815*, Milano, 1944.

⁶ Delio Cantimori, *Utopisti e riformatori italiani, 1794—1847*, *Ricerche storiche*, Florența, Sansoni, 1943, 234 p.

⁷ Franco Venturi, *Saggi sull'Europa illuminista. I Alberto Radicati di Passerano*, Torino, Einaudi, 1954, 278 p. (Saggi 181).

⁸ Paolo Alatri, *Profilo storico del cattolicesimo liberale: jansenismo, filojansenismo e illuminismo cattolico*, Palermo, 1950, 120 p.

⁹ Filippo Buonarotti, *Congiura per l'egualianza di Babeuf. Traduzione e introduzione di Gastone Manacorda* (Saggi, 71), Torino-Milano-Roma, Einaudi, 1946, XXVI + 375 p.

¹⁰ Armando Saitta, *Filippo Buonarotti. Contributi alla storia della sua vita e del suo pensiero*, 2 vol., Roma edizioni di storia e literatură, 1950—1951; *Il robespirrismo di Filippo Buonarotti e le premesse dell'unità italiana*, în « Belfagor », 31 mai 1955.

¹¹ Alessandro Galante Garrone, *Buonarotti e Babeuf*, Torino, Einaudi, 1948; *Filippo Buonarotti e i rivoluzionari dell'ottocento*, Torino, Einaudi, 1951, 514 p.

Tot Armando Saitta a editat opera principală a lui Vincenzo Russo, gînditor progresist din secolul al XVIII-lea.¹ Lucrările revoluționarului Pisacane au² fost reeditate în noi ediții critice.

Desi publicat cu intenții literare, tipărirea cunoscutului periodic milanez « Il Conciliatore » poate folosi și studiilor de istorie, deoarece ziarul prin atitudinea sa, a combătut influența austriacă³.

Comemorarea anului revoluționar 1848 a prilejuit și în Italia noi cercetări și noi rezultate. Cu această ocazie revista « Rinascita » a luat inițiativa de a edita un caiet comemorativ care este fără îndoială cea mai consistentă publicație marxistă asupra lui 1848 în Italia⁴.

Un buletin critic marxist asupra celebrării în Italia și în diferite țări a centenarului a dat în « Società » Alberto Caracciolo⁵. De asemenea au apărut în istoriografia nemarxistă o serie de articole ce pun accentul pe aspectul social-economic al problemei. Sunt contribuții despre participarea maselor la acest eveniment⁶. Unii dintre istorici au arătat teama de care au fost animate clasele exploatatoare în fața mișcărilor populare din 1848 și a socialismului⁷.

Domenico Demarco a dat lucrări fundamentale pentru cunoașterea statului pontifical în secolul al XIX-lea, cît și pentru revoluția de la 1848 ce a avut loc acolo⁸. De asemenea, ne-a dat într-un articol o sinteză asupra revoluției de la 1848 în Italia⁹. Au mai scris despre 1848 în istoriografia progresistă: Paolo Alatri¹⁰, Nicolo Badaloni¹¹, Luigi Bulferetti¹², Franco Catalano¹³ și Valentino Gerratana¹⁴.

¹ Vincenzo Russo, *La società degli agricoltori, filosofi, a cura di Armando Saitta*, Roma 1946, 190 p. 1.

² Carlo Pisacane. *La guerra d'Italia del 1848—49, a cura di Carlo Cordié*. Milano, 1946, p. XII—373; *Saggio sulle rivoluzioni, a cura di Giaime Pintor*, Torino, 1944, 254 p.

³ „Il Conciliatore. Foglio scientifico, letterario a cura di Vittore Branca,” Firenze, Le Monnier, 1954, 3 volume de p. LXI—555, 794, 592 p.

⁴ *Il 1848. Raccolta di saggi e testimonianze. Quaderni di Rinascita*, Roma, ed. Rinascita, 1949, 155 p. Iată articolele: 1) Palmiro Togliatti, *Il Centenario del manifesto del P.C.*; 2) M. Manacorda, *Marx e Engels sul '48 italiano*; 3) F. delle Paruta, *Aspetti sociali del '48 nel Mezzogiorno*; 4) S. F. Romano, *Il '48 in Sicilia*; 5) S. Canzio, *Lotta di classe nel 1848 in Lombardia*; 6) E. Sereni, *La poesia di Giusti e il moderatismo toscano*; 7) L. Bulferetti, *Il neoguelfismo*; 8) G. Candeloro, *L'esperienza del '48 nel pensiero politico italiano*; 9) D. Cantimori, *Appunti per ricerche sul' 1848*; 10) E. Sereni, *Popolo e poesia in Italia attorno al '48*; 11) V. Crisafulli, *Profili costituzionali di una rivoluzione mancata*; 12) R. Cessi, *Il problema della guerra nel 1848—49*; 13) P. Alatri, *Rassegna bibliografica di studi e celebrazioni sul '48 italiano*. Vezi și articolul lui Natalino, *Sapegno Cattaneo e il '48*, în « Rinascita » iulie, 1948, p. 257—261.

⁵ Alberto Caracciolo, *Celebrazioni italiane del 1848*, în « Società », martie 1949, p. 125—142. *Celebrazioni europee del 1848*, *ibid.*, iunie, 1949, p. 284—295.

⁶ A. Genoino, *I moti comunisti del 1848 nel regno di Napoli. Istituto per la storia del Risorgimento italiano. Comitato di Milano. Atti e memorie del XXVIII. Congresso nazionale*, Milano, 1948, p. 251—261; D. Demarco, *Per la storia delle classi sociali nel regno di Napoli nella prima metà del secolo XIX. Il 1848 nell'Italia meridionale*, Napoli, 1950, p. 40—61; A. Lucarelli, *I moti revolucionari del 1848 nelle provincie della Puglia*, *ibid.*, p. 427—467; Cassese, *Contadini e operai del salernitano nei moti del quarantotto*, în « Rassegna storica Salernitana », an IX (1949), nr. 1—4, p. 5—74.

⁷ S. Canzio, *La reazione e la paura del socialismo nel 1848. Istituto per la storia del Risorgimento*, Milano, 1949, p. 157—160; G. Quazza, *La paura del comunismo a Napoli nel 1848—49 (apunti inediti)*, în « Nuova Rivista Storica », an XXXII (1948), fasc. IV—VI, p. 217—231; L. del Pane, *Il socialismo e le questioni sociali nella prima annata della « Civiltà Cattolica »*, *Iestr. dagli Studi in onore di Gino Luzzatto*, Milano, 1950, p. 126—148.

⁸ Domenico Demarco, *Pio IX e la rivoluzione romana del 1848* (Modena Soc. Tip. modenese), 1947, 152 p.; *Il tramonto dello Stato Pontificio e il pontificato di Gr.gorio XVI*, Torino, Einaudi, 1948, 304 p.; *I rivolucionari del 1848—1849 nello Stato Pontificio* în *Rassegna storica del Risorgimento*, 1947, fasc. II; *Una rivoluzione sociale: la repubblica romana nel 1849*, Napoli, Fiorentino, 1944, 373 p.

⁹ Domenico Demarco, *Le rivoluzioni italiane del 1848*, în « Società », iunie 1949, p. 181—219.

¹⁰ Paolo Alatri, *La rivoluzione siciliana del 1848—49 e la diplomazia italiana ed europea*, în « Belfagor », 31 ianuarie 1952, p. 13—35.

¹¹ Nicolo Badaloni, *Struttura sociale e lotta politica a Livorno negli anii 1847—1849*, în « Società », septembrie 1950, p. 438—477.

¹² Luigi Bulferetti, *Socialismo e Comunismo nei periodici più diffusi del 1849 al 1859*, în « Società » iunie-iulie 1947, p. 172—192; *Il '48 italiano (senza diavoli e senza aqua santa)* în « Belfagor », 31 ianuarie 1949, p. 75—80.

¹³ Franco Catalano, *Tendenze moderate e tendenze democratiche nel '48 e nel '49*, în « Belfagor », 30 noiembrie 1949, p. 650—669.

¹⁴ Valentino Gerratana, *Tocqueville nel '48*, în « Società », numărul 2, 1948, p. 181—195.

Studiile ce au fost dedicate Risorgimentului sînt reprezentate prin două moduri de tratare. Primul privește fenomenul sub aspectul lui general sau regional, celălalt consideră diferite aspecte specifice legate de problema generală.

Lucrarea despre istoria Risorgimentului a lui Cesare Spellanzon¹ reprezintă o contribuție importantă prin proporțiile ei impresionante. Folosind un material imens, autorul a reușit să ne dea un tablou just al evenimentelor. Cunoscut printre un buletin critic intitulat *Gli studi del Risorgimento in Sicilia nell'ultimo trentennio* (1919–1948) publicat în « Archivio Storico Siciliano » ce se distinge prin bogăția materialului și ascuțimea gîndirii, Rosario Romeo își propune să cerceteze originile Risorgimentului în Sicilia². Luînd ca punct de plecare a două jumătate a secolului al XVIII-lea, autorul pune în relief slabă capacitate de reînnoire, ruptura ce există între cultură și activitatea practică în societatea siciliană. Folosindu-se de un material inedit de arhivă, Rosario răspunde la întrebarea: « De ce Sicilia apare așa de înapoiată, așa de distanțată de progres, care în alte părți în acea vreme în Italia era totuși posibil de realizat? ». Răspunsul constă în faptul că « trecerea de la proprietatea feudală la cea burgheză se realizează prin menținerea tuturor caracteristicilor structurale ale modelului original ». Acest fapt explică de ce încă astăzi se vorbește în Sicilia despre raporturile feudale existente între țărani și proprietari funciari. Un alt aspect al lucrării este demonstrația documentară a autorului că noii proprietari burghezi sicilieni s-au ridicat datorită decăderii financiare a proprietarilor feudali, plus marea mizerie a țăraniilor sicilieni.

Dacă întem seama că această lucrare este scrisă de un istoric educat în mediul ideilor crociene (autorul a fost membru al Institutului de istorie fundat de B. Croce) și că el s-a lăsat influențat de o interpretare mai aderentă a realităților, putem afirma că în lucrare se simte influența marxismului. Tot Siciliei din această epocă îi este dedicată lucrarea lui Salvatore Francesco Romano³ istoric progresist. Lucrarea este o documentată interpretare a procesului prin care a trecut Sicilia în epoca afirmării burgheziei în Italia. Autorul pleacă în cercetările sale de la aspectul relațiilor de producție din insulă, pe care le definește semifeudale. Cercetează apoi pe de o parte originile economice și sociale ale orientării liberale a unei părți din aristocrație în Risorgimento, orientare ce avea să ducă la alianța cu burghezia și cercetează pe de altă parte cauzele pentru care nu s-a putut forma o burghezie locală capabilă să exprime la un moment dat tendințele autonome față de cele ale nobilimii. În jurul latifundior se întâlnesc interesele nobiliștilor cu aspirațiile funciare ale burgheziei, condițiile acestei alianțe fiind frontal comun împotriva țărănimii care a fost deposedată de vechile drepturi fără să i se dea dreptul de proprietate al pămîntului. O dată cu intrarea Siciliei în noul regat, contrastele sociale se înăspresc și vor izbucni cu violență în mișcarea fasciștilor sicilieni.

Luigi Bulferetti⁴ cercetează originea mișcării socialiste și a unor idei socialiste care au mers paralel în Italia cu ridicarea burgheziei și luptele ei contra feudalismului. Tipărirea articolelor rămase de pe urma lui Nello Roselli⁵ și un omagiu adus memoriei tînărului istoric antifascist ucis de agenții musolinieni în Franța. Deosebit de interesante sunt cercetările cu privire la originile mișcării muncitorești în Italia care au format punctul central al studiilor autorului. Mare parte a paginilor aici retipărite sunt rezultatul diferitelor articole apărute în diferite reviste și contopite apoi în cele două volume: *Mazzini e Bakunin și Carlo Pisacane nel Risorgimento italiano*. Alături de ele și redat escul neterminat: *Italia e Inghilterra nel Risorgimento* și fragmentul cu privire la tinerețea lui Giuseppe Montanelli. Ernesto Regionieri⁶ a adunat toate texte ce privesc Risorgimentul, scrise de clasicii marxismului, înscriindu-le și de comentarii. De altfel, recent au fost publicate toate textele clasiciilor ce privesc Italia, prin grija lui Gianni Bosio⁷. Asupra originilor politice ale romanticismului, ce privește și Italia a scris un substanțial articol Giuseppe Berti⁸. Lui Cesare Spellanzon⁹ îi datorăm o reconsiderare a figurii Regelui Carlo Alberto. Lucrarea cuprinde două articole cu caracter

¹ Cesare Spellanzon, *Storia del Risorgimento e dell'unità d'Italia*, vol.V; *Dall'armistizio Salasco alla fuga dei Papà dallo stato romano e alle agitazioni per la costituzione italiana*, Milano, Rizzoli, 1950, p. VII—1 043.

² Romeo Rosario, *Il Risorgimento in Sicilia*, Bari, Laterza, 1950, 422 p.

³ Salvatore Francesco Romano, *Momenti del Risorgimento in Sicilia*, Messina, Casa Editrice G. d'Anna, 1952, 311 p.

⁴ Luigi Bulferetti, *Socialismo risorgimentale*, Torino, Einaudi, 1949, 396 p.

⁵ Nello Roselli, *Saggi sul Risorgimento e altri scritti*, Prefazione di Gaetano Salvermini, Einaudi, 1946, 438 p (Bibl. di Cultura Storica).

⁶ Ernesto Regionieri, *Il risorgimento nell'opera di Marx e Engels*, în « Società », martie, 1951, p. 54—94.

⁷ Carlo Marx, Federigo Engels, *Scritti italiani*, edizioni Avanti, Milano, 1955, XVII + 229 p.

⁸ Giuseppe Berti, *Origine politiche del Romanticismo*, în « Società », septembrie-octombrie, 1947, p. 444—476.

⁹ Cesare Spellanzon, *Il vero segreto di re Carlo Alberto. Discussioni critiche con largo corredo di documenti i nediti* Florența, Parenti, 1953, 232 p. (10 tavv.).

polemic în jurul primului război de independență despre care autorul mai tratase în monumentala sa *Istorie a Risorgimentului*. Primul eseu privește săa-numita bătălie de la Milano, din 4—6 august 1848 și capitularea lui Carol Albert care a predat orașul austriecilor. Spelanzon arată că preocupația principală a regelui a fost de a împiedica dezvoltarea inițiativei revoluționare, în care precumpărarea tendință republicană. Era, deci, necesar ca armata piemonteză să se retragă spre Milano, nu pentru a-l apăra pînă la capăt — lucru ce ar fi fost posibil numai înarmînd civili și repetînd faptele eroice ale celor « Cinque Giornate » — ci pentru a împiedica ca acest lucru să se întîmple și pentru a preda orașul austriecilor. Carlo Alberto a căutat deci la 4 august o înfrîngere sigură cu scopul de a împiedica revoluția. Această interpretare nu e confirmată numai de documente, ci în al doilea articol, Spelanzon largeste cadrul reconstruirii sale, făcînd o analiză a întregii politici a regelui în 1848. Ajunge astfel la concluzia că regele a vrut să evite mereu un conflict cu Austria, urmărind numai o mărire teritorială a regatului Sardiniei, limitat la Lombardia, nu atît prin mijlocul armelor, cit prin tratative diplomatice și grătie mediației englez. Lui Massimo d'Azeglio, om de stat piemontez, îi sînt dedicate două lucrări: una cu un caracter mai special, legăturile sale cu statul pontifical, de Romolo Quazza¹, cealaltă cu caracter monografic, de Alberto M. Ghisalberti². Aceasta din urmă căruia i se datorează prima ediție autentică a cunoscutei autobiografii *Imiei ricordi*, este cel mai bun cunoșcător al figurii patriotului piemontez. În acest volum autorul a strîns un număr de studii legate de un singur fir și cu ajutorul lor reconstituie nu numai o serie de episoade a biografiei lui D'Azeglio, dar reîlaborează un portret nou al eroului scriitorului, patriotului și al omului de stat. Criticul literar progresist Gaetano Trombatore³ ne-a dat o antologie intelligent alcătuîtă în colecția de clasică, publicată de editorul Ricciardi a memorilor lăsate de diferite personaje din epoca Risorgimentului. După o monografie asupra lui Tommaseo, Raffaele Ciampini⁴ dedică o documentată monografie unei alte figuri din Risorgimento, lui Gian-Pietro Vieusseux. Acesta ne apare ca un extraordinar organizator al culturii la Florența. Lui îi aparține ideea înființării celebrelor reviste: « La Nuova Antologia » și a revistei de istorie ce apare și astăzi « L'Archivio Storico Italiano ». În jurul său au activat personalități ca: Lambruschini, Capponi, Salvanogli, Tommaseo, pentru a nu mai vorbi de legăturile sale cu Manzoni, Leopardi și Mazzini. El a avut un mare merit în încercările sale de a desprovincializa cultura toscană.

Lupta maselor în Risorgimento a prilejuit și ea câteva lucrări. În perioada Risorgimentului problema tărânească a avut o însemnatate deosebit de mare. Lucrarea lui Salvatore Francesco Romano⁵ despre mișcarea tăranilor sicilieni arată ce rol a jucat în eliberarea Siciliei mișcarea tărânească, sprijinită de voluntarii lui Garibaldi. Franco della Paruta⁶ a dedicat un articol condițional și luptei tăranilor lombardi în anul 1848, arătînd că ei au luat parte activă la lupta antiaustriacă, dar ulterior guvernul provizoriu s-a depărtat de ei, de teama ca participarea lor să nu dea mișcării naționale un caracter democratic. Revoltei de la 6 februarie 1853 a populației milaneze contra austriecilor i-a dedicat o lucrare Franco Catalano⁷. Reluînd polemica contra istoriografiei moderate, autorul reia problema răscoalei milaneze: care au fost intențiile sociale ale masei, care cu atît curaj s-a aruncat în conspirație și în acțiune contra austriecilor. Autorul nu răspunde pentru moment acestor întrebări, pe care le va cerceta ulterior, dar indică premisele rezolvării acestei probleme. Lucrarea sa este dedicată crizei economice dintre anii 1850—1853, revendicărilor burgheziei și ale proletariatului, discuțiilor și polemicilor cu privire la problemele sociale.

Istoricii progresiști au acordat o mare atenție mișcării muncitorești după unirea Italiei. Trebuie menționat în primul rînd articolul lui Gianni Bosio⁸ care se ocupă de răspîndirea scrierilor lui Marx și Engels în Italia între anii 1872—1892. Articolele lui Marx și Engels,

¹ Romolo Quazza, *Pio IX e Massimo d'Azeglio nelle vicende romane del 1847*, vol. I *Dalle questioni interni al problema nazionale*, vol. II *Culmine e tramonto della collaborazione*, Modena Società Tipografica Editrice Modenese, 1954, 2 vol., VIII + 177 și 179 p. (Collezione Storica del Risorgimento italiano, Seria III, vol. XLVIII).

² Alberto Ghisalberti, *Massimo d'Azeglio, un moderato realizzatore*, Roma, edizioni dell'Ateneo, 1953, 251 p.

³ Gaetano Trombatore, *I memorialisti dell'Ottocento*, Napoli, Ricciardi, 1954, 1 115 p.

⁴ Raffaele Ciampini, *Gian-Pietro Vieusseux. I suoi viaggi, i suoi giornali, i suoi amici*, Torino, Einaudi, 1953, 475 p.

⁵ Salvatore Francesco Romano, *op. cit.*

⁶ Franco della Paruta, *Le condizioni dei contadini ombardi nel Risorgimento*, în « Società », iunie, 1951, p. 247—267.

⁷ Franco Catalano, *I Barabà. La rivolta del 6 febbraio 1853 a Milano. Prefazione di Cesare Spelanzon*, Milano, Mastellone, 1954, 165 p.

⁸ Gianni Bosio, *La diffusione degli scritti di Marx e di Engels in Italia dal 1872 al 1892*, în « Società », iunie, 1951, p. 268—284, septembrie, 1951, p. 444—477.

îndreptate împotriva anarchismului lui Bakunin, au fost strînse și publicate într-un volum¹. Gastone Manacorda² s-a ocupat de mișcarea muncitorească italiană în lumina congreselor ei. Lucrarea reprezintă o serioasă contribuție la istoria mișcării muncitorești italiene de la origine pînă la fundarea partidului socialist al muncitorilor italieni. Reprezentanții societăților muncitorești care se adunau în congrese chiar după ieșirea lor de sub tutela burgheziei conservatoare liberală sau republicană, chiar cînd casa mutuală a devenit un fond de rezistență în grevă, nu posedau încă constituția de clasă socialistă, nu erau în măsură de a face analiza condițiilor economice și sociale și să dea o justă interpretare evenimentelor și luptelor politice. Timp de cîteva decenii mișcarea muncitorească se dezvoltă spontan, săracă în idei și în oameni reprezentativi. Congresele analizate de Manocorda se resimt de această stare de lucruri. De abia mai tîrziu mișcarea muncitorească italiană s-a dezbatut de influența baku-nismului și a devenit o mișcare socialistă.

Posedăm actualmente în lucrarea lui Aldo Romano³ o bună monografie despre mișcarea socialistă din Italia. Lucrarea, minuțios elaborată, arată o cunoaștere profundă a documentelor. Autorul analizează și umărăște diferitele curente ce au avut priză asupra grupurilor muncitorești și analizînd activitatea lui Bakunin ni-l arată într-o lumină cu totul defavorabilă: un intrigant lipsit de principii, ce trăgea profituri de pe urma situației confuze mici-burgheze care există în sinul mișcării muncitorești ce de abia apără în tările înapoiute din punct de vedere economic. Această reconsiderare critică care are drept bază polemica pe care Marx a dus-o contra intrigilor lui Bakunin, reprezintă baza de susținere a principalelor indicații pe care lucrarea lui Romano vrea să dea: importanța procesului care se determină în cursul revoluției burgheze în fracțiunile cele mai înaintate ale democrației italiene, proces care pe baza reală a limitelor de clasă pe care Risorgimentul le-a avut sub aspectul democrat burghez ajunge la postularea caracterului incomplet al revoluției politice. Autorul vede că formulele de «revoluție socială» și corespunde încă o aspirație confuză mic-burgheză. Atenția istoricilor progresiști s-a concentrat și asupra studiilor de istorie muncitorească cu caracter regional. Prin aceasta a început să se umple un gol viu resimtă de istoriografia contemporană italiană, pe de altă parte să-a înfrînt în felul acesta vechiul «campanilism», patriotismul strînat local de care se resimt o mare parte a istoriografiei italiene. Monografiile lui Elio Conti⁴ și Ernesto Ragonieri⁵ ilustrează cele afirmate. Materialele de arhivă florentine studiate de Conti luminează cîteva din aspectele generale ale istoriei orașului în secolul trecut: Risorgimentul trădat, lupta pe care clerul a dus-o contra statului unitar atîsfănd masele de la oraș și sat printr-o propagandă subversivă care interpreta în modabil suferințele și decepțiile, indiferența burgheziei liberale, după ajungerea ei la putere, față de nevoile maselor, neputința micilor burghezi exclusă de la putere și incapacită de a se face purtătoarea de cuvînt a nevoilor concrete ale claselor oprimate. Din analiza autorului reiese că în această epocă baza socială a primei mișcări socialistice era formată din meseriași, mici comercianți, șomeri, oameni lipsiți de meserii, mai puțin din muncitori. Această istorie care nu e numai a Florenței și a Toscanei, ci și aceea a întregii Italiî din acea epocă, ne e povestită pe baza unui bogat material contemporan tipărit și manuscris. O lucrare serioasă, model al unei istoriografii de tip nou, lucrarea lui Ernesto Ragonieri confirmă și ea importanța studiilor de istorie locală. Monografia este istoria vieții sociale și politice a unui mic, dar important centru toscan, Sesto Fiorentino (1898–1922). Autorul scoate în relief activitatea principalului industriaș al regiunii, Ginori, proprietar al unor importante manufac-turi de ceramică, în jurul căroră gravitează toată viața micului centru. Cu dezvoltarea industriei, prin pregătirea pieței naționale, contradicțiile sociale se ascund, lucru ce duce în oraș la formarea unei opozitii republicane și apoi la formarea primului nucleu socialist, influențat de Florența. Această opozitie se consolidează în așa măsură, încît după dezlănțuirea furiei reacționare din 1898, populația muncitoare acordă majoritatea voturilor ei în alegerile administrative candidaților socialisti. Această administrație durează pînă în 1922, cînd este înălțatură prin violență de fascism. Volumul conține un apendice de documente ce ilustrează acțiunea socialistă în con-ducerea orașului, activitatea diferitelor clase și a partidelor politice. Analize asemănătoare

¹ K. Marx — F. Engels. *Contro l'anarchismo*. Roma, 1950, p. 69

² Gastone, Manacorda, *Il movimento operaio italiano attraverso i suoi congressi (1853–1892)*, Roma, edizioni Rinascita, 1953, 404 p.

³ Aldo Romano, *Storia del movimento socialista in Italia*, vol. I. *L'Unificazione e il problema sociale (1861–1870)*; vol. II, *La crisi della prima Internazionale*, Roma–Milano, fratelli Bocca Editori, 1954, 402 + 402 p.

⁴ Elio Conti, *Le origini del socialismo a Firenze (1860–1880)*, Roma, edizioni Rinascita (Biblioteca del mo-vimento operaio italiano, 1950, 316 p., nr. 2).

⁵ Ernesto Ragonieri, *Un comune socialista: Sesto Fiorentino*, Roma, edizioni Rinascita, 244 p.

dedicate unor centre mai mici a dat Raffaello Molinelli¹ și Giovanni Masi². De o mare importanță pentru istoria mișcării muncitorești și a gîndirii marxiste în Italia este studiul vieții și activității lui Antonio Labriola. După studiul pe care îl-a dedicat Luigi dal Pane³, au fost editate scrisorile lui Labriola către Engels⁴, în care primul îl informează despre situația din mișcarea muncitorească italiană. Aceste scrisori păstrate în arhiva Partidului social-democrat german au rămas necunoscute pînă în 1924. Cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la moartea lui Labriola, revista «Rinascita» a publicat 123 de scrisori inedite ale maestrului către diferiți corespondenți. De asemenea, Palmiro Togliatti⁵ a dat în paginile revistei «Rinascita» o reconsiderare a figurii lui Labriola, arătînd meritele ce le-a avut acesta în mișcarea muncitorească italiană și în răspîndirea marxismului în Italia.

Istoria agrară a Italiei după unire a fost studiată sub cîteva aspecte, în două lucrări fundamentale ale lui Emilio Sereni⁶, cunoscut fruntaș comunist. Sereni nu și-a propus în prima, o lucrare de sinteză, ci una de pregătire. Lucrarea se compune din trei eseuri; ele singure au putut fi recuperate dintr-o lucrare masivă (*Classi e lotte di classe nelle campagne italiane*) pe care autorul a scris-o în exil în jurul anului 1936 și care din cauza împrejurărilor s-a pierdut. Folosindu-se de teoria marxist-leninistă, Sereni cercetează în primul eseu formarea pieței naționale și liene care după 1870 a devenit obiectul unei politici pe care clasele dominante au urmărit-o în mod constant, folosindu-se de puterea de stat recent cucerită. Al doilea eseu analizează politica partidelor de dreapta sub diferitele aspecte: eclesiastic, militar și financiar. Al treilea eseu, cel mai important, este dedicat raporturilor sociale în viața agrară italiană, factor complet ignorat de istoria etico-politică. Pe baza materialului documentar, Sereni arată lenta pătrundere a capitalismului în mediul agrar, prin mijlocirea construirii de noi drumuri și de mijloace de comunicație, prin apariția exploatației capitaliste, prin credit și ipotecă. Prin săracirea multor grupuri de țărani din dezaggregarea miciei proprietăți se naște un proletariat agricol ce migrează din loc în loc. Industria în dezvoltare în nord absoarbe și concentreză mina de lucru, iar în sud din cauza stării economice înapoiante, mina de lucru emigrează, depopulînd regiuni întregi. Cealaltă lucrare a lui Sereni reprezintă prima analiză, făcută după metode științifice a dezvoltării economiei agrare în Italia și a diferențierii claselor rurale în epoca în care începe unitatea politică a Italiei. Plecînd de la studiul condițiilor speciale istorice și economice în cadrul căror s-a format statul unitar, Sereni arată că marea industrie modernă s-a combinat cu marea proprietate agrară. Acest fapt a avut drept consecință împiedicarea dezvoltării unei piețe industriale interne și a menit în lață puternice rămășiște precapitaliste. Această situație a accentuat contrastele dintre sat și oraș, dintre nordul și sudul țării și a ascuțit lupta de clasă. Fascismul a înăsprit și mai mult aceste contradicții și a căutat să scape de ele prin aventuri care au adus Italia la catastrofă. Lucrarea lui Sereni este o serioasă contribuție la o problemă a cărei rezolvare nu a avut loc nici pînă astăzi.

O monografie despre problema agrară într-o regiune delimitată a fost scrisă de Alberto Caracciolo⁷. Luptele țărănilor după unire din provincia Lazio îmbracă un caracter special din cauza regiunii în care s-au desfășurat: extrema concentrare a proprietății latifundiare a patriciatului pontifical, condițiile inumane de trai ale țărănimii supusă încă de upire suveranității temporale a bisericiei. Uzurparea și jefuirea pămînturilor obștești de către marii proprietari funciari și apoi de către marea burghezie agrară după unire, au agravat condiția țărănilor și au dat naștere la primele mișcări din mediul agrar sub formă de agitații și răscoale. Drumul parcurs timp de douăzeci de ani, deseori însîngerat, dar pe măsură ce se dezvoltă mișcarea socialistă mereu mai organizat, este studiat de autor pe baza unor materiale inedite sau greu

¹ Raffaello Molinelli, *Le classi sociali in una città delle Marche dopo il 1860*, Iesi, edizioni della biblioteca civica, 1951, 139 p.

² Giovanni Masi, *Le origini della borghesia lucana*, Bari (Università degli studi di Bari, Faccoltà di Lettere e Filosofia, Seminario di storia meridionale e moderna. Ricerche di storie del mezzogiorno d'Italia), 1953, 116 p.

³ Luigi dal Pane, *Antonio Labriola e la storiografia del Risorgimento*, în «Belfagor», 30 noiembrie 1952, p. 618—632.

⁴ Antonio Labriola, *Lettere a Engels*, Roma, edizioni Rinascita, 1949, 237 p.

⁵ Palmiro Togliatti, *Per una giusta comprensione del pensiero di Antonio Labriola*. 1) *Premesse*; 2) «Le fonti» di un pensiero originale; 3) *Da Hegel al marxismo*; 4) *Movimento e crisi del pensiero italiano nell'ottocento*, în «Rinascita», 1954.

⁶ Emilio Sereni, *Il capitalismo nelle campagne (1860—1900)*, Torino, Einaudi, 1947, p. 414; *La questione agraria nella rinascita nazionale italiana*, Roma, Einaudi, 1945.

⁷ Alberto Caracciolo, *Il movimento contadino nel Lazio (1870—1922)*. Roma, edizioni Rinascita, 1952 (Biblioteca del movimento operaio), 250 p.; *Le origini della lotte di classe nell'Agro romano*, în «Società», decembrie, 1948, p. 602—645.

accesibile din arhivele subprefecturilor. Luptele ţăranilor n-au fost zadarnice și marile ocupării de pămînt ale ţăranilor din 24 august 1919 au obligat guvernul la promulgarea legilor pentru concesionarea terenurilor necultivate. Aceste lupte au dat ţăranilor conștiința propriei lor forte, astfel încât alături de clasa muncitoare, ei luptă astăzi pentru obiectivul lor principal: reforma agrară. Într-o lucrare de proporții mai reduse și mai schematicе, Caracciolo a urmărit să documenteze pe cititor despre etapele acțiunii ţăranilor de ocupare a pămînturilor necultivate dusă pînă la primul război mondial¹. Mișcarea fasciilor siciliene a fost expusă de Renato Marsilio². La baza expunerii stă analiza condiției ţăranilor, muncitorilor și a micii burghezii siciliene. Cu toate că aceste fascii s-au format mai ales din elementele orașenesti, meseriași, muncitori, grupuri de intelectuali radicali și socialiști, în dezvoltările lor, ei iau contact cu mediul agrar, răspîndindu-se în peste 150 de centre rurale mari și mici. În adunările, în manifestările ținute de către fascii, împreună cu cuvîntul de ordine pentru pînă și contra taxelor, apare și acela întrebuinat cu privire la pămînt, în special contra latifundiilor și contra perceptořilor de impozite. Mișcarea, dezvoltându-se la sfîrșitul lui 1893 cu o putere neașteptată, a fost înăbușită în singe în primele luni ale anului 1894. În legătură cu această mișcare am găsit în presa noastră muncitorească a vremii următoare: « Consiliul general al partidului socialist din România a primit de la profesorul universitar din Roma Antonio Labriola o scrisoare prin care îl anunță de ajutoarele primite de muncitorii sicilieni din partea muncitorilor germani și roagă partidul socialist să le trimită și el pe lîngă ajutoare materiale, o adresă de încurajare și de solidaritate »³. Despre sudul Italiei, în legătură cu istoria politică a Siciliei după unire au apărut două lucrări, una a lui Paolo Alatri⁴, cealaltă de Giuseppe Scichilone⁵. În nord, meritul de a fi animat mișcarea proletariatului agricol din valea Padului se datorează pionierilor socialisti emilieni, Costa, Marabini, Prampolini, Massarenti, « maestrii — după cum a arătat Togliatti — a acelei politici care se bazează pe capacitatea de a exprima aspirații cele mai profunde ale oamenilor ce trăiesc din munca lor și pe capacitatea de a organiza lupta pentru realizarea acestor aspirații »⁶.

Pentru deceniul 1900—1910 nu s-a lucrat încă nimic. Gastone Manacorda⁷ a publicat două articole în « Rinascita » despre influența revoluției ruse din 1905 asupra mișcării muncitorești italiene, în care arată nesiguranța ideologică ce domnea în rîndul Partidului socialist italian cu privire la rostul revoluției, dar și simpatia și eoul de care s-a bucurat prima revoluție rusă în Italia.

După unificarea Italiei, papalitatea și-a pierdut puterea teritorială pe care s-a sprijinit veacuri de-a rîndul. În lipsa acesteia, a recurs la alte mijloace pentru a atrage masele în orbita ideologiei și doctrinei ei. O astfel de asociație este « L'Azione cattolica », căreia istoricul progresist Giorgio Candeloro⁸ i-a dedicat o scurtă prezentare. Pe baza unui material extras din perioadicele, congresele catolice, autorul ne dă o expunere detaliată a istoriei acestei instituții. Din expunerea faptelor rezultă în mod clar ceea ce Candeloro rezumă în prefată, anume că « prin mijlocirea acțiunii catolice biserică a înțeles și înțelege înainte de toate să apere și să se consolideze pe sine însăși ca pe o organizație politică și în același timp să se apere și să consolideze supremația clasei de care este legată ». Tot Candeloro a scris o amplă lucrare despre mișcarea catolică în Italia⁹. El definește de la început limitele cercetărilor sale, care nu vor să fie o istorie

¹ Alberto Caracciolo, *L'occupazione delle terre in Italia*, Roma edizioni di Cultura Sociale, 70 p.

² Renato Marsilio, *I fasci siciliani*, Milano, Avanti, 1954, 90 p. Vezi: Salvatore Francesco Romano, *Caratteri e vicende del movimento dei fasci Siciliani*, « Rinascita », febbraio, 1954, p. 123—128.

³ « Munca », din duminică 14 noiembrie 1893, p. 2.

⁴ Paolo Alatri, *Lotta politiche in Sicilia sotto il governo della destra (1866—1874)*, Torino, Einaudi, 1954, (Biblioteca di cultura storica).

⁵ Giuseppe Scichilone, *Documenti sulle condizioni della Sicilia, dal 1860 al 1870*, Roma, edizioni dell'Ateneo 1952, 257 p. (Quaderni del Risorgimento, nr. 323).

⁶ P. Togliatti, *Ceto medio e Emilia Rossa*, Roma, 29 p. Vezi și A. Colombi, *Socialismo e riformismo (1900—1914)*, Roma, 1948; *Pagine di storie del movimento operaio*, Roma, 1951: Gastone Manacorda, *Il centenario della nascita di Andrea Costa*. « Rinascita », 1948, decembrie, p. 586—589. Renato Zangheri a dedicat în « Movimento Operaio », un studiu figurii lui Andrea Costa.

⁷ Gastone Manacorda, *Le ripercussioni nel movimento operaio italiano della Rivoluzione del 1905*, în « Rinascita iunie, 1955, p. 419—424; agosto-settembre, p. 486—492.

⁸ Giorgio Candeloro, *L'Azione cattolica in Italia*, Roma, Centro Diffusione Stampa, « Problemi d'oggi » 1949, 80 p.

⁹ Giorgio Candeloro, *Il movimento cattolico in Italia*, Roma, edizioni Rinascita (Nuova Biblioteca di Cultura 1953, p. XII—560; vezi și Paolo Alatri, *Appunti per una storia del movimento cattolico in Italia*, în « Società », iunie, 1951, p. 244—263).

a catolicismului în general, a bisericii sau a relațiilor dintre biserică și stat, ci numai o istorie a activității desfășurate în Italia de către curentele și organizațiile politice ce se pot defini drept catolice¹. Bazindu-se pe un material de primă mină, autorul arată printre altele că mișcarea catolică, în măsura în care este o forță conservatoare a societății burgoze, poate să trăiască și să se dezvolte, în măsura în care reușește să se conserve, să extindă și să organizeze propria ei bază de masă. Continua oscilare a mișcării catolice între reacționarism și o orientare cu caracter mai democrat și urmărită de autor, în ultimii cincizeci de ani, de la prima democrație creștină până la curentele de stînga ale partidului popular de după primul război mondial și pînă la curentele de stînga ale noii democrații creștine din anii 1943–1946. Expunerea se încheie cu căderea fascismului¹. Rezultatul activității ei este o istorie a școlii populare în Italia². Lucrarea nu e alcătuitoră din articole tehnice, ci e o expunere critică a tezelor și proiectelor adesea utopice, ca acelea din perioada iluminismului sau cele din perioada dintre restaurație și 1848, apoi a instituțiilor statale după unire.

După o scurtă privire asupra contrareformei, primele încercări de acțiune laică în domeniul instrucției apar în opera iluministilor italieni, Genovesi, Filangieri în provincia Napoli, Grisellini și Gozzi în provincia Veneto, într-o epocă când masele de la tară și oraș, închise în structural unei societăți cu puternice caractere feudale, erau un simplu obiect al istoriei. Autoarea cercețează apoi situația din provinciile austriace unde se naște din inițiativa statului școala normală ce se bazează pe învățămîntul predat pe clase regulate, continuă apoi cu influența revoluției franceze, când o intervenție statală mai energetică va deveni o normă și pentru alte regiuni. Lupta pentru școala laică apare ca un element esențial al Risorgimentului și adversarii mișcării patriotică și liberale sunt aceiași dușmani declarați ai oricarei instrucții, în special iezuiții. Restul lucrării este dedicat școlii postrisorgimentale și unor probleme ce ajung pînă la pragul timpurilor noastre.

★

Despre intrarea în război a Italiei în afara unui discurs al lui Palmiro Togliatti despre Giolitti³, au mai scris cîteva articole cu caracter mai general Alberto Caracciolo⁴ și Giuseppe Carbone⁵. Colombi⁶ ne-a dat un studiu despre slăbiciunea politică și ideologică a P.S.I. și atitudinea sa ambiguă față de primul război mondial. Tot el⁷ și Oreste Lizadri⁸ s-au ocupat de mișcarea de ocupare a fabricilor după primul război mondial. Mărturii despre terorismul fascist împotriva clasei muncitoare au fost publicate de Colombi⁹, F. Repaci¹⁰, A. Valeri¹¹, P. Nenni¹², M. Villa¹³ și G. E. Modigliani¹⁴. Atacul pe care fascismul l-a dat împotriva cooperativelor a fost studiat de Mario Franceschelli¹⁵.

În 1921 are loc fundarea Partidului Comunist Italian. Posedăm astăzi două lucrări despre acest eveniment de o importanță exceptională în istoria contemporană a Italiei. Prima se datorește unor vechi militanți și clasei muncitoare italiene, ca Paolo Robotti și Giovanni Germanetto¹⁶.

¹ Dina Bertoni Jovine, *I primordi della educazione liberale e la Compagna di Gesù*, în « Belfagor », 31 martie 1949, p. 226–230; *L'istruzione dell'operaio durante il Risorgimento*, în « Rinascente », dicembre, 1952, p. 687–692; *I patrioti dell'21 e la scuola del popolo*, în « Rinascente », martie 1950, p. 150–153

² Dina Bertoni Jovine, *Storia della scuola popolare in Italia*, Torino, Einaudi, 1954, 511 p.

³ Palmiro Togliatti, *Discorso su Giolitti*, Roma, 1952, 73 p.

⁴ Alberto Caracciolo, *L'intervento italiano in guerra e la crisi politica del 1914–1915* (I), în « Società », octombrie 1954, p. 809–826; *Idealità e simpatie filofrancesi nell'interventismo italiano del 1914–1915*, în « Società », 30 noiembrie 1953.

⁵ Giuseppe Carbone. *La crisi della società italiana dalla guerra al fascismo (1915–1922)*, în « Società », ianuarie-iunie, p. 118–135.

⁶ A. Colombi, *Il partito socialista e la guerra 1914–1918*, Roma, 1949, 122 p. – republicat acum în *Pagine di Storia* etc. p. 105–167.

⁷ A. Colombi, *L'occupazione delle fabbriche*, Roma, 1950, 70 p.

⁸ O. Lizadri, *L'occupazione delle fabbriche*, în « Risorgimento », I (1945), nr. 4, p. 312–317.

⁹ A. Colombi, *Esperienze del passato. La lotta agraria nel bolognese (1919–1920)*, Bolonia, 1947, 20 p.

¹⁰ F. Repaci, *Terrorismo fascista. La strage di Torino 1945*, 61 p.

¹¹ A. Valeri, *L'Avanti nella tormenta*, p. 212–219, în « Almanacco Socialista », 1946.

¹² P. Nenni, *Sei anni di guerra civile*, Milano-Roma, 1945, 235 p.

¹³ M. Villa, *Il delitto Matteotti*, Roma, 1944, 32 p.

¹⁴ G. T. Modigliani, *L'assassinio di G. Matteotti*, Roma, 1945, 61 p.

¹⁵ Mario Franceschelli, *L'assalto del fascismo alla Cooperazione italiana (1921–1922)*, Roma, Editrice Coop. « Collezione di studi cooperativi », 1949, 123 p.

¹⁶ Paolo Robotti, Giovanni Germanetto, *Trenta anni di lotte dei comunisti italiani (1921–1951)*, Roma, edizioni di cultura sociale 1952, 273 p.

Cealaltă¹, operă colectivă, este o lucrare devenită indispensabilă pentru studiul istoriei Partidului Comunist Italian, cît și pentru problemele social-economice ce privesc Italia între cele două războiuri mondiale. Fiecare articol este scris de către un vechi militant al Partidului Comunist Italian. Despre mișcarea sindicală în Italia, accentuând continuitatea ei în lupta ilegală dusă sub fascism, a scris o lucrare Giorgio Candeloro². Despre lupta, viața clasei muncitoare rămân încă multe de scris, unele probleme au fost atinse de M. Matteotti³ și Luigi Longo⁴.

Despre politica Partidului Comunist Italian în special după războiul din Spania, s-au ocupat L. Lombardo Radice⁵ și Fabrizio Onofri⁶. Cum a avut loc trecerea tinerilor inteligenți italieni de la poziții individualiste, apolitice la o atitudine combativă, patriotică, ne povestesc în eseurile lor Giaime Pintor⁷, Ranuccio Bianchi Bandinelli⁸ și Ruggero Zangrandi⁹. Este istoria unei generații care rupe cu trecutul și militează în rîndurile P.C.I. Vechi luptători din partidele muncitorești și-au scris și ei memoriile¹⁰.

Felice Platone a schițat un tablou al răspindirii marxism-leninismului în mișcarea muncitorească italiană¹¹. Discursurile pe care le-a ținut Palmiro Togliatti sub pseudonimul M. Correnti, la radio Moscova, au fost publicate în volum¹². Despre al doilea război mondial, despre acțiunea clasei muncitoare în luptă de eliberare de sub jugul nazisto-fascist, avem o serie de studii. Lucrarea lui Umberto Massola care din însărcinarea Partidului Comunist Italian a organizat mariile greve din martie 1943 la Torino și Milano, paralizând aparatul industrial fascist, are o mare valoare documentară.¹³ Lucrarea conține material interesant cu privire la rezistența populară, la greva muncitorumii, la manifestațiile ce marchează trecerea de la faza de rezistență la faza de inițiativă, de luptă deschisă de eliberare. Alte amănunte au mai adus în această problemă Girolamo li Causi¹⁴ și G. Vaccarino¹⁵.

Mișcarea de rezistență, aportul hotărâtor al clasei muncitoare italiene, au fost analizate în cîteva lucrări devenite astăzi fundamentale în cercetarea problemei. Cartea lui Luigi Longo¹⁶, pe care am citat-o mai sus, conține date importante despre mișcarea de rezistență. Tot Luigi Longo¹⁷ și Pietro Secchia¹⁸ au scris două lucrări despre mișcarea de rezistență. Prin rolurile ce le-a jucat (primul a fost comisarul general al brigăzilor « Garibaldi », cel de-al doilea vice comandant al C.V.L. — *Corpo dei volontari della libertà*), prin experiență cîștigată zi de zi în luptele contra nazisto-fasciștilor, ne apar azi cu mai multă claritate luptele dintre 1942—1945. O lucrare de sinteză despre mișcarea de rezistență — prima de acest fel, și exemplul este semnificativ — ne-a dat-o Roberto Battaglia¹⁹ a cărui carte am prezentat-o în pagi-

¹ *Trenta anni di vita e di lotte del P.C.I.* Quaderni di « Rinascita », 2, Roma <1952>, 269 p.

² Giorgio Candeloro, *Il movimento sindacale in Italia*, Roma, 1950, 215p.

³ M. Matteotti, *La classe lavoratrice sotto la dominazione fascista (1921—1943)*, Roma-Milano, 1944, 118 p.

⁴ Luigi Longo, *Un popolo alla machia*, Milano, Mondadori, 1947.

⁵ L. Lombardo Radice, *Fascismo e anticomunismo. Appunti e ricordi (1935—1945)*, Torino, 1946, 175 p.

⁶ F. Onofri, *Esame di coscienza di un comunista*, Prefaz. di Giancarlo Pajetta, Milano, 1949.

⁷ Giaime Pintor, *Il sangue d'Europa (1939—1943). Scritti raccolti a cura di Valentino Gerratana*, Torino, Einaudi, 1950, 325 p. (Saggi, 123).

⁸ Ranuccio Bianchi Bandinelli, *Dal diario di un borghese e altri scritti*, Milano Arnoldo Mondadori, 1948.

⁹ Ruggero Zangrandi, *Il lungo viaggio*, Torino, Einaudi, 1948, 167 p.

¹⁰ A. Colombi, *Nelle mani del nemico*, prefaz. di Giancarlo Pajetta, Roma, 1950, p. 145; M. Montagnana, *Ricordi di un operaio torinese*, I. *Sotto la guida di Gramsci*; II, *Sotto la guida di Togliatti*, Roma, 1949, 2 vol., 299+201 p.; Giovanni Grilli, *Due generazioni. Dalla settimana rossa alla guerra di liberazione*, ed., « Rinascita », 1953, 289 p.; Anselmo Marabini, *Prime lotte socialiste. Lontani ricordi di un vecchio militante*, Roma; G. Germanetto, *Memorie di un barbiere. Prefaz. di Palmiro Togliatti*, 1950, 295 p.; A. Graziadei, *Memorie di trent'anni (1890—1920)*.

¹¹ Felice Platone, *Il marxismo-leninismo in Italia, prima e dopo la Storia del P.C. dell' U.R.S.S.*, în « Rinascita » V (1948), p. 459—462.

¹² M. Correnti (P. Togliatti), *Discorsi agli italiani*, Roma, 1945, 374 p.

¹³ Umberto Massola, *Marzo 1943, ore dieci*, Roma, Ed. di cultura sociale, 1950, 103 p.

¹⁴ Girolamo li Causi, *Gli scioperi. 1943—1944. La classe operaia in lotta contro il fascismo e l'occupante*, Roma, 1945, p. 22.

¹⁵ G. Vaccarino, *Gli scioperi del marzo 1943. Contributo per una del movimento operaio*, a Torino, în *Aspetti della Resistenza in Piemonte*, Torino, 1950, p. 3—40.

¹⁶ L. Longo, *Un popolo alla machia*, Milano, Mondadori, 1947.

¹⁷ Luigi Longo, *Sulle vie dell'insurrezione nazionale*, Roma, edizioni di cultura sociale, 1954, XLVIII—486 p.

¹⁸ Pietro Secchia, *I comunisti e l'Insurrezione (1943—1945)*, Roma edizioni di cultura sociale, 1954, XXXVI—513 p.

¹⁹ Roberto Battaglia, *Storia della resistenza italiana*, Torino, Einaudi, 1953, 621 p. Recență apărută nouă storie a rezistenței italiene de Roberto Battaglia — Giuseppe Garritano, *Breve storia della resistenza italiana*, Torino, Einaudi, 1955, 337 p.; vezi de asemenea *La resistenza al Fascismo*, Milano, Universale Economică, 1955; Alcide Cervi, *Imiei sette figli*, Ed. di Cultura sociale, 1955; Silvio Micheli, *Cittadini italiani*, Ed. di Cultura Sociale, 1955.

nile acestei reviste. Tot Battaglia¹ ne-a dat o istorie a unui intelectual cu preocupări rupte de viața imediată, dar care prins în virtejul evenimentelor nu ezită să-și asume o responsabilitate grea și să militeze în favoarea acelui partid care s-a situat în fruntea mișcării de rezistență. Dante Livio Bianco² ne-a dat o lucrare despre acțiunile partizanilor, iar F. Lombardi³ s-a ocupat de acțiunile socialiștilor florentini.

Revista «Rinascita» a publicat diferite articole în care se analizează lupta de eliberare dusă de clasa muncitoare în diferitele regiuni și provincii ale țării⁴. Personalitatea lui Togliatti, luptător neobosit pentru o Italia democrată a fost relevată deseori⁵. Astăzi posedăm în lucrarea lui Marcello și Maurizio Ferrara o monografie despre viața și activitatea lui Togliatti, scrisă cu ocazia împlinirii a saizeci de ani⁶.

Problemelor ce preocupă și frântă societatea italiană le-au fost dedicate diferite lucrări. Problema agrară, și anume reforma agrară într-o țară în care 47% din populație se ocupă cu agricultura ce reprezintă jumătate din venitul național — a fost tratată cu cunoscută competență de către regretatul Ruggero Grieco⁷. Banditismului sicilian, răspândit în anii ce au urmat celui de-al doilea război mondial le-a dedicat două lucrări: Felice Chilanti⁸ și Vito Sonsone — Gastone Ingrasci⁹. Primul se ocupă cu problema banditismului sicilian. Reiese din studiu drama societății siciliene de după cel de-al doilea război mondial, lupta de reînnoire a maselor țărănești pe de o parte și îndărjita și sălbateca reacțiune a clasei proprietarilor de pămînt pe de altă parte. Lucrarea lui Sonsone și Ingrasci demonstrează, pe bază de fapte, episoade, polemici, memorii și denunțuri, că e o greșală să se creadă că banditismul sicilian este un fenomen exclusiv al vieții corupte siciliene. Banditismul sicilian, ca și «maffia», este un fenomen social în spatele căruia acționează și se agită grupuri, interese sociale și economice ale căror legături vaste se ramifică de la Palermo la Catania, pînă la Roma. Lucrarea este prefațată de Salvatore Francesco Romano, care dă o analiză istorică a «maffiei» în Sicilia, arătind că și banditismul și «maffia» sunt o expresie a structurii sociale a acestei insule ce mai păstrează caracter semifeudal.

În activitatea partidelor progresiste analiza atitudinii uneia din instituțiile cele mai reacționare, biserică catolică, ocupă un loc de seamă¹⁰. Lucrarea lui Giulio Trevisani și Stefano Canzio¹¹ analizează sub o formă accesibilă istoria atitudinii pe care a avut-o papalitatea față de societatea civilă și politică italiană de la origini pînă în zilele noastre pe baza unor citate contemporane provenite de la diferitele ierarhii ale bisericii catolice. Alighiero Tondi¹² într-o povestire documentată, rezultat al unei dramatice conversiuni, ne informează despre adevăratele preocupări ale iezușilor.

¹ Roberto Battaglia, *Un uomo, un partigiano*. Roma, 1945.]

² Dante Livio Bianco, *Guerra partigiana, a cura di Giorgio Agosti e Franco Venturi*, con 17 tavole, Torino, Einaudi, 1954, XXVIII—477 p.

³ F. Lombardi, *Il socialismo fiorentino dall'azione clandestina agli albori della libertà*, Roma, 1944, 36 p.

⁴ Giorgio Amendola, *Le condizioni della resistenza romana*, în «Rinascita», martie, 1954, p. 190—195; Orazio Barbieri, *La legendaria liberazione di Firenze ad opera del popolo fiorentino*, *ibid.*, iulie, 1954, p. 457—460; Roberto Battaglia, *I comunisti alla testa della guerra di liberazione* (Discuția lucrărilor lui Longo și Secchia), *ibid.*, mai, 1954, p. 328—332; Enrico Bonazzi, *Aspetti della resistenza nel Bolognese*, *Ibid.*, aprilie, 1954, p. 274—277; Piero Calamandrei, *La eroica e la umana storia dei compagni fratelli Cervi*, *ibid.*, ianuarie, 1954, p. 28—31; Luigi Longo *L'attualità degli insegnamenti politici della resistenza*, *ibid.*, februarie, 1955, p. 80—83; Augusto Monti, *Il movimento della Resistenza e il Mezzogiorno d'Italia*, *ibid.*, aprilie, 1952, p. 207—211; Palmiro Togliatti, *Una storia della resistenza italiana* (Lettere), *ibid.*, decembrie, 1953, p. 678—680.

⁵ A. Murena, Togliatti, Roma, 1946, 79 p.; M. Ciotti, *Palmiro Togliatti*, prefaz. di Ambrogio Donini, Roma 1946, 61 p. L. Longo, *Il nostro capo in «Rinascita»*, an. V. (1948), nr. 8, p. 281—284; P. Secchia, *P. T. organizzatore*, *ibid.*, p. 285—288; C. Marchesi, *Togliatti uomo di cultura e oratore*, *ibid.* p. 305—306; G. Buti, *Palmiro Togliatti e il movimento operaio italiano*, în «Società», an IV (1948), nr. 2, p. 148—180.

⁶ Conversando con Togliatti. Note biografiche a cura di Marcello e Maurizio Ferrara, Roma, edizioni di cultura sociale, 1953, 391 p.

⁷ Ruggero Grieco, *Lotte per la terra*. Roma, edizioni di cultura sociale, 1953, 339 p.; *Introduzione alla riforma agraria*, Torino, Einaudi, 1949.

⁸ Felice Chilanti, *Da Montelepre a Viterbo*, Editore Croce, 1952, 437 p.

⁹ Vito Sonsone-Gastone Ingrasci. *6 anni de banditismo in Sicilia*, Milano, edizioni Sociali, 1953, 251 p.

¹⁰ Duccio Tabet, *La proprietà fondiaria ecclesiastica oggi in Italia*, în «Rinascita», mai 1953, p. 291—293.

¹¹ Giulio Trevisani e Stefano Canzio, *Il papato contro l'Italia*, Milano, Cultura noua editrice, 1950, 150 p.

¹² Alighiero Tondi, *La potenza* www.dacoromanica.ro cultură sociale, 1953, 105 p.

În afara articolelor citate în cursul notelor, în revistele progresiste au mai apărut o serie de articole ce privesc istoria Italiei¹. Unele sunt contribuții originale, altele sunt discuții asupra unor probleme de istorie. Tuturor le este comună trăsătura unei reconsiderări a istoriei Italiei în lumina materialismului istoric.

Rezultă lipsă din aceste note bibliografice efortul și succesul obținut în domeniul științei istorice de către istoricii progresiști din Italia. Cine cunoaște condițiile materiale, dar mai ales ideologia oficială din Italia în domeniul istoriei, apreciază cu atât mai mult efortul de refinoare dus de tinerii istorici marxiști. În fața lor stă un material uriaș de cercetare. Nu demult, în 1949, istoricul Gino Luzzatto deplinează tacerea cu totul condamnabilă pe care a arătat-o istoriografia burgheză, relațiilor din lumea agrară, în favoarea istoriei orașelor, ca și cum prima și-ar fi pierdut orice importanță. Interesul tinerei școli se manifestă în special în domeniul istoriei contemporane. Aici sunt multe probleme care explică existența unui anumit tip de societate în Italia. Aici se găsesc originile mișcării muncitoarești, lupta țărănilor pentru o viață mai bună, lupta dusă contra fascismului. Caracteristic pentru această mentalitate sănătoasă este articolul lui Gastone Manacorda despre Congresul de istorie de la Roma ce a avut loc între 4–11 septembrie 1955. La acest congres au stat față în față două concepții de a interpreta istoria: «Așadar, dacă nu ne înselăm, profundul contrast din cadrul istoriografiei contemporane nu se găsește între acei ce pun accentul pe factorii materiali sau pe cei spirituali, între acei ce fac istorie socială sau individuală. Poate divergența cea mai importantă este între acei care rezolvă acest raport din punct de vedere eclectic și acei care îl rezolvă într-o concepție unitară și dialectică»². Faptul de a fi ales al doilea drum este o garanție și pentru viitor a calității și orientării tinerii istoriografii progresiste italiene.

T. Sotirescu

¹ Mario Alicata, *Benedetto Croce e il Mezzogiorno*, «Rinascita», 1952, p. 680–684; Gastone Manacorda, *Sulle origini del movimento operaio in Italia*, «Società», 1947, p. 37–56; Giuseppe Regis e Eugenio Falco, *Capitale finanziario e monopoli in Italia sotto il fascismo*, «Società», 1947, p. 353–379, 1948, p. 247–263, 431–463; Ernesto Rassionieri, *Il Risorgimento nell'opera di Marx e Engels*, «Società», 1951, p. 54–94; Franco della Paruta, *Le condizioni dei contadini lombardi nel Risorgimento*, «Società», 1951, p. 247–267; Alberto Caracciolo, *Per una storia del movimento contadino in Italia*, «Società», 1952, p. 469–496.

² Le correnti della storiografia contemporanea al X Congresso di scienze storiche, în «Rinascita» XII (1955), nr. 9, septembrie, p. 565–569.

DIN LUPTA P.C.R. PENTRU ÎNCHEGAREA ALIANȚEI CLASEI MUNCITOARE CU ȚĂRĂNIMEA MUNCITOARE ÎN BĂTĂLIA PENTRU REFORMA AGRARĂ DIN 1945

Editura de stat pentru literatură politică, 1955, 301 pag.

La sfîrșitul lunii decembrie a anului 1955 a apărut primul volum de studii și referate al culegerii în mai multe volume, *Din lupta P.C.R. pentru închegarea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944–1945*.

Lucrarea e o relizare importantă care face cinstire colectivului: larg de autori, redactori și referenți care au contribuit la elaborarea ei.

Apariția primului volum din această culegere importantă constituie un succes de necontestat al Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. Merită să fie în mod deosebit evidențiată munca depusă de sectorul de specialitate din cadrul același institut, care a asigurat apariția acestei lucrări.

Bătălia pentru reforma agrară s-a desfășurat pe un număr de ani mai mare decât cel

care intră în preocupările autorilor volumului recenzat; aceștia se opresc cu analiza evenimentelor la sfîrșitul anului 1945, iar, uneori, chiar în perioada imediat următoare venind la putere a guvernului democratic Petru Groza. Ultimul act al acestei bătălii istorice îl constituie Decretul de confiscare a ultimelor 50 de ha pe care le mai detineau moșierii, decret apărut în ajunul Plenarei din 3–5 martie 1949 a C.C. al P.M.R.

Reforma agrară din anii revoluției populare s-a deosebit de reformele agrare din trecut.

Începînd cu legea rurală din 1864 și continuînd cu întregul complex de legiuiri agrare de mai mică sau mai mare importanță, guvernele care s-au perindat la cîrma țării, pînă la 23 August, au dus o politică de clasă care a urmărit și a izbutit să mențină în agricultură, alături de relațiile capitaliste care se dezvoltau

treptat, și puternice rămășițe ale relațiilor de producție feudale.

Menținerea relațiilor de producție semi-feudale în agricultură și împlinirea lor cu relațiile de producție capitaliste constituiau o frină însemnată în dezvoltarea generală a țării.

Analizând situația existentă la sate, Congresul al V-lea al P.C.R. a ajuns la concluzia că, în condițiile istorice date, mai înainte de a se trece la lupta deschisă împotriva burgheziei, era necesar și obligatoriu ca revoluția populară să nimicească din rădăcini rămășițele orînduirii feudale și să lichideze totodată moșierimea ca clasă.

• România — se arată în hotărîrile Congresului al V-lea al P.C.R. — stă în fața desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice •¹. Desfășurată în condițiile istorice ale combaterii cu toate forțele a fascismului intern și extern, în condițiile luptei pentru cucerirea puterii politice de către clasa muncitoare și aliații săi (țărânamea muncitoare fiind principalul și cel mai de nădejde aliat al clasei muncitoare), însăptuirea reformei agrare începută în primele luni ale anului 1945, înainte de 6 martie, a avut loc în cadrul unei lupte revoluționare îndîrjite, care, în mod necesar, a dus la lichidarea completă a relațiilor semifeudale din agricultură, precum și la o reîmpărțire democratică a terenurilor agricole expropriate de la moșieri, în favoarea țărânimii muncitoare.

Succesul deplin al reformei agrare s-a datorat ajutorului hotărîtor pe care l-a primit țărânamea muncitoare din partea clasei muncitoare și a partidului ei d: avangardă P.C.R., care a condus lupta revoluționară pentru desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice și implicit pentru însăptuirea reformei agrare în interesul țărânimii muncitoare.

În focul acestei bătăliei s-a făurit și s-a încheiat alianța clasei muncitoare cu țărânamea muncitoare, bază a regimului de democrație populară.

Cum reiese din însuși titlul lucrării recenzate, prin publicarea acestei culegeri de studii și referate nu se urmărește dezbaterea și, mai cu seamă, epuizarea aspectelor legate de însăptuirea reformei agrare în perioada anilor 1944—45, ci, în principal, numai analizarea bătăliei pe care o duce clasa muncitoare în frunte cu P.C.R., pentru aliați, și în special, pentru făurirea și încheierea, sub conducerea sa, a unei alianțe trainice între clasa muncitoare și țărânamea muncitoare.

Lucrarea editată de Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R. se adresează oamenilor muncii, cursanților diferitelor forme ale învățămîntului de partid, cadrelor de studii sociale, cercetătorilor de

specialitate, tuturor acelora care vor să cunoască în amănunt lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărânamea muncitoare în cadrul bătăliei pentru reforma agrară din anii 1944—1945.

Pornind de la acest mod de a aborda problema — singurul indicat, îninind seama de structura și sarcinile Institutului de istorie a partidului — volumul I și, probabil, și volumele care îi vor urma, analizează condițiile și mai ales evenimentele istorice, precum și datele și fenomenele social-economicice doar în măsură în care aceasta îmboagăște înțelegerea chipului în care a avut loc lupta victorioasă a clasei muncitoare pentru cîștișarea definitivă de partea sa a aliatului de bază — țărânamea muncitoare.

Lucrarea recenzată este, deci, în primul rînd, o lucrare de istorie a partidului. Ar fi fost necesar de analizat schimbările calitative pe care le-a parcurs alianța clasei muncitoare cu țărânamea muncitoare în perioada anilor 1945—1947. Despre raportul de forțe, despre sarcinile noi pe care le îndeplinește alianța în anii 1946—1947, într-o perioadă în care reforma agrară fusese în linii mari realizată, dar pe plan economic și politic se dădea încă o bătălie îndîrjită între forțele democratice și reacțiune, se tratează fugitiv — uneori telegrafic (cu excepția studiului semnat de S. Știrbu).

De aceea, nu apare clar cum reforma agrară care a creat un ocean de noi gospodării de tipul micii producții agricole, a însemnat — totuși — un pas însemnat pe drumul ce ducea la revoluția socialistă.

Necesitatea desăvîrșirii revoluției burghezo-democratice mai înainte de a se trece la revoluția socialistă, deși e enunțată deseori, nu e argumentată la un nivel teoretic corespunzător. Într-un cuvînt, încheierile studiilor și referatelor nu sugerează suficient cititorului perspectiva evoluției evenimentelor care vor urma.

În centrul articolelor a stat preocuparea descrierii și a explicării problemelor ivite în cursul bătăliei pentru făurirea și încheierea alianței, îndeobște pentru perioada 23 August 1944—6 martie 1945.

Aceasta este, de altfel, perioada cea mai bine analizată, în care principalele acțiuni duse de P.C.R. la sate sunt descrise pe larg, cu o bogăție de informații remarcabilă.

Materialul prezentat referitor la perioada luptei pentru un guvern democrat și pentru însăptuirea revoluționară a reformei agrare (pînă la 6 martie 1945) nu se rezumă la descrierea faptelor care ilustrează doar făurirea alianței clasei muncitoare cu țărânamea muncitoare. Pentru această perioadă studiile și referatele fac o veritabilă frescă a luptei generale pe care o duc masele populare de la sate

¹ Documente din istoria P.C.R., Ed. pentru literatură politică, 1953, ed. a II-a, p. 125.

și orașe din regiunile respective pentru traducerea în viață a platformei P.C.R. în genere. De altfel, descrierea rolului maselor populare ca făuritoare a istoriei anilor 1944—1945 este, poate, lucrul cel mai pozitiv din întreaga lucrare.

E demn de reținut faptul că autorii studiilor și referatelor din primul volum au participat, în majoritatea lor, în mod nemijlocit la bătălia pentru reforma agrară din regiunea sau raionul descris de ei.

Această împrejurare a făcut cu putință cuprinderea în volum a unor regiuni sau raiioane pentru care materialele documentare lipseau în mare măsură (Teleorman, Dobrogea și parțial toate celelalte), dar în care o serie de evenimente au îmbrăcat forme sau aspecte specifice deosebite întrucâtiva de restul țării, și care meritau o analiză specială (în Teleorman, spre pildă, existența concomitentă în ajunul lui 6 martie 1945 a două prefecturi cu doi prefeți).

Autorii își sprinjă în multe cazuri o serie de afirmații în afara materialelor de presă sau de arhivă, pe declarațiile, amintirile și relatări le unui însemnat număr de participantă sau de martori oculari ai evenimentelor descrise. În lumina materialelor documentare existente, acest mijloc de completare a informării științifice, mai ales datorită felului atent și judicios în care e folosit, nu pare să șterbească de fel autenticitatea faptelor redate.

Dimpotrivă, aceste completări întregesc, de cele mai multe ori în chip fericit, gurile resimțite de lipsa unor materiale documentare (de arhivă, publicații, presă) corespunzătoare.

Deși cele șapte articole au o temă comună, se referă la aceeași perioadă de timp, la condiții istorice în general aceleași, totuși s-a reușit, ca fiecare dintre ele să-și aibă propria sa individualitate, să redea — fără a ignora fenomenele generale pe întreaga țară — specificul, particularitatele pe care le îmbrăcă aceste fenomene și evenimentele în cutare sau cutare regiune sau raion.

Dacă materialul însuși — într-o măsură diferit de la regiune la regiune — stilul și accentuarea unui aspect sau altul al problemei se deosebesc de la articol la articol, în schimb nu același lucru se poate spune și în ceea ce privește planul și ordinea de prezentare a faptelor.

Cu excepția articolului lui S. Vianu și în parte al profesorului S. Șirbu, celelalte articole păcătuiesc prin respectarea unui plan rigid, stereotip. Articolele incep în același fel, adică mai întâi cu o sumară prezentare geografică și istorică a regiunii sau raionului respectiv, se dau apoi scurte date privind starea materială și socială a țărănimii muncitoare în ajunul și în perioada actului de la 23 August. În continuare, urmează o prezen-

tare cronologică a faptelor: evenimentele, aspectele diverse se înșiruie uneori fără o generalizare corespunzătoare.

De fapt, lipsa unei generalizări la nivelul temei puse în discuție și legat de aceasta, slabă încadrare teoretică a expunerilor, constituie principalele lipsuri ale articolelor, lipsuri ce se fac resimțite de-a lungul întregului volum.

Această insuficientă prelucrare și teoretizare a materialului ilustrativ este accentuată și mai mult de lipsa unei introduceri care să fi subliniat principalele momente și concluzii care se desprind din analiza luptei pentru încheierea alianței dintre clasa muncitoare și țărăniminea muncitoare în bătălia pentru înfăptuirea reformei agrare.

Trebue observat că redacția volumului n-a găsit de cuvîntă se însoțească volumul de o prefăță la nivelul cerut de importanța deosebită a temei tratate.

Aceste lipsuri mai importante, la care se mai adaugă, în unele cazuri, stîngăciile în ceea ce privește interpretarea anumitor informații de documentare, nu micșorează valoarea lucrării în ansamblu ei.

Lucrarea aduce un aport prețios la cunoașterea perioadei 1944—1945 în general, și a luptei pentru încheierea alianței în special. Ea este cea dintâi lucrare de amploare care atacă acest subiect și evident, unele dintre lipsurile menționate se datorează și acestui fapt.

★

Articolul semnat de N. Cioroiu și M. Cornea se mărginește, de fapt, să descrie acțiunile revoluționare ale maselor populare din fostul județ Constanța pînă în jurul datei de 6 martie 1945. Un merit deosebit al referatului este modul în care sunt prezentate acțiunea de organizare a țărănimii muncitoare de către muncitori, constituirea și activitatea comitetelor țărănești din regiune, însemnatătea alianței de luptă dintre clasa muncitoare și țărăniminea muncitoare în decucarea manevrelor de tot felul ale reacțiunii. Sunt descrise pe larg acțiunile care duc la înlocuirea funcționarilor vechiului aparat de stat fascist cu elemente democratice. Instalarea în fruntea prefecturii, a orașului Constanța și în numeroase localități, a reprezentanților maselor populare s-a desfășurat în condițiile ascuțirii continue a luptei de clasă și s-a înpletit cu acțiunea de ocupare și apoi de împărtire a pămînturilor moșierești.

Un alt aspect pozitiv îl constituie concluzia care se desprinde din prezentarea materialului că în fostul județ Constanța — ca și în întreaga țară — țărănilor nu li s-a dat pămînt, ci *l-au luat*, netinind cont de dispozițiile guvernului, în cadrul unei bătălii îndărjite, pe slocuri singeroase, duse împo-

triva întregului front al reacțiunii unite în ura ei împotriva democrației și a progresului.

Reiese clar din materialul prezentat în referat că în acest mozaic național care e Dobrogea, lupta s-a dat permanent între exploatați și exploataitori, că lupta de clasă îndirijată a zdrobit orice încercare a reacțiunii de a învățbi între ele mascele muncitorești de naționalități diferite.

În acest referat lipsesc însă concluziile, ceea ce scade din valoarea lui. În afară de aceasta, e supărătoare nepotrivirea parțială dintre titlu și conținutul referatului. În realitate, în articol e vorba nu numai de evenimentele petrecute în raionul Negru-Vodă, ci de întregul teritoriu al fostului județ Constanța, ba chiar, în unele pagini (mai ales primele), de întreaga Dobrogea.

În afara acestei nepotriviri «geografice» e de remarcat că pe lîngă studierea acțiunilor de ocupare a pământurilor moșierești (vezi titlul), referatul se ocupă de asemenea, ceea ce e un merit, și de înfăptuirea reformei agrare pînă la 6 martie. Descrierea numai parțială, în prima fază, a înfăptuirii reformei agrare, e o lipsă cu nimic justificată.

Culegerea își propune în principal să analizeze evenimentele legate de înfăptuirea propriu-zisă a reformei agrare. De aceea, referatul semnat de tovărășii N. Cioroiu și M. Cornea își justifică prezența tocmai datorită acelei părți în care e descrisă acțiunea de împărțire revoluționară a pământurilor moșierești.

Ar fi fost mai judicios ca să se rezerve înfăptuirii reformei agrare un spațiu mai larg pe seama introducerii (capitolele I și II) care în forma prezentată ocupă cam o treime din numărul total de pagini ale referatului.

De altfel, o parte dintre aceste lipsuri se regăsesc și la celealte referate.

Studiul semnat de Dionisie Ionescu, care se ocupă de înfăptuirea reformei agrare pe teritoriul regiunii Bacău, este mai complet.

Aici introducerea e mai redusă și mai «la temă», și sint date aspecte ale înfăptuirii reformei agrare pentru întreaga perioadă de timp în care aceasta a avut loc. O mențiune favorabilă trebuie făcută și în legătură cu aparatul critic care cuprinde cîteva fonduri de arhivă, între care arhiva fostei prefecturi a județului Bacău.

Și aici se face remarcată aceeași titulatură greșită (e vorba nu numai de ocuparea pământurilor moșierești care are loc la sfîrșitul anului 1944, dar și de împărțirea acestora).

Repetarea la cîteva articole a acestei greșeli ne face să credem că ea aparține nu atât autorilor, cât colectivului care a pregătit culegerea pentru tipar. Deși, datorită spațiului

lui restrîns, studiul nu reușește să facă o analiză completă a evenimentelor, totuși, se observă o mai mare grijă, cu bune rezultate, de a generaliza și a trage o serie de concluzii ce se impun în lumina materialului prezentat.

Făurirea alianței de luptă dintre clasa muncitoare și țărânamea muncitoare și rolul conducător pe care-l are clasa muncitoare și P.C.R. din primul moment în cadrul revoluției populare sunt ilustrate și dovedite de un material suficient de bogat și variat.

Manevrele reacțiunii sunt de asemenea descrise viu. Se arată astfel cum emisarii Vaticanului — implicați ulterior într-un proces de spionaj — au încercat să creeze diversiuni menite să întărească pozițiile subreziste ale «ordinii vechi» pe teritoriul regiunii Bacău. Deși cuprinde o serie de concluzii, iar rolul P.C.R. de conducător al bătăliei pentru reforma agrară apare evident, și la acest studiu se resimte lipsa unor concluzii mai bogate, mai cu seamă legate de consecințele pe care le-a avut reforma agrară asupra raportului de forțe ce ia naștere la sate după 6 martie 1945 în regiunea Bacău.

Un loc aparte în cadrul culegerii îl ocupă studiul lui S. Vianu.

Autorul expune pe scurt principalele momente ale luptei P.C.R. pentru reorganizarea pe baze democratice a vietii economice și politice din nordul Moldovei, pe perioada aprilie 1944 — martie 1945.

În cadrul acestei descrieri autorul se ocupă foarte pe scurt de lupta însăși a țărânilor pentru pămînt. De înfăptuirea propriu-zisă a reformei agrare nu se vorbește aproape deloc. S-ar părea la prima vedere că studiul nu și-ar justifica prezența într-o culegere care tratează în primul rînd probleme legate de închegarea alianței clasei muncitoare cu țărânamea muncitoare în cadrul luptei pentru reforma agrară.

În realitate, condițiile specifice în care are loc eliberarea teritoriului fostului județ Botoșani, în care se constituie și activează noua administrație democratică de stat, ca și caracterul oarecum diferit pe care-l îmbracă acolo acțiunea de ocupare a pământurilor moșierești, pledează în favoarea includerii studiului în cadrul culegerii.

În această regiune, reforma agrară s-a realizat în condițiile în care forțele reacționare suferiseră deja înfrângeri hotărîtoare, organele politice chemate să înfăptuască reforma agrară aveau o experiență mai îndelungată și în plus autoritățile centrale exercitau doar un control iluzoriu asupra acestei regiuni.

Deși lupta de clasă, de parte de a slăbi în intensitate, se îndrejește în jurul realizării reformei agrare, totuși, reforma agrară s-a

înfăptuit în condiții relativ mai prielnice pentru forțele democratice decât în restul țării.

Închearea alianței dintre clasa muncitoare și masele țărănești se înfăptuise deja în linii mari mai înainte de împărțirea proprietății a pământurilor moșierești, și anume în perioada ocupării și preluării acestor pământuri de către comitetele țărănești și a dării lor în folosință provizorie țărănilor muncitori.

Pornind de la aceste considerații, înțelegem interesul pe care-l trezește un studiu ca cel prezentat de tovarășul Vianu, care descrie pe larg, la un nivel teoretic și științific corespunzător, întregul complex de fapte și evenimente care au pregătit terenul înfăptuirii reformei agrare în această regiune. În plus, întregul material prezentat dă un răspuns la problema felului în care s-a făurit și s-a încheiat alianța de luptă dintre clasa muncitoare cu țărăniminea muncitoare.

Se dau, de asemenea, date prețioase privind activitatea economico-administrativă a comitetelor țărănești în calitatea lor de organe locale ale puterii de stat. Mai puțin conturată apare activitatea și rolul politic jucat de aceste comitete în transformările revoluționare care au loc în nordul Moldovei, în perioada aprilie 1944 — martie 1945.

În general, studiul tovarășului Vianu se remarcă printr-o prezentare încheiată și sistematică a faptelor, printr-o formă îngrijită, prin preocuparea aproape permanentă de a ajunge la o serie de concluzii de ordin teoretic.

*

Studiul tovarășilor Gh. Adorian și V. Pogăceanu descrie momentele principale ale înfăptuirii reformei agrare în regiunea Cluj, începând cu primele acțiuni întreprinse de masele populare, sub conducerea P.C.R., imediat după eliberare și terminând cu operațiile de definitivare a lucrărilor de reformă agrară.

O grijă deosebită, îndreptată de altfel, au acordat-o autorii unirii luptei pentru rezolvarea democratică a problemei agrare și a problemei naționale cu lupta generală dusă de întregul popor muncitor pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice.

Dispunind de un material de arhivă și de presă mai bogat, autorii au izbutit să ilustreze într-o formă atrăgătoare aspectele principale ale luptei revoluționare duse în jurul înfăptuirii actului istoric al reformei agrare în regiunea Cluj.

Un alt aspect pozitiv al lucrării îl constituie materialele care relatează că ajutorul clasei muncitoare dat țărănimiei muncitoare nu se oprește la operația propriu-zisă de împrietenire a țărănilor fără pămînt, sau cu pămînt puțin.

Sînt descrise sugestiv aspecte ale ajutorului dat țărănimii muncitoare de echipele de muncitori din fabrici, în perioada campaniilor agricole (reparări sau donări de unele agricole sau casnice, ajutor la munca cîmpului etc.). Lucrarea ar fi ciștigat în valoare, dacă autorii ar fi perseverat mai mult în încercările de generalizare și de a trage concluziile ce se desprindeau din materialul prezentat

*

Deși referatul semnat de tovarășii I. Popescu-Puțuri și Nicolae Popescu cuprinde, de asemenea, toată perioada de timp în care se desfășoară bătălia pentru reforma agrară în fostul județ Dolj, el are o serie de lipsuri, care cu mai multă grijă ar fi putut fi înălțurate. În acest referat se observă mai mult ca la celelalte articole insuficientă generalizare și teoretizare, o descriere istorică a faptelor, un stil pe alocuri greoi.

Aceste lipsuri au dus la rezultatul regretabil că, deși în referat sunt expuse o serie de fapte de un interes incontestabil, totuși, nu s-a reușit să se scoată în relief fenomenele sau acțiunile cele mai caracteristice legate de înfăptuirea reformei agrare în fostul județ Dolj.

Chipul în care țărăniminea din Cetate și Băilesti înfruntă pe prefect, care organizase un adevărat raid de pedepsire a «răzvrătilor», raid căruia îi cad victime comitetele țărănești alese dintr-o serie de comune, între care Moțaie, ar fi trebuit prezentat mai pe larg, viu, aşa cum a fost în realitate.

A fost prezentat palid modul cum autoritățile locale reacționare au căutat să pună greul rechizițiilor și colectărilor impuse de necesitățile stringente ale războiului, pe spinierea oamenilor săraci, cum s-a organizat chiar o serie de provocări fasciste împotriva forțelor democratice, și a soldaților sovietici. Numai prin lupta unită a oamenilor muncii de la oraș și de la sate au putut fi dejucate manevrele provocatoare ale reacțiunii și s-a putut înfăptui pe cale revoluționară programul de guvernare a F.N.D.

*

Referatul privitor la ocuparea pământurilor moșierești din fostul județ Teleorman, deși suferă de o serie de lacune, contribuie la descrierea evenimentelor legate de instalarea unei conduceri democratice în localul prefecturii și lupta dusă pentru apărarea acestui succes politic al maselor populare din județ.

Timp de mai mulți săptămâni există două prefecturi care se înfruntă și care, datorită unui echilibru vremelnic de forțe pe plan local, nu izbutesc nici una să înlăture definitiv pe cealaltă.

Conducerea democrată a județului care e www.dacoromanica.ro calul prefecturii — unde se

înșelase de însemnate forțe militare trimise de guvernul Rădescu, izbutește totuși, în ciuda acestor măsuri, să mențină contactul cu județul, trimite și primește emisari, dă dispoziții și primește rapoarte de pe teren.

Paralel cu aceasta în localul preturii funcționează încă, ca prefect guvernamental fostul subprefect, legionar notoriu, care dispunând și menținându-și autoritatea asupra unii parti din aparatul de stat vechi, primind un sprijin larg din partea guvernului, face eforturi să « reîntroneze ordinea ».

Primind ajutorul muncitorimii din București, reprezentanții maselor populare, asezați în localul prefecturii, rezistă la toate tentativile reacțiunii de a-i scoate din prefectură și a-i aresta.

Forțele democratice, sub conducerea P.C.R., își întârlesc pe zi ce trece influența asupra țărănimii muncitoare în județ și izbutesc, în ajunul lui 6 martie 1945, să antreneze mase largi la înfăptuirea revoluționară a punctelor programului de guvernare F.N.D. și în special a reformei agrare.

Ar fi fost necesar ca în legătură cu existența paralelă a două organe locale (județene) ale puterii de stat, cu caracterizarea situației politice ce survine din aceasta, autorii să fi tras concluzii teoretice mai bogate.

Un alt aspect pozitiv îl constituie partea introductivă care prezintă pe scurt o serie de date importante cu privire la situația țărănimii din județ în preajma anilor 1944–45.

Este regretabil că nu același lucru se poate spune și despre materialele privitoare la înfăptuirea reformei agrare care sunt nesatisfăcătoare pentru ilustrarea vie a evenimentelor ce au zguduit satele fostului județ Teleorman în legătură cu bătălia care s-a dat în întreaga țară pentru desăvîrșirea democratică a revoluției burgeze.

Studiul semnat de tovarășul S. Șirbu se referă la evenimentele petrecute în raza unei singure comune — Comarnic.

La baza studiului stă un material edit și inedit bogat, care a fost folosit cu pricepere.

Mai pregnant decât în oricare dintre articole sunt redate o serie de forme pe care le îmbrăcă lupta de clasă în legătură cu înfăptuirea reformei agrare în comuna Comarnic.

Partea cea mai adincită și cea mai valoroasă a lucrării redă evenimentele care se desfășoară după 6 martie, modul în care au loc și se definitivizează lucrările de reformă agrară în comuna Comarnic.

Este, de altfel, unica lucrare din volum care se ocupă în principal, iar nu în cîteva pagini — spre sfîrșit — cu descrierea aplicării legii și regulamentului de reformă agrară după 6 martie.

Sunt relatate cu lux de amănunte felurile tele tertipuri la care recurg prințesa Bibescu și oamenii ei de cîsa (unii dintre aceștia strecuți mult timp în însuși comitetul de reformă agrară local), pentru a frusta, măcar parțial dacă nu complet, pe foștii robi ai pământului de dreptul obținut prin lege de a-și împărtă întregul pămînt moșieresc ce depășea limita legală de 50 de ha.

Numai că autorul luncă deseori pe panta descrierii, cu preferință a manevrelor variante ale forțelor reaționare, iar faptele din care să reiasă înfăptuirea în sine, aportul maselor la reforma agrară, sunt redate mai sărac.

Nu reiese limpede din această cauză ajutorul pe care-l primesc țărani muncitorii din comună din partea puterii populare, lupta P.C.R. pentru faurirea alianței (politica P.C.R. se rezumă la descrierea activității comuniștilor din organizația locală). Autorul a trecut de asemenea prea repede peste perioada 23 August 1944–6 martie 1945, perioadă în care, în întreaga țară, masele populare au întreprins, sub conducerea P.C.R. acțiuni revoluționare de mare însemnatate (se dau doar cîteva moțiuni votate într-o serie de adunări, ceea ce e prea puțin).

Cu toate că la începutul lucrării autorul atrage atenția asupra specificului comunei Comarnic (care are o populație mixtă, de plugari și muncitori de fabrică), totuși nu reiese rolul jucat de muncitorimea din localitate în vederea realizării reformei.

Pozitia chiaburilor e lăsată oarecum în umbră, iar atunci cînd se descriu acțiunile acestora, ei apar invariabil doar în postura de unelte ale moșierimii.

Este știut, însă, că față de reforma agrară chiaburimea a avut propriile ei interese de clasă.

În perioada ocupării pămînturilor moșierești, chiaburii își însușesc, în numeroase locuri, loturi dintre cele mai bune din terenurile arabile sau păsunile moșierești. Ei visau să ia locul moșierilor ca stăpini și jecmănitori ai satului.

Atunci cînd forțele democratice trec la revizuirea listelor de îndreptățiri și sterg de pe listă numele chiaburilor strecuți pe liste, aceștia își leapădă complet masca și fac în mod deschis front comun cu moșierimea împotriva țărănimii muncitoare.

Pe cînd moșierimea e lichidată ca clasă în urma reformei agrare, proprietatea chiaburească rămîne intactă. Chiaburimea continuă și în condițiile noi să exploateze o parte din țărănimea săracă și își menține un timp influența politică asupra păturilor politice înapoiate de la sate.

Politica economică a guvernului democratice, ajutorul permanent pe care țărăniminea muncitoare îl primește din partea clasei muncitorilor însă la întărirea alianței

clasei muncitoare cu țărăniminea muncitoare și dă lovitură grele operațiilor speculative și acțiunii politice dușmănoase a chiaburimii (despre aceste probleme autorul nu vorbește decât în ultima pagină, fugitiv). Legat de rezultatele practice ale reformei agrare, autorul nu dă nici un fel de date cu privire la întinderea loturilor noilor împroprietări, a valorii economice a terenurilor primite (în genere locuri de păsunat).

Cu toate lipsurile semnalate, studiul tov. Stirbu se remarcă printr-o mare bogătie de informații, prin combativitate și o prezentare îngrijită.

★

Faptul că primul volum din culegerea *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărăniminea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară și fiecare articol în parte fac obiectul unor numeroase*

observații dovedește varietatea de probleme, curajul colectivului de autori de a le aborda și de a căuta rezolvarea lor.

Deși culegerea nu are de scop să trateze în întregime problemele legate de înfaptuirea reformei agrare, credem totuși că era obligatoriu, ca descrierea evenimentelor să parcurgă toate fazele bătăliei pentru reforma agrară. Majoritatea articolelor se referă însă în special la perioada august 1944 – martie 1945 sau cel mult sfîrșitul anului 1945.

Până în preajma lui 6 martie, alianța clasei muncitoare cu țărăniminea muncitoare se dezvoltă într-un anumit ritm și cu o intensitate corespunzătoare perioadei revoluționare pe care o parcurge.

Deși are o serie de lipsuri, totuși primul volum al culegerii recenzente constituie un aport valoros adus de colectivul Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. la îmbogățirea cunoașterii istoriei contemporane a R.P.R.

Tr. Udrea

GH. RAVAS, *Din istoricul petrolului românesc*

E.S.P.L.P., 1956, 344 pag.

Literatura privind istoria economiei naționale s-a îmbogățit de curând prin apariția lucrării semnată de Gh. Ravaș, *Din istoria petrolului românesc*.

Concepțut pe baza unui bogat material informativ, provenind atât din statisticile oficiale și alte izvoare directe, cit și din lucrări și articole apărute, monografia prezintă evoluția industriei de petrol din țara noastră din cele mai vechi timpuri pînă azi. Studiul de față contribuie la lămurirea unor probleme interesante și constituie un început pentru alte lucrări de acest gen.

★

Existența zăcămintelor petrolifere pe teritoriul patriei noastre este semnalată de numeroase documente și de însemnările călătorilor străini, din timpuri foarte vechi; despre exploatare propriu-zisă nu se poate vorbi decât după mijlocul secolului al XVIII-lea. Autorul folosește atestări ale vremii, fără însă să prezinte toate mențiunile existente cu privire la petrol (în treacăt atragem atenția asupra cîtorva documente semnalate de V. Ureche în a sa *Istorie a României* de la 1774–1821).

Prima parte a lucrării care privește perioada precapitalistă are un caracter mai mult de popularizare.

După ce vorbește de perioada precapitalistă în care petrolul, extras în cantitate

mică, era folosit pentru necesități minore, autorul trece la perioada apariției capitalismului, cînd acest produs începe să fie căutat din ce în ce mai mult, devenind o marfă sollicitată atât pe piață internă cât și pe cea externă.

În perioada capitalistă, aria de exploatare a petrolului se extinde de la cîteva centre izolate, la regiuni întregi. Autorul urmărește această extindere sub toate aspectele ei, descrie atât evoluția mijloacelor de producție — de la mici distilerii de tipul atelierelor meșteșugărești la rafinării cu o capacitate de producție mai mare și cu instalații moderne — cât și începutul pătrunderii capitalului străin atras ca de un miraj de această nouă California a aurului negru. Paralel cu interesul capitalistului străin față de noua sursă de venit, începe să fie stîrnit cu precădere după legiuirea agrară din 1864 și interesul burgheziei autohtone. Consecință directă a acestui fapt a fost accentuarea procesului de diferențiere a țărănimii din regiunile petrolifere. Autorul se zisează în mod just această diferențiere; ar fi fost însă mai interesant dacă acest proces ar fi fost ilustrat pe bază de date concrete.

În goană după cîștiguri cât mai mari, guvernanti români în frunte cu Carol de Hohenzollern încep să se preocupe din ce în ce mai mult de industria petrolului, încep să comereze pe scară mai mare elementele

capitaliste din afară, prin acordare de legi care favorizau investițiile străine în petrol. În legătură cu aceasta, lucrarea analizează în mod satisfăcător legislația întocmită în perioada ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea.

O dată cu trecerea capitalismului în ultimul său stadiu, imperialist, petrolul românesc începe să fie din ce în ce mai căutat de capitalul străin. Începând cu capitolul al III-lea, lucrarea este axată în mod just pe analiza aprofundată a luptei dintre monopolurile străine pentru acapararea terenurilor petroliere din România, care încep să fie disputate între capitalul american, englez, francez și german.

Perioada anterioară primului război mondial se caracterizează, aşa cum rezultă din lucrare, prin înființarea întreprinderilor petroliere, cu capital străin, care trec la acapararea de terenuri petroliere, la exploatarea sălbatică a acestora și la jefuirea cruntă a muncitorilor petroliști. În lucrare sunt folosite numeroase materiale privind această problemă (atât informații directe, cât și informații extrase din alte lucrări). Autorul rezervă un loc destul de important perioadei primului război mondial, cînd petrolul începe să fie întrebuită pe scară din ce în ce mai mare ca materie primă strategică. Este prezentată situația industriei de petrol în perioada neutralității (1914—1916), cînd politica duplicității a guvernului român permitea exportarea petrolului ambelor tabere beligerante. Se vorbește apoi despre distrugerile provocate de război în industria petrolieră, precum și despre jaful german. Pentru a ilustra mai bine distrugerile din industria de petrol, efectuate de englezi și francezi, credem că ar fi fost util ca autorul să se folosească și de documentele americane (*Papers Relating to the Foreign Relations of the United States*) care oferă un bogat material pentru demascarea acestora.

În anii imediat următori războiului imperialist, are loc ascuțirea luptei dintre trusturile imperialiste pentru acapararea de noi terenuri bogate în zăcăminte petroliere. Lupta era cu atît mai mare cu cît utilitatea petrolului fusese dovedită atît pe cîmpul de luptă cît și în spatele frontului. Profitînd de situația grea în care se găsea țara noastră secătuită de război, sub pretextul «ajutorului» care urma să fie acordat României, capitaliștii străini au obținut ajutorul, prin obținerea unor concesii care duceau în mod direct la acapararea principalelor bogății ale țării, în special a petrolului. În acțiunea de acaparare a petrolului românesc, monopolistii străini au fost secondați de cercurile conducătoare românești, care au instrăinat terenurile petroliere ale statului. Un obiect al luptei dintre trusturile străine în această perioadă a fost acapararea întreprinderilor petro-

fere care aparținuseră capitalului german și austro-ungar. Fostele întreprinderi cu capital german au trecut în proprietatea capitalului englez, francez și american. Toate aceste aspecte ale perioadei imediat postbelice sunt bine redate de lucrarea lui Gh. Ravaș.

Perioadei dintre cele două războaie mondiale i se rezervă în lucrare un spațiu mai mare. Este foarte îndreptățit planul abordat de autor, deoarece această perioadă este caracterizată printr-un puternic avînt al extracției petroliere în țara noastră, printr-o intensificare a procesului de concentrare și centralizare a capitalurilor. Autorul reușește să scoată în evidență aceste fenomene, care au dus la întărirea mai de departe a pozițiilor capitalului străin.

În perioada stabilizării relative a capitalismului cresc în mod masiv investițiile de capital din industria de petrol, Gh. Ravaș demască pe baza unor materiale concluziente politica «prin noi însine», preconizată de partidul liberal, care în realitate nu era decît un mijloc mai eficace pentru a asigura participarea capitaliștilor români la beneficiile uriașe obținute în industria petrolieră. Politica antinațională dusă de guvernanții liberaли culminează în perioada stabilizării relative a capitalismului cu legea minelor din 1924, care nu reprezenta decît un simulacru de «românizare» a izvoarelor de petrol din România. Analiza acestei legi, precum și formalele proteste ale reprezentanților firmelor străine sunt bine conturate în lucrare. Era însă nimerit ca autorul să insiste mai mult asupra evenimentelor de după anul 1924. Guvernanții liberali, în anii 1926—1928, contrar politiciei demagogice «prin noi însine», pe care o afișau în orice ocazie, au făcut o serie de concesii capitalului străin, în special celui american. Menționăm numai cedarea către societatea «Româno-Americană», în anul 1927, a o serie de terenuri petroliere ale statului.

Faptul însă, că autorul nu folosește unele izvoare în mod critic, face ca în lucrare să se iovească unele confuzii sau inexactități. Astfel, datele privind exportul de păcură în 1923—1929 sunt eronate¹.

Lucrarea nu scoate în evidență un aspect important al luptei dintre principalele trusturi imperialiste pentru acaparare de noi terenuri petroliere; este vorba de contradicțiile dintre capitalul american și englez în perioada sta-

¹ În lucrare se menționează, că exportul, de păcată a crescut în această perioadă de la 33 000 de tone în 1923, la 780 000 de tone în 1929. După *Statistica minerală a României* pe anul 1932, exportul de păcură era în 1923 ceva mai mare decît cifra dată de autor, iar în 1929 atingea cantitatea de 481781 de tone petrol brut produse petroliere exportate.

bilizării relative a capitalismului. Această luptă ia forme variate care trebuiau menționate în lucrare.

Trecind la perioada crizei economice din 1929–1933, autorul face o privire generală asupra manifestărilor crizei pe plan mondial, analizând politica și portilor deschise și inaugurată în mod oficial de guvernării național-ștărieni, și arată efectele crizei economice în România, cu referire specială la industria petrolierului. În linii mari, capitolul rezolvă problemele cele mai importante legate de această perioadă.

În lucrare se dau explicații insuficiente cu privire la cauzele creșterii producției de petrol din România în anii 1929–1932, spre deosebire de producția din alte țări capitaliste.

Pe lîngă explicațiile date de autor, acesta ar fi trebuit să se opreasă și asupra faptului că în această perioadă se faceau febrele pregătiri în vederea războiului antisovietic, iar România, care se afla în vecinătatea Uniunii Sovietice, era menită să servească drept bază de plecare într-un eventual război. Aceste pregătiri determinau în mod firesc o creștere semnificativă a producției de petrol în România.

Partea din această lucrare care se referă la perioada pregătirii celui de-al II-lea război mondial prezintă un interes deosebit. Este scos în evidență rolul marilor trusturi americane, engleze și franceze care mînă în mînă cu burghezia românească au susținut agresiunea Italiei împotriva Abisiniei, agresiunea fascistă împotriva republiei spaniole, pregătirile de război ale fasciștilor germani prin furnizarea de combustibil lichid necesar pentru avioanele, tancurile, marina și armata lor. Dacă în tratarea acestei probleme, autorul s-a achitat pe deplin, în schimb a rămas dator prin insuficientă explicație pe care o dă întăriri poziției capitalului german în anii 1938–1939. Autorul trebuia să arate că direcțarea exportului de petrol spre piața germană a avut loc în condițiile menținerii întreprinderilor petrolieri cu capital anglo-franco-american. În acest capitol nu se întrevăd nici măcar în parte contradicțiile neesentiale dintre burghezia română și capitalul străin.

Capitolul care tratează despre colaborarea trusturilor petrolieri american-engleze cu cele germane în perioada celui de-al II-lea război mondial conține un material deosebit de interesant. Interesele capitalului american, englez etc., continuau să fie apărate în această perioadă de societățile cu firmă germană. Germania fascistă a obținut controlul asupra celor mai importante întreprinderi din țara noastră, precum și asupra mijloacelor de transport și de înmagazinare.

Autorul nu a folosit însă în mod suficient materialele care dovedesc acest fenomen, nu a indicat izvoarele care permit dezvoltarea acestei colaborări.

Ultimul capitol al lucrării este consacrat dezvoltării industriei de petrol în anii de după eliberarea patriei noastre de către armatele sovietice. Încercările monopolurilor internaționale de a salva privilegiile lor și de a submina eforturile poporului român pentru cîști-garea independenței reale au fost zădărnicite. Sprîjinul pe care țara noastră l-a primit din partea Uniunii Sovietice în acest scop a permis refacerea și dezvoltarea industriei noastre de petrol. Capitolul se încheie cu indicarea rezultărilor obținute de industria noastră petrolieră în anii regimului democrat-popular, cînd a devenit una din principalele ramuri ale industriei grele din R.P.R.

Ar fi trebuit ca autorul să acorde un spațiu mai mare acestui ultim capitol și să analizeze mai profund schimbările care au avut loc în industria noastră de petrol în anii următori eliberării. Așa spre pildă, nu este scos în evidență efortul depus de muncitorii din industria petrolierului în perioada războiului antihitlerist, cînd, în ciuda sabotajului capitaliștilor străini și autohtonii, ei au dat cît mai mult petrol pentru sprîjinirea frontului, răspunzînd în felul acesta chemării Partidului Comunist Român, care lansase lozinca «Totul pentru front, totul pentru victorie».

Se impun și unele observații cu caracter general. Autorul rezervă o parte din fiecare capitol pentru a analiza situația muncitorimii petroliște și lupta ei împotriva exploatarii capitaliste. Dacă pentru a arăta situația materială a muncitorilor petroliști se dau în general date concluzante care reflectă exploatarea capitalistă, luptele muncitorilor petroliști sunt destul de palid oglindite în lucrare. Se remarcă aici, ca de altfel în toată lucrarea, lipsa unor materiale de arhivă care ar fi putut aduce mai multă lumină în această problemă.

În ceea ce privește metoda de lucru, menționăm că nu întotdeauna autorul a arătat izvoarele și studiile pe care le-a folosit, deși, după părere noastră, autorului nu i-au fost străine unele studii referitoare la această problemă, inclusiv cele publicate în *Studii și Referate privind istoria României*, vol. II. În lucrare sunt folosite uneori izvoare de a patra mînă. Pentru a da un singur exemplu, arătăm că la p. 8, autorul scrie că există un document, care după unii ar atesta existența petrolierului în două jumătate a secolului al XVII-lea. Autorul nu se referă însă direct la document, ci recurge la referirea lui Rabischon, *Histoire de la conquête du pétrol depuis 1550 jusqu'à nos jours*. Dar autorul n-a consultat nici măcar această lucrare, ci s-a mărginit la o referire din lucrarea lui Rabischon, dată de C. G. Rommenhoeller, în *La grande Roumanie*. Or, autorul trebuia să consulte direct documentul respectiv și să-și expună propria sa concluzie.

Autorul ocolește tratarea unor probleme teoretice ridicate de materialul faptic expus în lucrare ca de pildă: problema industrializării capitaliste, problema contradicțiilor dintre forțele de producție și relațiile de producție în capitalism, problema industrializării sociale etc. De asemenea, autorul nu tratează de loc unele probleme esențiale cum este de exemplu cea care se referă la conductele petroliere, una din metodele cele mai eficace de jaf ale capitalistilor străini.

La sfîrșitul lucrării sînt reproduse o serie de statistici foarte utile pentru cunoașterea mai amănunțită a unor probleme. Credem

însă că tot așa de utilă ar fi fost și o bibliografie cît mai completă, legată de tema abordată. Această bibliografie este cu atît mai necesară cu cît chiar după mărturisirile autorului, lucrarea de față nu și-a propus să epuizeze problema.

Cu toate lipsurile semnalate, credem că lucrarea tov. Raveș și-a atins scopul, constituind un material destul de interesant referitor la istoria petrolului romînesc și are dreptul la o apreciere pozitivă din partea cititorilor. Sperăm că lucrarea va apărea îmbunătățită și completată într-o nouă ediție.

T. Necșa

GH. HAUPT, *Din istoricul legăturilor revoluționare româno-ruse (1849–1881)*

Ed. Acad. R.P.R., 1955, 272 pag.

În lupta ce se dă azi în țara noastră pentru construirea socialismului, cunoașterea trebuchetului revoluționar al poporului prezintă o deosebită importanță. Cercetătorii se străduiesc să studieze acele probleme, care ajută înțelegerea procesului de dezvoltare a țării noastre și contribuie la înarmarea ideologică, la condescerea în spiritul tradiției revoluționare, patriotice a oamenilor muncii. În ansamblul acestor probleme, istoricul legăturilor seculare româno-ruse are o importanță deosebită. Fiecare studiu sau carte care se ocupă cu această problemă scoate la iveală pagini strălucite ale istoriei poporului nostru, pagini neglijate sau falsificate de către istoriografia burgozo-mosierească. Cercetările făcute pînă în prezent în legătură cu istoricul legăturilor româno-ruse ne dovedesc că acestea nu pot fi reduse la legăturile dintre statul rus și român — cum a făcut istoriografia reacționară, ci trebuie să scoată la iveală rădăcinile adînci de prietenie dintre poporul român și popoarele din U.R.S.S. În mod just constată autorul cărții recenzate: « De-a lungul veacurilor, în funcție de condițiile istorice concrete, ieșea la iveală pe primul plan o anumită latură a acestor relații, care prezenta una sau alta din diversele forme ale ajutorului multilateral pe care poporul rus îl dădea vecinului său înrobit, poporul român » (p. 8).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, legăturile româno-ruse s-au concretizat în colaborarea revoluționară a elementelor progresiste. Datorită acestui fapt în istoricul legăturilor seculare dintre aceste două popoare, perioada 1849–1881 ocupă un loc de seamă.

Influența mișcării revoluționare ruse a contribuit în mare măsură la dezvoltarea mișcării revoluționare și gîndirii social-politice progre-

siste din România în cea de-a doua jumătate a veacului trecut. Sub influența acesteia a făcut primii pași mișcarea socialistă din România. Analiza acestor probleme constituie obiectivul cărții lui Gheorghe Haupt.

Lucrarea se bazează pe un bogat material documentar. Autorul a folosit pentru argumentarea tezelor sale, pe lîngă materialul existent în țara noastră, numeroase documente arhivistice, scrieri, ziară și alte publicații, puse la dispoziția autorului de arhivele și bibliotecile din Moscova și Leningrad. Deși, în timpul când autorul pregătea lucrarea sa pentru tipar, a mai apărut material documentar nefolosit de autor, aceasta nu schimbă — după cum autorul însuși relevă — concluziile la care s-a ajuns în lucrare.

În studiul său, Gheorghe Haupt pornește de la premisa că legăturile revoluționare româno-ruse au fost un fenomen firesc, ce are rădăcini adînci istorice și care au izvorit nu numai din aşezarea geografică a celor două țări — condiție care a favorizat trăinicia acestor legături — ci și din comunitatea de interes a celor exploatați în lupta împotriva exploatatorilor. Caracterul acestor interese nu poate fi explicat, fără cunoașterea și analiza regimului social-politic statornic în România după revoluția din 1848; de aceea, autorul începe lucrarea sa, cu studiul situației economice și sociale în perioada 1849–1881.

Fără a pierde din vedere specificul dezvoltării fiecărei țări, autorul ajunge la concluzia conținutului comun al principalelor procese economice care aveau loc în Rusia și în țările din sud-estul Europei — inclusiv România — în partea a doua a secolului al XIX-lea. Puternicele rămășițe feudale în agricultură, cruntă exploatare a oamenilor muncii

ca o consecință a împletirii relațiilor feudale cu relațiile capitaliste, stadiul de înapoiere al industriei, sînt fenomene caracteristice pentru aceste țări. Analizînd — după ultimele rezultate ale științei istorice din R.P.R. — principalele probleme economice și sociale din România după revoluția din 1848, autorul a reușit să demonstreze una din cauzele principale ale influenței excepționale a revoluționarilor democrați ruși în România.

★

Respectînd, în mare, dezvoltarea cronologică a evenimentelor, autorul tratează în parte, acele probleme principale care constituie punctele nodale din istoricul legăturilor româno-ruse din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În funcție de aceste probleme, întregul material este sistematizat în patru capitoole.

În primul capitol, autorul se preocupă de problema pătrunderii ideilor revoluționarilor democrați ruși în România.

La sfîrșitul deceniului al 6-lea al secolului trecut, problema unirii Principatelor române era în centrul atenției opiniei publice din Europa. Bazîndu-se pe un material, în mare parte inedit și necunoscut, autorul arată simpatia caldă cu care revoluționarii democrați ruși au sprijinit unirea Moldovei cu Țara Românească.

În paginile revistei « Sovremennik », Cernîșevski și Dobroliubov au arătat justetea revendicărilor poporului român și s-au ridicat pentru susținerea lor. « Cîți ani, cîte veacuri, au răbdat oamenii săraci din România, prin cîte suferințe au trecut ei ! A sosit momentul renașterii acestei țări bogate, cu dărmicie înzestrată de natură, dar care a auzit mereu bubuit de arme, în loc de brazda roditoare a pașnicului plug » — scriau în 1859 democrați ruși, plini de speranțe în viitorul poporului român (p. 59).

Pozitia marilor puteri față de unirea celor două Principate române este în general cunoscută. Se știe că statul rus a sprijinit hotărîtor și a luptat pe cale diplomatică pentru făurirea unirii, care aducea slăbirea Turciei și oprea expansiunea Austriei spre răsărit. Autorul însă face o judecăță demarcată între « cele două Rusii », ilustrînd prin materialul nou, poziția « Rusiei țarului » și poziția « Rusiei poporului » față de lupta poporului român pentru unirea națională.

Democrații revoluționari ruși au demascat astăt tendințele expansioniste ale tarismului, cît și ale puterilor apusene și au sprijinit nu o unire oarecare, ci o unire democratică, ce trebuia să aducă eliberarea țărănilor și împrijetărarea lor. « Marii revoluționari democrați ruși, care și-au consacrat întreaga lor viață luptei pentru eliberarea popoarelor Rusiei, nu puteau să nu se ridice ».

tuturor popoarelor înnobite » (p. 54), constată autorul. Ei sprijineau popoarele în lupta lor democratică, nu numai pentru a da și prin aceasta un impuls mersului revoluției țărănești din Rusia, ci pentru că atitudinea lor de democratii convinsî le impunea să ajute popoarele în lupta lor pentru transformări democratice.

În opoziție cu părerea oficială rusă și apuseană, care susținea că în viitorul stat unic, boierimea trebuie să fie elementul conducător, democrații revoluționari ruși arătau: « Actuala aristocrație din Principate nu are nici sentimente, nici educație, nici tendințe nobile; numai desfru și distrugere. Patria nu are ce aștepta de la ea... » (p. 59).

Astfel, deosebirea dintre tarism și poporul rus apare din expunerea părărilor lor cu totul diferite din punct de vedere principal.

Revoluționarii democrați ruși, fiind apărătorii intereselor poporului român împotriva claselor exploatațoare, este firesc că programul lor coincide cu programul revoluționarilor democrați români, al căror fruntaș era Nicolae Bălcescu.

Un loc important în lucrare, îl ocupă analiza legăturilor lui Herzen cu revoluționarii democrați români și influența pe care acesta a avut-o asupra opiniei publice românești între anii 1850–1870.

După cum este cunoscut, în anul 1847, Herzen a părăsit pentru totdeauna Rusia, ca astfel, eliberîndu-se întrucîntă de cătușele ohranei tariste, să poată lupta pentru eliberarea poporului rus. În acest scop, a editat în Apus, ziarele « Zvezda Severa » și « Kolo-kol », demascînd prin fiecare articol al acestor ziare, tarismul. Problema vitală ce se punea era transportarea acestor ziare, și în general, a întregii literaturi revoluționare în Rusia.

Tările române au devenit unul din principalele puncte pentru trecerea în Rusia a literaturii revoluționare ilegale. La aceasta a contribuit nu numai așezarea lor geografică favorabilă, ci și faptul că localnicii au sprijinit această acțiune. Însuși Herzen avea încredere în acest sprijin « ...Dacă începe războiul... moldovenii și muntenii vor răspindi cu entuziasm cărțile rusești » revoluționare (citat de Gh. Haupt la p. 90) — spune el într-o scrisoare din 9 iunie 1853.

Relațiile revoluționare nu se manifestă unilateral numai în legăturile dintre revoluționari români și ruși, ci cuprind în angrenajul lor și alți luptători progresiști din acea vreme. Emigranții revoluționari polonezi și bulgari, refugiați pe teritoriul țării noastre, au înghiebat încă de la începutul deceniului al 7-lea al secolului trecut, organizații revoluționare, jucînd un rol de seamă în răspindirea ideilor revoluționare ruși. Ei acționau în strînsă

legătură cu elementele românești cu vederi înaintate. Elementele progresiste românești, bulgare și polone, citind și răspîndind literatură revoluționară rusă și-au format ideologia lor sub influența acestei literaturi, dominate de ideile lui Herzen, Cernîșevski, Dobroliubov.

Conștient de necesitatea colaborării revoluționare, Hristo Botev adreseză în 1876 un apel românilor, în care spune: « Frați români, pe noi ne leagă cea mai vie simpatie, care n-a fost distrusă niciodată — iar între noi nu au fost nici un fel de divergențe » (citat de Gh. Haupt la p. 113). Prin expunerea legăturilor dintre revoluționarii bulgari, poloni și români, Gheorghe Haupt aduce în lucrarea sa, o contribuție serioasă în studierea trecutului comun de luptă a acestor popoare, astăzi libere.

Sub influența binefăcătoare a influenței mișcării revoluționare ruse, s-a dezvoltat mișcarea revoluționară din România în a doua jumătate a secolului trecut. Cu această problemă se ocupă capitolul al 2-lea al cărții, care poartă titlul « Influența democrației revoluționare ruse, asupra mișcării revoluționare din România în deceniul al 8-lea » (1870—1880).

În această perioadă, proletariatul era în continuă creștere, dar în condițiile unei industrii care făcea abia primii pași, proletariatul era încă neorganizat, dezvoltarea conștiinței sale abia începuse. Aceeași lipsă de maturitate se simă și în manifestările sale; luptele muncitoresc sănt spontane și izolate. Perioada respectivă se poate considera ca perioada începutului mișcării sociale din România, concretizată prin înființarea difuzelor cercuri revoluționare.

Pînă în prezent, în studiile care au apărut, au existat confuzii în aprecierea caracterului cercurilor revoluționare din România din deceniul al 8-lea al secolului trecut. Unii cercetători identificau cercurile revoluționare din acest deceniu cu mișcarea muncitorescă și au socotit cercurile revoluționare drept cercuri muncitorescă.

Aplinind învățătura lui Lenin despre începutul mișcării muncitorescă, la condițiile țării noastre, autorul arată că și la noi, ca în general, mișcarea muncitorescă și mișcarea socialistă s-au dezvoltat paralel, iar identificarea lor ar constitui o serioasă greșeală.

Autorul trece apoi la analiza caracterului cercurilor revoluționare din acești ani. Pe baza cercetării structurii acestor cercuri formate în cea mai mare parte din tineretul intelectual, pe baza programului lor, care nu depăsea, în general, cadrul revendicărilor democratice, autorul ajunge la concluzia că: « Mișcarea socialistă din România n-a luat și nici n-a putut să ia ființă ca mișcare socialistă proletară. Caracterul cer-

luționare nu era proletar, ci revoluționar democrat » (p. 132).

După lămurirea în mod principal a caracterului mișcării revoluționare, autorul trece la analiza influenței pe care a exercitat-o mișcarea revoluționară rusă, asupra mișcării revoluționare din România. « În România, în anii 1870—1880 s-au copt condițiile prielnice pentru răspîndirea și adaptarea mai largă a ideii revoluționare de către păturile intelectuale ale societății, lucru care a impus ca o necesitate aparitia unor organizații revoluționare » (p. 138) — constată în mod just autorul. Dată fiind situația mai matură, și influența mișcării revoluționare ruse a devenit mai puternică.

Un rol de frunte în înființarea cercurilor revoluționare în țara noastră l-a jucat luptătorul Nicolae P. Zubcu-Codreanu, a cărui activitate este evocată de autor cu multă căldură. « Răsări-va oare și pentru România adevăratul soare al regenerării sale? » (p. 150) — întreba acest luptător care, urmărit în țara sa de ohrana țaristă, își închină viața luptei pentru poporul care i-a oferit adăpost. Propagator înflăcrat al ideilor înaintate ale lui Herzen, Cernîșevski, el participă la organizarea cercurilor revoluționare din acel timp. Analizînd activitatea acestor cercuri, autorul relevă, în mod just, contribuția pe care ele au adus-o la creșterea avântului mișcării revoluționare ruse din anii 1870—1880, prin continuarea transportului literaturii ilegale din Rusia.

Războiul pentru independență, în care fiili poporului rus au luptat cot la cot cu fiili poporului român, a dus la cîștigarea independenței de stat și a constituit o nouă ocazie pentru întărirea legăturilor revoluționare româno-ruse. Urmărind îndeaproape principiul fixat, de a face deosebire între guvernul țarist și poporul rus, autorul arată poziția diferită a fiecărei grupări, în ceea ce privește ajutorul acordat pentru cîștigarea independenței din 1877. Propaganda revoluționară în timpul războiului s-a desfășurat în rîndurile soldaților și țăranilor. « În timpul războiului români și ruși duceau propagandă reciprocă » (p. 183) — scria în 1883 un contemporan. Pentru a « feri » soldații ruși de contactul cu literatura revoluționară, la ordinile ohranei țariste, comandamentul armatei ruse de pe teritoriul patriei noastre a interzis intrarea militarilor ruși în librăriile în care se vindeau publicații revoluționare.

Capitolul al 3-lea este consacrat expunerii ideilor social-politice ale luptătorului revoluționar N. P. Zubcu-Codreanu.

Combătînd pe istorică care au afirmat că ideile lui Zubcu-Codreanu sunt în cea mai mare parte « revoluționar-narodnice » (p. 198), Gh. Haupt arată că în formarea gîndirii acestui luptător, influență

covîrșitoare au avut revoluționarii democrați ruși și nu curentul narodnicist, deși nici el, ca și alți contemporani, n-a reușit să evite complet influența acestui curent. În studiu său, autorul arată de asemenea că Zubcu-Codreanu cunoștea și unele lucrări ale lui Marx și Engels, dar că el nu s-a putut ridica pînă la înțelegerea rolului istoric al proletariatului.

Ultimul capitol al cărui tratează creșterea mișcării socialiste în anii de după războiul de independență, 1878–1880.

În această perioadă au loc frămîntări în sînul mișcării revoluționare din România pentru închegarea unor organizații sociale le-gale, pentru înființarea unei tipografii proprii. Din cauza măsurilor de prigonează a mișcării sociale întreprinse de autorități, aceste năzuințe nu s-au putut realiza pe deplin. Totuși, în anii 1879–1880, unele cercuri revoluționare se transformă în cercuri sociale bine organizate, care să iasă la suprafață pe calea activității legale tot mai largi» (p. 281). În rîndurile acestor cercuri – continuind tradiția de colaborare revoluționară – activau pe lîngă socialistii români și narod-nicii ruși și emigranți revoluționari polonezi.

Programul socialistilor din România în acest timp era influențat, în mod hotărît, de ideile doctorului Russel, unul dintre cei mai de seamă conducători ai cercului socialist din Iași. Programul, cit și activitatea cercurilor sociale din perioada 1878–1881 erau influențate atât de narodnicismul revoluționar, cât și de mișcarea social-democratică din Apus. Ele nu erau cercuri marxiste, ci aveau un caracter mic-burghez, deși socialistii au început activitatea propagandistică și în rîndurile muncitorimii. Marxismul a devenit și în țara noastră dominant în mișcarea muncitorească prin lupta susținută împotriva diferențelor idei mic-burgheze, dar în deceniul al 8-lea din veacul trecut, situația nu era încă matură pentru ca marxismul să devină teorie dominantă.

În anul 1881, cu ocazia aniversării Comunei din Paris, socialistii din Iași se pregăteau pentru a sărbători acest eveniment. Guvernul și autoritățile au folosit acest pretext, pentru a întreprinde o campanie de suprimare a mișcării sociale și muncitorești reușind să frîneze, pentru căva ani, mișcarea proletariatului. Mersul istoriei însă nu se poate opri cu forță arbitrară. «Îi revenea deci proletariatului din România – spune tov. Gh. Gheorghiu-Dej – încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, sarcina istorică de a duce societatea înaînță, sarcina de a fi conducătorul și călăuzitorul transformărilor necesare în direcție burghezo-democratică pe cale revoluționară».

Autorul lucrării, tratînd perioada cuprinsă între anii 1849–1881, sintetizează toate pro-

blemele esențiale ale vieții economice și sociale din România. Introducerea făcută la un nivel înalt ridică valoarea cărții.

Remarcăm ca o lipsă faptul că nici din introducere, nici din celelalte capitole, nu reiese în mod satisfăcător dezvoltarea clasei muncitoare la noi, mai ales dezvoltarea ei numerică. Pentru înțelegerea capitolelor 2, 3, 4 ale lucrării, ar fi fost necesară și o analiză a provenienței muncitorilor. Din acest punct de vedere, carte aduce date, în general cunoscute și incomplete. O analiză bazată pe cercetări aprofundate trebuie să constituie preocuparea cercetărilor în viitor.

Autorul lucrării, criticînd literatura istorică de după eliberare, în legătură cu mișcarea revoluționară din țara noastră, arată că «... Unii istorici, între care și autorul acestei monografii, comiteau o greșeală tratînd istoria cercurilor revoluționare din anii 1870–1880, izolat de dezvoltarea mișcării muncitorești spontane din acest deceniu» (p. 117). Or, după părerea noastră, autorul n-a reușit să îndrepte în întregime această lipsă. Prin introducerea unui subcapitol separat în legătură cu situația proletariatului și începururile luptelor muncitorești din România în anii 1870–1880, problema nu este încă rezolvată.

Concluzia autorului, că în formarea gîndirii social-politice a lui Zubcu-Codreanu influența revoluționarilor democrați ruși a fost covîrșitoare față de influența mai atenuată a narodnicismului, este justă. Nu putem însă fi cu totul de acord, cu explicația pe care el o dă acestui fapt, anume că gîndirea lui Zubcu-Codreanu s-a format «în întregime în Rusia» (p. 203), deci înaînte de emigrarea lui în România, (1874). Faptul că Zubcu-Codreanu a continuat să studieze și după venirea în România operele revoluționarilor democrați ruși, că studia și unele lucrări ale lui Marx și Engels, că participa activ la mișcarea revoluționară – nu a rămas fără efect asupra gîndirii sale.

Din context rezultă că pe alocuri, în expunerea sa, autorul are unele omisiuni și inadvercențe. Astfel, vorbind despre consfătuirea cercurilor revoluționare din 1879, autorul spune că «... la început au fost discutate două propunerî» (p. 243) fără să arate obiectul acestor propunerî. Formulează apoi că prima propunere omite pe a doua și arată hotărîrea luată de majoritate (p. 243–244). În alineatul următor, autorul comite o greșeală asemănătoare.

Pentru a da o imagine concretă a epocii pe care o descrie, autorul a ales în mod just momentele cele mai semnificative; participarea maselor la făurirea unirii, exploatarea singeroasă a muncitorilor, sănt redate sugestiv, convingător. Veridicitatea afirmațiilor este susținută prin citate bine alese din scrisori sau mărturii ale contemporanilor. Lucrarea

rezintă totuși unele lacune în ceea ce privește forma expunerii și mai ales construcției grecă.

Avinț în vedere importanța subiectului și bogăția materialului expus, credem că într-o nouă ediție, scopul prepus ar fi și mai bine realizat prin prezentarea unui bogat material ilustrativ, ca: fotocopii, facsimile etc. De asemenea, prezentarea unei bibliografii la sfîrșitul cartii ar fi fost utilă pentru orientarea cercetatorilor.

M. GUBOGLU, *Tabele sincronice. Datele Hegirei și datele erei noastre* Cu o introducere în cronologia musulmană

București, 1955, LXVIII + 330 pag. Direcțiunea Arhivelor statului

Direcțiunea Arhivelor statului a avut lăudabila inițiativă de a tipări tabelele sincronice de transformarea datelor Hegirei în datele erei noastre, alcătuite de Mihail Guboglu.

Transformarea datelor Hegirei în datele erei noastre nu este o problemă simplă. Diversele sisteme de calcul și propunerile de formule nu dau rezultate decât pentru o orientare aproximativă. Lucrarea lui Mihail Guboglu umple un gol îndeajuns de resimțit în literatură noastră de specialitate. Cele cîteva lucrări de acest gen apărute în străinătate lipsesc din bibliotecile noastre. Astfel, Biblioteca Academiei R.P.R., în afara ediției vechi a lui Wüstenfeld și completarea lui Mahler nu posedă nici o lucrare care să permită transformarea datelor Hegirei în datele erei noastre și invers. Lucrările mai noi ale lui Mahler, Haig, Lietzmann, F. R. Unat, Orbeli, ca să nu vorbim decât de cele cunoscute, nu se găsesc decât în foarte puține biblioteci și aceasta cu total întimplător. Fiind de mult epuizate, ele nu se pot comanda nici în străinătate.

În trecut, la noi, a existat o preocupare pentru problemele cronologiei musulmane. Dar, acestea se limitau la găsirea și recomandarea unor metode mai mult sau mai puțin « practice » pentru calculare, pr.n aplicarea unor formule (C. Karadja, în « Revista istorică » nr. 4-6, 1931).

Pornind de la alcătuirea *Tabelelor sincronice*, M. Guboglu nu s-a limitat la copierea, cum din păcate au făcut unii din precursorii săi, a unora sau altora din tabele, ci a trecut la calcularea datelor, găsind pe alocuri multe inadvertențe și greșeli pe care a căutat să le îndrepte¹.

¹ Am căutat să verific la înfrâmplare unele tabele. Un manual încă ușil cum este *Cronologia (Chronogafia e calendrio perpetuum)* de A. Cappelli, apărut la Milano în

Lipsurile relevante nu micșorează însă valoarea cărții. Autorul a atins scopul bine determinat al lucrării. Prin documentație bogată și variată, prin analiza științifică a documentelor, prin linia de conduită sigură, carteasă aduce o contribuție științifică la studierea istoriei legăturilor româno-ruse și la studierea în spirit marxist-leninist a istoriei contemporane a țării noastre. Cartea aduce totodată o contribuție prețioasă la adîncirea prieteniei dintre popoarele sovietice și poporul român.

Acașiu Egyed și Aurelia Bunea (Cluj)

Tabelele sincronice sunt utile în primul rînd istoricilor. Avem atât în Biblioteca Academiei R.P.R., cât și la Arhivele statului un important fond de documente și alte piese arhivistice din care unele își așteaptă, deocamdată, catalogarea și mai apoi publicarea. În egală măsură ele pot ajuta numismatilor și epigrafiștilor, cercetătorilor monedelor turcești și inscripțiilor în limba turcă și arabă.

Dar, aceste tabele pot fi de folos și altor persoane ca de pildă funcționarilor notariatu-lui de stat. Mulți cetăteni români, născuți în Macedonia, sau în alte părți ale Peninsula Balcanice pe vremea cînd aceste teritorii făceau parte din imperiul otoman, posedă acte de stare civilă în limba turcă și dateate după anii Hegirei. De multe ori traducerea și transformarea datelor a dat naștere la erori.

M. Guboglu însوțește tabelele sincronice cu o largă introducere în cronologie în general și în cronologia musulmană în special. Această introducere este foarte utilă pentru înțelegerea calendarului lunar și a diferențelor care există față de anii solari.

1930) rezervă cîteva pagini (p. 168-176) unor sumare tabele privind Hegira și care indică numai începutul anilor lunari. Totuși, aceste sumare tabele conțin cel puțin 8-9 erori, dintre care numai vreo 3 pot fi eventual considerate de tipar. Astfel anii 831/1427 încep la Cappelli, cu 21/10 în loc de 22/10, anul 918/1512 la 10/3, în loc de 9/10, anul 1025/1616 la 21/1 în loc de 20/1, anul 1157/1744 la 15/2 în loc de 13/2. 1324/1906 începe cu 23/2 în loc de 25/2 etc. Erori de felul acesta se întâlnesc și în tabele speciale consacrate Hegirei. Astfel în afară de cîteva erori semnalate de M. Guboglu (la p. 5), am mai putut adăuga cîteva. Astfel, E. Mahler în ed. a II-a a tabelelor lui W. Nisenfeld, adăugind o anexă privind anul solar (financiar), comite o eroare neglijind faptul că din 1288 (1872) nu s-a mai omis la intervalul de 33 de ani un an pentru echivalarea anilor lunari cu cei finanziari (Vz. « Die Welt des Islams », 23 (1941), p. 90 și 24 (1942), p. 136).

În orientul islamic au existat, paralel cu era Hegirei și cu calendarul lunar al arabilor, o mulțime de calendare. Astfel, vom întâlni texte scrise și dateate după era seleucizilor și calendarul solar sirian (mai ales la autorii creștini), după era « martirilor » și calendarul copt, după era zisă a lui Yezdegert și calendarul persan solar (la autorii persani), după ciclul celor douăsprezece animale (la mongoli), după calendarul iulian (la grecii ortodoxi). Nu avem tabele pentru uzul celor ce se interesează de istoria orientului musulman care să indice concordanța între aceste calendare și cel gregorian. Unele încercări ca cele ale lui E. Lacoine, *Table de concordance des dates des calendriers arabe, copt grégorien, israélite...* etc. (Paris, 1891), nu acoperă decât ultimele două secole; ele au fost întocmite pentru necesitățile administrative din imperiul otoman, de acum vreo 60—70 de ani.

Se atribuie califului Omar, la anul 640 (anul 19 al Hegirei), reforma calendarului și fixarea începutului erei musulmane la 16 iulie 622, într-o zi de vineri (ziua plecării lui Mahomed de la Mecca la Medina — Hegira). Asupra controverselor privind această dată și asupra semnificațiilor termenului Hegira, M. Guboglu tratează pe larg la p. XXII a introducerii.

După cum se știe anul după calendarul mahomedan este mai mic decât anul solar cu 11 zile. El nu are exact 354 de zile, ci 354, 3671 zile, adică 354 de zile, 8 ore, 48' și 33", și se compune din 12 luni care alternează ca durată între 29 și 30 de zile. Înseamnă că anul musulman este mai scurt decât al nostru cu 10—11 zile, iar 33 de ani mahomedani echivalează cu 32 de ani după calendarul nostru gregorian. Din avansul de 8 ore 48' și 33", mahomedanii tîn socoteală adăugînd într-o ciclul de 30 de ani 11 ani bisecți (cyclul zis arab) sau la fiecare 8 ani cîte 3 ani „bisecți” după ciclul zis turcesc. După ciclul « arab » (adoptat în tabele), anii bisecți sunt 2, 5, 7, 10, 13, 16, 18, 21, 24, 26 și 29 ai ciclului cînd ultima lună a anului lunar (luna zi'l-hidjje) are 30 de zile în loc de 29.

Calendarul musulman a fost adoptat de mai toate popoarele musulmane. Actualmente el mai este încă în vigoare într-o serie de țări în care islamul este religie de stat. Altele aplică un calendar hegiric solar sau au renunțat complet la el și numără anii după calendarul internațional.

Cele mai multe din țările care au păstrat calendarul musulman au adoptat și un calendar hegiro-solar în special pentru necesitățile administrative și agricole. Astfel, în părțile musulmane ale Indiei, în Pakistan, se întrebunează și anii fasli (de la arabul fasl = recoltă), anii lună-solari care rezultă din transformarea anului lunar în an solar începînd cu

anul 963 al Hegirei (1555—1556) — primul an al domniei lui Akbar. În alte parti ale Indiei se întrebunează variante ale anilor fasli (anul bengali, anii fasli introdusi în 1636 de succesorul lui Akbar, Şah Jehan etc.).

Cum era și firesc, un capitol din introducere este rezervat *datelor și terminologiei calendarului otoman*, deoarece dintre popoarele musulmane, turci otomani interesează cel mai mult istoria patriei noastre. Turcii selgiuci și otomani au întrebuințat calendarul musulman o dată cu îmbrățișarea de către aceștia a islamului prin secolele X, XI e.n. Turcii otomani au folosit calendarul și sistemul cronologic arab pînă acum 30 de ani. Pentru necesități comerciale, vamale și financiare s-a simțit nevoie unui calendar solar. Astfel s-a adoptat la 1676 un calendar solar pe baza calendarului iulian. Acest calendar care păstra numărarea anilor după Hegiră și începea la 1 martie s-a numit calendarul financiar. Aceste două calendare au coexistat pînă în ultimii ani ai imperiului otoman. Numai o lege din 1916 a introdus calendarul gregorian (calendarul « apusean », takvim-i garbi) pentru treburile de stat (muamelat-i devlet), ziua de 15 şubat 1332 a fostului calendar financiar devenind 1 martie 1333. În 1926 decretul 698 din 26 decembrie 1341/1925 a introdus în republica turcă calendarul european « internațional » (beynelmîle takvimi), așa încît ziua următoare a lui 31 decembrie 1341 a devenit 1 ianuarie 1926.

Anul zis finanțiar (sene-i malye) este la fel cu cel din calendarul iulian, însă începea de la 1 martie și se termina cu ultima zi a lunii februarie. Anii se numără după era Hegirei. Anii Hegirei fiind mai mici decât cei ai calendarului iulian, în fiecare 33 de ani ai Hegirei se omitea un an pentru a se echivala anii Hegirei cu cei ai calendarului finanțiar. Astfel, anul 1120 este urmat de 1122 iar anul 1153 de 1155 etc. Din anul Hegirei 1287 (1870), această operație n-a mai fost efectuată și diferența pînă la reforma calendarului din Turcia s-a urcat la 3 ani, astfel că în anul reformei calendarului din 1916, după anul finanțiar era 1332 și după anul hegiro-lunar 1334.

Adăugăm că ulterior în Turcia chiar și denumirile lunilor rămase după calendarul solar ture au fost schimbate. Astfel, pentru lunile octombrie, noiembrie, decembrie și ianuarie în loc de *teşrîni evvel*, *teşrîni sani*, *hânunu evvel*, și *kanunu sani*, au fost adoptate numiri cu totul noi ca *ekim*, *kasîm*, *aralık* și *ocak*.

Cele douăsprezece luni lunare după calendarul arab sunt următoarele (în pronunțarea turcă):

Muharrem	30 de zile
Safer	29 de zile

Rebi'ul evvel	30 de zile
Rebi'ul ahîr	29 de zile
Djumadi ul evvel	30 de zile
Djumadi ul ahîr	29 de zile
Regeb	30 de zile
Sa'ban	29 de zile
Ramazan	30 de zile
Sevvâl	29 de zile
Zî'l ca'de	30 de zile
Zî'l hidjge	29—30 de zile

În introducere se dau lămuriri și amănunte lingvistice și istorice în legătură cu denumirile arabe ale acestor luni, folositoare oricărui cercetător.

Uneori în datarea evenimentelor după calendarul Hegirei se întrebunțează date mai puțin precise în ce privește ziua și se indică numai prima zi *evvel* sau *gurré*, sau ultima zi a lunii *selkh*. Mai des sunt indicate începutul *evail*, mijlocul *evasit*, sau sfîrșitul lunilor *evahir*. Acești termeni în general se aplică pentru cele trei decade ale lunilor respective cu toate că după unii specialiști, acești termeni nu-ar corespunde precis unor decade lunare.

Indicațiile de folosire a tabelelor sunt clare și foarte instructive prin mulțimea de exemple luate din documente și pasaje în general cunoscute.

Ca mod de prezentare a tabelelor — M. Guboglu — este, într-o măsură, tributar tabelelor orientalistului sovietic Orbeli. Guboglu aduce însă pe lingă o verificare atentă a datelor, adaptarea la problemele legate mai mult de istoria țării noastre. În afară de aceasta, autorul să-a străduit să îmbunătățească conținutul și forma, prezentind probleme în general destul de complicate într-un mod accesibil începătorilor, iar cercetătorul în general este scutit de calcule. Astfel, tabelele calendarului solar turcesc de la p. 285—310 ne permit nu numai să aflăm datele corespunzătoare între acest calendar și calendarul nostru actual, dar și cu ce date corespund după calendarul lunar, facînd posibilă astfel compararea datelor celor două calendare turcești. Întrucît calendarul solar turcesc întrebunțează stilul vechi și calendarul iulian, cred că era necesar să se dea o dată cu începutul anului solar și ziua corespunzătoare

din luna martie după calendarul gregorian, evitînd complicațiile de calcul prin adăugarea celor 10—14 zile diferență dintre cele două stiluri.

Tabelele puteau fi orînduite astfel ca să se facă economie de spațiu de aproape 50%, dacă s-ar fi renunțat la explicațiile care se repetă inutil în josul fiecarei pagini. Oricine cunoaște cărei luni corespunde cutare cifră română sau că prin — d — se prescurtează ziua de duminică, prin — l — luni și.a.m.d. Am fi putut avea tabele cuprinse într-un volum de un format mai mic, mai la îndemîna epigrafiștilor și a cercetătorilor cu munca pe teren.

Introducerea — în afară de cîteva neînsemnante amânunte — este completă și pusă la curent cu cele mai recente studii de specialitate. Sunt unele pasaje care ar fi trebuit redactate mai clar. Astfel, la p. XXXVI, dîndu-se abrevierile lunilor arabe cu litere latine, lucru ce cred că n-are rost pentru că nu se folosesc ca atare, M. Guboglu scrie: «pentru abrevieri s-au folosit litere inițiale și finale», ceea ce produce confuzie. Aceste litere inițiale și finale din alfabetul arab ar fi trebuit folosite, de fapt, în planșa a II-a. Abrevierea cu litere latine nu se prea tolosește, de altfel, chiar autorul în tabelele anilor financieri întrebunțează pentru lunile lunare cifre romane. Ar fi fost utilă și unele indicații în legătură cu sărbătorile musulmane. Cele cîteva sărbători indicate pentru luna Ramazan după Al-Biruni sunt insuficiente.

Volumul, din păcate, nu poate fi folosit fără utilizarea unei bogate erate. Multe din greșeli se datorează calculelor ulterioare care au îndreptat tabele cronologice mai vechi; altele se referă la zilele săptămînii. Indicarea zilelor săptămînii devine necesară pentru verificarea datelor, deoarece upeori musulmanii nu socotesc prima zi a lunii decît atunci cînd luna nouă devine vizibilă pentru ei, lucru care nu se petrece decît cămădouăzi după conjuncția soarelui și a lunii.

Tabele sincrone se înscriu printre primele instrumente de lucru pe care orientalistica din țara noastră le așteaptă de multă vreme.

I. Matei

E. I. DRUJININA, *Kuciuk-Kainardjiskii mir 1774 goda. (Ego podgotovka i zaklucenie)*

[Pacea de la Küciük-Kainargi din anul 1774. Pregătirea și încheierea ei]

Academia de Științe U.R.S.S., Institutul de istorie, Moscova, 1955, 367 pag. + 1 h. + 5 pl.

Războaiele ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au avut o mare însemnatate în lupta dusă de poporul nostru

împotriva jugului otoman. Ele au contribuit la slăbirea oprimării turcești, armatele rusești de sub comanda unor generali ca Rumianțev,

Suvorov și Kutuzov dând lovitură grele forțelor militare inamice. În aceste condiții legăturile dintre poporul nostru și poporul rus s-au întărit și mai mult, Rusia apărind în mod real în toate tratatele încheiate interesele țărilor române.

Cel mai însemnat tratat de pace încheiat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea între Rusia și Turcia a fost acela de la Kuciük-Kainargi (1774), după strălucitele victorii ale armatei ruse de la Larga, Cahul și Kozlogi. Pe platoul de lîngă satul Kuciük-Kainargi, unde se afla instalat lagărul comandanțului general al forțelor rusești, plenipotențiarii turci au fost nevoiți să semneze în cadrul unei simple ceremonii, cele 18 articole, plus 2 articole separate care confirmau rolul progresist pe care-l juca Rusia în raporturile ei cu Orientul.

În istoriografia noastră și în cea occidentală burgheză, tratatul de la Kuciük-Kainargi a fost socotit ca o problemă privind exclusiv istoria diplomației sau a politicilor externe dintre cele două state, deși printre-însul țările române aflate sub stăpînirea Turciei au primit și protecția Rusiei. Nici unul dintre istoricii burghezi nu a acordat o atenție specială condițiilor acestei păci pentru a o trata în cadrul unei monografii deosebite. De aici reiese clar intenția vădită a acestora de a nu se acorda vreun interes acțiunilor politicii externe rusești în favoarea poporului nostru și a nu se scoate în evidență rolul important pe care acest tratat de pace îl ocupă în istoria relațiilor româno-ruse.

De curând Institutul de istorie de pe lîngă Academia de științe a U.R.S.S. a editat o monografie consacrată păcii de la Kuciük-Kainargi din anul 1774. Autoarea, istorica sovietică E. I. Drujinina, urmărește, în această lucrare, toate acțiunile diplomației rusești de la începutul și din timpul războiului rus-turc dintre anii 1768–1774 pentru a analiza prezentarea și încheierea acestui important document internațional – tratatul de pace de la Adrianopol.

Chiar din primele rînduri ale *Introducerii*, E. I. Drujinina arată însemnatatea studierii acestei teme și mai ales a istoriei relațiilor ruso-turce pentru cunoașterea istoriei popoarelor Uniunii Sovietice, cît și pentru istoria popoarelor din sud-estul Europei. Cunoașterea evenimentelor din anii 1768–1774 ajută la înțelegerea unor probleme actuale contemporane, cum ar fi: regimul strămtorilor Mării Negre, navegația pe Dunăre, relațiile reciproce dintre popoarele sovietice și aceleia din sud-estul Europei.

Evident, studierea tuturor acestor probleme capătă o însemnatate cu atât mai mare pentru noi, cu cît cunoașterea lor contribuie la completarea unor capitole din istoria patriei noastre.

Istoria sovietică trece în revistă apoi literatura de specialitate a problemei, cuprinzînd atât lucrări ale ideologilor clasei muncitore, cît și ale istoriografiei ruse.

Karl Marx și Friedrich Engels s-au ocupat în mod special de istoricul relațiilor ruso-turce, mai ales în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea. În această privință, pot fi consultate scrisorile și articolele lor din anii 1852–1856. De asemenea, K. Marx în lucrarea sa *Diplomatica secretă a secolului al XVIII-lea* tratează despre obiectivele politicilor externe turiste în funcție de dezvoltarea firească a forțelor de producție ale Rusiei. V. I. Lenin la rîndul său a acordat o atenție specială studierii politicilor externe a Rusiei și a precizat telurile și realizările ei în perioada de trecere de la feudalism la capitalism și în faza imperialistă.

În ceea ce privește istoriografia rusă sunt analizate articolele, studiile, monografiile și lucrările de sinteză ale lui I. I. Šahovski, C. M. Soloviev, N. D. Ceciulin, V. A. Ulianitki, V. O. Kliucevski, A. Petrov etc. cu privire la « problema orientală » și la Tratatul de la Kuciük-Kainargi, prezentindu-se totodată critică și punctul lor de vedere (p. 9–14).

Trecind la analiza realizărilor istoriografiei burgheze apusene, autoarea acordă atenție critică lucrărilor mai vechi, ale lui I. Hammer, I. W. Zinkeisen, A. Sorel, precum și a unor mai recente, cum ar fi acelea ale lui M. T. Florinski și John de Stuers.

Lucrarea istoricului M. T. Florinski intitulată *Russia. A History and an interpretation. New York 1953* este o lucrare polemică ce nu face decît să repete concepția lucrărilor lui V. O. Kliucevski și P. N. Miliukov. În ceea ce privește monografia lui John de Stuers, *La route de Byzance ou les origines et les causes des conflits de la Russie et la Turquie pour la possession de Dardanelles*, Geva, 1950, – ea reproduce vechile teorii cu privire la « tendința agresivă » a Rusiei de stăpînire a Strîmtorilor. În încheiere, istorica sovietică amintește poziția reaționară (panislamică și panturcă) a unor istorici turci, care în coloanele revistei de istorie «Tarii » se ocupă cu diferitele aspecte ale acestei probleme (p. 18).

Trecindu-se la analiza contribuției istoricilor sovietici, E. I. Drujinina precizează că după Mareea Revoluție Socialistă din Octombrie în noua școală a istoriografiei sovietice în frunte cu E. V. Tarlé și cercetători ca Iu. R. Klokman, P. Nadinski, N. M. Korobkov, A. F. Miller, N. A. Smirnov, A. A. Novoselski etc. au consacrat studii, articole și monografii diferitelor aspecte ale « problemei orientale » și războaielor ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. De pe pozițiile istoriografici științifice, istoricii sovietici au scos în evidență creșterea forțelor de producție ale Rusiei, necesitatea eliberării teritoriilor din nordul Mării Negre pentru

dezvoltarea acestor forțe, luptă de eliberare dusă de armatele rusești pentru scuturarea jugului otoman aflat de veacuri pe spinarea popoarelor din sud-estul Europei și din Caucaz, luptă pentru obținerea liberii navigației pe Marea Neagră și pe Dunăre pentru toate popoarele vecine acestor regiuni. Studiul păcii de la Kuciük-Kainargi este strâns legat de istoria Georgiei, Kabardiei, Moldovei, Țării Românești și Bulgariei (p. 20). În acest sens autoarea amintește și de preocupările istoricilor din Republicile Unionale din Caucaz, de istoricii din R.S.S. Moldovenească, de istoricii români și bulgari. În strânsă legătură cu aceasta se face o interesantă apreciere asupra unui autoreferat în dizertația de candidatură a lui S. Vianu, ținut la Moscova în 1953 (p. 21).

Se trece apoi la studiul izvoarelor. Documentele de bază sunt împărțite în două categorii. În prima parte se află documentele oficiale — referitoare la evoluția condițiilor tratatului de pace în timpul războiului — provenite din Arhivele centrale de stat de istorie militară din Moscova (T.G.V.I.A.), din Arhiva politică exteră a Rusiei (A.V.P.R.) și din Arhiva Institutului de istorie al Academiei U.R.S.S. — ambele din Lenîngrad —, precum și din principalele culegeri de documente publicate în secolele XIX și XX. Acest material documentar are o mare valoare pentru cunoașterea condițiilor istorice ale desfășurării evenimentelor din perioada studiată. În a doua parte documentele se referă la evenimentele premergătoare războiului în strânsă legătură cu condițiile Tratatului de pace din 1774, documente publicate de: A. Beer, F. Raumer, Vassif-Efendi, A. Arneth, G. F. Dietz etc. În lucrare nu sunt menționate cronicile interne din țara noastră și din imperiul otoman. Omitemea lor este probabil legată de faptul că izvoarele noastre interne sunt incomplete pentru a da o imagine clară asupra amănuntelor negocierilor de pace dintre cele două țări, iar documentele turcești — după cum se știe — sunt foarte greu accesibile. Aceasta însă nu scade valoarea întregii lucrări, pentru că documentele noi prezентate în această lucrare completează pe acelea cunoscute de istorici pînă în prezent în legătură cu această problemă.

După succintă prezentare a literaturii istorice și a izvoarelor, autoarea trece la tratarea temei propuse.

Capitolul I intitulat *Problema Mării Negre în anii 60 ai secolului XVIII* (p. 29–68) conține un istoric al politicii externe țării de la sfîrșitul secolului al XVII-lea pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, în legătură cu lupta dusă de Rusia pentru eliberarea țărmului de nord al Mării Negre și a regiunii Caucazului de sub dominația turco-tătară. Lupta poporului rus nu a făcut decît să

ajute forțele de producție din această regiune a căror dezvoltare era frînată de stăpinirea feudală turcească. Autoarea dă o seamă de date statistice care oglindesc dezvoltarea economică a regiunilor din sudul Rusiei, date care contribuie la precizarea obiectivelor politicii externe rusești și anume la obținerea ieșirii la Mareea Neagră. Obiectivele diplomației țăriște s-au împlitit cu năzuințele popoarelor din sud-estul Europei și din Caucaz pentru eliberarea lor națională. Popoarele slav, român, grec, bulgar, georgian au salutat cu entuziasm lupta Rusiei împotriva Turciei și și-au unit forțele cu armata rusă împotriva inamicului comun (p. 32).

În același timp guvernul otoman lăua măsuri pentru întărirea stăpinirii sale pe pămîntul rusesc din nordul Mării Negre. Relatăriile călătorilor străini, ca și rapoartele autoritatilor rusești, menționează multe detalii asupra sistemului de fortificații turco-tătar construit pe Bug, Nipru și Don în nordul Crimeei și în Kubanul de nord. Acest sistem era folosit de imperiul turcesc pentru menținerea Mării Negre în completa sa stăpinire. De aceea în preajma izbucnirii războiului, raportul cancelarului M. I. Voronțov intitulat *Despre Tartaria mică* (6 iulie 1762) exprimă tocmai năzuințele guvernului rus de a trece la o politică activă externă față de Turcia pentru lichidarea acestei permanente amenințării inamice aflate pe pămîntul rusesc. Raportul lui Voronțov constituie în același timp și programul politicii rusești, precum și relațiile cu Turcia și Crimeia în legătură cu rezolvarea diferendelor teritoriale dintre cele două state.

În capitolul II care tratează despre *Situația internațională a Rusiei în ajunul războiului ruso-turc din 1768–1774* (p. 69–89) autoarea face un istoric al relațiilor Turciei cu fiecare din principalele țări apusene (Austria, Franța, Anglia, Olanda) și arată care au fost obiectivele și realizările fiecărei în procesul de înfeudare a imperiului otoman față de economia și politica lor externă. Cu acest prilej sunt arătate mai ales manevrele cabinetelor din Viena, Paris și Londra pentru acapararea de piețe de desfacere pe teritoriul imperiului otoman și pentru obținerea de capitulații avantajoase. Folosind documentele de arhivă publicate unele de însăși istoricii burghezi, E. I. Drujinina dovedește că aceste state, intervenind în politica internă a Poloniei, Turciei și Suediei, încercau să creeze cu ajutorul lor o barieră pentru izolare Rusiei. Acțiunea diplomației ruse a cancelarului N. I. Panin urmată de a celorlalți diplomați ca N. V. Repin, A. V. Kurakin, A. M. Obreskov a zădărnicit toate aceste încercări, în așa chip încât în ajunul războiului din 1768 Rusia nu mai avea de rezolvat decît problema poloneză. Autoarea ține să scoată în relief

rolul cancelarului N. I. Panin în sprijinirea politicii personale a Ecaterinei a II-a (p. 86–87). Capitolul III are ca obiect *Incepulturăzboiului și a primului proiect al tratatului de pace* (p. 90–114). Pretextul intervenției Rusiei în Polonia și politica antirusă a cabinetului din Versailles, care au împins Turcia la război, sunt îndeobște cunoscute de istorici. Ceea ce însă vrea să lămurească autoarea este ansamblul condițiilor interne din Turcia din punct de vedere social-economic și politic, care au jucat un rol determinant în infringerea armatei turcești de către armata rusă. Izvoarele folosite se referă mai mult la relatăriile călătorilor străini și la rapoartele funcționarilor și diplomaților ruși aflați în diferite orașe turcești. Se acordă atenție planurilor de campanie a ambelor tabere (p. 102–103) și primelor operații ale armatei ruse sub comanda generalului Rumianțev (p. 104–109). După rezultatul primelor lupte victorioase ale armatei rusești diplomația țaristă a prezentat guvernului turc, în martie 1770, primul proiect al tratatului de pace care cuprindea rezolvarea problemei tătarilor din Crimeea prin despărțirea lor de imperiul otoman (p. 111–112). În fața acestor eforturi ale guvernului rus, Turcia n-a răspuns favorabil și sprijinită de puterile apusene a tergiversat acceptarea lor (p. 112–114).

Capitolul IV *Campania militară din 1770–1771 și modificarea propunerilor de pace*, conține de fapt analiza relațiilor diplomatice ruso-turce din timpul războiului. Aceste relații au evoluat o dată cu schimbarea raportului de forță pe fronturile de luptă din Moldova și din Caucaz dintre cei doi beligeranți. Se dau pe larg rezultatele politice ale strălucitorilor victorii ale armatei ruse de la Larga, Kahul și Ceșmă, precum și ecoul lor în restul Europei. Aceste succese au sporit avantajele diplomației țariste, care de acum a putut lua în discuție în Consiliul de stat situația politică a Moldovei și Țării Românești (p. 122), pe teritoriul cărora se desfășurau cele mai multe dintre luptele ruso-turce și unde populația se manifesta în mod față de partea Rusiei. Relatăriile generalului Rumianțev în legătură cu primirea frântăscă a armatei ruse de către moldoveni sănt semnificative (p. 106–107).

Concomitent cu aceasta, E. I. Drujinina demasca poziția reacționară a diplomației austriace, care a trădat înțelegerea sa cu Rusia și a trecut de partea Turciei.

În decembrie 1770, noui proiect al tratatului de pace avea un conținut mai bogat decât cel anterior. El includea pe lîngă problemele amintite mai sus și chestiunea rectificărilor teritoriale ale granitelor dintre Turcia și Rusia în Caucaz prin alipirea la Rusia a Kabardiei (cea mare și cea mică) și a unor teritorii din Georgia eliberată de armata rusă (p. 127), a neutralizării regiunii limitrofe

Mării de Azov, obținerea independenței tătarilor, eliberarea poporului georgian, amnistia generală pentru toți aceia care luptaseră alături de armata rusă – se înțelege prin aceasta și voluntari români, greci, georgieni, bulgari etc. (p. 130).

În instrucțiunile primite de A. Orlov în ajunul campaniei din 1771 problemele principale pe care trebuiau să le rezolve negocierile de pace se fixau asupra teritoriului Crimeii și asupra situației juridice a Moldovei și Țării Românești (p. 132–135). Drept ecou al acestor noi propuneri ale diplomației rusești cabinetele europene interesate în rezolvarea problemei orientale au reacționat cu violență (p. 137). Austria, de exemplu, a încheiat un tratat de neutralitate cu Turcia (p. 143–144), în timp ce Franța a mărit contribuțiale materiale acordate guvernului otoman. Capitolul se termină cu prezentarea ecoului succesorilor militare ale armatei ruse de la Oceakov și Kimburn (1771) pe plan internațional, fapt care a hotărât mutarea centrului efortului principal al armatei ruse, în Taurida.

Capitolul V, *Tratativele de la Focșani* (p. 149–182), constituie una din paginile interesante ale istoriei diplomației rusești în cursul acestui război. În centrul atenției se află strălucita activitate a generalului Rumianțev de comandant militar și diplomat, precum și a colaboratorilor săi principali, cum ar fi de exemplu prințul Orlov și A. M. Obreskov, fostul ambasador al Rusiei la Constantinopol. În timpul celor cîteva luni cît au durat aceste tratative, autoarea constată că diplomații ruși au manifestat neconitenit tendință ajungerii la înțelegere cu Turcia. În schimb, diplomații turci sprijiniți de guvernul austriac au manifestat tot mai multă intransigență în respingerea chiar a unor chestiuni de fond, cum ar fi de pildă luarea în discuție a revendicărilor politice a popoarelor aflate sub stăpînirea otomană. Acțiunea nefastă a lui Zegelin și «mutismul» delegaților turci a facut necesară întreruperea tratativelor de la Focșani și redeschiderea lor la București, la 29 noiembrie 1772.

Capitolul VI se ocupă cu prima etapă a acestor tratative (p. 183–216). După prezentarea situației internaționale din toamna anului 1772, istoricul sovietic E. I. Drujinina continuă analizarea acțiunilor diplomației rusești concentrante pentru încheierea tratatului de pace. În mai puțin de două luni (pînă la 9 decembrie 1772) tratativele ruso-turce s-au desfășurat în jurul acceptării condițiilor propuse de Rusia, adică recunoașterea tuturor tratativelor anterioare dintre cele două țări, alipirea Georgiei apusene și a Kabardiei mari și mici la Rusia (p. 195).

Propunerile rusești făcute la 9 noiembrie 1772 n-au fost acceptate de delegatul turc Abdul-Rezak, ședința s-a suspendat și abia

la 12 noiembrie s-au reluat tratativele pentru rezolvarea unei noi propuneri rusești, adică problema Azovului, independența Crimeii, navigația liberă pe Marea Neagră (p. 198). În jurul acestor ultime propuneri, delegatul Turciei având promisiuni sigure din partea Franței mai ales, a amintit din nou acceptarea imediată a acestor propuneri și a căutat să cștige timp prin lungirea discuțiilor și prin diverse pretexe. Discuții aprinse s-au purtat în jurul problemei independenței Moldovei și Țării Românești, sprijinită de delegatul rus, însă pe care delegatul turc, de asemenea a respins-o (p. 202–204). La sfîrșitul primei etape a acestor negocieri de pace, problemele centrale asupra căror delegații zmbelor țări tot mai distanțau se referau numai la libertatea navigației pe Marea Neagră și la independența Crimeei (p. 214–215).

Capitolul VII, *A doua etapă a tratativelor de pace de la București* (p. 217–247) – desfășurată între 10 decembrie 1772 și 9 martie 1773 – este încă bogată în succese pentru diplomații ruși. În primul rînd propunerile prezentate de diplomații ruși sunt mult mai numeroase și mai variate. Ele se refereau însă nu atât la problemele teritoriale, cât la problemele politice care trebuiau să reglementeze în primul rînd relațiile ruso-turce. Ceea ce este încă foarte interesant de observat este faptul că în decursul tratativelor de la București, din a doua etapă, delegația rusă a făcut tot timpul noii și noi propuneri delegației turcești, propuneri care au format mai tîrziu scheletul definitiv al tratatului final. În anexa nr. 1 (p. 338–347) se află proiectul tratatului cu variantele sale probleme, care au constituit obiectul discuției dintre cele două părți în această problemă.

În ianuarie 1773 delegația rusă pune din nou printre importantele probleme de rezolvat obținerea de libertăți pentru popoarele supuse de turci în Europa și Asia, din punct de vedere civil, politic și religios (p. 220–221). Rolul de seamă în conducerea discuțiilor l-a avut diplomatul rus A. M. Obreskov. Guvernul rus și-a concentrat de asemenea acțiunea sa și pentru eliberarea poporului georgian care lupta de veacuri pentru independență. În protocoalele Conferinței de la București se oglindeste însă tot mai mult rezistența diplomaților turci. Ei se opunreau la cedarea cetăților din Taman și Crimeea și a celorla de la Marea de Azov (Ienikale, Kerci și Taman). A. M. Obreskov, deschide de asemenea problema țărilor române și prezintă delegaților turci un plan care conținește șapte puncte privind relațiile Turciei cu țărilor române, relații care urmau să se desfășoare sub controlul guvernului rus (p. 244–245). E. I. Drujinina acordă o atenție deosebită acestor propuneri, care ar fi contribuit la slăbirea jugului otoman asupra țărilor române și la

recunoașterea vechilor tratate încheiate cu Turcia în secolul al XV-lea (p. 243–247).

În capitolul VIII se arată cum calea negocierilor s-a dovedit nesatisfăcătoare pentru restabilirea păcii dintre Rusia și Turcia. Singura soluție era rezultatul operațiilor militare. În 1773 cei doi beligeranți reîncep campania care se continuă și în vara anului următor. Istorica sovietică acordă astfel un spațiu important prezentării operațiilor militare, precum și a situației interne din Rusia, situație care se agravează în urma izbucnirii răscoalei târânești de sub conducerea lui Pugaciov (p. 252–253). În toamna anului 1773 generalul Rumianțev, comandantul suprem al armatei rusești a întocmit un plan de campanie militară care angaja Rusia pe mai multe fronturi: în țările române, la gurile Niprului și în Arhipelag. Vara anului 1774 a fost hotărîtoare pentru încheierea tratatului de pace. Victorile armatei rusești din Dobrogea, în bătăliile de la Bazargic și Kozlogi la care a participat Suvorov, au hotărît încheierea păcii. La 4 iulie 1774 delegația turcă s-a prezentat de urgență la lagărul lui Rumianțev de lîngă satul Kücük-Kainargi cerînd un armistit și semnarea condițiilor de pace propuse de Rusia. După cîteva zile de scurte negocieri la 10 (21) iulie 1774 s-a semnat cunoscutul Tratat de pace de la Kücük-Kainargi.

În capitolul IX (p. 278–307), autoarea face o analiză amplă a conținutului tratatului și a semnificației lui pentru întărirea frontierelor de sud ale Rusiei, a dezvoltării economice a teritoriilor eliberate și a emancipației popoarelor din aceste regiuni. Cu privire la țara noastră se face o analiză a relațiilor româno-turce în trecut și noul lor aspect în funcție de condițiile nouului tratat (p. 295–301).

În capitolul X (p. 308–333) se trec în revistă evenimentele internaționale care s-au desfășurat în anii 1774–1779, precum și lupta diplomației ruse pentru ratificarea Tratatului de la Kücük-Kainargi și a confirmării sale prin convenția de la Ainalt-Kavak (1779). O problemă importantă care preocupă pe autoare este permanenta luptă a diplomației rusești pentru îmbunătățirea situației țărilor române prin smulgerea din partea guvernului turc de hătiserifuri care să conțină condiții favorabile pentru poporul nostru (p. 318–319).

În încheiere (p. 334–337) autoarea tragă concluziile care se desprind din analiza evenimentelor și a negocierilor desfășurate în jurul acestui tratat. Ea scoate în evidență însemnatatea lor internațională atât pentru popoarele Uniunii Sovietice, cât și pentru popoarele vecine Rusiei și Turciei care fuseseră subjugate de turci. Astfel, se amintește că în numeroase rînduri sub presiunea diplomației ru-

sești, Turcia a fost obligată să dea hatișteri care au usurat situația poporului nostru. Pe lîngă această, reprezentanții diplomatici ruși au obținut din partea guvernului turc și o lărgire a drepturilor popoarelor care găseau sub jugul otoman. Aceasta s-a verificat prin tratatele încheiate în 1812, prin Convenția din 1826 și Tratatul de la Adrianopol din 1829. Și autoarea continuă: „Toate aceste acte împreună cu tratatele de la Küciük-Kainargi au pregătit treptat ruperea din sistemul imperiului otoman a georgienilor, moldovenilor, sirbilor, valahilor și a altor popoare” (p. 337). În concluzie E. I. Drujinina scoate în evidență însemnatatea internațională a acestui tratat care reiese din faptul că dezvoltarea ulterioară a comerțului pe Marea Neagră după 1774 a permis lărgirea legăturilor economice între răsăritul și apusul Europei, ca și între Europa și țările din Oriental apropiat.

Lucrarea prezentată în admirabile condiții tehnice posedă o anexă compusă din:

1. Un proiect al tratatului de pace propus de guvernul rus în timpul congresului de la București (p. 338–348) — material inedit.

2. Un fragment din raportul lui A. M. Obreskov din 15 decembrie 1772, despre in-

troducerea de către el a unor puncte în proiectul tratatului (p. 348–349) — material inedit.

3. Textul Tratatului de pace de la Küciük-Kainargi din 10/21 iulie 1774 (p. 349–360).

4. Textul Convenției de la Ainalı-Kavak din 10/21 martie 1779 (p. 361–365).

Din planșele prezentate se remarcă o stampă contemporană care reprezintă orașul București în anii 1772–1773 (p. 190), precum și o altă stampă care înfățișează cartierul general al lui P. A. Rumiantev în apropiere de satul Küciük-Kainargi, unde s-a încheiat tratatul de pace dintre Rusia și Turcia (p. 269).

Lucrarea istoricei sovietice F. I. Drujinina, prezintă pentru istoricii noștri un nou îndemn la intensificarea cercetărilor în domeniul studierii istoriei relațiilor româno-ruse. Cunoașterea și folosirea în mod creator a concluziilor trase de autoare, pe baza interpretării științifice a unui bogat și prețios material documentar, constituie o sarcină principală în rezolvarea acestei probleme, precum și a problemei relațiilor româno-turce în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea.

C. Șerban

W. Z. FOSTER, *Schită a istoriei politice a celor două Americi*

Editura pentru literatură politică, București, 1954, 717 pag.

Lucrarea lui William Z. Foster, președinte Partidului Comunist din Statele Unite, este scrisă în lumina pătrunzătoare a științei sociale marxist-leniniste. Autorul a alcătuit o istorie politică generală, care are meritul de a trata într-un mod unitar istoria emisferei occidentale. Autorul analizează largul proces al dezvoltării vieții economice, politice și culturale, urmărind neconvenit progresul general al luptei de clasă și acordând o deosebită atenție crizei generale, decăderii capitalismului și nașterii și dezvoltării socialismului. *Schită a istoriei politice a celor două Americi* este o lucrare de o bogăție rară de informații și de asemenea o carte plină de idei, de nou, de interesant.

Lucrarea lui Foster este împărțită în trei cărți. Ea mai cuprinde: un glosar de cuvinte, hărți referitoare la evoluția celor două Americi, note bibliografice și un indice.

În prima carte, W. Z. Foster trece în revistă istoria Americilor de la descoperire și pînă la începutul veacului trecut (includînd perioada revoluțiilor). Se analizează cauzele care au dus la descoperire, se subliniază rolul uriaș pe care aceasta l-a avut în istoria lumii și apoi se trece la

a cuceririi noului continent. Concluzia primului capitol este că forțele cuceritoare ale Europei, purtînd „sabia și crucea” în mînă – de altfel, rolul asupritor al bisericii este des subliniat în cursul lucrării – s-au năpustit „cu lăcomie” asupra Lumii Noi, a cărei istorie de acum înainte este „o lungă și groaznică poveste a jafurilor și a risipei resurselor naturale ale emisferei occidentale, a înrobirii și exploatarii popoarelor sale, pentru îmbogățirea claselor conducătoare”, fiind însă, în același timp, și „istoria luptei dirje și neîntrerupte a maselor muncitoare împotriva acestei crunte exploatari pentru libertatea omului” (p. 24).

Un capitol este consacrat indienilor pe care îi găsesc europenii pe teritoriul Americii. Autorul acordă o atenție deosebită aztecilor și incasilor.

Cucerirea continentului american a reprezentat un pas înainte „față cu societățile primitive”, dar „acest progres istoric a fost realizat cu prețul vîrsărilor de singe, al tiraniei și al suferințelor, care au însoțit totdeauna instaurarea feudalismului și a capitalismului în toate țările” (p. 38). Autorul

rii Lumii Noi, «una dintre cele mai însăpătătoare și mai monstruoase băi de singe». Analizând consecințele cuceririi, Foster arată că indienii au fost proiectați dintr-o orfinduire într-alta și combate teza reacționară că indienii ar fi o rasă «care dispără».

Capitolul următor este închinat organizării politice și economice a continentului american după cucerire. Autorul prezintă ca teluri comune acapararea pământului și exploatarea popoarelor și resurselor naturale ale Lumii Noi. El subliniază deosebirile fundamentale care au existat dintr-un început între coloniile spaniolo-portugheze și cele anglo-franceze, primele oglindind din plin interesele feudalismului, iar în ultimele feudali trebuind să primească la masa comună pe capitaliști.

Pentru exploatarea bogățiilor noului continent, puterile cuceritoare au avut nevoie de brate de muncă. Au crezut că le pot găsi la indieni, dar aceștia au opus o rezistență înverșunată înrobirii. Cuceritorii Lumii Noi și-au adus atunci aceste brațe de muncă din Africa. Sclavii au fost așezați mai ales în Haiti, în Brazilia și în sudul actualelor State Unite. Sclavia negrilor s-a desfașurat în formele cele mai brutale și mai neominoase.

În acțiunea de cucerire și de exploatare a continentului american, biserică – și în deosebi cea catolică – a dat un sprijin nelimitat claselor dominante europene, acoperind numeroasele barbarii comise de cuceritori și paralizând rezistența celor înrobiri. Biserica – stăpînă pe uriașe suprafețe de pământ – a exploatat cu brutalitate teritoriile, a convertit cu sila pe băstinași și a sprijinit toate formele de exploatare, inclusiv sclavia.

Un alt capitol este consacrat de autor luptelor dintre puteri pentru păstrarea și pentru mărirea teritorială a coloniilor. Spre sfîrșitul veacului al XVI-lea, Spania și Portugalia pierd întărirea, iar lupta pentru supremație, care se desfășoară în secolul al XVII-lea între Olanda, Anglia și Franța, are ca rezultat final izbîndea Angliei. Această întărire n-a fost însă absolută și pînă la sfîrșitul perioadei coloniale, lupta nu încheiază, ea desfășurîndu-se chiar în perioade de pace prin contrabandă și piraterii și izbucnind din cînd în cînd în puternice războiye. La sfîrșitul perioadei coloniale, Spania și Portugalia stăpîneau America de Sud, cea Centrală și Mexicul, iar Anglia restul Americii de Nord. Sînt deosebit de interesante detaliile date de autor privind puternica dezvoltare din acea vreme a Americii Latine. În 1733, exportul celor 13 colonii engleze devenite independente era de 5 milioane dolari, iar America Latină exporta de 27 de ori pe atît! Cu toate acestea, în decursul veacului trecut, Statele Unite, lipsite de jugul marilor latifundii și al bisericii, au

înregistrat o creștere extraordinară a capacitatei economice, în timp ce în America Latină, viața economică trăiește și astăzi în lanțurile feudale ale marii proprietăți funciare.

Incepînd cu ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, continentul american este arena unei serii întregi de mișcări revoluționare de eliberare național-colonială. În America Latina revoluția a fost frinată «de trăsăturile caracteristice ale feudalismului». Revenirea principală a tuturor coloniilor a fost independentă națională, dar pe aceasta s-au grefat și alte sarcini: stabilirea unei democrații politice, înlăturarea restricțiilor feudale în economie, abolirea sclaviei, o împărțire mai echitabilă a pămîntului și separarea bisericii de stat. În coloniile engleze revoluția a fost condusă de un amestec de negustori și industriași din nord și de plantatori din sud, care au constituit aripa ei dreaptă. Micii fermieri au exercitat o influență hotărîtoare. Ei și clasa muncitoare în formație, care a fost una din forțele motrice ale revoluției, au constituit aripa stîngă democratică. Principala lipsă a revoluției a fost totala ei nereușită în ceea ce privește abolirea sclaviei. Tot în acest capitol se prezintă revoluția sclavilor haitieni, caracterizată drept «o revoluție burghezo-democratică săvîrșită de sclavi» și drept «lupta cea mai violentă și cu efectele cele mai adînci dintre toate revoluțiile americane» (p. 137).

Un capitol deosebit este consacrat revoluției din celealte colonii americane, în deosebi din cele spaniole și din Brazilia portugheză. Sînt analizate luptele revoluționare și figurile principaliilor conducători (Simon Bolívar, Jose de San Martin etc.). În anul 1826 Spania nu mai are nici o posesiune pe teritoriul Americii Latine. Cu 4 ani mai înainte Brazilia se rupsese de Portugalia, rămnînd însă la conducerea țării însuși fiul regelui portughez. În ultima parte a capitolului, se prezintă lupta pentru independentă a poporului canadian. În 1867 Canada obține statutul de dominion, iar în 1926 î se recunoaște o «situație egală» cu aceea a Regatului-Unit.

Importantul capitol «Ce a realizat revoluția» încheie prima parte a lucrării. Autorul consideră că «marea revoluție americană» a fost «o revoluție fundamental burgheză, adică o revoluție capitalistă», dar avînd «numeroase rămășițe feudale». Independența națională a fost cîștigată, totuși Anglia reușește pentru aproape un veac să cîștige o puternică influență politică și economică în America Latină.

În general, revoluțiile americane au avut un caracter republican, înlăturîndu-se sistemul monarhic, totuși au existat tehnîțe monarhice și mai ales dictatoriale. Conducătorii

revoluțiilor s-au sprijinit în primul rînd pe marii proprietari funciairi, pe negustori și pe industriași, disprețuind în general mulțimile. În ceea ce privește democrația politică, s-au înregistrat progrese, dar nu s-a instaurat o democrație de tip popular, ci doar o democrație burgheză, ocrotitoare a intereselor claselor dominante. Proprietarii de pământuri și biserică au scăpat neatinsă din revoluții și împărțirea pământurilor nu s-a făcut decât în Haiti și în 1862 în Statele Unite, unde s-a adoptat legea bunului familial, prin care s-a hotărît o careare împărțire de pământuri. În Statele Unite industria a cunoscut o puternică dezvoltare, în schimb în America Latină încătușarea mai persistă și astăzi. Revoluțiile n-au desfășurat nici sclavia și nici peonajul — cu excepția insulei Haiti — după cum n-au rezolvat nici doleanțele femeilor, a căror situație nu s-a îmbunătățit. În America Latină învățămîntul a rămas un monopol al bisericii, în schimb el a înregistrat progrese în Statele Unite, unde biserică a fost separată de stat.

În concluzie, « revoluția din emisfera americană a fost condusă de o coaliție de industriași și proprietari de pămînt, sprijiniți și împinși de clasele revoluționare mijlocii de la orașe și sate și de muncitorii revoluționari ». În America Latină elementele capitaliste « n-au fost nicidcum suficient de puternice pentru a sfârîma cleștele feudal al proprietarilor de pămînt » (p. 178), în schimb în Statele Unite capitaliștii au fost « forța dominantă » și mai ales după războiul civil din 1861—1865, ei « au devenit pe deplin clasa conducătoare ».

În cea de-a doua carte, W. Z. Foster prezintă istoria emisferii occidentale pînă la primul război mondial. El arată că la sfîrșitul perioadei coloniale, Americile numărau o populație de circa 25 milioane de locuitori, ajungînd în zilele noastre la peste 320 milioane de oameni, trăind pe teritoriul a 22 de state. În America Latină, tendințele dezagregatoare au fost mai puternice decât tendința centralizatoare capitalistă, așa că nu s-a putut forma un singur stat centralizat sau un număr restrîns de mari state. În schimb, Brazilia, Canada și mai ales Statele Unite și-au păstrat și întărit centralizarea, înfrîngînd tendințele scizioniste.

Un capitol se ocupă de rolul jucat de războaie în istoria celor 22 de națiuni americane, pînă la primul război mondial. Este surprinzător detaliul că numai Statele Unite au dus 114 războaie, începînd din 1775. Aceste conflicte au provocat cumplită pierderi de vieții omenești și uriașe pagube materiale.

Dintre toate statele americane, cel mai războinic și mai expansionist au fost Statele Unite, care numaidesc după cîstigarea independenței, « și-au reluat cu o vigoare hotărîtă expansiunea către vest », www.dacoromanica.ro

care a avut înfățișarea unei adeverate mișcări de mase, la care au participat proprietarii de sclavi din sud, speculanții de terenuri din nord și masele sărace « infometate de pămînt ». Expansiunea Statelor Unite a sfârîmat, rînd pe rînd, toate liniile de demarcare, pe cale pașnică sau prin cucerire militară. În 1803, Statele Unite au cumpărat de la Napoleon, Louisiana, iar ceva mai tîrziu au ocupat Florida spaniolă. De la Mexic, expansionismul yankee a smuls prin război în 1846—1848 un vast teritoriu (inclusiv California), iar de la Rusia țaristă Statele Unite au cumpărat Alaska (1867). Eforturile pentru anexarea Canadei s-au lovit de opoziția Angliei. În expansiunea lor teritorială, Statele Unite au zdrobot triburile indiene, cotropindu-le pământurile și profitind de lipsa lor de unitate. În ultimele decenii ale secolului trecut, indienii, scoși din luptă, au fost adunați în rezerve.

Unul din capitolele cele mai interesante ale cărții este cel consacrat creșterii industriale și a imperialismului în Statele Unite și Canada. Autorul înfățișează întreaga amploare a dezvoltării economice în Statele Unite pînă în veacul nostru. Cîstigarea independenței creează posibilitatea desfășurării unei febrele activității industriale, întreruptă de crizele ciclice inerente capitalismului. Forța aburului ajută la dezvoltarea industriei nord-americane, la izbucnirea războiului civil, ea fiind « forță supremă pretutindeni în industria Statelor Unite ». În 1860 Statele Unite ajung să fie cea de-a patra putere industrială a lumii. Paralel cu intensa dezvoltare industrială se remarcă o puternică acțiune de construire a căilor de comunicație: şosele, canale și mai ales căi ferate (prima linie Baltimore—Ohio s-a construit în 1828), care se dezvoltă puternic îndeosebi în anii războiului civil. După 1865, dezvoltarea industrială ia un deosebit avînt, mai ales în ceea ce privește industria fierului și a otelului. În 1894, Statele Unite erau « cea mai mare țară industrială din lume » (p. 238), valoarea fabricilor fiind de 7 ori mai mare ca în 1860 (în același interval de timp, populația crescuse de la 31 000 000 la 76 000 000 de locuitori, între care se numărau 14 112 000 emigranți).

Dezvoltarea economică a Statelor Unite capătă în preajma veacului nostru un net caracter imperialist, crește procesul de monopolizare, apăr din ce în ce mai accentuat investițiile externe și se dezvoltă acțiunile pentru cucerirea de noi teritorii. În 1889 Statele Unite acaparează insula Samoa, iar în 1898 ele smulg Spaniei prin război Cuba, Porto-Rico și Filipinele, transformîndu-le în colonii. La 7 ianuarie 1901, senatorul Henry Cabot Lodge declară fătă că Statele Unite urmăreau « supremăția economică a lumii » același timp clasa dominantă

americană se lăfăia în lux, iar zeci de milioane de oameni trăiau în sărăcie și în lipsuri.

În cursul veacului al XIX-lea și la începutul celui următor, Canada – țară bogată în resurse – se bucură de o dezvoltare similară celei din Statele Unite. În 1914 ea devenise « în mod evident o țară imperialistă » (p. 247).

Dacă dezvoltarea economică a Statelor Unite și a Canadei cunoaște uriașe progrese în perioada următoare celei coloniale, situația din America Latină este tocmai inversă. Sunt interesante cele două detaliu furnizate de W. Z. Foster că astăzi circa 70% din populația Americii Latine trăiește la țară, în timp ce doar 20% din locuitorii Statelor Unite sunt fermieri și mai ales că bugetul național al tuturor țărilor din America Latină este de 30 de ori mai mic decât cel al Statelor Unite. Principala cauză a stagnării economiei Americii Latine este faptul că ea se află « în strânsarea unui sistem de gigantice proprietăți de pămînt » (p. 250). Biserica și companiile străine – în special cele ale Statelor Unite – posedă uriașe întinderi de pămînt, în timp ce miciile proprietăți țărănești nu cuprind decât 10% din întreaga agricultură. Economia Americii Latine este paralizată de pătrunderea imperialismului străin. Marea Britanie a luat inițiativa acestei expansiuni în anii 1870–1880 și ea a fost curând urmată și întrecută de Statele Unite și apoi de alte puteri europene, care căută să transforme țările Americii Latine în semicolonii. Cu toate acestea – în ciuda jugului aspru al latifundiilor și al imperialismului străin – au crescut și în America Latină unele ramuri industriale, s-a dezvoltat și un imitor și construirea unora dintre mariile orașe (Buenos Aires, Rio de Janeiro etc.) și au crescut transporturile aeriene. Principalele țări în ceea ce privește producția industrială sunt Argentina, Brazilia, Mexic și Chili. Totuși, neîndoelnic situația economică a Americii Latine este la un nivel mult inferior celei a Statelor Unite, producția națională a acestei părți a emisferii occidentale reprezentând doar 10% față de cea yankee.

Un capitol este consacrat panamericanismului, care până acum a reflectat în mod dominant efortul marilor capitaliști prădănci și de a stăpîni întreaga emisferă! Tendința spre colaborare s-a remarcat încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Legată de panamericanism s-a lansat în 1823 de președintele Monroe faimoasa doctrină prin care Statele Unite au proclamat politica de neintervenție în America Latină. Adevarata semnificație a doctrinei Monroe era păstrarea pentru clasa dominantă din Statele Unite a exclusivității dominării și exploatarii sudului emisferii. Cu toate acestea, în prima sa fază, doctrina Monroe a fost primită favorabil în America Latină. De fapt s-a dovedit

inutilă, Statele Unite neputind multă vreme să apere celelalte republici americane de intervențiile europene.

Panamericanismul a intrat într-o nouă fază în 1889, cînd s-a format sub patronajul Statelor Unite, Uniunea panamericană. Aceasta a reprezentat o victorie yankee împotriva Angliei, deși noua organizație a fost în mare măsură neputincioasă (din 100 de tratate semnate, nu s-a ratificat decât unul!). Curând, Statele Unite au început să practice o politică de brutală intervenție. Rînd pe rînd, s-au produs intervenții yankee, care au dominat și domină încă istoria Americii Latine. Statele Unite au stat și stau în spatele repetelor revoluții din republicile « bananiere ». Ura înverșunată a popoarelor Americii Latine a silit imperialismul yankee în cel de-al patrulea deceniu al veacului nostru să adopte – cel puțin temporar – linia politică bunei vecinătăți.

Desființarea sclaviei a fost una din loviturile cele mai de seamă date sistemului de exploatare a omului. Începutul s-a facut în Haiti, pe cale revoluționară, în timp ce în Statele Unite problema nu și-a găsit rezolvarea decât în războiul civil din 1861–1865. Autorul prezintă evoluția problemei înainte de războiul civil și consacré o atenție mai deosebită războiului însuși. Răsturnarea dominației proprietarilor de slavi din sud a fost o revoluție burgheză, care « a zdrujcinat regimul feudal al plantatorilor și a instaurat dominația capitalismului industrial ». Negrii, micii fermieri și proletariatul au constituit elementele hotărîtoare ale victoriei. Scurt timp după aceasta, însă, reacțiunea și-a grupat forțele, capitaliștii fiind și ei interesați în a menține pe negrii « în condiții de exploatare maximă ». Industriașii din nord nu doreau să existe un corp de fermieri negri prosperi, se temeau de influența unei revoluții burghezo-democratice desăvîrșite asupra muncitorilor. Capitaliștii din nord i-au trădat pe negri, reacțiunea a triumfat asupra revoluției. Slavii au fost reduși la starea de negri clăcași, supuși linișterii și discriminărilor rasiale. Ultima etapă a luptei pentru desființarea sclaviei animalice a fost eliberarea sclavilor brazilieni înfăptuită în 1888. În America Latină sclavii au fost transformați în peoni.

Un nou capitol este închinat de autor « revoluțiilor » din America Latină. În această parte a emisferii occidentale, se remarcă din primii ani de existență a noilor state finitarea unui mare număr de așa-zise « revoluții », care nu duc la o schimbare a modului de producție și în care apare fenomenul caudilismului, al dictatorilor-slujitori, de obicei, ai reacțiunii, ai imperialismului străin și mai apoi ai fascismului. Deseori « revoluțiile » au început prin revolte ale maselor, dar dictaturi le au înăbușit telurile revoluționare.

În Statele Unite n-a existat acest fenomen, fiind « o formă limitată de democrație burgheză », în schimb se remarcă în ultimul timp, o pronunțată tendință de întărire a puterii executive.

Înainte de a se ocupa de « revoluția mexicană », autorul schizează istoria Mexicului, începînd cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. După mișcarea pentru reforma din 1855—1872, condusă de «marea democrat» Benito Juarez, se instaurăză în Mexic dictatura generalului Porfirio Diaz, care se prăbușește în 1910, la primul soc revoluționar. Revoluția mexicană — care are la bază mizeria maselor muncitoare, 95 % din familiile mexicane fiind lipsite de pămînt — este caracterizată drept « o revoluție burghezo-democratică, agrară, antiimperialistă ». Lipsită de conducearea clasei muncitoare, revoluția cade în mâna diversilor conducători burghezi, adevărății revoluționari ca Emiliano Zapata fiind înlăturăți sau uciși. Totuși, Mexicul a fost dotat cu o constituție burghezo-democratică și s-au realizat progrese îndeosebi sub regimul generalului Lazaro Cardenas. Mexicanii au rezisțat, de asemenea, amestecului imperialist american, cedînd însă influenței acesteia, mai ales în anii din urmă.

Autorul urmărește neconitenit luptele poporului și ale clasei muncitoare. Un capitol dezbată această problemă în ceea ce privește Statele Unite înainte de Marea Revoluție din Octombrie. Foster se ocupă îndeaproape de creșterea mișcării muncitorești. Primul Consiliu central al sindicatelor s-a constituit în 1833 la New York. Sindicatul a avut o dezvoltare neconitenită, mai ales în perioada războiului civil. În 1866 se întemeiază Unionul muncitoresc național, care se alătură în 1870 principiilor Asociației Internaționale a Muncitorilor, dar care peste doi ani se destramă. Cavalerii muncii, organizație născută în 1869 și care la început pune accent pe o acțiune politică independentă a clasei muncitoare, îl ia locul, pentru ca apoi din 1890 să piardă conducerea muncitorilor în favoarea Federatiei americane a muncii, creată în 1881. Această ultimă organizație, la început înclinată spre socialism, este împinsă de conducătorii ei spre o colaborare de clasă, trăind interesele reale ale muncitorimii. Cîteva pagini sint închinat și dezvoltării socialismului în Statele Unite, de la socialismul utopic, la clubul comunist din New York (1852), la Partidul Muncitoresc din anii 1876—1877 și în sfîrșit la Partidul Comunist format în 1919. « La izbucnirea primului război mondial, conchide autorul, în Statele Unite puterea capitalistă și slăbiciunea proletariatului erau mai mult aparente decît reale ».

Trecind în revistă rezultatele unui secol de luptă pentru progres, Foster

că perioada care se încheie în anul 1917 s-a caracterizat prin « sfîrșitul rolului revoluționar al clasei capitaliste » și prin creșterea rolului revoluționar al proletariatului. În această perioadă lupta maselor a dus la unele înăpturi, dintre care cele mai de seamă sint: abolirea sclaviei, punerea bazelor economice și politice ale mișcării muncitorești și începuturile formării unei conștiințe sociale socialiste de clasă la muncitori.

Cartea a treia a lucrării lui Foster duce pe cititor în plină istorie contemporană. Ea este scrisă cu vigoare, de pe poziția istoricului marxist și a omului politic comunist. După ce înăptisează cauzele izbucnirii primului război mondial, autorul prezintă intervenția Statelor Unite ca o acțiune a capitaliștilor yankee menită a le aduce noi profiuri, după cele culese de pe urma neutralității. La sfîrșitul conflictului, marii monopolisti americani « controlau de fapt întreaga țară și toate uzinele ei », în timp ce 2/3 din populație trăia în mari greutăți și chiar în mizerie. În urma încheierii păcii, s-a dezvoltat o adevărată « orgie a reacțiunii », de pe urma căreia au suferit în primul rînd sindicatele, negrii și desigur comuniștii. În ultimii ani ai deceniului 1920—1930, capitalismul a trecut în Statele Unite prin « epoca de aur ». Capitalismul yankee era arbitru comerțului mondial și stăpînul Americii Latine, iar Statele Unite erau « cea mai puternică țară capitalistă din lume » (p. 390).

Autorul consacră două capitole consecințelor revoluției ruse și dezvoltării sindicatelor și social-democrației, după 1917, în Americi. Se descrie politica antisovietică a guvernelor burgheze americane și în primul rînd a celui yankee și se prezintă crearea partidelor comuniste în Statele Unite americane, partide care « își au rădăcinile în deceniile de lupte naționale » ale respectivelor popoare (p. 396) și care au tras — « ca niște magneti puternici » — « părțile cele mai avansate, cele mai dezvoltate ale clasei muncitoare ». Foster înăptisează țelurile pentru care luptă partidele comuniste americane și forță reală pe care o reprezintă ele și care consistă în primul rînd nu în numărul membrilor, ci « în calitățile lor superioare... în spiritul lor militant... în faptul că se găsesc în mod conștient în primele rînduri ale forțelor, care luptă pentru instaurarea unei ordini sociale noi și libere » (p. 407). Autorul descrie în cîteva pagini istoria sindicalismului anarhist și a social-democrației de dreapta din America. În încheiere, el subliniază rolul din ce în ce mai accentuat al comuniștilor în conducerea clasei muncitoare americane.

Criza economică din 1929 a fost o criză ciclică de o amploare deosebită pe fondul crizei generale a capitaliștilor. Valul crizei

industrială scăzind între 1929 și 1932 cu 45%; ca un tragic rezultat al crizei, se numărău în lume, în 1932, un număr de 40 milioane de ſomeri. În schimb, Uniunea Sovietică nu numai că nu a fost atinsă de criză, dar în anii aceştia producția ei industrială s-a dublat. Speriați de criză și de mișcările maselor, capitaliștii au recurs la o nouă armă, la fascism, a cărui primejdie a amenințat și Americile, vădindu-se în instaurarea mai multor dictatori de tip fascist în America Latină și în dezvoltarea organizațiilor fasciste.

Popoarele americane «au dat un răspuns hotărât amenințării fascismului» (p. 438), concretizat îndeosebi prin lupta condusă de comuniști, lupta pentru făurirea și victoria frontului popular. În anii 1933—1941 s-a dat o bătălie puternică cu fascismul în cuprinsul Statelor Unite, trezindu-se conștiința politică în rîndul clasei muncitoare și crescînd vertiginos numărul comuniștilor și al membrilor sindicatelor. Foster analizează politica lui Roosevelt și New Deal-ul. Aceasta a fost o încercare a guvernului Roosevelt de a abate masele de la lupta revoluționară și de a scoate S.U.A. din mareea criză economică din 1929—1933, cu ajutorul capitalismului de stat. New Deal-ul s-a aplicat în timpul «depresiunii de un tip special» pe care n-a izbutit să-o combată; în 1937 a început o nouă criză. Roosevelt a fost un «exponent tipic al capitalismului», iar politica lui a permis monopolurilor realizarea unor profituri uriașe. Dar, Roosevelt pentru a întări capitalismul și a abate masele de la lupta revoluționară, a făcut unele concesii muncitorilor, negrilor etc. New Deal-ul, fără a lovi în capitalul monopolist și fără a constitui un front popular, a strîns în spatele său o coaliție neomogenă formată din muncitori, fermieri, negri, tineret, burghezia mică și mijlocie, o parte dintre marii capitaliști. A existat astfel, o oarecare legătură cu fronturile populare antifasciste din alte țări. De aici — ura capitaliștilor contra lui Roosevelt. Dar, capitaliștii au menținut aproape toate măsurile economice luate de Roosevelt. Aceasta a fost exponentul luptei imperialismului american împotriva concurenței imperialiștilor germani sau japonezi. Lui Roosevelt i se datorează și aşa-numita politica de bună vecinătate cu țările Americii Latine, al cărei sfîrșit este marcat în anul 1945, cînd Wall Street-ul o înlocuiește cu înroboritorul plan Clayton.

W. Z. Foster se ocupă în două capitole de cel de-al doilea război mondial și de consecințele sale. Autorul descrie desfășurarea evenimentelor militare, subliniind aportul adus de Uniunea Sovietică luptei împotriva fascismului și arătînd că intrarea Uniunii Sovietice în război «a pus acest conflict pe bază democratică». Se prezintă participarea Statelor Unite la război, scoțindu-se în evidență

aportul maselor muncitoare la cauza victoriei și arătîndu-se că armata nord-americană a numărăt peste 13 milioane de soldați. Se indică, de asemenea, însemnată contribuție a Canadei și se arată — în ceea ce privește America Latină — că aceasta a dat, în special, o contribuție de natură economică.

Războiul a avut consecințe de o deosebită însemnatate: a adîncit criza generală a capitalismului, a provocat un val de lupte revoluționare și democratice de amploare mondială, a întărit lagărul socialismului în frunte cu Uniunea Sovietică (lagăr în care au intrat țările de democrație populară) și a dat avînt luptelor popoarelor coloniale pentru eliberare. În anii următori războiului, poporul chinez a dus la bun sfîrșit gigantica revoluție de eliberare națională și tot în acești ani s-a dezvoltat mișcarea sindicală mondială sub conducerea F.S.M.-ului, creat în 1945. Războiul a avut însemnate consecințe în Americi, ascuțind lupta pentru libertate și pentru drepturi democratice.

Urmează două capitole consacrate încercărilor imperialiste ale Statelor Unite de a-și instaura o dominație mondială, chiar cu prețul dezlănțuirii unui război. Statele Unite au pornit din 1945 o ofensivă economică pentru deplina subjugare a Americii Latine (prin planul Clayton, standardizarea armamentelor etc.), care însă n-a fost încununată de un succes deplin din pricina opozitiei latino-americanilor și din cauza concurenței Angliei, Canadei și Germaniei apusene. Ofensiva militarizării n-a avut, de asemenea, un prea mare succes, în schimb Statele Unite au reușit să mărească numărul dictatorilor-marijuanați aserviți lor. Argentina — ea însăși stat imperialist — a fost ținta ofensivei imperialiste yankee. În general vorbind, Statele Unite au reușit — după cel de-al doilea război mondial — să fie «stăpînul economic, politic și militar al emisferelor occidentale» (p. 507). Cu toate acestea, controlul acesta se sprijină pe baze foarte subrede și oricind se poate întîmpla și aici un proces similar celui ce s-a înfăptuit în China, în anii trecuți.

Planurile Wall-Street-ului depășesc cadrele emisferelor occidentale, capitalul monopolist visând la rolul de cuceritor al lumii. Totuși, acest «grandios» plan «eșuează în mod evident», cu toată mașina de vot a O.N.U.-ului. Pierderea Chinei a reprezentat «o lovitură groaznică pentru sistemul capitalist mondial în genere». În afara subredei Americii Latine, doar Europa Occidentală asigură oarecare succes imperialiștilor din Statele Unite. Foster își încheie capitolul, declarînd răspicat că «planul de război al Wall-Street-ului este un coșmar capitalist fioros și lipsit de perspective» (p. 527).

Un nou capitol este intitulat *Boagătie și război în Americi*. Este cu totul impresio-

nantă descrierea tragică a situației a majorității locuitorilor Americii Latine, subalimentați, ducându-și viața « în locuințe îngrozitoare », prădă analfabetismului (în Mexic 40 %, în Bolivia 85 %) și a bolilor. În schimb, clasele dominante au concentrat în mânile lor uriașele bogății ale acestei părți a emisferii. În Statele Unite, « tara marilor averi », se observă aceeași concentrare a bogăților, paralelă cu sărăcia unei bune părți din muncitorii, cu șomajul, cu discriminările față de femei, cu asuprirea negrilor și sărăcirea indienilor.

Două capitole sunt consacrate mișcării muncitorești și mișcării sindicale din Americi. Autorul dă amănunte referitoare la activitatea C.T.A.L.-ului, Confederația Muncii din America Latină, subliniază iusta poziție a acesteia față de problemele internaționale și descrie încercările nereușite ale Statelor Unite de a o scoate din luptă. Spre deosebire de America Latină, în Statele Unite există o aristocrație muncitorească, aceasta a pus mină pe conducerea mișcării sindicale, menținind-o pe linia servirii intereselor capitalismului. În anii 1935—1936 s-a format organizația, la început progresistă, a C.I.O.-ului, care a organizat pe muncitorii industriilor de bază și care a primit în rândurile ei pe negri. După cel de-al doilea război mondial, imperialiștii din Statele Unite au imprimat politica lor reacționară, atât vechii Federații americane a muncii, cât și C.I.O.-ului care — cu riscul împuținării masive a rândurilor sale — a exclus o mulțime de organizații progresiste de stînga și care în 1949 s-a rupt din F.S.M., intrînd în « organizația internațională a sindicatelor libere » (C.I.S.L.) — « o internațională prorăzboinică, spărgătoare de greve, controlată de imperialiști ». Mișcarea sindicală din Canada — deși situată pe baze mai progresiste ca cea din Statele Unite — stă la remoreca marilor organizații sindicale yankee.

Problemele naționale în Americi îi este închinat un capitol deosebit de interesant. În America Latină barierile culturii sunt în general sfârșimate, în schimb, în Statele Unite șovinismul alb supune discriminărilor toate minoritățile. Aici, totuși, puternica n.inoritate neagră a ajuns « în stadiul de a deveni o națiune ». Un subcapitol este consacrat problemei culturii americane, autorul subliniind apărutul minorităților și semnalând primejdia

« monstruoasei caricaturi » a culturii create de marii capitaliști ai Statelor Unite.

Problemele actuale ale emisferii este intitulat penultimul capitol al lucrării. Foster prezintă succint problemele de bază ce se pun tărilor Americii Latine: apărarea independenței naționale amenințată de imperialismul yankee, înfăptuirea revoluției agrare, industrializarea. Ca probleme comune ale întregii emisfere, el consideră îmbunătățirea nivelului de trai, rezolvarea problemei naționale prin dreptul de autodeterminare și mai ales înlăturarea primejdiei unui nou război.

Lucrarea se încheie prin capitolul cu titlu sugestiv *Americile și viitorul*, care este continuarea firească a celui precedent. Autorul demonstrează că soluționarea tuturor problemelor urgente ale emisferii nu poate veni decât de la socialism. Foster declară limpede că « Statele Unite, cu înaltul lor nivel de dezvoltare industrială, sint în mod obiectiv pregătite pentru socialism ».

Schijă asupra istoriei politice a celor două Americi este o carte de un deosebit interes. Uriașul material faptic, legat de largul subiect ce-l-a preocupat pe autor, este sistematizat și generalizat cu multă pricepere. Desigur că materialul și mai ales problemele abundind, a fost greu să se respecte o strictă cronologie. Poate lucrul reprezintă o lipsă, autorul revenind de mai multe ori asupra acelorași perioade, totuși tratarea pe probleme are meritul de a ușura înțelegerea acestora.

Lucrarea este una din cărțile fundamentale, atât în privința istoriei Americilor, cât și pentru înțelegerea încadrării celei mai mari jări capitaliste — Statele Unite — în politica mondială a zilelor ce le trăim. Cartea se adreseză în egală măsură specialiștilor, cit și unui public cu mult mai larg. Din ea poate învăța oricine.

W. Z. Foster, condus de concepția marxist-leninistă, a prezentat un tablou limpede și obiectiv al istoriei Americilor, scoșind în evidență neîntrerupt rolul maselor și combătind cu siguranță teoriile reacționare. Cartea este o lucrare de știință, de mare actualitate în care tot timpul dincolo de suferințele și frâmăntările din trecutul și prezentul Americilor, cititorului îi sunt trasate — cu un optimism robust — perspectivele viitorului socialist.

Dan Berindei

PE MARGINEA LUCRĂRII

ACAD. TUDOR VIANU, Voltaire

Ed. Tineretului, 1955, colecția « Oameni de seamă », 98 pag.

Autorul, călăuzit de sinteza lui Condorcet, face — de pe poziții marxiste — o prezentare succintă a vieții și operei lui Voltaire, încă drătă în evenimentele timpului.

Dat fiind faptul că nenumăratele lucrări consacrate filozofului francez și împrejurărilor în care și-a realizat uriașa operă n-au mai lăsat goluri care să permită nouătatea

informației, o reluare a subiectului — dacă este scutită de eventualitatea greșelilor — are inconvenientul că duce de multe ori la banal, ceea ce în lucrarea de față nu este cazul.

Cu material cunoscut, autorul a izbutit să prezinte publicului o carte nouă. Nouitatea constă în:

1. Interpretarea marxistă a materialului, care lipsește lucrărilor apusene de mare ampolare, socratice pînă acum ca model de tratare;
2. Tratarea succintă, fără nimic de prisos, împărțirea metodică a materialului și sintetizarea lui în partea finală.
3. Exponere clară.
4. Talentul și eleganța de stil, proprii autorului, care permit o lectură atragătoare.

În partea introductivă a cărții, autorul trasează cadrul economic, social și politic al secolului al XVIII-lea, în care viața lui Voltaire se împletește cu toate evenimentele de seamă ale timpului; de fiecare etapă a existenței sale se leagă analiza sumară a operei lui caracteristice.

După anii de la colegiul Louis-le-Grand, unde tatăl său îl dusese pentru a se pregăti în vederea carierii juridice și unde el alege pe cea literară, sînt redate episoadele vieții lui de tinerețe, care, datorită spiritului său caustic, pe lîngă celebritatea precoce, i-au creat destule dușmani și i-au atras închiderea la Bastilia pentru un timp de 11 luni. Sînt prezentate apoi legăturile lui Voltaire cu societatea aristocratică a vremii, prietenii săi în lumea feminină, munca de informație și de creație pe care nu a părăsit-o niciodată.

Din 1718 — cînd Comedia Franceză îi joacă prima sa tragedie « Oedip » — viața și opera lui Voltaire sînt analizate în toate laturile lor. Pe rînd, sînt prezentate călătoriile în Olanda, în Anglia, viața dusă în ca telul de la Cirey, ca ospete al prieteniei lui, marchiza du Châtelet, apoi la curtea lui Frederic II, în Elveția, la Ferney și în sfîrșit călătoria la Paris în 1778, unde, în culmea gloriei, Voltaire moare în vîrstă de 84 de ani.

Autorul reproduce în afara textului, în culori, mai multe din portretele lui Voltaire, datorite lui de Largilliére, N.J.B. de Poily, I. G. Sturm, De la Tour, A. de St. Aubin, J. Huber etc., apoi portretul lui Newton, Frederic II, Caterina II, castelul de la Ferney și altele, care măresc în mod considerabil atracția cărții.

Capitolul final, făcînd o privire generală asupra lui Voltaire, scoate în relief ceea-

ce a fost el pentru vremea sa și pentru timpurile noastre. « Figura lui literară — spune autorul — a creat noul tip social al scriitorului reprezentant al conștiinței publice și luptător pentru idealurile cele mai înalte ale vremii... Apăsatiorii popoarelor au văzut în el o amenințare, oprimații un apărat, luptătorii un aliat ».

Semnalează însă că lucrarea acad. Vianu trăcază prea sumar relațiile dintre Voltaire și J. J. Rousseau, care sînt în realitate contradicțiile, prin reprezentanții lor, dintre mareea și mică burghezie, în luptă pentru fixarea programului revoluționar; că proporțional cu restul operei, are prea puțin loc Voltaire ca istoric și că, fiind scrisă în romînește și pentru informarea publicului de la noi, nu se amintește nimic despre influența lui Voltaire în Principatele Române.

Recurgînd și la alte lucrări¹, voi face unele completări la ultimele două puncte, legate de interesul specialității noastre.

Voltaire este cel mai strălucit reprezentant al iluminismului francez, curent care exprima năzuințele burgheziei împotriva orînduirii feudale și a absolutismului regal, ajuns la culme cu domnia lui Ludovic al XIV-lea. Veacul iluminismului este în realitate vremea roccocourilor, a nobilimii care se ruinează în tot felul de serbări la curte, a epocii celei mai grajoase și mai imorale, care contrastează cu mizeria tărănimii, intoleranța religioasă și existența Bastiliei, contra căror s-au ridicat spiritele cele mai înaintate ale vremii. Din această cauză, semnele prevestitoare ale Revoluției franceze apar încă din ultima perioadă a domniei Regelui Soare. Pe lîngă acumularea premizelor social-economice, pregătirea ideoologică a Revoluției a fost obiectul minții omenești de-a lungul întregului secol al XVIII-lea.

Voltaire trece pe drept cuvînt printre căpeteniile culturii care au pregătit « în Franță mințile pentru prîceperea puternicii revoluții care venea » (Marx). El are un cuvînt hotărîtor în cele mai de seamă probleme ale timpului și întruchipează principalele trăsături ale conștiinței progresiste din acea epocă. Aducînd pentru sezisarea marilor contradicțiilor din jurul lui o inteligență puțin obișnuită, talent literar și înclinare pentru filozofia timpului, Voltaire a zguduit în opera lui edificiul ūbed al orînduirii sociale și politice prin loviturile sistematice pe care le-a aplicat suprastructurii feudale, făcînd posibilă acțiunea Revoluției care va avea de instaurat — după doborarea vechiului regim — ordinea burgheză.

Încă din primii ani ai tinereții lui, Voltaire a intrat în mediul gîndirii aristocratice. Acest fapt își are logica sa istorică, deoarece în noua formă deîstă a materialismului rămîne

¹ Ed. Fueter, *Histoire de l'historiographie moderne*, Paris, 1914. — O.L. Feinstein, *Istoriografia în epoca iluminismului*. Trad. Inst. Rom.-Sovietic, N. C. Deriavin, *Voltaire*, trad. 1949. — Waddington, *Voltaire vîzut mai ales ca istoric*, introd. la *Histoire de Chai s XII*, 1889. — A. Camariano, *Spiritul revoluționar francez și Voltaire în limba greacă și română*, Buc., 1946.

o învățătură aristocratică — pentru aleși — și de aceea materialismul a fost urât de burghezie, nu numai pentru erexia sa religioasă, ci și pentru tendința sa politică anti-burgheză (Marx și Engels). Ridicindu-se contra nedreptății feudale și a moralei clericale, proclamînd independența universului și a omului de intervenția puterii dumnezești, Voltaire a dus o luptă continuă cu rînduile timpului, îndurînd închisoarea la Bastilia, surghiunul și peregrinarea din loc în loc, pentru că nicăieri nu se simtea în siguranță, iar operile lui erau condamnate, interzise și arse de către autoritatea de stat.

În protestele sale, Voltaire a dispus de o mare forță morală, pe care i-o dădeau inteligența și pregătirea puțin obișnuită, dublate de aptitudinea ironică a spiritului său. Ironia lui Voltaire era superioară oricărui adversar, pentru că pozițiile ei morale erau mai bune. Sintetizînd însușurile sufletești ale multora dintre oamenii de seamă dinaintea lui, Voltaire este un fiu al poporului francez care concentreză dăruiri spirituale apărute în sute de ani de viață istorică. Lipsit de vederi șovine, el este un cetățean al universului, prieten cu Caterina a II-a a Rusiei și cu Frederic II al Prusiei, la curtea căruia a stat un timp și a continuat apoi corespondență și pe timpul Războiului de şapte ani, cînd armatele franceze se aflau în luptă cu cele prusiene.

Voltaire a scris în toate genurile literare și a lucrat în domeniul științei, făcînd ca opera lui, prin varietatea preocupărilor, să se înfățișeze ca o adevărată enciclopedie. În poezie ca și în teatru, s-a considerat întotdeauna un continuator al clasicismului. A scris cele două opere poetice de seamă, « Henriada » și « Fecioara din Orleans », a avut ca și Boileau preocupări teoretice în domeniul poeziei, a dat reguli de critică literară într-o serie de articole și în încercarea de fantezie critică « Le temple du goût ».

Teatrul devine pentru Voltaire o tribună publică de unde se proclama noul crez al libertății în lupta dusă împotriva opresiunii feudale și a fanatismului. Voltaire a fost primul autor dramatic recunoscut al epocii sale, contopind în caracterul lui astăzi spiritul teatral cît și pasiunea pentru profesiunea de actor. În literatura teatrală franceză, numele lui, ca autor, figurează după cel al lui Corneille și Racine. În toată Europa, răspîndirea sistemului dramatic clasic francez în secolul al XVIII-lea s-a datorat în primul rînd lui Voltaire, cu genul tragediei politice și filozofice, care propaga prețutindeni concepția iluministă a timpului.

În roman și povestiri, Voltaire utilizează toate izvoarele de inspirație ale veacului al XVIII-lea și — întrunindu-le — le pune în serviciul luptei lui ideologice, dînd opere menite să înfățișeze lipsurile alcătuirii societății contemporane, care era societatea feudală în fază ei de descompunere. Cu o isteme extraordinară, Voltaire intercalează în povestirile sale cele mai variate episoade din problemele mondiale la ordinea zilei, folosind de multe ori propria lui biografie. Luptînd cu toate forțele pentru instaurarea dreptății în societatea timpului său, Voltaire este cel dintîi care proclamă comandamentul muncii, prin care omul poate deveni folositor lui și altora, în lumea bîntuită de atită de suferințe.

În « Scrisori privitoare la națiunea engleză », el scoate în evidență superioritatea stărilor de lucruri din Anglia, care trecuse cu un veac înainte prin revoluția burgheză, față de situația din Franță. « Anglia — spune el — a devenit puternică prin comerțul pe care-l face. De aceea, un negustor care-și îmboğățește patria este o ființă mai utilă decât nobilul bine pudrat, prezent la sculările regelui și în anticamera ministrilor ». Cartea fiind condamnată la ardere de către Parlament pentru că era « contrară religiei, bunelor moravuri și supunerii față de stăpini », dovedește că și această operă a lui Voltaire lovise în plin vechiul regim al Franței.

Crearea unei științe proprii a istoriei constituia una din problemele de bază ale gîndirii iluministe din secolul al XVIII-lea. Toți iluminîștii, de la Montesquieu la Condorcet, au arătat un interes profund pentru cercetările istorice și generalizările istorico-filosofice. În această vreme se pun bazele unei concepții burgheze-progresiste a istoriei și se definesc cîile istoriografie pentru viitor. În acest proces, Voltaire a fost unul dintre creatorii metodelor moderne ale istoriei. În dicționarul filozofic, el definește istoria astfel: « Istoria este națiunea unor fapte date ca sigure, spre deosebire de basm, care este națiunea unor fapte date ca false ». Voltaire a început scrierea istoriei ca filozof și printre cei dintîi în Franță a căutat regulile criticii istorice, le-a formulat și s-a silit să le aplice cu scrupulozitate. A ajunge la constatarea adevărului este ținta oricărui istoric, însă nu întotdeauna încercarea duce la rezultat. În articolul « Qu'il faut savoir douter », îndreptat împotriva criticii lucrării despre Carol al XII-lea, Voltaire pretinde cercetătorilor de izvoare istorice să supună unei severe judecăți afirmațiile documentelor. El recomandă îndoiială metodică asupra cronicarilor cu privire la: 1. Portretele personajilor pe care nu le-au văzut. 2. Cuvîntările, adevărăte « minciuni oratorii » și 3. Miraculosul; copilaria fiecăruia popor este întunecată de legende și fabule care trebuie înlăturate.

Voltaire introduce pentru prima dată în istoriografie critica documentelor. El recomandă, atunci cînd ne găsim în fața unor fapte pe care națiunea nu le respinge, să

controlăm și să cintărim cu îngrijire mărturii acelora care ni le povestesc. «Tot ce nu e conform nici cu fizica, nici cu rațiunea, nici cu tăria inimii omenești nu e decit nisip; restul, care va fi atestat de contemporanii înțelepți, e pulberea de aur ce căutați». Dacă este îndoială asupra înțelepciunii contemporanilor, să se studieze ideile și părerile lor; cind doi oameni dușmani unul altuia întâresc același fapt în memoriile lor, atunci «faptul e neîndoios». Voltaire merge mai departe cu adîncirea criticii: chiar și acești oameni pot să nu fie destul de bine informați asupra evenimentelor despre care vorbesc. El n-acrede decit în acei ce trăiesc într-o «capitală», căci se luminează între dinșii. Din acestea se pot vedea prudența și seriozitatea cercetărilor sale.

Vorbind despre foloasele științei istorice, Voltaire scrie în dicționarul filozofic: « Superioritatea ei constă mai ales în faptul că orice om de stat și orice cetățean poate să compare legile și moravurile din străinătate cu cele din patria sa; ele stîrnesc rivalitatea între popoarele contemporane în domeniul artelor, industriei și negoțului. Greșelile mari ale trecutului sunt foarte folositoare în toate cazurile». El a căutat că definească metoda istorică în introducerea la studiul «Încercări asupra moravurilor și a spiritului națiunilor», intitulată și «Filozofia istoriei», apoi în «Prefața istorică» a lucrării sale «Istoria Rusiei sub Petru cel Mare». Sfaturi de critică sau de compunere se întîlnesc îci și colo în cea mai mare parte din scrisorile sale istorice, precum și în unele din scrisorile lui.

Opera istorică a lui Voltaire se sprijină pe erudiția autorului, care rămîne și astăzi uimitoare. Biblioteca lui, vîndută statului rus pentru o sumă însemnată, la 1779, avea între cele 2 790 de titluri ale catalogului nu mai puțin de 600 cărți de istorie, la care se mai adauă broșuri și extrase cu subiecte de acest fel. Voltaire cerceta și arhivele, aşa cum a lucrat în arhivele de stat franceze pentru «Secoul lui Ludovic al XIV-lea», sau cum a folosit izvoarele rusești în timp ce pregătea «Istoria Rusiei sub Petru cel Mare». El mai scoțea materialul istoric din tradiția orală — verificată — și mai ales din amintirile contemporanilor, aşa cum a lucrat la istoria lui Carol al XII-lea. În istoriografia franceză nici unul dintre predecesorii lui Voltaire nu s-a servit de mijloace de informare atât de variate.

În totalitatea lor, operele istorice de bază ale lui Voltaire, dau o expunere a evenimentelor din istoria universală pînă în zilele lui. Critica sa istorică asupra tradiției biblice, care a dărîmat opera lui Bossuet, este exprimarea sub forma istoriei universale a rațiunii iluministe în lupta cu filozofia catolică. Voltaire a scris «Secoul lui Ludovic al

XIV-lea» acordînd preferință epocii Regelui Soare față de realitatea contemporană socială și politică, glorificînd această domnie ca o perioadă de înflorire a culturii franceze și mai cu seamă a literaturii. «Eu nu-l judec pe Ludovic al XIV-lea — spune Voltaire — numai după binele pe care l-a făcut francezilor, ci și după binele adus omenirii... vreau să zugrăvesc secolul trecut și nu numai un suveran...». Materia istoriei este compusă pentru Voltaire din faptele oamenilor și nu numai ale conducătorilor politici. Pe lîngă istoria militară și diplomatică, el introduce în expunerile sale prezentarea vieții popoarelor, corespondător istoriei civilizației din timpurile noastre.

Ca și în «Secoul lui Ludovic al XIV-lea», în «Istoria Rusiei sub Petru cel Mare», Voltaire zugrăvește procesul marelui transformării a unui uriaș stat mondial, prezentîndu-l pe Petru în acest proces ca pe un binefăcător al omenirii. Istoria Rusiei este istoria statului și a poporului. El dezvolta aici, ca temă principală, antiteza tipică concepției filozofiei iluministe, a transformării Rusiei dintr-un stat barbar într-un stat civilizat.

În «Istoria lui Carol al XII-lea», Voltaire, deși analizează cele mai însemnante evenimente din istoria militară a eroului său, se preocupă mai mult de figura și faptele personale ale regelui suedez. Istorioografia, reținînd lucrarea ca valoroasă în totalitatea ei, reproșează autorului că în partea a doua a acestei opere, de la 1709—1718, a prezentat numai un sir de aventuri uimitoare și n-a explicat nici motivele îndelungatele sederi în Turcia a lui Carol, nici căuzele slăbiciunii și mizeriei Suediei și că nu s-a ocupat de loc de istoria interioară a acestei țări, spre a se putea înțelege urmările triste ale domniei eroului său.

În opera istorică a lui Voltaire, se ia o poziție netă contra campaniei din India. În «Fragmente istorice despre India», publicată la 1773, ideea exploatarii coloniale a popoarelor indiene este prezentată astfel de autor:... «Îndată ce a fost cunoscută de barbarii de la apus și de la nord, India a devenit obiectul lăcomiei lor și această lăcomie s-a accentuat cind barbarii, civilizîndu-se și dezvoltîndu-și industria, au avut trebuințe și necesități noi... noi le-am devastat țara, am scăldat-o în singe... am demonstrat că, cu cît îi întrecem pe hinduși în ceea ce privește curajul și faptele rele, cu atît le sătem inferiori în privința înțelepciunii».

Lipsurile semnalate de cercetătorii de ștăzi în erudiția istorică a lui Voltaire nu pot scădea importanța principală a realizărilor sale în acest domeniu. Fiind socotit ca cel mai mare istoric al secolului al XVIII-lea, în dezvoltarea istoriografiei europene a avut peste tot adepti: Condorcet și o întreagă

pleiadă de istorici enciclopediști în Franța; Hume, Robertson, Gibbon, Roscoe etc., în Anglia; Kant, Herder, Schleiermacher, Schlosser, în Germania.

Operele lui Voltaire, în original și în traducere, au avut o largă răspândire în alte țări.

În Principatele române, odată cu alte scrieri ale enciclopediștilor, se citeau din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de către boierii cunoscători ai limbii, unele dintre scrierile lui Voltaire. Jean Louis Carré în « *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, afirmă că « les ouvrages de M. de Voltaire, se trouvent entre les mains de quelques jeunes boyards ». Ienăchită Văcărescu avea în biblioteca sa « *Istoria Rusiei sub Petru cel Mare* » și pentru lucrarea lui « *Istoria Împăraților otomani* », s-a documentat și din « *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations* ». Aceste citise și era familiarizat cu « *Henriada* », căci în gramatica sa — publicată la 1787 — scria: « nu se poate uita lesne de către cei ce au citit nici dulceața Enriadei ce a alcătuit în limba galicească filozoful Voltaire ».

Cu toată interzicerea din partea autorității de stat și a celei bisericești, opera lui Voltaire — la începutul secolului al XIX-lea — ocupa un loc de frunte în bibliotecile boierilor și a oamenilor culti. Un librărie din Iași aducea la 1833 operele complete ale lui Voltaire în 15 volume. Liste de cărți ce intră în Moldova între 1833—37 menționează des numele operelor filozofului francez. Ion Codru Drăgușanu, fiu de țărân ardelean, era familiarizat în 1838, cind avea 21 de ani, « cu autorii francezi și mai ales cu Voltaire, lumina secolului trecut ». Cind Drăgușanu a venit la București, a găsit în biblioteca unui prieten al său cărți de Voltaire și alți autori francezi. Studiat cu atenție, cu observații marginale și cu un vocabular explicativ de cuvinte franceze în românește, ne-a rămas un exemplar din opera lui Voltaire « *Poèmes épiques avec pièces relatives à l'épopée* », ediția din 1764, care facea parte din biblioteca lui Gheorghe Balș.

În traduceri, cunoșterii limbii grecești din Principate au citit operele lui Voltaire începînd cu anul 1765, cind Evgheni Vulgaris traducea « *Mennon* », iar peste doi ani « *Essai historique et critique sur les discussions des églises de Pologne* ».

În timpul războiului rusu-turc, Caterina a II-a a trimis prin 1772 lui Rumiantsev, comandantul armatelor de ocupație din Moldova, cu scopul de a populariza afirmația lui Voltaire că ea este fingerul păzitor al celor asupriți, între altele și două opere ale filozofului francez ca să fie traduse în românește: « *Le Tocsin des rois aux souverains de l'Europe* » și « *Traduction du poème, de Jean Plokof, conseiller de Holstein, sur les affaires présentes* », care au rămas în manuscris. O altă traducere în românește a făcut, după « *Histoire de Charles XII* », Gherasim, arhimandritul mitropoliei Iașului, la 1792, păstrată tot în manuscris, iar în veacul următor a mai avut și alți traducători.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, după răscoala condusă de Tudor Vladimirescu, fermentul revoluționar din Principatele române este alimentat de o mai puternică influență a spiritului voltarian, atât prin pătrunderea în cantități tot mai mari a edițiilor din operele scriitorului, cât și prin înmulțirea traducerilor, mai cu seamă a pieselor de teatru și a povestirilor, care nu mai rămîn în manuscris, ci merg aproape toate la tipar. Așa apar, în ordinea cronologică: *Orest*, *Mennon*, *Nanine*, *Brutus*, *Alzire*, *Zaire*, *Jeannot et Colin*, *Zadig ou la destinée*, *Histoire des voyages de Scarrément*, *Le Fanatisme ou Mahomet le Prophète*, *Mérope*, *Henriada* etc. Influența acesteia din urmă se simte în « *Jalnică tragedie* » a lui Beldiman și în « *Tiganiana* » lui Budai Deleanu. Opera lui Voltaire a influențat satirele și epistolele lui Grigore Alexandrescu.

Influența spiritului voltarian, dizolvant al orînduirii feudale, pătrunzînd în Principatele române, și-a făcut efectul în pregătirea pe tarîm ideologic a revoluției de la 1848.

V. Mihordea

SCRISOARE CĂTRE REDACTIE

În legătură cu o recenzie

Recenzînd la paginile 139—140 ale numărului 4, anul VIII, 1955, al revistei « Studii », lucrarea subsemnatului cu privire la începuturile metalurgiei aramei și a bronzului în R.P.R., tov. Radu Vulpe îmi atribuie în paragraful final, unele « inadvertențe » — pe care nu m-aș sfii să le recunosc cu mulțumirile de rigoare, dacă m-aș fi făcut cu adevărat vinovat de ele. Realitatea este însă că nu din nebăgare de seamă am scris în textul supus discuției despre faza Cucuteni C. Nu pot desigur avea pretenția ca tov. Vulpe să fi cunoscut motivarea specială pe care am prezentat-o în diferite rînduri — în mod public, deși verbal — și nu pentru a mă plinge de această lipsă de informație a tov. Vulpe scriu cele de față.

Într-o comunicare pe care am ținut-o între timp și care se va tipări în curînd am dezbatut încă o dată pe larg această problemă.

Intervenția mea este mai degrabă determinată de împrejurarea că tov. Vulpe prezintă, în continuare, opiniile d-sale și ale vreo doi alți cercetători, după care cultura Usatovo ar apartine epocii bronzului și nu ar avea « nici o legătură cu ceea ce trebuie să înțelegem prin cultura Cucuteni », în mod categoric drept un adevăr științific definitiv stabilit și general acceptat, fără a indica în nici un chip că alți cercetători, tot atât de autorizați, au formulat și argumentat un alt punct de vedere.

Tov. Radu Vulpe dă adică concrete și depășește în felul acesta limitele obiectivității științifice, abuzînd totodată de funcția de recenzent pe care o îndeplinea, prin faptul că informează unilateral pe cititor.

Lăsînd să se înțeleagă că doar din nebăgare de seamă — și nu din convingere — subsemnatul atribuie culturii Usatovo altă semnificație decît d-sa, tov. Vulpe încearcă nu numai să răspîndească un punct de vedere personal sub masca adevărului definitiv statoricit, ci totodată și să acredeze părerea că doar prin inadvertență tov. Nestor nu s-a raliat încă la ceea ce ar constitui deja o cucerire a științei arheologice — dar s-ar alătura imediat ce i s-ar atrage atenția că nu calcă unde trebuie.

Nu este lămurit totuși în ce categorie clasează tov. Vulpe pe Tatiana Passek, cunoscuta cercetătoarea sovietică, despre care este știut că a delimitat pentru întâia dată în mod amplu și documentat cultura Usatovo, atribuindu-i în legătură cu cultura Cucuteni, semnificația pe care subsemnatul o socoate justă în esență, dar care este diametral opusă celeia admise de tov. Radu Vulpe. Că ea este și singura științific justă, am încercat să demonstreze încă o dată în comunicarea mea amintită.

Pentru moment, prin cele de mai sus am ținut să arăt, pentru cititorii revistei « Studii », că modul în care tov. Radu Vulpe a prezentat chestiunea este necomplet și tendențios, în ciuda manierei foarte hotărîte (deși nelipsite de echivoc) în care d-sa își formulează afirmațiile.

Ion Nestor

DIN PARTEA REDACȚIEI

Redacția revistei „Studii“ aduce la cunoștință că stă la dispoziția colaboratorilor și cititorilor revistei, în toate zilele lucrătoare, între orele 7,30 și 15,30.

Sediul redacției se află în București, Boulevardul Generalissimul Stalin nr. 1, telefon 1.50.81.

**INTreprinderea
POLIGRAFICĂ nr. 4
BUCHUREŞTI**